

ମେଘ-ମନ୍ଦାର

ବିଭୂତିଭୂଷଣ ବନ୍ଦେଯାପାଧ୍ୟାର

ଶିତ୍ର ସୋଙ୍କ

୧୦ କୋମାଚରଣ ମେ ଫ୍ଲାଟ, କଲିକାତା-୧୨

पृष्ठीय मूल्य—देवानाथ ३.०००
—जिम टोका—

मित्र द्वारा, १०, डाकाचरण वे ट्रैट, कलिकाता-१२ हैंडेट डाक् गार कर्त्तव्य एकाधि
शान्ति और, १० शान्तिकाला ट्रैट, कलिकाता-६ हैंडेट लीनकूनाथ दलोपाखाना कर्त्तव्य इ

মথ-ঘোষণা

শ পারমিতার মন্দিরে সেদিন যখন সাগুড়ের খেলা দেখবার জন্য অনেক মহেশুরুষ মন্দির-প্রাঙ্গণে একত্র হয়েছিল, তারই মধ্যে প্রচূর প্রথমে লোকটিকে দেখে।

সেদিন ছিল জ্যৈষ্ঠ মাসের-সংক্রান্তি। চারি পাশের গ্রাম থেকে মেঘেরা আসেছিল দশ পারমিতার পূজা দিতে। সেই উপলক্ষে অনেক সাগুড়ে গায়ক বাজিকর মন্দিরে একত্র হয়েছিল; অনেক মালাকর নানা রকমের স্বন্দর ফুলের ফুলের গহন। গ'ড়ে মেঘেদের কাছে বেচবার জন্য এনেছিল। একজন প্রের্ণী যমধ থেকে দামী রেশমী শাড়ি এনেছিল বেচবার জন্য। তারই মালাকনে ছিল সেদিন মেঘেদের খুব ভিড়। প্রচূর শুনেছিল, জ্যৈষ্ঠ সংক্রান্তির উৎসব উপলক্ষে পারমিতার মন্দিরে একজন বিখ্যাত গায়ক ও বীণ-বাজিয়ে আসবেন। সে মন্দিরে গিয়েছিল তাঁরই সফানে। সমস্ত দিন ক'রে খুঁজেও কিন্তু প্রচূর তাঁকে ভিডের মধ্যে থেকে বাব করতে পারেনি।

সক্ষ্যার কিছু পূর্বে মন্দিরের উঁটোনে একজন সাগুড়ে অঙ্গুত-অঙ্গুত সাপের থল। দেখাতে আরম্ভ করলে, আর তাঁরই চারিধারে অনেকগুলি কৌতুক-প্রয়া মেঘে জমে গেল। ক্রমে সেখানে খুবই ভিড হয়ে উঠল। প্রচূর ও স্থানে দাঁড়িয়ে গেল বটে, কিন্তু তাঁর মন সাপখেলার দিকে আর্দ্দী ছিল ॥। সে ভিডের মধ্যের প্রত্যেক পুরুষমাহুষকে মনোযোগের সঙ্গে লক্ষ্য করছিল যদি চেহারায় ও হাবভাবে বীণ-বাজিয়ে ধরা পড়েন। অনেকক্ষণ পর দেখবার পর তাঁর চোখে পড়ল একজন প্রোঢ় ভিডের মধ্যে তাঁর কক্ষেই চেম্বে দাঁড়িয়ে আছেন, তাঁর পরনে অতি মলিন ও জীর্ণ পরিচ্ছন্দ। জানি কেন প্রচূরের মনে হ'ল, এই সেই গায়ক। প্রচূর লোক ঠেলে কাছে যাবার উচ্ছেগ করতে তিনি হাত উচু ক'রে প্রচূরকে ভিডের ইরে যেতে ইঙ্গিত করলেন।

বাইরে আসতে প্রোঢ় তাকে জিজ্ঞাসা করলেন—আমি অবস্থার গাইয়ে আস, তুমি আমাকে খুঁজছিলে না?

জ্যোৎস্না পথ-ঘাট ধুইয়ে দিচ্ছিল। দূর মাঠের গাছপালা জ্যোৎস্নার ঝাপ্সা
দেখাচ্ছিল। পড়াশুনা তার হয় কি ক'রে? আচার্য পূর্ণবৰ্ণন অ্বিপিটকের
পাঠ অনাস্ত দেখে তাকে ভৎসনা করনেই বা কি করা যাবে? এ রকম
রাত্রে যে যুগেযুগের বিহুদের মনোবেদনা তার প্রাণের মধ্যে জমে ওঠে,
তার অবাধ্য মন যে এই সব পরিপূর্ণ জ্যোৎস্নারাত্রে মহাকোটিটি বিহারের
পাহাড় অলিন্দে মানসমৃদ্ধরীদের পিছনে পুরে বেড়ায়, এর জন্ম সে-ই
কি দায়ী!

দশ পারমিতার মন্দিরে সক্ষ্যারতির ঘটার ধ্বনি তখনও মিলিয়ে থাইনি,
দূরে মনীর বাঁকের ভাঙা মন্দিরে ক্ষীণ আলো জলে উঠল, উৎসৰ-প্রত্যাগত
নর-নারীর দল জ্যোৎস্না-ভৱা মাঠের মধ্যে ক্রমে বহন্দুরে অদৃশ্য হয়ে গেল!
অছাইরের গতি আরো শ্রুত হ'ল।

পথের পাশে একটা গাছ। গাছের নিকট যেতে অছাইরের মনে হ'ল
গাছের আড়ালে কেউ যেন দাঢ়িয়ে আছে—আর একটু এগিয়ে গাছের
পাশে যেতেই তার অত্যন্ত পরিচিত কঠের হাকা মিটি হাসির টেউয়ে মে
ধমকে দাঢ়িয়ে গেল,—দেখলে গাছতলায় স্থনন্দ। দাঢ়িয়ে আছে, গাছের
পাতার ফাঁক দিয়ে চিকচিকে জ্যোৎস্নার আলো প'ড়ে তার সর্বাঙ্গে আলো।
আধারের আঙ বুনেছে। অছাইর চাইতেই স্থনন্দ। ঘাড় দুলিয়ে ব লে উঠন—
আর একটু হলেই বেশ হ'ত! গাছের তলা দিয়ে চ'লে যেতে অথচ আমায়
দেখতে পেতে না!

স্থনন্দাকে দেখে প্রদৃঘ মনে মনে ভারি খুশী হ'ল, মুখে বললে—নাঃ তা
আর দেখব কেন? ভাবি ব্যাপারটা হয়েছে গাছতলায় লুকিয়ে! আর না
দেখতে পেলেই বা কি? আমি তোমার শুপর ভারি রাগ করেছি, স্থনন্দা,
সত্তা বলছি।

স্থনন্দা বসলে—দোষ করলেন নিজে আবার রাগও করলেন নিজে!
মেদিন কি কথা বলেছিলে মনে আছে? তা না, যত রাজ্যের সাপুত্রে
আর বাজিকর—যাগো! ওদের কাছে যাও কি ক'রে? এমন মরুভূ
কাপড় পরে! আমি ওদের ত্রিসীমানায় যাইনে।

ଅର୍ଥୟର ବଲଲେ—ତୁମି ବଡ଼ମାହୁରେ ଯେହେ—ତୋମାର କଥାଇ ଆଶାଦୀ—
କିନ୍ତୁ କଥାଟା କି ଛିଲ ବଲେଛିଲେ ?

ଶୁନନ୍ଦା ବଲଲେ—ସାଓ ! ଆର ଯିଥେଁ ଭାନେ ଦରକାର ନେଇ । କି କଥା ମନେ
କ'ରେ ଦେଖ । ସେଇ ମେଦିନ ବଲଲେ ନା ?

ଅର୍ଥୟର ଏକଟୁଥାନି ଭେବେ ବ'ଲେ ଉଠିଲ—ବୁଝାତେ ପେରେଛି—ସେଇ ବୀଳି ?

ଶୁନନ୍ଦା ଅଭିମାନେର ସ୍ଵରେ ବଲଲେ—ଭେବେ ଦେଖ ବଲେଛିଲେ କି ନା । ଆମି
ହପୁର ବେଳା ଥେକେ ମନ୍ଦିରେ ଏସେ ବ'ସେ ଆଛି ! ଏକେ ତ ଏଲେନ ବେଳା କ'ରେ,
ତାର ଉପର—ସାଓ !

ଅର୍ଥୟର ଏବାର ହେସେ ଉଠିଲ । ବଲଲେ—ଆଜ୍ଞା ଶୁନନ୍ଦା ସମ୍ମି ତୁମି ଆମାୟ
ଦେଖତେଇ ପେଯେଛିଲେ ତୋ ଆମାର ଡାକଲେ ନା କେନ ?

ଶୁନନ୍ଦା ବଲଲେ—ଆମି କି ଏକା ଛିଲାମ ? ହପୁର ବେଳାଯ ଆମି ଏବୀ
ଏସେଛିଲାମ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ତଥନ ତ ଆର ତୁମି ଆସନି ? ତାର ପର ଆମାଦେଇ
ଗୋହେର ଯେହେରା ସବ ସେ ଏଳ । କି କ'ରେ ଡାକବ ?

ଅର୍ଥୟର ବଲଲେ—ଆଜ୍ଞା ଧ'ରେ ନିଲାମ ଆମାର ଦୋଷ ହେବେ, ତବେ ତୁମି ସେ
ବାର ବାର ମାପୁଡ଼େ ଆର ବାଜିକରଦେଇ କଥା ବଲଚ ଶୁନନ୍ଦା,—ମାପୁଡ଼େ ଆର
ବାଜିକରଦେଇ ଆମି ଥୁଣ୍ଡିନି । ଶୁନେଛିଲାମ ଅବନ୍ତି ଥେକେ ଏକଜନ ବଡ଼ ବୀଣ-
ବାଜିଯେ ଆସିବେନ ; ତୁମି ତୋ ଜାନୋ, ଆମାର ଅନେକ ଦିନ ଥେକେ ବୀଣ
ଶେଷବୀର ବଡ଼ ଇଚ୍ଛା । ତାଇ ତାର ସନ୍ଧାନେ ଘୁରିଛିଲାମ, ତାର ଦେଖାଓ ପେଯେଛି ।
ତିନି ଏଥାନକାର ନଦୀର ଧାରେର ଦେଉଲେ ଥାକେନ । ଭାଲୋ କଥା—ତୋମାର
ବାବା କୋଥାୟ ?

ଶୁନନ୍ଦା ବଲଲେ—ବାବା ତିନ ଚାର ଦିନ ହଲ କୌଶାସ୍ତ୍ର ଗିଯେଛେନ ମହାରାଜେର
ଡାକେ ।

ଅର୍ଥୟର ହଠାଏ ଥୁବ ଉଚ୍ଚିଃସ୍ଵରେ ହେସେ ଉଠିଲ, ବଲଲେ—ଓହୋ ତାଇ ! ନଇଲେ
ଆମି ଭାବଚି ଏତ ରାତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁନନ୍ଦା କି—

ଶୁନନ୍ଦା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଅର୍ଥୟର ମୁଖେ ନିଜେର ହାତଦୁଟି ଚାପା ଦିଲେ ଲଜ୍ଜିତ
ମୁଖେ ବଲଲେ—ଚଂପ ଚଂପ, ତୋମାର କି ଏତଟୁକୁ କାଣ୍ଡଜାନ ନେଇ । ଏଥୁନି ସବ
ଆରାତି ଦେଖେ ଲୋକ କିମ୍ବରେ !

প্রচ্ছায় হাসি ধামিয়ে বললে—এবার কিন্তু তোমার বাবা এলে ব'লে
দেব নিশ্চয়—

স্বনন্দা রাগের স্বরে বললে—দিও ব'লে। এমনি আমি মন্দিরে আরভি
পর্যন্ত ধাকি, তিনি জানেন।

প্রচ্ছায় স্বনন্দাৰ স্বগঠিত পুশ্পেলৰ দক্ষিণ বাছট নিজেৰ হাতেৰ অধ্যে
বেঞ্চে কৱে নিলে, তাৰপৰ বললে—আছা থাক, ব'লে দেব না। চল স্বনন্দা,
তোমার বাচী শোনাই, আমাৰ সঙ্গেই আছে—সত্য বলচি, তোমায়
শোনাবাৰ জগ্নেই এনেছিলাম। তবে ওঁকে খুঁজছিলাম, বীণটা ভালো
ক'রে শিখব ব'লে।

নদীৰ ধারে এসে কিন্তু প্রচ্ছায় বড় নিৰুৎসাহ হয়ে পড়ল। সে বাচী
বাজালে বটে কিন্তু সে যেন ভাসা ভাসা। স্বরেৰ সঙ্গে তাতে তাৰ প্রাণেৰ
কোন যোগ রইল না। তাৰা দৃঢ়নে নিৰ্জনে আৱও কতবাৰ বসেছে,
প্রচ্ছায়েৰ বাচী শুনতে স্বনন্দা ভালোবাসত ব'লে প্রচ্ছায় যখনই বিহাৰ থেকে
বাহিৰে আসত, বাচীটি সঙ্গে আনত। প্রচ্ছায়েৰ বাচীৰ অলন স্বপ্নময় স্বরেৰ
অধ্য দিয়ে কতদিন উভয়েৰ অজ্ঞাতে রোদভৰা মধ্যাহ্ন গিয়ে সন্ধ্যাৰ অক্ষকাৰ
নেমে এসেছে, কিন্তু দৃঢ়নে এক হ'লে প্রচ্ছায়েৰ এ রকম নিৰুৎসাহ ভাব তো
স্বনন্দা আৰ কথনো লক্ষ্য কৱেনি !

কি জানি কেন প্রচ্ছায়েৰ বাব বাব মনে আসছিল সেই জীৰ্ণ পরিছদপৰা
অজুত্বৰ্ণন গায়ক স্বরদাসেৰ কথা! তাদেৱ বিহাৰেৰ কলাৰিং ভিক্ষু
বস্ত্রতেৰ ঝাকা জৱাৰ চিত্ৰেৰ মতই লোকটা কেমন কুশী লোলচৰ্ম শীৰ-
দৰ্ণন! পুৱাতন পুঁধিৰ ভৰ্জিপত্ৰেৰ মত ওৱ পরিছদেৱ কেমন একটা
অশ্রীতিকৰ মেটে লাল বৰং!

তাৰ পৰদিন সকালে প্রচ্ছায় নদীৰ ধারেৰ ভাড়া মন্দিৱে গেল। সেটাৱ
দেব-মুণ্ডি বহদিন অন্তিমিত। সমস্ত গায়ে বড় বড় ফাটল, সাপথোপেৰ বাস।
নিকটবৰ্তী গ্রামবাসীৱা সেদিকে বড় একটা কেউ আস্ত না। একজন
আজীবক সম্যাসী আজ প্রায় সাত আট বাস হ'ল মেখানে বাস কৱছেন।

তাই হ'চায় অন অঙ্গত ভক্ত মাঝে আসত যেত ব'লে মন্দিরের পথ
আজকাল অপেক্ষাকৃত ভালো আছে।

অঙ্গ-অঙ্ককার মন্দিরের মধ্যে প্রভ্যন্নের সঙ্গে সুরদাসের সাঙ্গাং হ'ল।
সুরদাস প্রভ্যন্নকে দেখে খুব আমন্দ প্রকাশ করলেন, তারপর বললেন—চল,
বাইরে গিয়ে বসি, এখানে বড় অঙ্ককার।

বাইরে গিয়ে সুরদাস আলোতে প্রভ্যন্নের মুখ ভালো ক'রে দেখলেন,
তার পর ঘেন আপন মনে বলতে লাগলেন—হবে, তোমার বাজাই হবে!
আমি তা জান্তাম।

প্রভ্যন্ন সুরদাসের মুর্তি দূর থেকে দেখে যে অস্বাচ্ছন্দ্য অনুভব করেছিল,
তার নিকটে এসে কিন্তু প্রভ্যন্নের সে ভাব কেটে গেল। সে লক্ষ্য করলে
সুরদাসের মুখশ্রী একটি কুরুশৰ্ণ হলেও প্রতিভাব্যঙ্গক।

সুরদাস বললে—আমি ভাবছিলাম তুমি আজ আসবে। ইঠ তোমার
পিতা তো একজন প্রশিদ্ধ গায়ক ছিলেন, তুমি নিজে কিছু শিখেছ?

প্রভ্যন্ন লজ্জিত-মুখে উত্তর দিলে—একটি আধু বাঁশী বাজাতে পারি।

সুরদাস উৎসাহের স্বরে বললেন—পারা তো উচিত। তোমার বাবাকে
জান্ত না এমন লোক এদেশে খুব কম আছে। প্রতি উৎসবেই কৌশাস্থী
থেকে তোমার বাবার নিমন্ত্রণপত্র আস্ত। ইঠ, আমি শুনেছি তুমি নাকি,
বাঁশীতে বেশ মেষ-মল্লার আলাপ করতে পার?

প্রভ্যন্ন বিনীতভাবে উত্তর দিলে—বিশেষ যে কিছু জানি তা নয়, যা মনে
আসে তাই বাজাই, তবে মেষ-মল্লার মাঝে মাঝে বাজিয়েছি। :

সুরদাস বললেন—কই দেখি তুমি কেমন শিখেছ?

বাঁশী সব সময়েই প্রভ্যন্নের কাছে থাকত। কখন কোন্ সময় সুন্দরীর
সঙ্গে দেখা হয়ে পড়ে বলা যায় না।

প্রভ্যন্ন বাঁশী বাজাতে লাগল। তার পিতা তাকে বাল্যকালে যত্ন ক'রে
রাগ-রাগিণী শেখাতেন, তা ছাড়া সঙ্গীতে প্রভ্যন্নের একটা স্বাভাবিক
ক্ষমতাও ছিল। তার আলাপ অতি মধুর হ'ল। লতাগাতা ফুলফলের
মাঝখান বেংগে উদার নীল আকাশ আর জ্যোৎস্নারাতের মর্ম ফেটে যে

রসধারা বিশে সব সমস্য করে পড়ছে, তার বাঁশীর গানে সে রস দেন বৃক্ষ।
হয়ে উঠল ; সুরদাস বোধ হয় এতটা আশা করেন নি, তিনি প্রচুরকে
আলিঙ্গন ক'রে বললেন—ইজ্জহ্যন্নের ছেলে যে এমন হবে, সেটা বেশি কথা
নয়। বুঝতে পেরেছি, তুমিই পারবে, এ আমি আগেও জানতাম ।

নিজের প্রশংসনাদে প্রহ্যন্নের তরুণ সুন্দর মৃৎ লজ্জায় লাল হয়ে উঠল ।

অগ্নাশ্চ দ্রু'এক কথার পর, প্রহ্যন্ন বিদায় নিতে উপ্তত হ'লে, সুরদাস
তাকে বললেন—শোন প্রদ্যুম্ন, একটা গোপনীয় কথা তোমার সঙ্গে আছে।
তোমাকে একথা বলব ব'লে পূর্বেও আমি তোমাকে থোঁজ করেছিলাম ;
তোমাকে পেয়ে থুব ভালোই হয়েছে। কথাটা তোমাকে বলি, কিন্তু তার
আগে তোমাকে প্রতিজ্ঞা করতে হবে যে, একথা তুমি কাহুর কাছে প্রকাশ
করবে না ।

প্রদ্যুম্ন অত্যন্ত বিস্মিত হ'ল । এই প্রৌঢ়ের সঙ্গে তার মোটে এক
দিনের আলাপ, এমন কি গোপনীয় কথা ইনি তাকে বলবেন ?

সে বললে—কি কথা না শনে কি ক'রে—

সুরদাস বললে—তুমি ভেবো না, কোনো অনিষ্টজনক ব্যাপার হ'লে
আমি তোমাকে বলতাম না ।

কি কথা জানবার জন্যে প্রহ্যন্নের অত্যন্ত কৌতুহলও হ'ল, সে প্রতিজ্ঞা
করলে সুরদাসের কথা ক'রো কাছে প্রকাশ করবে না ।

সুরদাস গলার স্বর নামিয়ে বলতে লাগলেন—নদীর ঐ বড় বাঁকে যে
টিবিটা আছে জানো ? তার সামনেই বড় ঘাঠ ? ওই টিবিটায় বহু
আঁচীন কালে সরস্বতী দেবীর মন্দির ছিল ; শনেছি এদেশের যত বড় বড়
গায়ক ছিলেন, শিক্ষা শেষ ক'রে সকলেই আগে ওই মন্দিরে এসে দেবীর
পূজা দিবে তুষ্ট না ক'রে ব্যবসা আরম্ভ করতেন না ! সে অনেক দিনের
কথা ; তার পর মন্দির ভেঙে-চুরে খই দাঢ়িয়েছে। ঐ টিবিতে ব'সে
আবাটী পুর্ণিমার রাতে মেষ-মঞ্জার নির্মুক্তভাবে আলাপ করলে সরস্বতী
দেবী স্বরং গায়কের কাছে আবিষ্ট তা হন । এ সংবাদ এদেশে কেউ জানে
না । আবাট, আবণ, ভাস্ত এই তিনি মাসের তিনি পুর্ণিমার প্রতিবাস হন

ତୀକେ ଆନତେ ପାରା ଯାଉ, ତବେ ତୀର ସରେ ଗାଁର ସଜ୍ଜିତେ ସିଦ୍ଧ ହସ । ତୀର ସରେ ସଜ୍ଜିତ ସଂକାଳ କୋମୋ ବିଷୟ ତଥନ ଗାଁରକେର କାହେ ଅଞ୍ଚାତ ଥାକେ ନା । ତବେ ଏକଟା କଥା ଆଛେ, ସେ ଗାଁର ସର ପ୍ରାର୍ଥନା କରବେ ମେ ଅବିବାହିତ ହୋଇଥା ଚାଇ । ତା ଆମି ବଲଛିଲାମ, ସାମନେର ପୂର୍ଣ୍ଣମାୟ ତୁମି ଆର ଆମି ଏହି ବିଷୟଟା ଚେଷ୍ଟା କ'ରେ ଦେଖବ, ତୁମି କି ବଲ ?

ଶୁରଦାମେର କଥା ଖନେ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ଅବାକ ହସେ ଗେଲ । ତା କି କ'ରେ ହସ ? ଆଚାର୍ୟ ବନ୍ଧୁରାତ କଳାବିଦ୍ଧା ସହକେ ଉପଦେଶ ଦିତେ ଦିତେ ଅନେକ ବାର ସେ ସଲେହେନ କଳାର ଅଧିଷ୍ଠାତ୍ରୀ ଦେବୀ ସରସ୍ଵତୀର ସେ ମୃତ୍ତି ହିନ୍ଦୁରା କଲନା କରେନ, ମେଟୋ ନିଛକ କଲନାଇ, ତାର ସଙ୍ଗେ ବାନ୍ଧବେର କୋମୋ ସଞ୍ଚକ ନେଇ । ମତ୍ୟ ମତ୍ୟ ତୀକେ ଦେଖତେ ପାଓଇଥା—ଏକି ମନ୍ତ୍ରବ ?

ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ଚୁପ କ'ରେ ରାଇଲ ।

ଶୁରଦାମ ଏକଟୁ ବ୍ୟଗ୍ରଭାବେ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ—ଏତେ କି ତୋମାର ଅମତ ଆହେ ?

ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ବଲଲେ—ମେ ଜଣେ ନା । କିନ୍ତୁ ଆମି ଭାବଛିଲାମ ଏଠା କି କ'ରେ ମନ୍ତ୍ରବ ମେ—

ଶୁରଦାମ ବଲଲେନ—ମେ ବିଷୟେ ତୁମି ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଥାକୋ । ଏଇ ମତ୍ୟତା ତୁମି ନିଜେର ଚୋଥେ ଦେଖୋ । ତୋମାର ଅମତ ନା ଥାକଲେ ଆମି ସାମନେର ପୂର୍ଣ୍ଣମାୟ ନବ ସ୍ୟବସ୍ଥା କ'ରେ ବାଧି ।

ଶୁରଦାମେର କଥାର ପର ଥେବେଇ ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱାସେ ଓ କୌତୁଳ୍ୟେ କେମନ ଏକ ରକମ ହସେ ଗିଯେଛିଲ । ମେ ସାଡ ନେଡ଼େ ବଲଲେ—ଆଜ୍ଞା ରାଖଦେନ, ଆମି ଆସବ ।

ଶୁରଦାମ ବଲଲେନ—ବେଶ, ସାଡ ଆନନ୍ଦିତ ହଲାମ । ତୁମି ମାଝେ ମାଝେ ଏକବାର କ'ରେ ଏଥାନେ ଏମ, ତୋମାକେଓ ତୈପ୍ରୀ ହ'ତେ ହ'ଲେ ଦୁ-ଏକଟା କାଜ କରତେ ହେବେ, ମେ ବ'ଲେ ଦେବ ।

ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟ ଆର ଏକବାର ସମ୍ଭିତ୍ସ୍ଵଚକ ସାଡ-ନାଡିବାର ପର ଶୁରଦାମେର କାହେ ବିଦ୍ୟାମ ଚାଇଲେ ।

ତାରପର ମେ ଚିନ୍ତିତଭାବେ ବିହାରେ ପଥ ଧରଲ ।

তাৰ ঘনে হচ্ছিল—দেৱী সৱস্বতী স্বয়ং ? শ্ৰেতপদ্মেৰ মত নাকি রংটি
ঠাঁৰ, না জানি কত সুন্দৰ ঠাঁৰ মুখশ্রী ! আচাৰ্য বস্তুত বলেন বটে.....

ভজ্ঞাবতী নদীৰ ধারে শাল-পিয়াল-তমাল বনে সে-বাৰ ঘনঘোৱাৰ বৰ্ষা
নামৃল । সারা আকাশ জুড়ে কোনু বিৱহিণী পুৱসুন্দৰীৰ অষঙ্কিত মেঘবৰণ
চুলেৰ বাশ এলিয়ে দেওয়া, প্রাবুট-ৱজনীৰ ঘনাঙ্ককাৰ তাৰ প্ৰিয়হীনী প্ৰাণেৰ
নিৰিড় নিৰ্জনতা, দূৰ বনেৰ বোঢ়ো হাওয়ায় তাৰ আকুল দীৰ্ঘাস, তাৰই
গুৰুতীক্ষ্ণাঙ্গত আঁখি-ছুটিৰ অঞ্চলাবৰ অবিশ্বাস্ত বাৰিবৰ্ষণ, মেঘমেছুৱ
আকাশেৰ বুকে বিদ্যুৎচমক তাৰ হতাশ আগে ক্ষণিক আশাৰ মেঘদৃত !

আবাটী পুণিমাৰ বাতে প্ৰদুষ সুৱদানেৰ সঙ্গে নদীৰ মাঠে গেল । তাৰা
থখন সেখানে পৌছল, তখন মেঘ নেমে সমস্ত আকাশ ছেয়ে ফেলেছে,
চাৰিদিক তৱল অঞ্চলকাৰে অস্পষ্ট দেখাচ্ছে ।

প্ৰদুষ সুৱদানেৰ কথামত নদী থেকে স্বান ক'ৰে এসে বন্দু পৱিবৰ্তন
কৱলে । সঙ্গীৰ ক্ৰিয়াকলাপে প্ৰদুষ বুৰতে পাৱলে তিনি একজন তাৎক্ষিক ।
তাদেৱ বিহুৰে একজন ভিক্ষু ছিলেন, তিনি ষোগাচাৰ্য পদ্মসন্ধিবেৰ শিষ্য ।
সেই ভিক্ষুৰ কাছে তাৎক্ষিক ক্ৰিয়াকলাপেৰ বথা কিছু কিছু সে শুনেছিল ।
সুৱদান অনেকগুলো বক্ষ-বাৰ মালা সঙ্গে ক'ৰে এনেছিলেন, তাৰ মধ্যে
কতকগুলো তিনি নিজে পৱলেন, কতকগুলো প্ৰদুষকে পৱতে বললেন ।
ছোট মড়াৰ মাথাৰ খুলিতে তেল সদৃতে দিয়ে প্ৰদীপ জাললেন । ঠাঁৰ পূজাৰ
আঘোজনে সাহায্য কৰতে কৰতে প্ৰদুষ ইাপিয়ে পড়ল । ৰ্যাপোৰটাৰ শেষ
পৰ্যন্ত কি দীড়ায় দেখবাৰ জন্মে তাৰ ঘনে এত কৌতুহল হচ্ছিল যে, অক্ষকাৰ
হাতে একজন প্ৰায়-অপৰিচিত তাৎক্ষিকেৰ সঙ্গে একা ধাকবাৰ ভয়েৰ দিকটা
তাৰ একেবাৰেই চোখে পড়ল না । অনেক বাবে হোম শেষ হ'ল ।

সুৱদান বললেন—প্ৰদুষ, তুমি এবাৰ তোমাৰ কাজ আৱস্থা কৱো, আমাৰ
কাজ শেষ হয়েছে । খুব নাৰধান, তোমাৰ কৃতিত্বেৰ উপৰ এই সাকল্য নিৰ্জন
কৱছে ।

ତୀର ଚୋଥେର କେବନ ଏକଟା କୁଣ୍ଡିତ ଦୃଷ୍ଟି ଯେନ ପ୍ରଦ୍ୟମେର ଭାଲୋ ଲାଗଲ ନା । କିନ୍ତୁ ତବୁ ମେ ବ'ନେ ଏକମନେ ବୀଶିତେ ମେଘ-ମହାରା ଆଲାପ ଆରଞ୍ଜ କରଲେ ।

ତଥନ ଆକାଶ ସାତାସ ନୀରବ । ଅନ୍ଧକାରେ ନାମନେର ମାଠଟାଯ କିଛୁ ଦେଖିବାର ଉପାୟ ନେଇ । ଶାଳ-ବନେର ଡାଲପାଳାଯ ବାତାସ ଲେଗେ ଏକବକ୍ଷ ଅଞ୍ଚଳୀତ ଶକ ହଜେ । ବଡ଼ ମାଠେର ପାରେ ଶାଳ ବନେର କାଛେ ଦିକ୍କଚକ୍ରବାଲେର ଧାରେ ନୈଶ ପ୍ରକୃତି ପୃଥିବୀର ବୁକେର ଅନ୍ଧକାର ଶର୍ପଶୟାର ତାର ଅଙ୍ଗଳ ବିଛିବେଛେ । ଶୁଦ୍ଧ ବିଶ୍ଵାମ ଛିଲ ନା ଭଜ୍ଵାବତୀର, ମେ କୋନ୍ ଅନନ୍ତେର ମଙ୍ଗେ ନିଜେକେ ମିଶିଯେ ଦେବାର ଆକୁଳ ଆଗ୍ରହେ ଏକଟାନା ବସେ ଚଲେଛେ, ମୃଦୁ ଶୁଣନେ ଆନନ୍ଦମଙ୍ଗୀତ ଗାଇତେ ଗାଇତେ, କୂଳେ ତାଳ ଦିତେ ଦିତେ । ହଠାତ୍ ସାମନେର ମାଠଟା ଥେକେ ସମ୍ମନ ଅନ୍ଧକାର କେଟେ ଗିଯେ ମାଦା ମାଠଟା ତରଳ ଆଲୋକେ ଫ୍ଲାବିତ ହସେ ଗେଲ ! ପ୍ରଦ୍ୟମ ସବିଶ୍ୱାସେ ଦେଖିଲେ—ମାଠେର ମାବାଥାନେ ଶତ ପୁଣିଗାର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ମତ ଅଗ୍ରପ ଆଲୋର ମଣ୍ଡଳେ କେ ଏକ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାବରଣୀ ଅନିନ୍ଦ୍ୟମୂଳକୀ ମହିମାମୟୀ ତର୍ଣ୍ଣୀ ! ତୀର ନିବିଡ଼ କୁଣ୍ଡ କେଶରାଜି ଅସ୍ତ୍ରବିଶ୍ଵତ୍ସ ଭାବେ ତୀର ଅପୂର୍ବ ଗ୍ରୀବାଦେଶେର ପାଶ ଦିରେ ଛଢିଯେ ପଡ଼େଛେ, ତୀର ଆଗତ ନୟନେର ଦୀର୍ଘ କୁଣ୍ଡପଞ୍ଚ କେନ ଅଗ୍ରିଯ ଶିଳ୍ପୀର ତୁଳି ଦିଯେ ଆକା, ତୀର ତୁବାରଧବଳ ବାହୁବଳୀ ଦିବ୍ୟ ପୁଞ୍ଚାଭରଣେ ମଣ୍ଡିତ, ତୀର କ୍ଷୀଣ କଟି ନୀଳ ବସନେର ମଧ୍ୟେ ଅର୍ଦ୍ଧଲୁକ୍ଷାୟିତ ମଣିମେଥିଲାଯ ଦୀପିମାନ, ତୀର ରକ୍ତକମଳେ ମତ ପା ଦୁଟିକେ ବୁକ ପେତେ ନେବାର ଜଣେ ମାଟିତେ ବାସନ୍ତୀ ପୁଷ୍ପେର ଦଳ ଫୁଟେ ଉଠେଛେ... ହୀ, ଏହି ତୋ ଦେବୀ ବାଣୀ ! ଏଇ ବୀଣାର ମଞ୍ଜଳ-ଘରାରେ ଦେଶେ ଦେଶେ ଶିଳ୍ପୀଦେର ମୌଳିର୍ଯ୍ୟଭକ୍ତି ସ୍ଥିତିମୂଳୀ ହସେ ଉଠେଛେ, ଏଇ ଆଶୀର୍ବାଦେ ଦିକେ ଦିକେ ସତ୍ୟୋର ପ୍ରାଣ-ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହଜେ, ଏଇ ପ୍ରାଣେର ଭାଣ୍ଡାରେ ବିଶେର ମୌଳିର୍ଯ୍ୟମଣ୍ଡାର ନିତ୍ୟ ଅନ୍ତରଞ୍ଚ ଯାଇସେ, ଶାଖତ ଏଇ ମହିମା, ଅକ୍ଷୟ ଏଇ ଦାନ, ଚିରନ୍ତନ ଏଇ ବାଣୀ !

ପ୍ରଦ୍ୟମ ଚେଯେ ଥାକୁତେ ଥାକୁତେ ଦେବୀର ମୂର୍ତ୍ତି ଅନ୍ନେ ଅନ୍ନେ ମିଲିଯେ ଗେଲ । ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଆବାର ମାନ ହସେ ପଡ଼ିଲ, ବାତାସ ଆବାର ନିଷେଜ ହସେ ବହିତେ ଲାଗଲ ।

ଅନେକଙ୍କଣ ପ୍ରଦ୍ୟମେର କେବନ ଏକଟା ମୋହେର ଭାବ ଦୂର ହିଲ ନା । ମେ ସା ଦେଖିଲେ ଏ ସ୍ଵପ୍ନ ନା ମତ୍ୟ ? ଅବଶେଷେ ଶୁରଦାମେର କଥାର ତାର ଚମକ ଭାଙ୍ଗିଲ । ଶୁରଦାମ ବଲିଲେ—ଆମାର ଏଥମେ କାଙ୍ଗ ଆଛେ, ତୁ ମି ଇଚ୍ଛା କରିଲେ ସେତେ ପାଇ—କେବନ, ଆମାର କଥା ମିଥ୍ୟା ନୟ ଦେଖିଲେ ତ ?

ହୁରମାମେର କଥା କେମନ ଅସଂଲଗ୍ନ ବୋଧ ହତେ ଲାଗଲ, ତୀର ମୁଖେର ଦିକେ ଚେଷ୍ଟେ ଅଛ୍ୟାଯ ଦେଖିଲେ ତୀର ଚୋଥ ଦୁଟୋ ସେମ ଅର୍ଦ୍ଧ ଅନ୍ଧକାରେର ମଧ୍ୟ ଅଳ୍ ଜଳ କରିଛେ ।

ତୀର କାହିଁ ଥେକେ ବିଦ୍ୟାଯ ନିରେ ମେ ଯଥନ ବିହାରେର ଦିକେ ରଙ୍ଗନା ହ'ଲ, ପୁଣିମାର ଟାନକେ ତଥନ ଘେଷେ ପ୍ରାୟ ଟେକେ ଫେଲେଛେ । ଏକଟୁ ଏକଟୁ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ବା ଆଛେ, ତା କେମନ ହଲୁମେ ରଙ୍ଗ-ଏର; ପ୍ରହଞ୍ଚେର ସମୟ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ଏ ରକମ ରଙ୍ଗ ମେ କହେକବାର ଦେଖେଛେ ।

ଶାଠ ଖୁବ ବଡ, ପାର ହତେ ଅନେକଟା ସମୟ ଲାଗଲ । ତାରପର ଶାଠ ଛାଡ଼ିଯେ ବଡ ବନଟା ଆରଣ୍ୟ ହ'ଲ । ଖୁବ ସନ ବନ, ଶାଲ ଦେବଦାର ଗାଛେର ଡାଲପାଳ । ନିବିଡ଼ ହସେ ଜଡ଼ାଜଡ଼ି କ'ରେ ଆଛେ, ମଧ୍ୟ ଅନ୍ଧକାରଓ ଖୁବ । ପାଛେ ରାତ ଭୋର ହସେ ଥାଏ, ଏହି ଭସେ ମେ ଖୁବ ଅନ୍ତପଦେ ଧାଚିଲ । ସେତେ ସେତେ ତୀର ଚୋଥ ପଡ଼ିଲ ବନେର ମଧ୍ୟ ଏକ ହୁନ ଦିଯେ ସେନ ଥାନିକଟା ଆଲୋ ବେକରେ । ପ୍ରଥମେ ମେ ଭାବଲେ, ଗାଛେର ପାତାର ଫାଁକ ଦିଯେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଏମେ ପଡ଼େ ଥାକବେ, କିନ୍ତୁ ଆଲୋ କ'ରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କ'ରେ ଦେଖେ ମେ ବୁଝଲେ ଯେ, ମେ ଆଲୋ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ଆଲୋର ମତନ ନୟ, ବରଂ...କୌତୁଳ ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୁଅଗ୍ରତେ ପଥ ଛେଡ଼େ ମେ ବନେର ମଧ୍ୟ ତୁକେ ପଡ଼ିଲ । ସେ ପିଲଙ୍ଗ ଗାଛେର ମାରିର ଫାଁକ ଦିଯେ ଆଲୋ ଆସିଲ, ତୀର କାହିଁ ଗିରେ ଗାଛେର ଗୁଡ଼ିର ଫାଁକ ଦିଯେ ଉକି ଘେରେ ପ୍ରଦ୍ୟାମ ଅବାକ ହସେ ଦୀଢ଼ିଯେ ରହିଲ ।

ଏକି ! ଏକେଇ ତୋ ମେ ଏଇମାତ୍ର ଶାଠେର ମଧ୍ୟ ଦେଖେଛେ, ଏହି ମେହି ଅପରକ ହୃଦୟରୀ ନାରୀ ତୋ !

ଅନ୍ତୁତ ! ମେ ଦେଖିଲେ ସାକେ ଏଇମାତ୍ର ଶାଠେର ମଧ୍ୟ ଦେଖେଛେ ମେହି ଅପରକ ହୃତିଶାଲିନୀ ନାରୀ ବନେର ମଧ୍ୟ ଚାରିଧାରେ ସୁରେ ବେଡ଼ାଛେନ, ଜୋନାକୀ ପୋକାର ହଜ ଥେକେ ସେମନ ଆଲୋ ବାର ହସ—ତୀର ମନ୍ତ୍ର ଅଳ୍ ଦିଯେ ତେମନି ଏକରକମ ଝିଙ୍ଗୋଜଳ ଆଲୋ ବେକରେ, ଅନେକଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବନ ମେ ଆଲୋର ଉଜ୍ଜଳ ହସେ ଉଠିଛେ, ଆର ଏକଟୁ ନିକଟେ ଗିରେ ମେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଲେ, ତୀର ଆୟତ ଚକ୍ର ଦୁଟି ଅର୍ଦ୍ଧନିଯମିଲିତ, ସେନ କେମନ ନେଶାର ସୋରେ ତିନି ଚାରିପାଶେ ହାତଦେ ପାର ହବାର ପଥ ଖୁଜେ ବେଡ଼ାଛେନ, କିନ୍ତୁ ତା ନା ପେରେ ପିଲଙ୍ଗ ଗାଛ-ଶଳୋର ଚାରିଧାରେ ଚକ୍ରକାରେ ଯୁରାଇଲେ, ତୀର ମୁଖ୍ୟୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିପରୀତ ମତ ।

ଅନ୍ୟଙ୍କର ହଠାତ୍ ବଡ଼ ଭୟ ହ'ଲ । ସେ ଭାବଲେ ମାଠେ ସରସ୍ଵତୀ ଦେବୀର ଦର୍ଶନ ଥେବେ ଆର ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମତ ଷ୍ଟାନାଟା ଆଗାଗୋଡ଼ା ଭୌତିକ, ଏହି ନିର୍ବୀଖ ରାତ୍ରେ ଶାଲେର ବନେ ନହିଁଲେ ଏକି କାଣ୍ଡ !

ସେ ଆର ମେଘନେ ଘୋଟିଇ ଦୀଢ଼ାଳ ନା । ବନ ଥେବେ ବାର ହସେ ଝୁଲୁ ଝୁଲୁ ହାଟିଲେ—ହାଟିଲେ ସଥନ ସେ ବିହାରେ ଉତ୍ତାମେ ଏଲେ ପୌଛଳ, ଝାନ ଟାନ ତଥନ କୁମାପ-ଶ୍ରେଣୀର ପାହାଡ଼ର ପିଛନେ ଅନ୍ତ ଯାଛେ ।

ଭୋର ରାତ୍ରେ ଶୟାଯ ଶୁଯେ ଶୁମିଯେ ପ'ଢେ ସେ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିଲେ—ଭାବତୀର ଗଭୀର କାଳୋ ଜଳେର ତଳାୟ ରାତ୍ରେ ଅନ୍ଧକାରେ କେ ଏକ ଦେବୀ ପଥ ହାରିଯେ ଫେଲେଛେନ ; ତିନି ସତିଇ ଉପରେ ଓଟବାର ଚେଷ୍ଟା ପାଛେନ, ଜଳେର ଟେଉ ତାକେ ତତିଇ ବାଧା ଦିଛେ, ନଦୀର ଜଳେ ତାର ଅନ୍ଦେର ଜ୍ୟୋତି ତତିଇ ନିବେ ଆସଛେ, ଅନ୍ଧକାର ତତିଇ ତାର ଚାରିପାଶେ ଗାଢ଼ ହସେ ଆସଛେ, ନଦୀର ମାଛଗୁଲୋ ତାର କୋମଳ ପା ଦୁଖାନି ଠୁକ୍ରରେ ରକ୍ତାକ୍ତ କ'ରେ ଦିଛେ...ବ୍ୟଥିତଦେହ, ବିପନ୍ନା, ବେଗଥୁ-ମତୀ ଦେବୀର ଦୁଃଖ ଦେଖେ ଏକଟା ବଡ଼ ମାଛ ଦୀତ ବାର କ'ରେ ହିଂସା ହାସଛେ, ମାଛଟାର ମୁଖ ଗାୟକ ଶୁରଦାମେର ମତ !

ଅନ୍ୟଙ୍କ ଭୋରେ ଉଠିଇ ଆଚାର୍ୟ ପୂର୍ବର୍କନେର କାହେ ଗିଯେ ଶୁରଦାମେର ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମ ଦେଖାର ଦିନ ଥେବେ ଗତ ରାତ୍ରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମତ ବ୍ୟାପାର ଖୁଲେ ବଲଲେ । ଆଚାର୍ୟ ପୂର୍ବର୍କନ ବୋନ୍ଦ ଦର୍ଶନେର ଅଧ୍ୟାପକ ଛିଲେନ, ମଠେର ଭିକ୍ଷୁଦେର ମଧ୍ୟ ତିନିଇ ଛିଲେନ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ପ୍ରାଚୀନ ଓ ବିଜ୍ଞ, ଏଜନ୍ତ ସକଳେଇ ତାକେ ଅନ୍ଧା କରନ୍ତ । ତିନି ସବ ଶୁନେ ବିଶ୍ଵିତ ହଲେନ, ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତାର ଚୋଥେର ଦୃଷ୍ଟି ଶକ୍ତାକୁଳ ହସେ ଉଠିଲ । ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ—ଏକଥା ଆଗେ ଜାନାଓନି କେନ ?

—ତିନି ନିଷେଧ କରେଛିଲେନ । ଆମି ତାର କାହେ ପ୍ରତିଜ୍ଞା—

—ବୁଝେଛି । ତବେ ଏଥନ ବଲତେ ଏମେହ କେନ ?

—ଏଥନ ଆମାର ମନେ ହଛେ, ଆମି କାର ଯେବ କି ଅନିଷ୍ଟ କରେଛି ।

ପୂର୍ବର୍କନ ଏକଟୁଥାନି କି ଭାବଲେନ, ତାରପର ବଲଲେନ—ଏହି ବୁକମ ଏକଟା କିଛୁ ଘଟିବେ ତା ଆମି ଜାନନ୍ତାମ । ପଦ୍ମନାଭ ଆର ତାର କତକ ଗୁଲୋ କାଣ୍ଡଜାନ-ହିନ ଭାନ୍ଧିକ ଶିଖ ଦେଶେର ଧର୍ମ-କର୍ମ ଲୋପ କରନ୍ତେ ବମେଛେ । ସାର୍ଥମିଛିର ଅନ୍ତ-

ଏବା ନା କରତେ ପାରେ ଏମନ କୋନ କାଜଇ ଲେଇ—ଆର ଆମି ବେଳ ଦେଖଛି ଅଛ୍ୟମ ଯେ, ତୋମାର ଏହି ଅବାଧ୍ୟତା ଓ ଅସଥା କୌତୁକପ୍ରିସ୍ତାତାଇ· ତୋମାର ସରସନାଶେର ମୂଳ ହବେ । ତୁମି କାଳ ରାତ୍ରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଗ୍ନାୟ କାଜ କରେଛ, ତୁମି ଦେବୀ ସରସତୀକେ ବନ୍ଦିନୀ କରନାର ସହାୟତା କରେଛ ।

ଏବାର ଅଛ୍ୟମେର ବିନ୍ଧିତ ହବାର ପାଳା । ତାର ମୁଖ ଦିର୍ବେଳେ କୋନୋ କଣ୍ଠ ବାର ହ'ଲ ନା । ପୂର୍ବବର୍ଷନ ବଲଲେନ—ଏହି ସବ କୁନ୍ଦପର୍ଗ ଥେକେ ଦୂରେ ରାଖିବାର ଜଣେଇ ଆମି ବିହାରେର କୋନଗ ଛାତ୍ରକେ ବିହାରେ ବାହିରେ ଯାବାର ଅମୁମତି ଦିଇଲେ, କିନ୍ତୁ ଯାକୁ, ତୁମି ଛେଲେମାନୁସ, ତୋମାରଇ ବା ମୋଷ କି । ଆଜ୍ଞା, ଏହି ଶୁରୁଦାସକେ ଦେଖତେ କି ରକମ ବଲ ଦେଖି ?

ଅଛ୍ୟମ ଶୁରୁଦାସେର ଆକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଲେ ।

ପୂର୍ବବର୍ଷନ ବଲଲେନ—ଆମି ଜାନି । ତୁମି ଯାକେ ଶୁରୁଦାସ ବଲଛ, ତାର ନାମ ଶୁରୁଦାସ ନମ ବା ତାର ବାଡୀ ଅବସ୍ଥାତେଓ ନମ । ମେ ହଜେ ପ୍ରମିଳ କାପାଲିକ ଶୁଗାଟ୍ୟ । କାର୍ଯ୍ୟପିନ୍ଦିର ଜଣେ ତୋମାର କାହେ ଯିଥ୍ୟା ନାମ ବଲେଛେ—

ଅଛ୍ୟମ ଅଧୀର ଭାବେ ବଲେ ଉଠିଲ, କିନ୍ତୁ ଆପନି ଯେ ବଲେଛେନ—

ପୂର୍ବବର୍ଷନ ବଲଲେନ, ମେ ଇତିହାସ ବଲଛି ଶୋନ । ନନ୍ଦୀର ଧାରେ ଯେ ସରସତୀ ମନ୍ଦିରେର ଭଗ୍ନକୁଟି ଆଛେ, ଓଟା ହିନ୍ଦୁରେ ଏକଟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଧ୍ୟାତ ତୀର୍ଥହାନ । ପ୍ରାୟ ଦୁଃଖ ବଂଦର ପୂର୍ବେ ଏକଜନ ତତ୍ତ୍ଵଗ ଗାୟକ ଥାନେ ଥାକ୍ତ । ତଥନ ମନ୍ଦିରେର ଖୁବ ସମ୍ବନ୍ଧିର ଅବହା ଛିଲ ନ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରବାଦ ଏହି ଯେ, ମେ ଗାୟକଟି ମେଘ-ମଜ୍ଜାରେ ଏମନ ଶିକ୍ଷ ଛିଲ ଯେ, ଆଶାଚୀ ପୂର୍ଣ୍ଣମାର ରାତ୍ରେ ତାର ଆଲାପେ ମୁହଁ ହୟେ ଦେବୀ ସରସତୀ ଶ୍ଵରଙ୍ଗ ତାର କାହେ ଆବିଭୂତା ହତେନ । ମେହି ଥେକେ ଓହ ମନ୍ଦିର ଏକ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ତୀର୍ଥହାନ ହୟେ ଓଟେ । ମେ ଗାୟକ ଯାରା ସାଓୟାର ପରେଓ କିନ୍ତୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମାର ରାତ୍ରେ ମନ୍ଦିର ଆଲାପ କରଲେଇ ଦେବୀ ଯେନ କୋନ୍ଟାନେ ତାର କାହେ ଏସେ ପଡ଼େନ । ଏହି ଶୁଗାଟ୍ୟ ଏକବାର ଅବସ୍ଥାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଗାୟକ ଶୁରୁଦାସେର ସଙ୍ଗେ ଓହ ଟିବିତେ ଉପହିତ ଛିଲ । ଶୁରୁଦାସ ମେଘ-ମଜ୍ଜାରେ ଶିକ୍ଷ ଛିଲେନ । ତୋର ଗାନେ ନାକି ସରସତୀ ଦେବୀ ତୋର ନଶ୍ୟଥେ ଆବିଭୂତା ହୟେ ତାକେ ବର ପ୍ରାର୍ଥନା କରତେ ବଲେନ । ଶୁରୁଦାସ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେନ, ତିନି ଯେନ ଦେଶେର ମହିତଙ୍ଗ ବ୍ୟକ୍ତିଦେର ମଧ୍ୟ ଝେଳି ଆଶନ ପ୍ରାପ୍ତ ହନ । ସରସତୀ ଦେବୀ ତାକେ ମେହି ବରଇ ଦେନ । ତାର ପର

ଦେବୀ ସଥନ ଗୁଣାଚ୍ୟକେ ବର ପ୍ରାର୍ଥନାର କଥା ବଲେନ, ତଥନ ମେ ଦେବୀର କ୍ରମେ ମୁହଁ
ହସେ ତାକେଇ ପ୍ରାର୍ଥନା କ'ରେ ବମେ । ସରସ୍ଵତୀ ଦେବୀ ବଲେଛିଲେନ, ତାକେ ପାଞ୍ଚମୀ
ନିଶ୍ଚିଂଗେର କାଜ ନୟ, ମେ ନାମେ ଗୁଣାଚ୍ୟ ହ'ଲେଓ କାର୍ଯ୍ୟତ ତାର ଏମନ କୋନୋ
କଳାତେଇ ନିଶ୍ଚିଂଗା ନେଇ ସେ ତାକେ ପେତେ ପାରେ, ମେଜନ୍ତ ଅନେକ ଜୀବନ ଧ'ରେ
ସାଧନାର ପ୍ରମୋଜନ । ସରସ୍ଵତୀ ଦେବୀ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହସ୍ତାର ପର ମୂର୍ଖ ଗୁଣାଚ୍ୟେର ଘୋଷ
ଆରା ବେଡ଼େ ଧ୍ୟାଯ, ଆର ମେଇ ନଙ୍ଗେ ନଙ୍ଗେ ଦେବୀର ଉପର ତାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ରାଗ
ହସ । ମେ ତାନ୍ତ୍ରୋତ୍ତମ ମନ୍ତ୍ରବଳେ ଦେବୀକେ ବଳିନୀ କରବାର ଜଣେ ଉପୟୁକ୍ତ ତାନ୍ତ୍ରିକ
ଶୁରୁ ଥୁବୁଜିତେ ଥାକେ । ଆମି ଜାନି ମେ ଏକ ସମ୍ମାନୀୟ କାହେ ତନ୍ତ୍ରଶାନ୍ତ୍ରେ ଉପଦେଶ
ନିଷ୍ଠ । ସମ୍ମାନୀ କିଛିଲିନ ପରେ ତାର ତନ୍ତ୍ରସାଧନାର ହୀନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝିତେ ପେରେ
ତାକେ ଦୂର କରେ ଦେନ । ଏମବ କଥା ଏଦେଶେର ନକଳ ପ୍ରାଚୀନ ଲୋକଙ୍କ ଜାନେନ ।
ଆମି ଅନେକଦିନ ତାରପର ଗୁଣାଚ୍ୟେର ଆର କୋନାଓ ସଂବାଦ ଜାନତାମ ନା ।
ଭେବେଛିଲାମ ମେ ଏଦେଶ ଥେକେ ଚଲେ ଗିଯେଛେ । କିନ୍ତୁ ଏଥନ ତୋମାର କଥା
ଶୁଣେ ଆମାର ମନେ ହଞ୍ଚେ କାଳ ରାତ୍ରେ ମେ କ୍ରତକାର୍ଯ୍ୟ ହରେଛେ ବୋଧ ହସ । ଏତଦିନ
ଐ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟେଇ ମେ କୋଥାଓ ତନ୍ତ୍ରସାଧନା କରଛିଲ । ସାକ୍ତ ତୁମ ଏଥିନି ଗିଯେ ଲକ୍ଷଣ
କରେବା ମନ୍ଦିରେ ନେ ଆହେ କି ନା, ଥାକେ ସଦି ଆମାଯ ସଂବାଦ ଦିଓ ।

ଅହ୍ୟମ ମେଥାନେ ଆର ଏକ ମୁହଁର୍ତ୍ତିଓ ଦୀଡାଲ ନା । ମେ ଛୁଟେ ଗିଯେ ବିହାରେର
ଉତ୍ତାନେ ପଡ଼ିଲ । ତଥନ ରୋଦ ବେଶ ଫୁଟେ ଉଠେଛେ, ବିହାରେର ପାଠାରୀଦେର
ମମବେତ କଟେର ଶ୍ରୋତ୍ରଗାନ ତାର କାନେ ଆସଛିଲ :—

ଯେ ଧର୍ମ ହେତୁପ୍ରଭବା

ତେମେ ହେତୁ ତଥାଗତେ ଆହ

ତେମଙ୍କ ସେ ନିରୋଧେ

ଏବଂ ବାଦୀ ମହାସମନୋ ।

ବେତେ ଯେତେ ମେ ଦେଖିଲେ ଉତ୍ତାନେର ଏକ ପ୍ରାଣେ ଏକଟା ବଡ ଜୀବଗାହେର
ଛାରାବ ଚିତ୍ରକର ଭିକ୍ଷୁ ବସୁତ୍ର ହରିଗର୍ଚର୍ମେର ଆସନେ ବ'ମେ ବୋଧ ହସ କି
ଆକର୍ଷନ, କିନ୍ତୁ ତାର ମୁଖେ ଅତୃଷ୍ଟ ଓ ଅସାଫଳେବା ଏକଟା ଚିହ୍ନ ଆକା ।

ଅହ୍ୟମ ସା ଭେବେଛିଲ ତାହି ଘଟିଲ । ମନ୍ଦିରେ ଗିଯେ ମେ ଦେଖିଲେ—ଦେଖାନେ
କେଉ ନେଇ, ଗୁଣାଚ୍ୟ, ତୋ ନେଇଇ, ମେଇ ଆଜୀବକ ସମ୍ମାନୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନେଇ ।

ଦୁ'ଏକଟା ସବାଗ୍ନ-ପାନେର ଘଟ, ଆଶୁନ ଜାଲବାର ଜଣେ ସଂଗୃହୀତ କିଛୁ ଶୁଣନୋ
କାଠ ମଳିଯରେ ମଧ୍ୟେ ଏମିକ ଓଦିକ ଛଡାନୋ ପାଢ଼େ ଆଛେ ।

ସେଇଦିନ ଗଭୀର ରାତ୍ରେ ପ୍ରତ୍ୟେ କାଟିକେ କିଛୁ ନା ବ'ଲେ ଚୁପି ଚୁପି ବିହାର
ପରିଭ୍ୟାଗ କରଲେ ।

ତାର ପର ଏକ ବ୍ୟସର କେଟେ ଗିଯେଛେ ।

ବିହାର ପରିଭ୍ୟାଗ କରବାର ପର ପ୍ରତ୍ୟେ ଏକବାର କେବଳ ଶୁନନ୍ତାର ସଙ୍ଗେ ନାକାଙ୍କ୍ଷା
କରେ ବଲେଛିଲ, ସେ ବିଶେଷ କୋନ କାଜେ ବିଦେଶେ ଯାଚେ, ଶୈଖି ଫିରେ
ଆସବେ । ଏହି ଏକ ବ୍ୟସର ସେ କାହିଁ, ଉତ୍ତବ କୋଶଳ ଓ ମଗଧେର ସମସ୍ତ ଶାନ
ଥୁଞ୍ଜେଛେ, କୋଥାଓ ଶୁଣାଟ୍ୟେର ସନ୍ଧାନ ପାଯାନି ।

ତବେ ବେଡାତେ ବେଡାତେ କତକଗୁଲି କୌତୁଳେଜନକ କଥା ତାର କାନେ
ଗିଯେଛେ ।

ମଗଧେର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଭାଙ୍ଗର ମିହିରଗୁପ୍ତ ରାଜ୍ୟର ଆଦେଶମତ ଭଗବାନ୍ ତଥାଗତେର
ମୃତ୍ତି ତୈରୀ କରତେ ଆଦିଷ୍ଟ ହେୟିଛିଲେନ । ଏକ ବ୍ୟସର ପରିଶ୍ରମ କ'ରେ ତିନି ଯେ
ମୃତ୍ତି ଗଡ଼େ ତୁଲେଛେନ, ତାର ମୁଖ୍ୟୀ ଏମନ କୁଠ ଓ ଭାବବିହୀନ ହେୟେଛେ ସେ ତା ବୁଦ୍ଧର
ମୃତ୍ତି କି ମଗଧେର ଦୁର୍ଦ୍ଵାସ୍ତ ଦର୍ଶ୍ୟ ଦମନକେର ମୃତ୍ତି, ତା ସେଦେଶେର ଲୋକ ଠିକ ବୁଝାତେ
ପାରାଛେ ନା ।

ତକ୍ଷଶୀଳାର ବିଖ୍ୟାତ ଦାର୍ଶନିକ ପଣ୍ଡିତ ଯମୁନାଚାର୍ଯ୍ୟ ମୀମାଂସାଦର୍ଶନେର ଭାଷ୍ୟ
ପ୍ରଗମନ କରତେ ନିୟକ୍ତ ଛିଲେନ, ହଠାଟ ତୋର ନାକି ଏମନ ଦୁର୍ଦ୍ଵାସା ସଟେଛେ ସେ ତିନି
ଆର ଶୁତ୍ରେର ଅର୍ଥ କ'ରେ ଉଠିତେ ନା ପେରେ ଆବାର ବୈଦିକ ବ୍ୟାକରଣେର ସ୍ଵବନ୍ତ
ପ୍ରାକରଣ ଥେକେ ପଡ଼ିତେ ଆରଜି କରେଛେନ ।

ମହାକୋଟୀଟୀ ବିହାରେର ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା-ଶିକ୍ଷକ ଭିକ୍ଷୁ ବହୁତ “ବୁଦ୍ଧ ଓ ସ୍ଵଜାତୀ”
ନାମକ ତୋର ଚିତ୍ରଥାନା ବ୍ୟସରାବଧି ଚେଷ୍ଟା କରେଓ ମନେର ମତ କ'ରେ ଏକେ
ଉଠିତେ ନା ପେରେ ବିରକ୍ତ ହେୟେ ଓଦିକ ଏକେବାରେ ଛେଡ଼େ ଦିଯେ ସମ୍ପ୍ରତି ନାକି
ଶାକୁନଶାତ୍ରେର ଚର୍ଚାଯ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍ସାହ ଦେଖାଛେନ ।

ଏକଦିନ ପ୍ରତ୍ୟେ ଶନ୍ତାନ ପେଲେ ଉକ୍ତବିଷ ଗ୍ରାମେର କାହେ ଏକଟା ନିର୍ଜନ ଶାନେ
ଏକଜନ ଗୋ-ଚିକିତ୍ସକ ଏସେ ବାସ କରଛେନ । ତୋର ଚେହାରାର ବର୍ଣନାର ସଙ୍ଗେ

ହୃଦୟାଶେର ଆକୃତିର ଅନେକଟା ଯିଲ ହ'ଲ । ତଥନି ସେ ଶ୍ରାୟେ ଗିଯେ ଅନେକକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ, କିନ୍ତୁ ଗୋ-ଚିକିତ୍ସକେର ସନ୍ଧାନ କେଉଁ ଦିତେ ପାରିଲେ ନା ।

ସେଇନ ଘୁରତେ ଘୁରତେ ଅବସର ଅବସାୟ ଉକ୍ତବିବ ପ୍ରାମେର ପ୍ରାଣରେ ଏକଟା ସର୍ବ ସଟ ଗାଛେର ଛାଯାର ସେ ବସେଛେ । ସନ୍ଧାନ ତଥନ ନାମେନି, ଯିରବିରେ ବାତାଦେ ଗାଛେର ପାତାଙ୍ଗଲୋ ନାଚଛେ, ପାଶେ ମାଠେ ପାକା ଶନ୍ତେର ଶୀଷଙ୍ଗଲୋ ସୋନାର ମତ ଚିକ୍ରମିକ କରଛେ, ଏକଟୁ ଦୂରେ ଏକଟା ଡୋବାର ମତୋ ଜଳାଶୟେ ବିଷ୍ଟର କୁମ୍ଭ ଫୁଲ ଫୁଟେ ଆଛେ, ଅନେକ ବନ୍ଧାଙ୍ଗ ତାର ଜଳେ ଖେଳା କରିଛେ ।

ଶାମମେ ଏକଟୁ ଦୂରେ ଏକଟା ଛୋଟ ପାହାଡ଼ । ପାହାଡ଼ର ଗାୟେ ଏକଟା ଝରଣା । ପାହାଡ଼ର ନୀଚେ ଏକ ଜ୍ଞାଯଗାୟ ଝରଣାର ଜଳ ଖାନିକଟା ଆଟିକେ ଗିଯେ ଓହି ଡୋବାର ମତୋ ଜଳାଶୟଟା ତୈରୀ କରେଛେ । ଅଛ୍ୟାମ୍ଭର ହଠାଂ ଚୋଥ ପଡ଼ିଲ, ପାହାଡ଼ର ଗା ବେବେ ଧାପେ ଧାପେ ସଟ କକ୍ଷେ ଏକ ଦ୍ଵୀଲୋକ ନେମେ ଆସିଛେ ।

ଦେଖେ ତାର ମନେ କେମନ ସନ୍ଦେହ ହୁଏଥାତେ ସେ ଏଗିଯେ ଗେଲ । ଡୋବାର ଏକଦିକେର ଉଁଚୁ ପାଡ଼େ ଗିଯେ ଦେଖେଇ ତାର ମାଥାଟା ଯେନ ଘୁରେ ଉଠିଲ—ଏହି ତୋ ! ଏହି ତୋ ତିନି ! ଭାବତୀର ତୀରେ ଶାଲବନେ ଇନିଇ ତୋ ପଥ ହାରିବେ ଶୁରିଛିଲେନ, ମାଠେର ମଧ୍ୟେ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରାତି ଏକେହି ତୋ ସେ ଦେଖିଛିଲ—ତବେ ତାର ଅଙ୍ଗେର ସେ ଜ୍ୟୋତିର ଏକ କଣାଓ ଆର ନେଇ, ପରଣେ ଅତି ମଲିନ ଏକ ବନ୍ଧ । କିନ୍ତୁ ସେଇ ଚୋଥ, ସେଇ ଶୁଳ୍କ ଗଠନ !

ଦ୍ୱାଦ୍ୱିତୀୟ ଦ୍ୱାଦ୍ୱିତୀୟ ଦେଖେ ତାର ଆର କୋନ ସନ୍ଦେହ ରଇଲ ନା ଯେ, ଏହି ତିନି । ତାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଗୋଲମାଲ ବେଦେ ଗେଲ । ସେ ଉତ୍ତେଜନାର ମାଥାଯ ବିହାର ଛେଦେ ହୃଦୟାଶେର ଖୋଜ କ'ରେ ବେଢାଛିଲ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ଦେଖା ପେଲେ କି କରବେ ତା ସେ ଭାବେନି । କାଜେଇ ନେ ଏକରକମ ଲୁକିଯେଇ ମେଥାନ ଥେବେ ଚ'ଲେ ଏଲ ।

ରୋଜ ରୋଜ ସନ୍ଧ୍ୟାଯ ଅଛ୍ୟାମ୍ଭ ଏମେ ବଟଗାଛଟାର ତଳାଯ ବନେ । ରୋଜ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଆଗେ ଦେବୀ ପାହାଡ଼ର ଗାୟେର ପଥ ବେବେ ନେମେ ଆସେନ, ଆବାର ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୟ ସଟକକେ ଧାପେ ଧାପେ ଉଠେ ଚ'ଲେ ଥାନ—ସେ ରୋଜ ବ'ମେ ଦେଖେ ।

ଏହି ରକମ କିଛୁ ଦିନ କେଟେ ଗେଲ । ଏକଦିନ ଅଛ୍ୟାମ୍ଭ ମାଠେର ଗାଛତଳାଯ ତୁଳ କ'ରେ ବ'ମେ ଆଛେ, ମେଇ ଶମ୍ର ଦେବୀ ଜଳାଶୟେ ନାମଲେନ । ଦେଖ କି ତେବେ

ঙ্গোবার এদিকের পাড়ের দিকে দীড়াল—দেখলে দেবী ঘট নামিবে রেখে
কুমুদ ফুল সংগ্রহে বড় ব্যস্ত। একটা বড় ফুল জলাশয়ের এপারের দিকে
এগিয়ে বেশি জলে ফুটেছিল, তিনি সেটা সংগ্রহের জন্য খানিকটা বৃথা চেষ্টা
করবার পর চোখ তুলে অপর পারে প্রচুরকে দেখতে পেয়ে হঠাতে একটু
অপ্রতিভের হাসি হাসলেন—তার পর হাসিমুখে তার দিকে চেয়ে বললেন—
ফুলটা আমায় তুলে দেবে ?

— দিই যদি আপনি এক কাজ করেন।

— কি বলে ?

— আমায় কিছু খেতে দেবেন ? আমি সমস্ত দিন কিছু খাইনি।

দেবীর মুখে ব্যাঘার চিহ্ন দেখা দিল। বললেন—আহা ! তা এতক্ষণ
বলনি কেন ?—এপারে এস, থাক্কে ফুল।

প্রচুর জলে নেমে ফুলটা সংগ্রহ ক'রে ওপারে গেল।

দেবী বললেন, তুমি মাঠের মাঝের ওই বড় গাছটার তলায় রোজ ব'সে
থাক, না ?

প্রচুর তাঁর হাতে ফুলটা দিয়ে বললে—ইঁ, আমিও দোখি আপনি সক্ষ্যাত
সময় রোজই জল নিতে আসেন।

দেবী হাসিমুখে বললেন, ওই পাহাড়ের ওপরই আমাদের ঘর—এস তুমি
আমার সঙ্গে—তোমায় খেতে দিইগে।

হঠাতে দেবী যেন কেমন একপ্রকার বিহুল-চোখে চারিদিকে চাইলেন।
তারপর পাহাড়ের গায়ে কাটা ধাপ বেয়ে উঠতে লাগলেন, প্রচুর পিছনে
পিছনে চল্ল। পাহাড়ের উপর উঠে গিয়ে—একটু দূরে বুনো বাঁশবাড়ের
আড়ালে বেশ পরিষ্কার পরিচ্ছম একটা ছোট কুটীর। দেবী বক্ষ দুয়ার খুলে
ঘরের মধ্যে গিয়ে প্রচুরকে বললেন—এস।

প্রচুর দেখলে কুটীরে কেউ নেই, তিজাসা করলে—আপনি কি এখানে
একা থাকেন ?

— দেবী বললেন—না। এক সন্ধ্যাসী আমায় এখানে সঙ্গে ক'রে এনেছেন,

ତିବି କି କରେନ ଜାନିନେ, କିନ୍ତୁ ମାରେ ମାରେ ଏଥାନ ଥେକେ ଛ'ଲେ ସାନ, ପାଚ ଛ'ଲିନ ପରେ ଆସେନ । ତୁମି ଏଥାନେ ବ'ଦୋ ।

ଦେବୀ ମାଟିର ଘଟ ପୂର୍ଣ୍ଣ କ'ରେ ତାକେ ସବାଗୁ ପାନ କରତେ ଦିଲେନ, ସାନ ଅସ୍ତ୍ରର ମତୋ, ଏମନ ହସ୍ତାତ୍ ସବାଗୁ ସେ ପୂର୍ବେ କଥନୋ ପାନ କରେନି ।

ପ୍ରଦ୍ୟମେର ମନେ ହଲ, ଯଦି ଆଚାର୍ୟ ପୂର୍ବର୍କନେର କଥା ସତ୍ୟ ହୟ, ଆର ସହି ସେ ସ୍ଵର୍ଗକେ ଯା ଦେଖେଛେ ତା ଇନ୍ଦ୍ରଜାଳ ନା ହୟ ତବେ ଏହି ତୋ ଦେବୀ ସମସ୍ତତୀ ତାର ମାମନେ । ତାର ଜାନ୍ମବାର କୌତୁଳ ହଲ, ଇନି ନିଜେର ସମ୍ବନ୍ଧକେ କି ବଲେନ ।

ମେ ଜିଜାମା କରଲେ—ଆପନାରା ଏର ଆଗେ କୋଥାଯା ଛିଲେନ ? ଆପନାର ଦେଶ କୋଥା ?

ଦେବୀ କାଠେର ବଡ଼ ପାତ୍ରେ ନୟତ୍ଵେ ଶୁଷ୍ଫ ଓ ଅର ପରିବେଷଗେ ବ୍ୟକ୍ତ ଛିଲେନ, ପ୍ରଶ୍ନ କି ବିଶ୍ୱଯପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିତେ ତିନି ପ୍ରଦ୍ୟମେର ଦିକେ ଚେଯେ ବଲଲେନ—ଆମାର କଥା ବଲଛ ? ଆମାର ଦେଶ କୋଥାଯା ଜାନିନେ । ଆମି ନାକି ବିଦିଶାର ପଥେର ଧାରେ ଏକ ଭାଙ୍ଗା ମନ୍ଦିରେ ଅଚେତନ ଅବହାୟ ପ'ଡ଼େ ଛିଲାମ, ସଞ୍ଚ୍ୟାନୀ ଆମାୟ ଏଥାନେ ଉଠିଯେ ଏନେଛେନ । ମେହି ଥେକେ ଏଥାନେହି ଆଛି—ତାର ଆଗେ କୋଥାଯା ଛିଲାମ ତା' ଆମାର ମନେ ପଡ଼େ ନା ।

ତିନି ଅଗ୍ରମନସ୍ତଭାବେ ବାହିରେ ମୀଥେର ରକ୍ତିମ ଆକାଶେ ଯେଥାନେ ଉତ୍ତରିକ ଗ୍ରାମେର ପ୍ରାନ୍ତରେ ବନରେଥାର ମାଥାୟ ଶୁର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ ପଡ଼େଛେନ, ମେହି ଦିକ୍ ଚେଯେ ରହିଲେନ—ଚେଯେ କି ମନେ ଆମାର ଚେଷ୍ଟା କରଲେନ, ବୋଧ ହୟ ମନେ ଏଲ ନା । ହଠାତ୍ କି ଭେବେ ତୋର ପଦ୍ମର ପାପଡ଼ିର ମତୋ ଚୋଥ ଛ'ଟି ବେଯେ ସବସବ କ'ରେ ଜଳ ବରେ ପଡ଼ଲ ।

ତାଙ୍ଗାତାଙ୍ଗି ଆଚଳେ ଚୋଥ ମୁଛେ ତିନି ପ୍ରଦ୍ୟମେର ସାମନେ ଅନ୍ଧେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କାଠେର ଧାଳା ରାଖଲେନ । ବଲଲେନ—ଥାବାର ଜିନିମ କିଛୁଇ ନେଇ । ତୁମି ରାତ୍ରେ ଏଥାନେ ଥାକୋ, ଆମି ପଦ୍ମର ବୀଜ ଶୁକିଯେ ରେଖେଛି, ତାହି ଦିଯେ ରାତ୍ରେ ପାୟମ ତୈରୀ କ'ରେ ଥେତେ ଦେବ । ସକାଳେ ସେ ଓ ।

ପ୍ରଦ୍ୟମେର ଚୋଥେ ଜଳ ଆସିଲ ।...ଓଗୋ ବିଶେର ଆଜ୍ଞାବିଶ୍ୱତା ଦୋଷର୍ଯ୍ୟଲଙ୍ଘି, ବିଦିଶାର ମହାରାଜେର ଆର ମହାଶ୍ରେଷ୍ଠର ମହବେତ ରହୁଭାଙ୍ଗାର ତୋମାର ପାରେର ଏକ କଣ ଧୂଲୋରୁ ସୋଗ୍ୟ ନନ୍ଦ, ମେ ଦେଶେର ପଥେର ଧୂଲୋ ଏମନ କି ପୁଣ୍ୟ କରେଛେ ମା, ସେ ତୁମି ଦେଖାନେ ପ'ଡେ ଥାକତେ ଯାବେ ?

ଖାଗ୍ରା ଶେବ ହ'ଲେ ପ୍ରତ୍ୟାମ ବିଦାୟ ଚାଇଲେ ।

ଦେବୀର ଚୋଥେ ହତୋଶାର ଦୃଷ୍ଟି ଫୁଟେ ଉଠିଲ, ବଳଲେନ—ଧାରୋ ନା କେନ ରାତ୍ରେ ?
ଆସି ରାତ୍ରେ ପାଯମ ରୈଧେ ଦେବ ।

ପ୍ରତ୍ୟାମ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେ—ଆପନାର ଏଥାନେ ଏକା ରାତ୍ରେ ଧାକତେ କର
କରେ ନା ?

—ଧୂର ଭୟ କରେ । ଓହ ବେତେର ବନେ ଅକ୍ଷକାରେ କି ଯେନ ନାହେ, ଭୟେ ଆସି
ଦୋଷ ଥୁଲିତେ ପାରିଲେ ! ଘୂମ ହୁଯ ନା, ସମ୍ମତ ରାତ ବ'ନେଇ ଥାବି ।

ପ୍ରତ୍ୟାମର ହାସି ପେଲ, ଭାବଲେ ରାତ୍ରେ ଏକା ଧାକତେ ଭୟ କରେ ବ'ଲେ ପାଯମେର
ଶୋଭ ଦେଖିଯେ ଦେବୀ ତାକେ ସଜେ ରାଖିତେ ଚାନ । ମେ ବଳଲେ,—ଆଜ୍ଞା ରାତ୍ରେ
ଧାକ୍ତବ ।

ଦେବୀର ମୁଖ ଆନନ୍ଦେ ଉଚ୍ଛଳ ହ'ଲ ।

ସମ୍ମତ ରାତ ମେ ଝୁଟିରେର ବାଇରେ ଖୋଲା ହାଗ୍ରାୟ ବ'ମେ କାଟାଲେ । ଦେବୀ ଓ
କାହେ ବ'ମେ ରହିଲେନ । ବଳଲେନ—ଏମନ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା, ଆସି କିନ୍ତୁ ଭୟେ ବାଇରେ
ଆମ୍ଭତେ ପାରିଲେ, ସରେର ମଧ୍ୟେ ବ'ନେ ରାତ କାଟାଇ ।

ଦେବୀର ବ୍ୟାପାର ଦେଖେ ପ୍ରତ୍ୟାମ ଅବାକ ହୁୟେ ଗିରେଛିଲ । ହ'ଲେଇ ବା ମସ୍ତରଙ୍ଗି,
କିନ୍ତୁ ଏତଟି ଆସିବିଶ୍ଵତ ହେଯା, ଏ ଯେ ତାର କଲ୍ପନାର ବାଇରେର ଜିନିମ ।

ନାନା ଗଲେ ସମ୍ମତ ରାତ କାଟିଲ, ଭୋର ହ'ଲେ ମେ ବିଦାୟ ଚାଇଲେ ।

ଦେବୀ ବ'ଲେ ଦିନେମ—ନର୍ମାସୀ ଏଲେ ଏକଦିନ ଆବାର ଏମ ।

ମେହିଦିନ ଥେକେ ପ୍ରତିରାତ୍ରେ ମେ ଦେବୀର ଅଲଙ୍କିତେ ପାହାଡ଼େର ନୀଚେ ବାନେ
ଝୁଟିରେର ଲିକେ ଚେଯେ ପାହାରା ରାଖିତ । ତାର ତରଣ ବୀର ହୃଦୟ ଏକ ଭୀକୁ ନାରୀକେ
ଏକା ବନେର ମଧ୍ୟେ ଫେଲେ ରାଖାର ବିକଳେ ବିଶ୍ରାହ ତୁଲେଛିଲ ।

ଦଶ ପନେର ଦିନ କେଟେ ଗେଲ ।

ଏକ-ଏକଦିନ ପ୍ରତ୍ୟାମ ଶୁନନ୍ତ, ଦେବୀ ଅନେକ ରାତ୍ରେ ଏକା ଗାନ ଗାଇଛେ—ମେ
ଗାନ ପୃଥିବୀର ଧାରୁବେର ଗାନ ନୟ, ମେ ଗାନ ପ୍ରାଣ-ଧାରାୟ ଆସିଥ ବର୍ଣ୍ଣାର ଗାନ,
ହଟ୍ଟିମୁଖୀ ନୀହାରିକାରେର ଗାନ, ଅନ୍ତ ଆକାଶେ ମିକ୍ତହାରା କୋନ୍ତ ପଥିକ ଭାରାର
ଗାନ ।

ଏକଦିନ ହୃଦୂର ବେଳୋ କେ ତାକେ ବଲଲେ—ତୁମି ସେ ଗୋ-ବୈଷ୍ଣୋର କଥା ବଗଛିଲେ, ତାକେ ଏଇମାଜ ଦେଖେ ଏଲାମ, ପଥେର ଧାରେ ପୁରୁରେ ଦେ ଜାନ କରାଛେ ।

ତାନେ ଛୁଟ୍-ତେ ଛୁଟ୍-ତେ ଗିଯେ ସେ ପୁରୁରେର ଧାରେ ଉପଶିତ ହ'ଲ । ଦେଖିଲେ ସତ୍ୟାଇ ଶୁଣାଟ୍ୟ, ପୁରୁରେର ଧାରେ ବଞ୍ଚାଦିର ପୁଁଟୁଳି ନାମିଯେ ରେଖେ ପୁରୁରେ ଆନ କରତେ ମେମେଛେନ । ମେ ଅଗେକ୍ଷା କରତେ ଲାଗଲ ।

ଏକଟୁ ପରେ ଶୁଣାଟ୍ୟ ବନ୍ଦ ପରିବର୍ତ୍ତନ କ'ରେ ଉଠେ ଅନ୍ୟଙ୍କେ ଦେଖେ କେଉଁନ ଦେନ ହୁଏ ଗେଲେନ । ବଲଲେନ—ତୁମି ଏଥାନେ ?

ଅନ୍ୟଙ୍କ ବଲଲେ—ଆମି କେବ ତା ବୁଝାତେ ପାରେନ ନି ?

ଶୁଣାଟ୍ୟ ବଲଲେନ—ତୁମି ଏଥିନ ବଲଛ ବ'ଲେ ନମ୍ବ ଅନ୍ୟଙ୍କ, ଆମି ଏକାଜ କରିବାକୁ ପର ସ୍ଥିତ ଅନୁତ୍ପତ୍ତ ଆଛି । ପ୍ରତି ରାତ୍ରେ ଭୟାନକ ଘସ୍ତ ଦେଖି—କାରା ଯେନ ବଲଛେ, ତୁହି ସେ କାଜ କରେଛିନ ଏବଂ ଶାନ୍ତି ଅନୁଷ୍ଠାନ ନରକ । ଆମି ଏଇଜଣେଇ ଆଜ ଏକ ପକ୍ଷେର ଓପର ଆମାର ଶୁଭ ମେହି ଆଜୀବକ ମନ୍ୟାନୀର କାହେ ଗିରେଛିଲାମ । ତୋରିଇ କାହେ ଏ ବୀକରଣ ମତ୍ତୁ ଆମି ଶିକ୍ଷା କରି । ଏବଂ ଏମନି ଶକ୍ତି ସେ ମନେ କରଲେ ଆମି ଯାକେ ଇଚ୍ଛା ବୀଧତେ ପାରି, କିନ୍ତୁ ଆନତେ ପାରିଲେ । ଯନ୍ତ୍ରେ ବନ୍ଦନ-ଶକ୍ତି ଥାକଲେଓ ଆକର୍ଷଣୀ ଶକ୍ତି ନେଇ । ଏଇଜଣେ ଆମି ତୋମାକେ ସଙ୍ଗେ ନିଯେଛିଲୁମ, ଆମି ନିଜେ ସନ୍ତ୍ଵିତେର କିଛିଇ ଜାନିଲେ ସେ ତା ନର, କିନ୍ତୁ ଆମି ଜାନତାମ ସେ ତୁମି ମେଘ-ମଜ୍ଜାରେ ନିନ୍ଦା, ତୋମାର ଗାନେ ଦେବୀ ଓଥାନେ ଆସବେନଇ, ଏଲେ ତାରପର ଯନ୍ତ୍ରେ ବୀଧବ । ଏବଂ ଆମେ ଆମାର ବିଦ୍ୟାମହି ଛିଲ ନା ଯେ, ଏମନ ଏକଟା ବ୍ୟାପାର ହେଉଥାବାକି । ଅନେକଟା ଯନ୍ତ୍ରେ ଶୁଣ ପରୀକ୍ଷା କରିବାର କୌତୁଳ୍ୟରେ ଆମି ଏ କାଜ କରି ।

ଅନ୍ୟଙ୍କ ବଲଲେ—ଏଥିନ ?

ଶୁଣାଟ୍ୟ ବଲଲେନ—ଏଥିନ ଆମାର ଶୁଭର କାହୁ ଥେକେଇ ଆମଛି । ତିନି ସବ ତାନେ ଏକଟା ମତ୍ତୁ ଶିକ୍ଷା ଦିଯେଛେନ, ଏଟା ପୂର୍ବ ଯନ୍ତ୍ରେ ବିରୋଧୀ ଶକ୍ତି ମୂଳ୍ୟ । ସେଇ ମତ୍ତୁପ୍ରତ୍ଯ ଜଳ ଦେବୀର ଗାସେ ଛଡ଼ିଯେ ଦିଲେ ତିନି ଆବାର ମୁକ୍ତ ହବେନ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ତାର କୋନ ଉପାର୍ଥ ନେଇ ।

ଅନ୍ୟଙ୍କ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେ—ଉପାର୍ଥ ନେଇ କେବ ?

—ସେ ଛିଟିରେ ଦେବେ, ମେ ଚିରକାଳେର ଅନ୍ତ ପାରାଣ ହୁଏ ଥାବେ । ଆବାର

পক্ষে হ'মিকই যখন সমান, তখন তাঁকে বলিনী রাখাই আমার ভালো। ইগ
কোরো না প্রচ্ছাম, ভেবে দেখ, যত্যুর পর হয় তো পরজগৎ আছে কিন্তু
পারাণ হওয়ার পর? তা আমি পারব না।

আস্ত্রবিশৃঙ্গতা বলিনী দেবীর চোখ দু'টির কঙ্গ অসহায় দৃষ্টি প্রচ্ছামের
মনে এল। যদি তা না হয় তা হ'লে তাঁকে ষে চিরদিন বলিনী ধাকতে
হবে।

যুগে যুগে ষে উদার উচ্চ প্রেরণা আগে এসে তরঙ্গদের নির্মল প্রাণে
পৌছয়, আজও প্রচ্ছামের প্রাণের বেলায় তার চেউ এসে লাগল। সে ভাবলে,
একটা জীবন তুচ্ছ। তাঁর রাঙা পা-জুখানিতে একটা কাঁটা ফুটলে তা তুলে
দেবার ঘন্থে আমি শতবার জীবন দিতে প্রস্তুত।

ইঠাং গুণাট্যের দিকে চেয়ে সে বললে—চলুন আপনার সঙ্গে যাব, আমার
সে যত্পূর্ণ জল দেবেন।

গুণাট্য বিশ্বে প্রচ্ছামের দিকে চেয়ে বললেন—বেশ ক'রে ভেবে দেখ।
এ ছেলেখেলা নয়। এ কাজ—

প্রচ্ছাম বললে—চলুন আপনি।

তারা যখন কুটীরের নিকটবর্তী হ'ল তখন গুণাট্য বললেন—প্রচ্ছাম, আর
একবার ভালো ক'রে ভেবে দেখ, কোন মিথ্যা আশায় ভুলো না, এ থেকে
তোমায় উদ্ধাৰ কৰবাৰ ক্ষমতা কাকুৱ হবে না—দেবীৰও না। যন্ত্ৰবলে
তোমার প্রাণশক্তি চিৰকালেৰ জগ জড় হয়ে যাবে; বেশ বুৰে দেখ।
যন্ত্ৰশক্তি নিৰ্ময় অমোঘ, কাউকে রেহাই দেবে না।

প্রচ্ছাম বললে—আপনি কি ভাবেন আমি কিছু গ্রাহ কৰি?—কিছু না,
চলুন।

কুটীরে তারা যখন গিয়ে উপহিত হ'ল, তখন বোধ বেশ প'ড়ে এসেছে।
দেবী কুটীরের বাইরে ঘাসেৰ উপৰ অগ্রমনক্ষতাৰে চুপ ক'রে ব'সে ছিলেন—
প্রচ্ছামকে আসতে দেখে তিনি অভ্যন্ত আনন্দিত হলেন, হাসিমুখে বললেন—
এস, এস। আমি তোমার কথা প্রায়ই ভাবি। তোমায় মেধিল কিছু ধেতে

লিতে না পেরে আমার মন থবই ধারাপ হয়েছিল। এখন তুমি এখানে
কিছুদিন থাকো।

তিনি দু'জনকে খেতে দেবার জন্য ব্যস্ত হয়ে কুটীরের মধ্যে চ'লে গেলেন।

প্রচ্যুষ বললে—কই আমায় মন্ত্রপূত জল দিন তবে?

শুণাট্য বললেন—সত্যই তা হ'লে তুমি এতে প্রস্তুত?

প্রচ্যুষ বললে—আমায় আর কিছু বলবেন না, জল দিন।

দেবী কুটীরের মধ্যে আহারের স্থান ক'রে দু'জনকে খেতে দিলেন—
আহারাদি যথন শেষ হ'ল, তখন সঙ্ক্ষ্যার আর বেশি দেবী নেই। বেতসবনে
ছাঁসা নেমে আসছে, রাঙা সৃষ্টি আবার উক্তবিষ গ্রামের উপর ঝুলে পড়েছে।

গোধুলির আলোয় দেবীর মুখপদ্মে অপরূপ শ্রী ফুটে উঠল।

তারপর তিনি ঘট-কক্ষে প্রতিদিনের মত নীচের বারণায় জল আনতে
নেমে গেলেন।

শুণাট্য বললেন—আমি এখান থেকে আগে চ'লে যাই, তার পর এই
ঘটপূর্ণ জল দেবীর গায়ে ছিটিয়ে দিও।

ঠার চক্ষু অঞ্চল পূর্ণ হ'ল। আবেগভরে তিনি প্রচ্যুষকে আলিঙ্গন ক'রে
বললেন—আমি কাপুরুষ, আমার সে সাহস নেই, নইলে—

তিনি কুটীরের মধ্যে ঠার দ্রব্যাদি সংগ্রহ ক'রে নিলেন। তারপর সকল পথ
বেয়ে বেত বনের ধার দিয়ে পাহাড়ের অপর পারে চ'লে গেলেন, তারই নীচে
একটু দূরে মগধ থেকে বিদিশা যাওয়ার রাজবন্ধু।

প্রচ্যুষ চারিদিক চেয়ে ব'সে ব'সে ভাবলে, ঐ নীল আকাশের তলে বিশ
বৎসর আগে সে মাঝের কোলে জয়েছিল, তার সে মা বারাণসীতে তাদের
গৃহটিতে ব'সে বাতায়ন-পথে সঙ্ক্ষ্যার আকাশের দিকে চেয়ে হয়তো প্রবাসী
পুত্রের কথাই ভাবছেন—মাঝের মুখথানি একবারটি শেষবারের জন্যে দেখতে
তার প্রাণ আকুল হ'য়ে উঠল। ঐ পূর্ব আকাশে নবমীর টান কেমন উজ্জল
হয়েছে! মগধ যাবার রাজপথে গাছের সারির মাথায় একটা তারা ফুটে
উঠল। বেতবনের বেতড়িটাণ্ডো তরল অঙ্ককারে আর ভালো দেখা
মায় না।

ମେହ-ମାନୀ

ପ୍ରତ୍ୟଜ୍ଞର ଚୋଥ ହଠାଏ ଅଞ୍ଚପୂର୍ଣ୍ଣ ହଲ ।

ମେହ ମଧ୍ୟରେ ମେ ଦେଖିଲେ—ଦେବୀ ଜଳ ନିରେ ପାହାଡ଼ର ପା ଦେଇଁ ଉଠିଲା
ଆସିଲାନ । ଯତ୍ରପୂର୍ବ ଘଟ ମେ ମାଟିତେ ଆମିରେ ରେଖେଛିଲ ; ଦେବୀକେ
ଆସତେ ଦେଖେ ମେ ତା ହାତେ ତୁଳେ ନିଲେ ।

ଦେବୀ କୁଟୀରେ ମାମନେ ଏଲେନ, ତାର ହାତେ ଅନେକଗୁଲୋ ଆଖ କୋଟା କୁମୁଦ
ଶୁଳ ।

ପ୍ରତ୍ୟଜ୍ଞକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ—ସର୍ବାଦୀ କୋଥାଯ ?

ପ୍ରତ୍ୟଜ୍ଞ ବଲିଲେ—ତିନି ଆବାର କୋଥାଯ ଚଲେ ଗେଲେନ । ଆଉ ଆର
ଆସିବେନ ନା ।

ତାରପର ମେ ଗିରେ ଦେବୀର ପାଥେର ଧୂଲୋ ନିଯେ ତାଙ୍କେ ପ୍ରଗାମ କ'ରେ ବଲିଲେ—
ଥା, ନା ଜେନେ ତୋମାର ଓପର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଚାୟ ଆମି କରେଛିଲାମ, ଆଜ ତାରଇ
ଶାନ୍ତି ଆମାକେ ନିତେ ହବେ । କିନ୍ତୁ ଆମି ତାର ଜନ୍ମେ ଏତୁକୁ ଦୁଃଖିତ ନହିଁ ।
ସତକଣ ଜାନ ଲୁଷ୍ଟ ନା ହେଁ ଯାଏ, ତତକଣ ଏହି ଭେବେ ଆମାର ସ୍ଵର୍ଗ ସେ, ବିଶେର
ମୌନର୍ଧୟଲଙ୍ଘୀକେ ଅଞ୍ଚାୟ ବୀଧିନ ଥେକେ ମୁକ୍ତ କରାବ ଅଧିକାର ଆମି ପେଯେଛି ।

ଦେବୀ ବିଶ୍ଵିତ ଦୃଷ୍ଟିତେ ପ୍ରତ୍ୟଜ୍ଞର ଦିକେ ଚେଯେ ରହିଲେନ ।

ପ୍ରତ୍ୟଜ୍ଞ ବଲିଲେ—ଶୁଳନ, ଆପନି ବେଶ କ'ରେ ମନେ କ'ରେ ଦେଖିଲୁ ଦେଖି ଆପନି
କୋଥା ଥେକେ ଏଦେଇଲେନ ?

ଦେବୀ ବଲିଲେ—କେନ, ଆମି ତ ବିଦିଶାର ପଥେର ଧାରେ—

ପ୍ରତ୍ୟଜ୍ଞ ଏହି ଅଞ୍ଚଲି ଜଳ ତାର ନର୍ବାଙ୍ଗେ ଛିଟିଯେ ଦିଲେ ।

ନନ୍ଦାନିନ୍ଦ୍ରୋଧିତାର ମତ ଦେବୀ ସେନ ଚମକେ ଉଠିଲେନ .....

ଅଞ୍ଚାୟ ଦୃଢ଼ ହେବେ ଆର-ଏକ ଅଞ୍ଚଲି ଜଳ ଦେବୀର ନର୍ବାଙ୍ଗେ ଛିଡିଯେ ଦିଲେ ।
ନିରେନେର ଜନ୍ମେ ତାର ଚୋଥେର ମାମନେ ବାତାଲେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ମୌନର୍ଧୟର ପ୍ରିଣ୍ଟ
ଅନ୍ତର ହିଙ୍ଗୋଳ ବ ଯେ ଗେଲ । ତାର ମାରା ଦେହମନ ଆନନ୍ଦେ ଶିଉରେ ଉଠିଲ ; ସଙ୍ଗେ
ନଙ୍ଗେ ତାର ମନେ ଏଳ—ବାରାଗ୍ନୀତେ ତାଦେର ଗୃହେ ମନ୍ଦ୍ୟାର ଆକାଶେ ବନ୍ଦ-ଆୟି
ବାତାମନପଥବିଭିନ୍ନୀ ତାର ମା ।

କୁମାରଅଞ୍ଜୀର ବିହାରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଶିଲ୍ପତର କାହେ ଏକଟି ମେହେ ଅନ୍ତ ବଯଳେ

দীক্ষা গ্রহণ করে। তার নাম শুনলা, সে হিরণ্যনগরের ধনবান् শ্রেণী
সুমন্তবাসের মেয়ে। পিতামাতার অনেক অশুরোধ সন্দেশ মেঘেটি নাকি
বিবাহ করতে সম্ভত হয়নি। অত্যন্ত তরুণ বয়সে প্রজ্ঞা গ্রহণ করার সে
বিহারের সকলের অঙ্কার পাত্রী হয়ে উঠেছিল। নেখানে কিঞ্চ কাঙ্গো সহে
সে ডেমন যিশত না, সর্বদাই নিজের কাজে সময় কাটাত আর সর্বদাই
কেহন অন্যমনস্ক থাকত।

জ্যোৎস্নারাত্রে বিহারের নির্জন পারাগ অলিন্দে দাঢ়িয়ে দাঢ়িয়ে সে
আপন ঘনে প্রাণই কি ভাবত; মাঠের জ্যোৎস্নাজাল কাটিয়ে অনেক রাতে
কাউকে বিহারের দিকে আসতে দেখলে সে একদৃষ্টে সেদিকে চেয়ে থাকত,
ধেন কতদিন আগে তার যে শ্রিয় আবার আসবে বলে চলে গিয়েছিল,
তারই আসবার দিন শুণে শুণে এ শ্রান্ত শান্ত ধীর পথ-চাওয়া...প্রতি সকালে
সে কার প্রতীক্ষায় উন্মুখ হয়ে রইত, সকাল কেটে গেলে ভাবত বিকালে
আসবে, বিকাল কেটে গেলে ভাবত সন্ধ্যায় আসবে—দিনের পর দিন,
মাসের পর মাস এরকম কত সকাল-সন্ধ্যা কেটে গেল--কেউ এল না...তবু
মেঘেটি ভাবত, আনবে...আনবে, কাল আনবে...পাতার শব্দে চমকে উঠে
চেয়ে দেখত—এতদিনে বুঝি এল !

এক এক রাত্রে সে বড় অস্তুত স্বপ্ন দেখত। কোথাকার যেন কোন্ এক
পাহাড়ের ধন বেতের জঙ্গল আর বাঁশের বনের মধ্যে লুকোনো এক অর্কর্ণ
পারাগমূর্তি। নিয়ম রাতে সে-পাহাড়ের বেতগাছ হাওয়ায় দুলছে, বাঁশবনে
শিরশিয় শব্দ হচ্ছে, দীর্ঘ দীর্ঘ বেতড়টার ছায়ায় পারাগমূর্তির মুখ ঢাকা
পড়ে গেছে। সে অক্ষকার অর্করাত্রে জনহীন পাহাড়টার বাঁশগুলোর মধ্যে
বোঝো হাওয়া ঢুকে কেবলই বাজছে মেঘ-মল্লাস্ব !...

ভোরে উঠে রাতের স্বপ্ন ভেবে আশ্চর্য্য হয়ে দেত--কোথায় পাহাড়,
কোথায় বেতবন, কার ভাঙা মূর্তি, কিমের এসব অর্ধহীন দৃঃস্বপ্ন !...

ଆନ୍ତିକ

ଅଧ୍ୟାୟନ ଶେବ କ'ରେ ଲୋକନାଥ ସଥନ ତାର ଆଚାର୍ଯ୍ୟର କାହେ ବିଦ୍ୟାର ଚାଇଲେନ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ତାକେ ବଲେଛିଲେନ—ଏକଟା କଥା ସବ ସମୟ ମନେ ରେଖେ ତୁମ୍ଭି, ଅନେକ ଲୋକେର ଓପରେ “ଲୋକନାଥ” ନାମଟି ନାର୍ଥକ କ'ରେ ଜୀବନେର ପଥେ ଅଗ୍ରମର ହବେ ।

ଆଲୋକନାମାଟ୍ଟ ପ୍ରତିଭାବାନ ଏବଂ ପ୍ରିୟତମ ଛାତ୍ରକେ ବିଦ୍ୟାର ଦିଯେ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ଦୁ'ତିନ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘୋନୀ ଛିଲେନ ।

ମଠ ଥେକେ ବାର ହସେ ଲୋକନାଥ କୋନ ବଡ଼ ରାଜସଭାସ ଗେଲେନ ନା । ଅଧ୍ୟାୟନା କରିବାର କୋନ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାଲେନ ନା, ବିବାହ କ'ରେ ସଂମାରୀ ହବାର ବିଷୟରେ ମଞ୍ଚର୍ଣ୍ଣ ଉଦ୍‌ଦୀନ ରହେ ଗେଲେନ । କିଛୁଦିନ ଲକ୍ଷ୍ୟହୀନ ଅବସ୍ଥାଯ ଏବଂ କଥିକ ଶୁରୁବାର ପର ଶେବେ ପୁଣ୍ୟଭାବର ନିର୍ଜନ ତୌରଭ୍ୟମିତେ କୁଟୀର ବେଦେ ମେଥାନେଇ ବାସ କ'ରତେ ଶୁରୁ କରିଲେନ । ଏତେ ବେଶର ଭାଗ ଲୋକଙ୍କ ତାକେ ବଲଲେ ପାଗଳ ।

ବାଲ୍ୟକାଳ ଥେକେଇ ଲୋକନାଥ ଏକଟୁ ଅନ୍ତ ପ୍ରକୃତିର । ଯେ ଦିନ ପ୍ରଭାତେର ଆଲୋ ଥୁବ ଫୁଟ୍ଟଟ, ବାଲକ ଲୋକନାଥ ତାର ଗ୍ରାମେର ଧାରେର ମାଠେ ଏକା ଏକ ବୈଢ଼ିଯେ ବେଡ଼ାତ, ସମବୟସୀ ଅନ୍ତ କୋନ ଛେଲେର ନଜ୍କେ ମେ ମିଶିଲାନ । ସନ୍ଧ୍ୟାର ଧୂମର ଆକାଶେର ତଳେ ଗ୍ରାମେର ଅନ୍ଦରେ ଛୋଟ ପାହାଡ଼ଟା ସଥନ ବଡ଼ ଆକାଶେର ଗା ଥେକେ ଥୁସ-ପଡ଼ା ବଡ଼ ଏକଥଣ୍ଡ ମେଘକୁପେର ମିତ ଦେଖାତ, ଲୋକନାଥ ଦଣ୍ଡେର ପର ଦଣ୍ଡ ଧ'ରେ ମାଠେର ଧାରେର ବନେର କାହେ ବନେ ବନେ ଏକ ମନେ କି ଭାବତ, ତାର ଅପଳକ ଶିଖ-ନନ୍ଦନ ଦୁ'ଟି ଦଣ୍ଡେର ପର ଦଣ୍ଡ ଧ'ରେ ଓ ପାହାଡ଼େର ଦିକେ ଆବନ୍ଦ ଥାକିଲ । ତାର ବିଦ୍ୟାସ ଛିଲ, ଓହ ପାହାଡ଼ଟାଇ ପୃଥିବୀର ପ୍ରାନ୍ତମୀରାର ପାହାଡ଼ । ‘ଆଜ୍ଞା, ଯଦି ଓ ଛାଡ଼ିଯେ ଚ'ଲେ ଯାଇ, ଦୂରେ ଦୂରେ,—କ୍ରମେଇ ଦୂରେ,—ଆରା ଦୂରେ,—ଥୁବ ଥୁବ ଦୂରେ,— ଥୁବ ଥୁବ ଥୁବ ଦୂରେ—ତା ହଲେ କୋଥାର ଗିଯେ ପୌଛବ ?’ ଦୃଶ୍ୟମାନ ସୀମାଚିହ୍ନ ଛାଡ଼ିଯେ ଅଞ୍ଜାତ ରାଜ୍ୟ ଏତଦୂର ସାବାର କରନ୍ତାଯ ବାଲକେର ମନ ବିଶ୍ଵିତ ଅଭିଭୂତ ହୁୟେ ପଡ଼ତ, ନିଜେର ଘର, ନିଜେର ଭାଇ-ବୋନେର କଥା ମେ ଭୁଲେ ଯେତ, ଶୁଭ ଅନ୍ଧକାର ସନ୍ଧ୍ୟାର ଆଲୋକେ ପରିବର୍ତନଶିଳ ମେଘ-ରାଜ୍ୟର ପେଛନେ, ଅନେକ ଅନେକ ପେଛନେ ମେ କୋନ ଦେଖ, ଯେଥାମେ ଏହି ଏମନି ଧୂମର, ଘୋନ ଚାରିଦିକ୍, ମେ ଦେଶେର କଥା ମନେ

হ'তেই তার মন অবশ্য হয়ে আসত। তার দিনিমা যে রামায়ণ মহাভারতের গল্প করেন, সে সব ঘটনা সেই দেশেই ঘটে, রাম-রাবণের যুদ্ধ সেখানে এখনও চলছে, সে দেশের সীমাহীন গহন বনের মধ্যে গলাকাটা করছ রাক্ষস এখনও অক্ষকারে হাতড়ে বেড়াচ্ছে, যত অসম্ভব আর আজগুবি জিনিসের দেশ যেন সেটা।

কিন্তু সে সব অনেক দিনকার কথা। বড় হয়ে উঠে লোকনাথ অত্যন্ত সুদর্শন ও কঠোর প্রকৃতির লোক হয়ে উঠলেন। তাঁর নীরস শুক পাণিত্যের সঙ্গে খাপ খাইয়ে চলবার জন্মেই যেন তাঁর আকৃতি দিন দিন লালিত্যহীন হয়ে উঠতে লাগল। যখন তাঁর অকাণ্ড মাধাটার অসংযত দীর্ঘ চুলের গোছা আর দীর্ঘ ক্রশ দাঢ়ি বাতাসে উড়ত তখন সত্যই তাঁকে অত্যন্ত ভয়ানক ব'লে মনে হত। তীক্ষ্ণ ইস্পাতের মতন এক অস্বাচ্ছন্দ্যকর দীপ্তি নীল আভা তাঁর চোখে খেলতে দেখা যেত, কিন্তু এক এক সময় আবার সে দীপ্তি শান্ত হয়ে আসত, তাঁকে খুব সৌম্য, খুব সুদর্শন, খুব উদার ব'লে মনে হত।

বয়স বাড়বার সঙ্গে সঙ্গে লোকনাথের বালের সে সুদূর-পিয়াসী মন ধীরে ধীরে আঞ্চলিকাশ করতে লাগল। ত্রিশ বৎসর বয়স পূর্ণ হবার পূর্বেই দৃশ্যমান জগৎকা একটা প্রশ্নের ক্ষেত্র নিয়ে তাঁর চোখের নামনে উপস্থিত হ'ল। জগতের সুষ্ঠিকর্তা কেউ আছে কি না এই আজগুবি প্রশ্ন নিয়ে লোকনাথ মহা দৃশ্যস্তোগ্রস্ত ও ব্যতিব্যস্ত অবস্থায় কালাতিপাত করতে লাগলেন। তাঁর জীবনের লক্ষ্য ছিল আজগুবি ধরণের। সাংসারিক স্বর্থ স্ববিধি লাভের প্রচেষ্টাকে তিনি পূর্ব হ'তেই অবজ্ঞার চোখে দেখতেন, যশোলাভ বিষয়েও তিনি হয়ে উঠলেন সম্পূর্ণ উদাসীন। একবার মঠের আচার্যের কাছে মগধ থেকে পত্র এল—মঠের অতীশদের মধ্যে আচার্য যাকে উপযুক্ত মনে করবেন, তাঁকে হস্তীর পৃষ্ঠে ক'রে সমস্যানে রাজধানীতে নিয়ে আসা হবে। রাজসভার সুবিধাপ্রতিলক মহাচার্য জীবনস্তুরির সম্মতি দেহাত্তর ঘটেছে। আচার্য একমাত্র লোকনাথকেই এ পদের উপযুক্ত ব'লে ভেবেছিলেন, কিন্তু লোকনাথ কিছুতেই মগধে যেতে রাজি না হওয়ায় তাঁর এক সতীর্থ মগধে প্রেরিত

ହଲେନ । ଏଇ କିଛୁକାଳ ପରେଇ ଲୋକନାଥ ମଠ ପରିଭ୍ୟାଗ କରିଲେନ ଏବଂ ଏକ ଅଂସରେ ଯଥେଇ ପୁଣ୍ୟଭ୍ରାତାର ନିର୍ଜନ ତୀରଭୂମି ଆସ୍ରୟ କରିଲେନ ।

ଦେଇ ଥେବେ ଆଜି ତ୍ରିଶ ବଂସର ତିନି ଏହି ନିର୍ଜନ ମାଠେ ଯଥେ ଏ ଝୁଟୀର-
ଶାନିତେ ଏକା ବାନ କରିଛେ । ଜୈନ ଧର୍ମଶୂଳୀର ପକ୍ଷ ଥେବେ ପ୍ରତି ବଂସର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ
ପରିଭ୍ୟାଗ ତଥୁଲ ଓ ଦୁ'ଥାନା ବହିର୍ବାସ ତାଙ୍କେ ଦେଓଯା ହ'ତ । ମାଠେର ଧାରେର ବୁନୋ
କାପାଦେର ତୁଳା ଥେବେ ତିନି ଅଗ୍ର ପରିଧେୟ ନିଜେର ହାତେ ପ୍ରକ୍ଷତ କ'ରେ ନିତେନ ।
ଅର୍ଥମ ପ୍ରଥମ ଦୁ'ଏକଜନ ଚାତ୍ରକେ ନିଯେ ତିନି ଅଧ୍ୟାପନା କରେଛିଲେନ, କିନ୍ତୁ ତାର
ପାଖିତ୍ୟେର ସ୍ୟାତି ଓ ଉନ୍ନତଚରିତ୍ରେ ଆକର୍ଷଣେ ସଥିନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଭୀଡ଼ ବାଡ଼ବାର
ଉପକ୍ରମ ହଲ, ଅଧ୍ୟାପନା ତିନି ତଥନ ଏକେବାରେଇ ବକ୍ଷ କ'ରେ ଦିଲେନ ।

ପୁଣ୍ୟଭ୍ରାତା ଦୁଇ ତୀରେ ନିର୍ଜନ ମାଠ ତଥନ ହାଲେ ହାଲେ ବନେ ଭରା ଛିଲ ।
ଅନେକ ହାଲେ ଏହି ସବ ବନେ ଉପର-ପାହାଡ଼େର ଶାଲ ଓ ଦେବଦାକ ଗାଢ଼େର ବୀଜେର
ଚାରା, କୋନ କୋନ ହାଲେ ନାନା ରକମେର କଟାଗାଡ଼ ଓ ବନଜ ଲତାର ଝୋପ ।
ଦକ୍ଷିଣେ ପାହାଡ଼ ଏକଟା ଅଗରିସର ଉପତ୍ୟକାୟ ଦ୍ୱିଧା-ବିଭକ୍ତ, ପୁଣ୍ୟଭ୍ରାତା ଏକଟା
କୀଣ ଶ୍ରୋତ-ଶାଖା ଏଇ ମାରଖାନ ଦିଯେ ପାହାଡ଼ର ଶୁପାରେ ବେରିଯେ ଗିଯେଛେ, ତାର
ଗୈରିକ ଜଳ-ଧାରାର ଉପର ସବ ସମୟଇ ଦୁଇ ତୀରେ ପଢ଼ିଥାଏ ଶିଶୁଦେବଦାମ-ଶ୍ରେଣୀର
କାଳେ ଚାଯା ।

ଏଥାନେଇ ଛିଲ ଲୋକନାଥେର ଝୁଟୀର ।

ଲୋକନାଥେର ଛୋଟ ଝୁଟୀରଥାନି ହତ୍ତଲିଥିତ ପୁଁଥିର ଏକଟା ଡାଙ୍ଗାର ବିଶେଷ
ଛିଲ । କାଠେର ତ୍ରିପ୍ଟ୍ର ଶକ୍ତ କ'ରେ ବେତ ଦିଯେ ବୈଧେ ଲୋକନାଥ ଏକ ରକମ
ପୁସ୍ତକଧାର ପ୍ରକ୍ଷତ କରେଛିଲେନ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧ ବୃଦ୍ଧ ତାଳପତ୍ର ଓ ଭୂର୍ଜପତ୍ରେର ପୁଁଥିକେ
ହାନ ଦେବାର ଅନ୍ତେ ତିନି ତ୍ରିପ୍ଟ୍ରେର ମାରଖାନେ ଅନେକଥାନି କ'ରେ ଫାକ
ରେଖେଛିଲେନ । ଏହି ତ୍ରିପ୍ଟ୍ରଟି ପୁଁଥିତେ ଭରା ଥାକତ ; ସ୍ଵଦ୍ଵର୍ଷନ, ଉପନିଷଦ, ବେଦ,
ସ୍ତୁତି, ପୁରାଣ, ଅଖ୍ୟାଯନ ଓ ଆପତ୍ତିଧାରୀ ଶୂତ୍ର, ପାପନି ଓ ଅଗ୍ନାତ୍ୟ ବୈଯାକରଣଦେର
ଶ୍ରେଣୀ, ସଂହିତା ଓ ନାନା କୋଷକାରଦେର ପୁଁଥି, ପାପନି ଓ ଅଗ୍ନାତ୍ୟ ବୈଯାକରଣଦେର
କିଛୁ ପୁଁଥି, ଇତ୍ୟାଦି । ତା ଛାଡ଼ା ଆରା ନାନା ପ୍ରକାର ପୁଁଥି ଥରେ ଥେବେବେ

ଏମନ ସୃଜନକରେ ଛଢାନ୍ତୋ ପ'ଡ଼େ ଧାରତ ସେ, କୁଟୀରେ ଯଥେ ପା ରାଖିବାର ଛାନ ପାଓଇବା ଦୁଃଖ ।

ଆଜିଦିନ ଆଜିଃକାଳେ ଆନ କ'ରେଇ ଲୋକନାଥ କୁଟୀରେ ସାମନେ ଆଚୀନ ନିମ୍ନ ଗାଛଟୀର ଛାଯାର ଗିମ୍ବେ ବସନ୍ତେ ଏବଂ ଏକମନେ ପଡ଼ନେ ।

ଏକ ଏକଦିନ ଅବସର ଗ୍ରୀବ୍-ଅପରାହ୍ନ ଉଷ୍ଣତପ୍ତ ବାତାମେର ମଙ୍ଗେ ମଞ୍ଚ-ଫୋଟୋ-ନିମ୍ନକୁଳେର ପରାଗ ମାଥିଯେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଲୋକେର ଶୃଷ୍ଟି କରତ, ମେଥାମେ ଶୁନ୍ନକେଶ ଆର୍ଯ୍ୟଭଟ୍ ଶିଖ ଶକ୍ଟାମନକେ ନୀଳଶୃଙ୍ଗେ ଖଡ଼ି ଏଂକେ ଏହ ନକ୍ଷତ୍ରେ ମଂହାନ-ଉପଦେଶ କରନେ, ବୁନୋ ପାଖୀର ଅଭ୍ୟାସ କାକଳୀର ଯଥେ ଯାକୁ ଭାବାତ୍ମ ଆଲୋଚନାରେ ବାନ୍ଧ ଧାରତେନ, ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ଜ୍ୟାମିତିକ ସମସ୍ତାର ସାମନେ ପ'ଡ଼େ ମେଥାମେ କୁକିଳ-ଲାଟ୍ ପରାଶର ତୀର ଅଶ୍ଵମନ୍ଦିର ଦୃଷ୍ଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଏକମନେ ସମ୍ମୁଖ ବନ୍ଧୁକୁଟୁପେର ଦିକେ ଆବଶ୍ଯକ କ'ରେ ରାଖନେ—ଚମକ ଭେଦେ ଉଠେ ଲୋକନାଥେର କାହେ ଏଟାଓ ଏକଟା କମ ସମସ୍ତାର ବିଷୟ ହସେ ଉଠିତ ନା ଯେ, କେନ ତିନି ଏତକଣ ମନେ ଘନେ ଭାବାତ୍ମ ଆଲୋଚନାକାରୀ ସାକ୍ଷେର ମୁଖକେ ସମ୍ମୁଖ ନଦୀଜଳେ ସନ୍ତୁରଣକାରୀ ବନ୍ଦ ହଂସେର ମୁଖେର ମତ କମନା କରଛିଲେନ !

ରାତ୍ରେ ଆକାଶେର ନକ୍ଷତ୍ରଗୁଲୋର ଦିକେ ଚେଯେ ଚେଯେ ଲୋକନାଥ ଭାବନେ, ଏଗୁଲୋ କି ? ଆଚୀନ ଜ୍ୟୋତିର୍କିରଣଗପେର ପୁଁଥି ଏଥାମେ ତୀରେ ବଡ ସାହାଧ୍ୟ କରନ୍ତ ନା । ଅବଶ୍ୟେ ତିନି ନିଜେ ଭେବେ ଭେବେ ହିର କରଲେନ ନକ୍ଷତ୍ରମୂହ ଏକ ପ୍ରକାର ବୃହଂ ଫାଟିକ ପିଣ୍ଡ । ପୃଥିବୀତେ ଆଲୋ ଦେଓଯାର ଜନ୍ମେ ଏଗୁଲୋ ଆକାଶେ ଆହେ, ଚନ୍ଦ୍ରକେ ତିନି ନକ୍ଷତ୍ରର ଅପେକ୍ଷା । ବୃହତ୍ତର ଫାଟିକ ପିଣ୍ଡ ବ'ଳେ ଭେବେ-ଛିଲେନ । ତୀର ମୃତ୍ୟୁର ପର ତୀର ହତ୍ତଲିଖିତ ଏକଥାନି ପୁଁଥିତେ ଦେଖା ଯାଇ ତିନି ଗ୍ରହନକ୍ରତ ସଂକାନ୍ତ ତୀର ଏ ମତବାଦ ଲିପିବନ୍ଦ କ'ରେ ରେଖେ ଗିଯେଛେ । ତାଦେର ଆଲୋର ଉଂପଣ୍ଡି ନଥକେ ଲୋକନାଥ ଲିଖେଛିଲେନ ଯେ, ପୃଥିବୀତେ ଫାଟିକ ପ୍ରତ୍ୟରେ ଯେ ଶ୍ରେଣୀ ଦେଖିତେ ପାଓଇବା ଯାଇ, ଯହାବ୍ୟୋମମୂହ ଏହ ସମ୍ମନ ଫାଟିକ ତାର ଅପେକ୍ଷା ଉତ୍କଟିତର ଶ୍ରେଣୀ ହଽସ୍ତାର ତାଦେର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ଥେକେ ଏକ ପ୍ରକାର ସଭାବଙ୍ଗ ଜ୍ୟୋତି ବାର ହସେ ଥାକେ । ଏ ସଂକାନ୍ତ ବହ ପ୍ରାଣ ଓ ବହ ଜ୍ୟାମିତିର ରେଖା ଓ ଅକ୍ଷମ ତୀର ଐ ପୁଁଥିଧାନିତେ ଛିଲ ଦେଖା ଯାଇ, କିନ୍ତୁ ଲୋକନାଥେର ପ୍ରତିଭା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉତ୍କଟେଶ୍ଵୀର ହଽସ୍ତାର ତିନି ତୀର ମତ ସଥକେ ଆମେ ଗୌଡ଼ା ଛିଲେନ ନା,

ହଲେନ । ଏବଂ କିଛୁକାଳ ପରେই ଲୋକନାଥ ଘଟ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଲେନ ଏବଂ ଏକ ଅଂସରେ ମଧ୍ୟେଇ ପୁଣ୍ୟଭୂର ନିର୍ଜନ ତୀରଭୂମି ଆଞ୍ଚଳ୍ୟ କରିଲେନ ।

ମେହି ଥେବେ ଆଉ ତ୍ରିଶ ବିଂଶର ତିନି ଏହି ନିର୍ଜନ ମାଠେର ମଧ୍ୟେ ଏ କୁଟୀର-ଆନିତେ ଏକ ବାସ କରଛେ । ଜୈନ ଧର୍ମଶୂଳୀର ପକ୍ଷ ଥେବେ ପ୍ରତି ବିଂଶର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିଯାଗ ତଣୁଳ ଓ ଦୁ'ଥାନା ବହିର୍ଭୂମି ତା'କେ ଦେଓରା ହ'ତ । ମାଠେର ଧାରେ ବୁନେ କାଶାମେର ତୁଳା ଥେବେ ତିନି ଅନ୍ତ ପରିଧେର ନିଜେର ହାତେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କ'ରେ ନିତେନ । ଅର୍ଥମ ଅର୍ଥମ ଦୁ'ଏକଜନ ଛାତକେ ନିଯେ ତିନି ଅଧ୍ୟାପନା କରେଛିଲେନ, କିନ୍ତୁ ତା'ର ପାଞ୍ଜିତୋର ଖ୍ୟାତି ଓ ଉତ୍ତରତଚରିତ୍ରେର ଆକର୍ଷଣେ ସଥନ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀର ଭୀଡି ବାଡ଼ାରା ଉପର୍କର୍ମ ହଲ, ଅଧ୍ୟାପନା ତିନି ତଥନ ଏକେବାରେଇ ବକ୍ଷ କ'ରେ ଦିଲେନ ।

ପୁଣ୍ୟଭୂର ହଇ ତୀରେ ନିର୍ଜନ ମାଠ ତଥନ ହାନେ ହାନେ ବନେ ଭରା ଛିଲ । ଅନେକ ହାନେ ଏହି ସବ ବନେ ଉପର-ପାହାଡ଼େର ଶାଲ ଓ ଦେବଦାକ ଗାଢ଼େର ବୀଜେର ଚାରା, କୋନ କୋନ ହାନେ ନାନା ରକମେର କଟାଗାଛ ଓ ବନଜ ଲତାର ଝୋପ । ଦକ୍ଷିଣେର ପାହାଡ଼ ଏକଟା ଅଗରିସବ ଉପତ୍ୟକାଯ ଷ୍ଟାଧା-ବିଭକ୍ତ, ପୁଣ୍ୟଭୂର ଏକଟା କ୍ଷୀଣ ଶ୍ରୋତଃଶାଖା ଏବଂ ମାଧ୍ୟାନ ଦିଯେ ପାହାଡ଼େର ଶୁପାବେ ବେରିଯେ ଗିଯେଛେ, ତା'ର ଗୈରିକ ଜଳ-ଧାରାର ଉପର ସବ ସମୟରେ ଦୁଇ ତୀରେର ପତ୍ରଶାଘ ଶିଶ୍ରୁଦେବଦାର-ଶ୍ରୀର କାଳେ ଚାଯା ।

ଏଥାନେଇ ଛିଲ ଲୋକନାଥେର କୁଟୀର ।

ଲୋକନାଥେର ଚୋଟ କୁଟୀରଖାନି ହଞ୍ଚିଲିଖିତ ପୁଁଥିର ଏକଟା ଭାଙ୍ଗାର ବିଶେଷ ଛିଲ । କାଠେର ତ୍ରିପ୍ଟ୍ର ଶକ୍ତ କ'ରେ ବେତ ଦିଯେ ବୈଧେ ଲୋକନାଥ ଏକ ରକମ ପୁସ୍ତକାଧାର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେଛିଲେନ ଏବଂ ବୃଦ୍ଧ ବୃଦ୍ଧ ତାଳପତ୍ର ଓ ତୁର୍ଜପତ୍ରେର ପୁଁଥିକେ ହାନ ଦେବାର ଜଣେ ତିନି ତ୍ରିପ୍ଟ୍ରେର ଯାବଧାନେ ଅନେକଥାନି କ'ରେ ଫାକ ରେଖେଛିଲେନ । ଏହି ତ୍ରିପ୍ଟ୍ରଟି ପୁଁଥିତେ ଭରା ଧାକତ ; ସତ୍ୱର୍ଣ୍ଣ, ଉପନିଷଦ, ବେଦ, ସ୍ତୁତି, ପୁରାଣ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମାନାନା କୋରକାରମେର ପୁଁଥି, ପାଣିନି ଓ ଅନ୍ତାନ୍ତ ବୈଯାକରଣମେର, ଗ୍ରେ, ମଂହିତା ଓ ମାନା କୋରକାରମେର ପୁଁଥି, ପାଚିନ ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ଵିଦିଗେର କିଛି କିଛି ପୁଁଥି, ଇତ୍ୟାଦି । ତା ଛାଡା ଆରା ନାନାପ୍ରକାର ପୁଁଥି ସରେର ଥେବେତେ

এমন যত্নকৃতিমে ছড়ানো প'ড়ে ধৰত বৈ, কূটীরের মধ্যে পা রাখবার স্থান
পাওয়া হুক্কু।

প্রতিদিন প্রাতঃকালে স্নান ক'রেই লোকনাথ কূটীরের সামনের প্রাচীন
নিম্ন গাছটার ছায়ার গিয়ে বসতেন এবং একমনে পড়তেন।

এক একদিন অবসর গ্রীষ্ম-অপরাহ্ন স্বৈরস্তপ্ত বাতাসের সঙ্গে সত্ত-ফোটা-
নিষ্কুলের পরাগ মাখিয়ে এক অগুর্ব লোকের স্থষ্টি করত, সেখানে শুঙ্গকেশ
আর্যভট্ট শিশু শক্তায়নকে নীলশৃঙ্গে খড়ি এঁকে গ্রহ নক্ষত্রের সংস্থান-উপদেশ
করতেন, বুনো পাদীর অস্ত্রাঙ্গ কাকলীর মধ্যে ধাক্ক ভাষাতৰ আলোচনায় ব্যক্ত
ধৰতেন, দুর্বোধ্য জ্যামিতিক সমস্তার সামনে প'ড়ে সেখানে কুক্ষিত-লজ্জাট
পরাশের ঠাঁর অস্ত্রমনস্ত দৃষ্টি অত্যন্ত একমনে সম্মুখ্য বন্ধীকস্তুপের দিকে আবদ্ধ
ক'রে রাখতেন—চমক ভেড়ে উঠে লোকনাথের কাছে এটাও একটা কম
সমস্তার বিষয় হয়ে উঠত না যে, কেন তিনি এতক্ষণ মনে মনে ভাষাতৰ
আলোচনাকারী ধাক্কের মুখেকে সম্মুখ্য নদীজলে সন্তুরণকারী বন্ধ হংসের
মুখের মত কঞ্জনা করছিলেন।

রাত্রে আকাশের নক্ষত্রগুলোর দিকে চেয়ে চেয়ে লোকনাথ ভাবতেন,
এগুলো কি ? প্রাচীন জ্যোতির্বিদগণের পুঁথি এখানে ঠাঁকে বড় সাহায্য
করত না। অবশেষে তিনি নিজে ভেবে ভেবে হির করলেন নক্ষত্রসমূহ এক
প্রকার বৃহৎ ক্ষাটিক পিণি। পৃথিবীতে আলো দেওয়ার জন্তে এগুলো আকাশে
আছে, জ্ঞকে তিনি নক্ষত্রদের অপেক্ষা বৃহত্তর ক্ষাটিক পিণি ব'লে ভেবে-
ছিলেন। ঠাঁর মৃত্যুর পর ঠাঁর হস্তলিখিত একখানি পুঁথিতে দেখা যায় তিনি
ঝাঙ্কাঙ্ক সংক্রান্ত ঠাঁর এ মতবাদ লিপিবদ্ধ ক'রে রেখে গিয়েছেন।
তাদের আলোর উৎপত্তি সবক্ষে লোকনাথ লিখেছিলেন যে, পৃথিবীতে ক্ষাটিক
প্রত্যেকের যে শ্রেণী দেখতে পাওয়া যায়, মহাব্যোমস্থ এই সমস্ত ক্ষাটিক তার
অপেক্ষা উৎকৃষ্টতর শ্রেণীর হওয়ার তাদের অভ্যন্তর থেকে এক প্রকার স্বভাবজ্ঞ
জ্যোতি বার হয়ে থাকে। এ সংক্রান্ত বহু প্রয়াণ ও বহু জ্যামিতির রেখা
ও অক্ষন ঠাঁর ঐ পুঁথিখনিতে ছিল দেখা যায়, কিন্তু লোকনাথের প্রতিষ্ঠা
অত্যন্ত উচ্চশ্রেণীর হওয়ার তিনি ঠাঁর মত সবক্ষে আদৌ গোড়া ছিলেন না।

ଶ୍ରୀକଳକୁ ତୋର ଘଟ ପ'ଢ଼େ ଦେଖେ ବିଚାର କରତେ ଅନୁମୋଦି କରେଛିଲେନ । ତିନି,
ଆବାସାଧି କିଛି ହେଉଟାକେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଥଣୀ କରତେନ । ତିନି ଚାଇତେନ ଉଚ୍ଚଜ୍ଞାନ,
ଅସ ତୋ ଏକେବାରେ ମୂର୍ଖତା । ତିଶ୍ଵର ସର୍ବବାସେର ଉପର ତୋର ଏକଟା ଆନ୍ତରିକ
ଅଭ୍ୟନ୍ତା ଛିଲ । ଏକବାର ତିନି କଥେକ ବ୍ୟସର ଧ'ରେ ବହ ପରିଅମ କ'ରେ ସାଂଖ୍ୟୟର
এକ ଭାଷ୍ଟ ପ୍ରଗଯନ କରେଛିଲେନ । ଲେଖା ଶେଷ କ'ରେ ତୋର ଘନେ ହଳ ତିନି ସେମନଟି
ଆଶା କରେଛିଲେନ ଭାଣ୍ଡ ତେମନଟି ହସନି, ଅନେକ ଖୁବ୍ ରସେ ଗିଯେଛେ, ଅନେକ
ଚେଷ୍ଟା କରେଓ ଲୋକନାଥ ମେ ଖୁବ୍ କିଛୁତେହି ଦୂର କରତେ ପାରିଲେନ ନା । ଏକଦିନ
ଶ୍ରୀକଳବେଳୋ ହତ୍ତଲିବିତ ପୁଁଧିଖାନା ନିଯେ ତିନି ପୁଣ୍ୟଭାବର ତୌରେ ଗିଯେ
ଦୀଢ଼ାଲେନ । ଜଳେର ଶ୍ରୋତେ ତୀରଲଙ୍ଘ ଶର୍ଵବନଶ୍ରୋତେ ତଥିନ ଥର୍ ଥର୍ କ'ରେ କୀପଛେ ।
ଲୋକନାଥ ଅନେକ ବ୍ୟସରେ ପରିଅମର ଫଳସ୍ମରପ ପୁଁଧିଖାନିକେ ଟାନ୍ ମେରେ
ନଦୀର ମାରଖାନେ ଛୁଡେ ଫେଲେ ଦିଲେନ, ଏକଥଣ୍ଡ ଇଟ୍ଟେର ମତନଇ ମେଥାନା ମେହି
ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଡୁବେ ଗେଲ, ଶୁଣ୍ ମାଂଖ୍ୟୟର ଉପ୍ର ପାଣ୍ୟତ୍ୟେର ସଂଘାତେ ବନ୍ଧନଦୀର ନିରକ୍ଷର
ବୁକ୍ଟି ଅନ୍ଧକଣେର ଜଣ୍ଠ ଭାବବିହରିଲ ହୟେ ଉଠିଲ ମାତ୍ର ।

ଦିନ ଯେତେ ଲାଗଲ । ଲୋକନାଥ ପୂର୍ବେର ମତନ ଆର ଏକହାନେ ଅନେକଙ୍କଣ
ବସତେ ପାରେନ ନା । ମନେର ଶାନ୍ତି ତିନି ଦିନ ଦିନ ହାରାତେ ଲାଗଲେନ । ଏକ
ଏକଦିନ ସମସ୍ତ ଦିନ ତିନି କିଛିଇ ଥେତେନ ନା, କି ଜାନି କେନ, ଶୁଣ୍ କେବଳ ନଦୀର
ଧାରେ ଧାରେ ସାରା ଦିନମାନ ଧ'ରେ ଉଦ୍ଭାସ୍ତେର ମତନ ସୁରେ ସୁରେ ବେଡ଼ାତେନ । ରାତ୍ରେ
ଆକାଶେର ଦିକେ ଚାଇତେନ ନା, ଯଦି ହଠାଟ ଉପରେର ଦିକେ ଚେଯେ ଫେଲତେନ,
କାଳୋ ଆକାଶେ ଭାଙ୍ଗା ଭାଙ୍ଗା ମେଘେର ଝାକେ ଝାକେ ସେ ସବ ନକ୍ଷତ୍ର ଜଳ୍ ଜଳ୍
କରନ୍ତ, ତାଦେର ସମ୍ରତ ଦୃଷ୍ଟିର ସାମନେ ତିନି ଅନ୍ୟନ୍ୟପାଠ ଅପରାଧୀ ବାଲକ-ଛାତ୍ରେର
ମତନ ସଙ୍କୁଚିତଭାବେ ଦୃଷ୍ଟି ନାମିଯେ ହଁହାତେ ଚୋଥ ଚେକେ ଫେଲତେନ । ରାତ୍ରେ ନିର୍ଜନ
ମାଠେ ଚାରିଧାର ଥେକେ ଅନ୍ଧକାରେ ରାଶି ରାଶି ପ୍ରଥମ ଜେଗେ ଉଠିଲ । ଡଗବାନ୍
ଉପର୍ବେର ବେଦୋନ୍-ଶୁତ୍ରେ ମଧ୍ୟ ଏଦେର ଉତ୍ତର ମେଲେ ନା କେନ ?

ଲୋକନାଥ ଆବାର ଅଭ୍ୟନ୍ତ ଏକମନେ ଦର୍ଶନେର ପୁଁଧି ପଡ଼ିତେ ଝରି କରିଲେନ ।
କିନ୍ତୁ ତୋର ମୁଖ ଯାନ୍ ମେ ମୟର କ୍ରେଟ ଦେଖିତ ମେ ବେଶ ବୁଝିତ ସେ, ହତ୍ତିର ଚେଯେ
ଅମ୍ବାଷାହି ହେଯେଛେ ତୋର ସେଣି । ଛଃଥ ଥେକେ ମୁକ୍ତିଲାଭ କରିବାର ସେ ମହଞ୍ଚ

ଶ୍ରୀପାରାହ ଦାର୍ଶନିକେବା ନିଷ୍ଠଗଣ କ'ରେ ଗିଯେଛେ, ପ'ଢ଼େ ତଥେ ଲୋକନାଥେର ଛଃସ ଦେବ ଭାତେ ବେଡ଼େଇ ଚଲେଛେ । ରାଜ୍ଞେ ଦୀଶେର ଆଡ଼ାର ପୁଷ୍ଟକାଧାର ଥେକେ ଭୂର୍ଜପତ୍ରେର ପତଙ୍ଗଳି ବକ୍ରଚକ୍ର ଗୌତମେର ଦିକେ ଚାଇତେନ, କପିଲ ଗର୍ବମିଶ୍ରିତ ସ୍ୟାକହାନ୍ତେ ଜୈମିନିର ଦିକେ କ୍ରାନ୍ତିତେ ଚେଯେ ରହିତେନ, ମୁର୍ଖଗ୍ଲୋବ ସଙ୍ଗେ ଏକ ଆସନେ ବନତେ ହସେହ ଭେବେ ଗଭୀର ଅଗମାନେ ବ୍ୟାସଦେବ ପୁଣିର ମଧ୍ୟେ ଦିନ ଦିନ ଉକିଯେ ଉଠିତେ ଥାକତେନ । ରାତ-ହୃଦୟରେ ସମୟ ଅଧ୍ୟୟନ-କ୍ଲାସ୍ଟ ଅବସର ଯନ୍ତ୍ରିକେ ଶୟାସ୍ତ୍ର ଗ୍ରହଣ କ'ରେ ଲୋକନାଥେର ମନେ ହତ ଅର୍ଦ୍ଧ-ଅନ୍ଧକାରେ ସରେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଥିବା ପ୍ରତିକର୍ଷା ଚଲେଛେ । ଦର୍ଶନାଚାର୍ଯ୍ୟଗଣ ଯେନ କେଉଁ କାନ୍ଦିର କଥା ନା ତଥେ ପରମପାଦ ଯହା ତର୍କ ତୁଳେଛେ, ତାଦେର ଭାୟକାର ଓ ଉପଭାୟକାରଗଣେର ବାକ୍ୟକୁ ହାତାହାତିତେ ପରିଣିତ ହବାର ଉପକ୍ରମ ହସେ ଉଠିଛେ, କଥାର ଉପର କଥା ଚଢ଼ିଯେ ହୁଦିକ ଥେକେଇ କଥାର ପାହାଡ଼ ଗାଡ଼େ ତୋଳବାର ଚେଷ୍ଟା ହସେ । ଲୋକନାଥେର ଆର ଥୁମ ହତ ନା, ପୁରାତନ ଭୂର୍ଜପତ୍ରେର ଗନ୍ଧେ ଭାରାଜ୍ଞାନ୍ତ ବନ୍ଦ ବାତାମେ ତାର ନିଃଶ୍ଵାସ ବନ୍ଦ ହସେ ଆସନ୍ତ, ଶ୍ୟାସ ଛେଡ଼େ ଉଠେ ତିନି ବାହିରେ ନିମଗ୍ନାହଟାର ତଳାର ଏସେ ଦୀଡାତେନ, ହସେତୋ କୋନ ଦିନ ଭାଙ୍ଗ ଟାଦେର ନୀଚେ ବିଶାଳ ଘାଟ ଆଲୋ-ଝାଧାରେ ଅଞ୍ଚିତ ଦେଖାତ, କୋନେ । ଦିନ କଟିପାଥରେର ଯତନ କାଳୋ ଅନ୍ଧକାରେ ପଥେର ତଳାୟ ଘାସେର ମଧ୍ୟେ ଥେକେ କତ କି କୀଟପତଙ୍କ ବିଚିତ୍ର ହସେ ଡାକତେ ଥାକତ, ବନବୋପେର ମାଧ୍ୟାଯ ଜୋନାକି ପୋକାର ଝାଁକ ଜଳତ...ନନ୍ଦୀର ବିବୁଦ୍ଧିରେ ଠାଣ୍ଗ ବାତାମେ ଏକଟୁ ଶାନ୍ତିଲାଭ କରିବାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆବାର ମେହି ସବ ନୀରବ ନୈଶ ଅଥ ପ୍ରେତେର ଯତନ ତାକେ ପେଯେ ବସନ୍ତ । ଏବାର ମେଟୀ ଆସନ୍ତ ଅନ୍ଧକାରେ ରୂପ ଥିବେ । ଆଲୋର ସଦି ସୃଷ୍ଟିକର୍ତ୍ତା ଥାକେ, ତବେ ଅନ୍ଧକାରେ ଆର ଏକଟା ହୃଦୟିକର୍ତ୍ତା କି ପ୍ରାର୍ଥନା ଆଛେ? ଆଲୋର ଅଭାବରୁ ସଦି ଅନ୍ଧକାର ହସେ, ଅନ୍ଧକାର କି ତବେ ଅପ୍ରକାଶ ? ଅମ୍ବୁ...ହୃଦୟର ପୁର୍ବେର ଜିନିସ ?

ଲୋକନାଥ ଆବାର ଧୀରେ ଧୀରେ ସରେର ମଧ୍ୟେ ଚୁକିତେନ, ଆବାର ତତ୍ତ୍ଵମାନେର ପୁଣିଧାନା ଉଠିଯେ ନିଯେ ପ୍ରାଦୀପେର ଶିଥା ଆଙ୍ଗୁଳ ଦିଯେ ଉତ୍ତଳ କରେ ତୁଳତେନ ।

ମେ ଦିନ ତିନି ପଡ଼ିଛିଲେନ ନା, ମାରାଦିନ କେବଳ ଚୂପ କ'ରେ ଆକାଶେର ଦିକେ ଚେଯେ ଚେଯେ କି ଭାବଛିଲେନ । ସେ ରହୁଣ୍ଡ ଭେଦ କରିବାର ଜଣ ତାର ମନ ସର୍ବଜାହି

ଆହୁତି, ସେ ମହତ ତେବେ କରିବାର ଆଶା ଜନ୍ମେଇ ଯେନ ମୂରେ ଚାଲେ ଯାଇଛେ,
କୁବିଦିବେଇ ଅକ୍ଷକାର, କୋନ ଦିକ୍ ଥିକେ କୋନ ଆଲୋକ ଆସିବାର ଚିହ୍ନ
ଦେଖା ଯାଯି ନା ।

‘ କଥେକ ବ୍ୟକ୍ତିର ପୂର୍ବେ ତୀର ମନେ ହ'ଣ କୋନ ଆଜ୍ଞାହ ଥିବି କୋନ
ଆଚୀନ ମୁଗେ ତୀରର ଜୀବନେର କୋନ ଏକ ଶୁଭ ମୁହଁର୍ଭେ ଏ ଜୀବନରହେର ସଙ୍କାନ
ବୋଧ ହୁଏ ପେଯେଛିଲେନ । ଭବିଷ୍ୟତ ବନ୍ଧୁରଗଣେର ଜଣ୍ଠ ତାହି ତୀରା ଆଶାମଦାଶୀ
ଲିପିବନ୍ଧ କ'ରେ ରେଖେ ଗିଯେଛିଲେନ...‘ପେଯେଛି...ପେଯେଛି...’ । ତୀର ମନେ ହ'ଣ
ଅନ୍ୟର ସେମନ ତିନି ଉପନିଷଦେର ଏକ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ପୁର୍ଖିର ପାତାଯ ଏ କଥାର ସଙ୍କାନ
ପେଯେଛିଲେନ, ତଥନ ତୀର ବୟକ୍ତି ଏଥନକାର ଚେଯେ କୁଡ଼ି ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତି । ମେ ଏକ
ବର୍ଣ୍ଣାର ରାଜିକାଳ, ତର ନିଶ୍ଚିଥ ରାତ୍ରେ, ନିର୍ଜନ ଘାଠ ବେଯେ ମେଦିନ ଅଶାନ୍ତ ବାଧା-
ବନ୍ଧନହୀନ ବାତାମ ଛ ଛ କ'ରେ ଝଡ଼େର ବେଗେ ବୟେ ଯାଇଛିଲ, ଶ୍ରମିତପ୍ରଦୀପ କୁଟୀରେ
ଏକା ବଦେ ପୁର୍ଖିର ମଧ୍ୟେ ତାର ସଙ୍କାନ ପେଯେ କ୍ଷଣିକେର ଜଣ୍ଠ ଲୋକନାଥେର ସମ୍ମନ
ଶରୀର ସର୍ପପୃଷ୍ଠେ ମତନ ଶିଉରେ ଉଠେଛିଲ...ପୁର୍ଖି ବନ୍ଧ କ'ରେ ଘରେର ବାହିରେ ଚେଯେ
ତୀର ମନେ ହୁୟେଛିଲ ଗାଛପାଳା, ଦୂର୍ବା, ମନ୍ଦୀଜଳ, ମବ ସେନ ତୀରଇ ମତନ ଶିଉରେ
ଶିଉରେ ଉଠେଛେ । ଏଗନ ତୀର ମେ କଥା ମନେ ପ'ଡ଼େ ହାସି ପେଲ । ଅନ୍ନ ବୟକ୍ତିର
ମେହି କୀଟା, ଭାବପ୍ରବନ୍ଧ ମନେର ଦିକେ ନୀଚୁ ଚୋଥେ ଚେଯେ ଦେଖେ ତୀର ବର୍ଜନାନ
ମମମେର ଅବୀଗ ମନ ମକୋତୁକମ୍ବେହେ ରଞ୍ଜିତ ହୁୟେ ଉଠିଲ । ମାନୁଷେର ମନ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଗଣ୍ଡୀ
ଅଭିଜ୍ଞମ କ'ରେ ଅଗ୍ରମର ହ'ତେ ପାରେ ନା—ଯେ ବଲେ,—ଜେନେଛି, ମେ ଭଣ୍ଡ, ନମ୍ବ
ମେ ଆତ୍ମପତାରକ, ମୂର୍ଖ ! କି ବୁଝାତେ ହବେ, ମେ ସମ୍ବନ୍ଧେ ତୀର କିଛୁ ଧାରଣାଇ ନେଇ ।

ହଠାତ୍ ତୀର ଅନ୍ତ୍ୟନକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟି ଦୂରେର ମୀଳ-ଶୈଳମାନୁଲଙ୍ଘ ପ୍ରଥମ ବନସ୍ତ୍ରେ ନବପୁଣ୍ଡିତ
ରଙ୍ଗ ପଳାଶେର ବନେ ଆବନ୍ଦ ହୁୟେ ପଡ଼ିଲ ।

ଅନେକଦିନ ଆଗେର କଥା । ତଥନ ଲୋକନାଥେର ବୟକ୍ତି ଏକୁଶ ବ୍ୟକ୍ତି ।

—କିଛୁ ନା, ମାଯା ଲଜ୍ଜାଟି, ଆୟି, ଏହି ଧର୍ମୋ ମାତ ବହରେର ମଧ୍ୟେଇ ଆସିବ...
ପଡ଼ା ଶେବ ହ'ତେ କି ଆର ଏର ବେଶି ନେବେ ? ବଡ଼ଜୋର ମାତବଜ୍ଜରଇ ହୋକ ।
ତୋମାର ଫେଲେ ଏର ବେଶି କି ଆର ଧାକତେ ପାରବ ? ବୁଝଲେ ?

ମନ୍ତେର ବ୍ୟକ୍ତିର ମାଯା ମଲଙ୍କ ହେସେ ବଲେ—ମାତବଜ୍ଜର...ଏଣ୍ କଷ ମଧ୍ୟ ?
ଏ ଆର ଏମନ ବେଶି କି !

ଲୋକନାଥ ଗାଁରୁରେ ଉତ୍ତର ଦେସ, ସେଇ କଥାଇ ତୋ ବଲଛି ମାଆ, ମାତ୍ରବହର କି ଆର ବେଶ ଆମାଦେର ପକ୍ଷ ? ତାରପର ମାଆର ମୁଖେ ନିର୍ଭରତାର ଦୃଷ୍ଟିତେ ଚେଯେ ଜିଜ୍ଞାସା କ'ରେ—ମୟ କି, ମାଆ ?

ମାଆ ମୁଖେ ହାସି ଟିପେ ଉତ୍ତର ଦେସ—ନାଃ, ତା ଆର ବେଶି କିେ ! ମୋଟେ ମାତ୍ର ବହର—ଏବେଳା ଓବେଳା—ବ'ଲେଇ ପ୍ରଗଲ୍ଭ ଉଚ୍ଛାନ୍ତେ ହେମେ ଓଠେ ।

ଲୋକନାଥ ଅପ୍ରତିଭ ମୁଖେ ବଲେଛିଲ—ନା, ଶୋମୋ ମାଆ—ଆମି ବଲଛି—ନା—ଆମାର ବଲ୍ବାର କଥା...

ସେ ମାଆର ଅଭୟ-ଭରା ପ୍ରିଫ୍-ଦୃଷ୍ଟି ମେଦିନ ତାଙ୍କେ ପ୍ରବାସେର ପଥେ ସଥିର ମତନ ଆଣ୍ଟ ବାଡ଼ିଯେ ଦିଯେ ଚୋଥେର ଜଲେ ନିଜେକେ ନିଜେ ହାରିଯେ ଫେଲେଛିଲ, ଆଜ ଲୋକନାଥେର ପ୍ରବୀଣ ହୃଦୟେ କୋଥାଯି ମେ ମାଆର ହାନ ତା ଆମରା ଜାନିନେ, ତବେ ଏଟୁକୁ ବୋଧ ହୁଏ ଥିକ ଯେ ମେ ସମସ୍ତେର ଯନୋଭାବ ଏଥିନ ଆର ଲୋକନାଥେର ଛିଲ ନା । ଜୀବନେର ତୁଳ୍ଜ ଜିନିମେ ତାର କୋନ ଆସନ୍ତି ଛିଲ ନା ।

ମର୍ଟେ ଥାକତେଇ ଲୋକନାଥେର ମନ ଅଗ୍ରବକମ ହୁଏ ଉଠେଛିଲ, ତିନି ମାଆର କଥା ଚାଲିଲେନ, ଜୀବନେର ସ୍ଵର୍ତ୍ତକେ ମନେ ମନେ ସୁଣା କରତେ ଶିଖିଲେନ । ତାଙ୍କ ଜୀବନେ ଶୁଦ୍ଧ ଅରୁମଙ୍ଗିଷ୍ଠ ଖ୍ୟାତିର୍ଥନିକଦେର ଯାତାଯାତ ଶୁରୁ ହଲ ;—ମେ ଏକ ଅନ୍ତ ଜଗନ୍ତ, ମନେର ସମସ୍ତ ଆକାଶଟା ଜୁଡ଼େ ମେଥାନେ ଶୁଦ୍ଧ ଏକ ବିରାଟ ବହୁମୟ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରାପ୍ତି...କେ ତୁଳ୍ଜ ମାଆ ? ମୁଖେଇ ଶୁଦ୍ଧ ଏତ ସାମାନ୍ୟ ଜିନିମେ ଏତ ବେଶ ଆନନ୍ଦ ପାଇ ହୃଦୟେର ଚିରକୁଳ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଣ ତାଦେର ମନେ କଷିନ୍ କାଳେ ଜାଗେ ନା ବ'ଲେଇ ।

ତୁମ୍ଭୁ କଥନୋ କଥନୋ, କୋମୋ ଅସାବଧାନ ଯୁହୁର୍ତ୍ତ. ଯଜ୍ଞଭକ୍ତକାରୀ ନିଶାଚରେର ମତନ ଅତକିତ ଭାବେ ହଠାତ୍ ଏମେ ପଡ଼େ । ତାଙ୍କ ବିଶ ବ୍ସରେର ଘୋବନ ମାଆର ମୁଖେର ଲଜ୍ଜାନୟ ହାସିତେ, ତାର ପ୍ରସମ୍ଭ ଲଲାଟେର ଯହିମାୟ ଜିଙ୍ଗି ହୁଏଛିଲ, ଯେବନଲଜ୍ଜୀର ବରଣ-ଭାଲିର ସେଇ ପ୍ରଥମ ମାଜଲିକ ।

ଅନେକ ବ୍ସର ପରେ ମର୍ଟେ ଥାକତେ ଲୋକନାଥ ତନେଛିଲେନ, ମାଆ ବିବାହ କରେନି କୋନ୍ ମର୍ଟେ ପ୍ରବର୍ଜ୍ଯା ଗ୍ରହଣ କ'ରେ ଭିକ୍ଷୁଣୀ ହୁୟେଛେ । ମେଓ ଅନେକ ଦିନେର କଥା, ତାର ପର ତାର ଆର କୋମୋ ସଂବାଦ ତିନି ରାଖେନ ନା, ସେଥାନେ ସୌର ଯାକ, ତିନି ପ୍ରାଣ କରେନ ନା ।

ସନ୍ଧ୍ୟାର ଛାଯା ମାଠେର ଚାରିଧାରେ ଘନ ହୁଏ ଏଳ । କୁଟୀରେ ସେତେ ସେତେ

লোকনাথ আকাশের দিকে চাইলেন, মনে মনে বললেন—হে অনুগ্ন শক্তি,
আমি দার্শনিকাচার্য লোকনাথ—অজ্ঞান, মূর্খ মাধ্যারণ মাঝবেয় মতন আমার
শুভ্রিপ্রণালী বা মানসিক ধারা নয়। আমি জানতে চাই, এই কার্যস্বরূপ
দৃশ্যমান জগৎ কোন কারণ-প্রস্তুত। সাধারণ লোকে যাকে জ্ঞানের বলে, তার
মূলে কিছু আছে কি না। গ্রহের কথা আমি জানিনে, কারণ তার প্রমাণের
শুল্পের আমার কোন আহা নেই। আমি তোমার কাছে প্রমাণ চাই,
জানিনে তোমার শোনবার ক্ষমতা আছে কি না, থাকে তো জানিও।...
ভোগ্যবার চেষ্টা কোরো না,—তাতে আমি ভুলব না।

মহামণ্ডলীর মঠে প্রধান দার্শনিক বৈভাষিক পছী মাধ্যবাচার্য বাস
করতেন। লোকনাথ তাঁর কাছে গিয়ে প্রশ্ন জিজ্ঞাসা করলেন। মাধ্যবাচার্য
বোঝাতে গিয়ে প্রথমত মুক্তি কি, মুক্তি কয়প্রকার, মুক্তির ও নির্বাণের মধ্যে
প্রভেদ কিছু আছে কি না, প্রভৃতি এত বিস্তৃতভাবে বলতে লাগলেন ও এত
শান্তবাক্য উদ্ধৃত ক'রে তাঁর মতের পরিপোষণের চেষ্টা পেতে লাগলেন যে,
লোকনাথ অত্যন্ত পাণ্ডিত্যপ্রিয় হ'লেও তাঁর মনে হ'তে লাগল, মুক্তির একটি
স্বরূপ তিনি বুঝেছেন, সেটি সম্পূর্ণ মাধ্যবাচার্যের বাক্যজ্ঞালের হাত এড়ানো।

আন করতে করতে একদিন তাঁর মনে হল, তাঁর পিঠে যেন কিসের লেজ
ঠেকছে। তিনি তাড়াতাড়ি পিছনে ফিরে জলের মধ্যে হাত দিয়ে দেখলেন,
লেজ নয়, একটা জলজ গাছের পাতা গায়ে ঠেকছে। গাছটাকে তিনি টান
লিয়ে উপরে তুলে ফেললেন, দেখলেন একটা শেওলা-গাছ,—এ শেওলা
নদীতে তিনি পুরুরে দেখেছেন, তেমন লক্ষ্য করেননি ভাল ক'রে, চোখ
পড়তে দেখলেন যে, শেওলার ডোটার যে অংশটা তাঁর গায়ে স্থৱৰ্ষুড় ক'রে
ঠেকছিল, সেটা জলের নীচেকার অংশ, সে অংশের পাতাগুলি ঝাউপাতার
মতন—কিন্তু জলের উপরের অংশের পাতাগুলি পানের মতন। জলের
উপরের অংশের পাতা জলের উপরে ভাসে, নীচের অংশের পাতা ও রকম
হ'লে শ্রোতের তোড়ে ভেঙে থেকে, কিন্তু চুলের গোছার মতন হওয়ায় তাঁরা
জলকে বাধা দেয় না, জল তাদের মধ্য দিয়ে বেশ কেটে চ'লে যায়, ব্যথন

ସେ ଦିକେ ଶ୍ରୋତେର ଗତି ପାତାଗୁଲି ତଥନ ସେ ଦିକେ ହେଲେ ପଡ଼େ । ଲୋକନାଥ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଶ୍ଵମନ୍ତ୍ରଭାବେ ଜ୍ଞାନ କ'ରେ ଫିରିଲେନ । ଏକଟା କି ଜିନିସ ସେବ ତିନି ଧରେଛେନ ।

ତୀର ମନେ ହ'ଲ ଏକଇ ଡାଟାର ଉପରେ ନୀଚେ ଛ'ରକମ ପାତା ହେଉଥାର ମୁଲେ ଅକ୍ଷତିର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଚିତ୍ତଶ୍ଵରଭାବେ ବେଶ ସେବ ଧରା ପଡ଼ିଛେ—ନହିଁଲେ ଏହି ନଗଣ୍ୟ ଜଳଜ ଶେଷଲାର ପତ୍ରବିଶ୍ଵାସେର ମଧ୍ୟେ ଏ ନିପୁଣତା କୋଥା ଥେକେ ଏଳ ? ପାହେ ଡେଙ୍ଗେ ଯାଏ, ଏଜଣେ କେ ଏବ ଜଳେର ନୀଚେର ଅଂଶେର ପାତା ଝାଉପାତାର ମତନ କ'ରେ ଗଡ଼ିଲେ ?

ଲୋକନାଥେର ଆର ଏକଟା କଥା ମନେ ହ'ଲ । କରେକଦିନ ପୂର୍ବେ ତିନି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଧୀରଭାବେ ଜାଗତିକ ଶକ୍ତିର କାହେ ତାର ଚିତ୍ତଶ୍ଵର-ମସବ୍ଦେ ଏକଟା ଅମାଣ ଚେଯେଛିଲେନ, ତୀର ମେହି ପ୍ରାର୍ଥନା କି ଏହିଭାବେ କେଉ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରଲେ ?

ଶାଯୟଶ୍ରୀର ଦିକ୍ ଥେକେ ଏ ସିନ୍ଦାସ୍ତ ଏତ ବିପଞ୍ଜନକ ତୀର ମନେ ହ'ଲ ସେ, ତିନି ଏ କଥା ଜୋର କ'ରେ ମନ ଥେକେ ଦୂର କ ରେ ଦିଲେନ । ସାଧାରଣ ମାହୁରେର ମତନ ଏତ ଶୀଘ୍ର ତିନି କୋମୋ ସିନ୍ଦାସ୍ତେହି ପୌଛିତେ ପାରେନ ନା । ତୁ ତିନି ଭେତରେ ଭେତରେ ଦିନ ଦିନ କେମନ ଅଶ୍ଵମନ୍ତ୍ର ହୟେ ଉଠିତେ ଲାଗିଲେନ । ମେହି ଜଳଜ ଶେଷଲାର ଶୁକନୋ ଡାଟା-ପାତା କୁଟୀରେର ସାମନେ ପ୍ରାୟଇ ପ'ଡ଼େ ଥାକତେ ଦେଖାଯେତ । ପୁଁଥିପତ୍ର ତିନି ଆଜକାଳ କମିଇ ଥୋଲେନ । ମନୀର ଧାରେ ଧାରେ ସେଥାନେ ବନ୍ଧଗାଛେର ଶ୍ରାମପତ୍ର-ମସବ୍ଦାର ଶ୍ରୋତେର ଜଳେ ଝୁପୁସି ହୟେ ପ'ଡେ ଥାକତ, ଦୀର୍ଘ ଦୀର୍ଘ ସାମେର ଫୁଲ ଶୁପେ ଶୁପେ କୁଟେ ଜଳେର ଧାର ଆଲୋ କ'ରେ ଥାକତ, ପତ୍ରନିବିଡ଼ ଝୋପଗୁଲିର ତଳାର ଜଳଚର ପକ୍ଷୀରା ଡିମଗୁଲି ଗୋପନେ ଶୁକନୋ ପାତା ଚାପା ଦିଯେ ରାଖିତ, ଲୋକନାଥ ବେଶିର ଭାଗ ସମର ମେହି ସବ ହ୍ରାନେ କି ଦେଖେ ଦେଖେ ଫିରିତେ ଆରଣ୍ୟ କରଲେନ । ତୀର କୁଟୀରେ ସାମନେ ମାଠେ ଏକ ରକମ ଛୋଟ ସାମେର କୁଚେ କୁଚୋ ସାଦା ଫୁଲ ରାଶି ରାଶି ଫୁଟିତ, ଲୋକନାଥକେ ଦେଖା ଯେତ ମେହି ଫୁଲ ତୁଳେ ତିନି ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋଯୋଗେର ସଙ୍ଗେ ତାଦେର ଗଠନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛେ—ସାମେର ଫୁଲ ମସବ୍ଦେ ଲୋକନାଥେର ମନେ ହ'ତ ସେ ସବ ଫୁଲଗୁଲି ଏକଇ ଗଠନେର—ପାଚାଟ କ'ରେ ପାପ-ଡ଼ି ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ବିଦ୍ୟୁ । ଏକାଗ୍ର ମାଠେ ଏ ରକମ ଫୁଲ ଦୁ'ହାଜାର, ଦଶହାଜାର, ଦୁ'ଲଙ୍କ, ଦଶଲଙ୍କ ଫୁଟେ ଥାକତ, ଲୋକନାଥ ଯଦୁଚାକ୍ରମେ ଏଥାନ ଥେକେ ଓଥାନ ଥେକେ ଫୁଲ

তুলে দেখতেন, সবগুলির সেই একই গড়ন, সেই পাঁচটা ক'রে পাপড়ি হয়ে জৰ্কটা বিদ্ধু।

লোকনাথের পিপাসা বিকারের রোগীর মত বেড়ে উঠল। কত কি শুঁশে ঝাঁক মনে আসে,—অসাধারণ ভয়ানক বিভীষণ সব প্রকারেও আছে ! লোকনাথ বলতেন—জানাও হে চৈতন্যময় কারণ শক্তি, আমায় আরও জানাও। দিন কৃতক পরে সত্যই তাঁর অসহ যাতনা হ'তে লাগল। একটা বিশাঙ্গ ঘনাঙ্ককার গুপ্ত রহস্য অঙ্গৎ দ্বারাপার্বের সঙ্গীর ছিপপথ দিয়ে ক্ষীণ একটুখানি আলোকরেখা যেন তাঁর চোখে ফেলেছিল, তাঁর বুদ্ধকু মন সমস্তটা একসঙ্গে দেখবার জন্যে ছাঁচিট করতে লাগল ;—বাত্তে তাঁর নিজে হ'ত না—কালে। আকাশে চোখ তুলে বলতেন—চোখ খুলে দাও, হে মহাশক্তি চোখ খুলে দাও !

ইতিমধ্যে আবার একদিন তিনি দেখলেন—একটা কি পতঙ্গ আর একটা ছোট পতঙ্গকে শরীর-নিঃস্থত রনে অল্পে অল্পে অচেতন ক'রে ফেলছে, বড় পতঙ্গটা হাতে তুলে নিয়ে লক্ষ্য ক'রে দেখে তাঁর মনে হ'ল সেটার ক'র্তৃর হতো ছুঁচলো একটা প্রত্যক্ষের খানিকটা অংশ ফাঁপা,—একপ্রকার বিষাক্ত রস শরীরের মধ্যে থেকে বার হ'য়ে ঐ ফাঁপা অংশ দিয়ে বেরিয়ে আসবাব বেশ স্বল্প, স্বনির্দিষ্ট বল্দোবস্ত আছে।…

লোকনাথের মন একমুহূর্ত আবার অক্ষকার হয়ে গেল। নিষ্ঠুর ধৰ্মসেব এ কি কৌশলময় আঘোজন ! মুর্ধ ভক্তিশাস্ত্রকার, এই বৃঁধি তোমার দয়ালু ঝৈশৱ ?

বসন্তের বাকী দিনগুলো এবং সারা গ্রীষ্মকালটা এই ভাবেই কেটে গেল। অবশেষে একদিন কৌতুহলপ্রদ এক ঘটনায় লোকনাথের দুঃখ, ব্যাকুলতা ও সন্দেহের এক অপ্রত্যাশিত রকমের উপসংহার ঘটল। দে সমষ্টি আবাঢ় আসের প্রথম সপ্তাহ। বহুদিন বৃষ্টি হয়নি, অসহ রৌগ্রতাপে মাঠের ঘাসগুলো জ'রে বিবর্ষ হয়ে গিয়েছে, বাতাস আগন্তনের বলকের অঙ্গে তক্ষ। বৈকালের দিকে কিছু খুব জোরে বাতাস বইতে লাগল, এবং একটু পরে ঝিশাম কোণে খুব শেষ অঘল। নদীর বড় বাঁকটাম্ব বড়

ବଡ଼ ସାମେର ମଧ୍ୟେ କୁରେ ଲୋକନାଥ ପୂର୍ବ ଦିକ୍କତକବାଳେ ନବୀନ ବର୍ଷାର ମେଘକୁପ୍ରେମ
ନଜ୍ଜା ଏକମନେ ଲଙ୍ଘ୍ୟ କରିଛିଲେନ, ହଠାତ୍ ତାର ଡାନ ହାତେ ମଧ୍ୟରେ ଅନାମିକା
ଅଞ୍ଚୁଲିର ମାଝଥାଲେ କିମେ ସେନ କାମଡ଼ାଲେ । ସେ ଦିକେ ଚୋଖ ଫିରିଯେ ହାତ
ଟେମେ ନିତିଇ ଦେଖିତେ ପେଲେନ ଏକଟା ଶର୍ଷଚୂଡ଼ ସାପ ଫଣ ତୁଳେ ହାତେର ଦେଖାଲେ
ମୁହଁର୍ତ୍ତ ଆର ଏକଟା ଛୋବଳ ମାରବାର ଉପକ୍ରମ କରିତେ ଗିଯେ ହଠାତ୍ ମାଥା ନିଚୁ
କ'ରେ ଲସା ଲସା ସାମେର ମଧ୍ୟେ ବିହ୍ୟଦ୍‌ବେଗେ ଅନୃଶ୍ରୁ ହଲ । କି କରିଛି, ମା
ଭେବେଇ ଲୋକନାଥ ସାପଟାର ଅନୃଶ୍ରୁମାନ ପୁଞ୍ଚଟା ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ହାତ ବାଡ଼ିଯେ ଚେପେ
ଧରିତେ ଗିଯେ ଏକଗୋଢ଼ା ସାମ ଯୁଠାର ମଧ୍ୟେ ଚେପେ ଧରିଲେନ, ସାପଟା ତତକଣେ
ଅନୃଶ୍ରୁ ହରେଇ ।

ଲୋକନାଥ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ପରିଧେଯ ବମନ ଛିଁଡ଼େ ହାତେର କଞ୍ଜିତେ ଓ ବାହତେ
ବାମ ହାତେ ପାକିଯେ ହୁ'ଟୋ ବାଧନ ଦିଲେନ, ବାଧନ ତେବେନ ଶକ୍ତ ହ'ଲ ନା,
ଅନେକଟା ଆଲ୍ଗା ରଯେ ଗେଲ । ତାର ମନେ ହଲ ସେତ ଆକନ୍ଦେର ମୂଳ ସର୍ପଧାତେର
ଯହେସଥ ..ମାଠେର ଇତ୍ତୁତ ଶ୍ଵେତ ଆକନ୍ଦେର ସନ୍ଧାନେ ଗେଲେନ, ସେ ଗାହ ଚୋଥେ
ପଡ଼ିଲ ନା...ହାତଟା ଯେନ ଅବଶ ହରେ ଆନନ୍ଦେ ବ'ଲେ ତାର ମନେ ହ'ଲ । ବିଷ
ତବେ ନିଶ୍ଚଯିତ ଉପରେ ଉଠିଛେ...ଲୋକନାଥ ସନ୍ତ୍ଵନ ଅମ୍ବନ୍ତ ଶାନ ଖୁଜିତେ
ଲାଗିଲେନ, ଆରଓ ହୁ'ଏକଟା ସର୍ପଧାତେର ଝୁଷଥ ମନେ ଆନବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଲେନ,—
କୁଶମ କୁଲେର ବୀଜ, ରକ୍ତଚଳନେର ଛାଲ, ଇତ୍ୟାଦି କୋନଟାଇ ହାତେର କାଛେ
ନେଇ । ଏଦିକ୍ ଓ ଦିକ୍ ଧାନିକଙ୍ଗଣ ଖୁଜିତେ ଖୁଜିତେ ଲୋକନାଥେର ମନେ ହ'ଲ ତିନି
ଆର ଦୀଡାତେ ପାରାଛେନ ନା, ଚୋଥେ ଅନ୍ଧକାର ଦେଖେ ଏକଟା ବୋପେର କୋଳେ
ତିନି ବ'ଲେ ପଡ଼ିଲେନ—ଅମ୍ବ-ଦଂଶନବିଷେ ତାର ସର୍ବାଙ୍ଗ ତଥନ ବିମ୍ ବିମ୍
କରିଛେ !...

ଧୀରେ ଧୀରେ ତାର ମନେର ନିଭୃତତମ ଅଂଶ କିମେର ଆଲୋକେ ହେଲ
ଆଲୋକିତ ହ'ସେ ଉଠିତେ ଲାଗିଲ...ଆସନ୍ନ ଘରଗେର ବଜ୍ରକଟୋ଱ ନିର୍ମିତ କରାଳ
ଗୋଟିଏ ଶୁର, ଦୂରକ୍ରିୟ ମୁକ୍ତଶ୍ରୋତ ଗିରି-ନିର୍ବର୍ରେର ତାଳେ ଯେନ ତାର କାନେ ମୁକ୍ତିର
ଗାନ ବାଜାଇଛେ...ତୋମାର ପାରାଗକାରୀ ଏବାର ଭାଙ୍ଗ-ବ—ତୋମାର ଚୋଥେର
ବାଧନ ଖୁଲିବ...

ହେ ଅନ୍ତ ଦେବ, ମହାବ୍ୟୋମେର ଅନ୍ତ ଶୁଭତାର ପାରେ କୋନ୍ ହୁନ୍ତରତ୍ୟ,

প্রকল্প রাজ্যের জ্যোতিঃসিংহাসন থেকে তুমি তোমার এই ব্যাকুল
কীর্তন প্রজার উপর লক্ষ্য রেখেছ? তাই বুঝি সেদিন জলের মধ্যে আমায়
পথ দেবিয়েছিলে?...সেদিন তোমায়ও চিনিনি, তোমার পথও চিনিনি—
আজ বোধ হব বুঝেছি—হৃষের অন্তরে সেই তুমি আমার আঘা, পৃথিবীর
অপেক্ষা মহান्, অন্তরীক্ষের অপেক্ষা মহান্, শর্গের অপেক্ষা মহান্,
অর্বভূতের অপেক্ষা মহান্...মেঘ যেমন ওষধিগণের উপজীব্য, তুমি তেমনি
আমার প্রাণধারার উপজীব্য...তুমি আমার প্রাণের কথা শুনতে পাও?
বেশ, তা হ'লে আমায় পথ দেখিয়ে নিয়ে চ'লো, দেব, এই অক্ষ রাজ্যের
পারে, ওই দিগন্তসীমার পারে, জীবন-মহানযন্ত্রের পারে।..কোথায় তোমার
চিরবিকশিত জ্যোতিঃ-প্রভাত, কোথায় দৈশ্ব-মুক্ত জ্ঞান-সম্পদের অপরাজিত
আয়তন দেখব...

ইঠাঁ লোকনাথের মরণাভিহৃত দার্শনিক বুদ্ধি মাথা তুলে ব'লে উঠল,
তোমার বিচার-শক্তি চ'লে যাচ্ছে,—বিবের যাতন্ত্রের যখন তোমার সমস্ত
ইঙ্গিয় অবশ হয়ে আসছে, তখন তোমার যে বিচার, সে কি বিচার?
মনের এই তরল ভাব দুর্বলতার পরিচায়ক, মন থেকে দূর ক'রে দাও...

লোকনাথ কিছুই ঠিক করলেন না, তাঁর মন আর যুদ্ধ করতে পেরে
উঠচিল না...আফিয়ের মেশার মতো মরণের তন্ত্র তাঁর ক্রমেই গাঢ়
হ'য়ে এল...

কোথায় কোন্ ছাটি বালক-বালিকা এক কুস্ত গ্রামের গ্রামসীমায় বুনো
থেজুরের ঝোপে ঝোপে তলায়-পড়া থেজুর কুড়িয়ে থেয়ে বেড়াচ্ছে...সময়ের
দীর্ঘ পাষাণ-অলিন্দের দূরতম সীমায় তাদের ছোট ছোট পাণ্ডলির অস্পষ্ট
গুরু ক্রমেই অস্পষ্টতর হয়ে আসছে...ওধারে তারা ছুটিতে ক্রমেই যিলিয়ে
যাচ্ছে...

এক গ্রাম্য বনের মৌ-গাছের ডাল থেকে দু'জনে মৌ ফুল পেড়ে থাচ্ছে,
বালিকাটি ভালো রসাল ফুল পেলেই বালকের হাতে তুলে দিচ্ছে—এই ষে
আটি, কি যিষ্টি দেখ, বরং দেখ তুমি থেঁবে...

ନୀଳବ୍ୟୋମ-ପଥେ ଦୀର୍ଘଦେହ, ଶୈତାଙ୍କଣ, ସମିଧ୍ୟାହୀ, ଜ୍ୟୋତିର୍ଦୟ ଆସିରା
ଚଲେଛେନ—ତ୍ତାଦେର ମଧ୍ୟେ କେ ସେନ ପିଛନ ଫିରେ ସଙ୍ଗୀଦେର ନିକଟ ପ୍ରତାବ
କରଛେନ—ଓହେ ସଙ୍ଗୀଗଣ, ଆମାଦେର କମଣ୍ଗଲୁ ଯା ଦିଯେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେଛି, ଏମ ତା
ଫେଲେ ଦିଯେ ପୁନର୍ଭାର ନୃତ୍ୟ ଭଲ ନଂଗର କରି...ଏତଦିନ ଭମଣେର ପର ଯିଷ୍ଟ
ଜଲେର ଉତ୍ସେର ନନ୍ଦାନ ପେମେଛି...ତ୍ତାଦେର କମଣ୍ଗଲୁ ଥେକେ କାଳୀ-ଗୋଲାର ମତୋ
କି ଝ'ରେ ପଡ଼ଛେ

ପଥେର ସୀକେ ଏକଦିନେର ଘେଷୁଭରା ବୈକାଳେ ଘେଯେଟିକେ କେ ଖୁବ ଘେରେଛେ,
ତାର ଏଲୋମେଲୋ ଚୁଲଞ୍ଜିଲି ମୁଖେର ଚାରିଦିକେ ଛାଡ଼ିଯେ ପଡ଼େଛେ—କାପଡ କେ
ଟେନେ ଛିଁଡ଼େ ଦିଯେଛେ—ମେ କେନେ ଫୁଁପିଯେ ଫୁଁପିଯେ ବଲଛେ—କେନ ତୁମି
ମାରବେ ?...କେନ ଆମାୟ ମାରବେ ତୁମି ?...ଏ ପାଢ଼ାଯ ଆସି ବ'ଲେ ?...ଆର
କକ୍ଥନୋ ଆସବ ନା...ଦେଖେ ନିଓ, ଆର କକ୍ଥନୋ ଯଦି ଆସି...

ଲୋକନାଥେର ମରଣାହତ ଦୃଷ୍ଟି ବିରାଟ ବିଶେର ଉପର ସେଇ ଭାବେଇ ମୁଖ, ଆବନ୍ଧ
ରହିଲ, ବହ ବ୍ୟସର ପୂର୍ବେର ଶୈଶବ କାଳେ ଗ୍ରାମସୀମାର ମାଠେ ତ୍ତାର ଅଜ୍ଞାନ ଶିଶୁ-
ନନ୍ଦନ ଦୁ'ଟି ଯେ ଭାବେ ଆବନ୍ଧ ରହିତ...ପ୍ରାୟାକ୍ଷକାର ଜଗନ୍ତୀ ଆବାର ଏକଟା ବିରାଟ
ପ୍ରଶ୍ନର କ୍ରମ ପରିଗ୍ରହ କ'ରେ ତ୍ତାର ମୁଖେର ଦିକେ ଜିଜ୍ଞାସୁନେତେ ଚେଯେ ରହିଲ...
ପ୍ରଶ୍ନର କୋନ ଉତ୍ସର ତ୍ତାର କାହେ ପାଓଯା ଗେଲ ନା...

ଶ୍ରୀମାତ୍ରାଣୀ

ସମ୍ପଦ ପ'ଡେ ଗିଯେହେ ନା ? ମଧ୍ୟିନ୍ ହାଓୟା ଏମେ ଶୀତକେ ତାଢ଼ିଯେ ଦିଲ୍ଲେ । ଆକାଶ ଏମନ ନୀଳ ସେ, ସନେ ହଜେ ଉଡ଼ୁଥ ଚିଲଞ୍ଜଲୋର ଡାନାୟ ନୀଳ ରେ ଲେଗେ ସାବେ । ଏହି ସମୟ ତାର କଥା ଆମାର ବଡ଼ ମନେ ପଡ଼େ । ତାର କଥାଇ ବଜବ ।

ଯେତ୍କିଳେ କଲେଜ ଥିଲେ ବାର ହୟେ ପ୍ରଥମ ଦିନକତକ ଗର୍ବମେଟେର ଚାକରି ନେବାର ବୃଥା ଚେଷ୍ଟା କରିବାର ପର ସେ ମାମେ ଆମି ଏକଟା ଚାବାଗାନେର ଡାଙ୍କାରୀ ମିଯେ ଗୋହାଟିତେ ଚ'ଲେ ଗେଲୁମ, ମେହି ମାମେହି ଆମାର ଛେଟ ବୋନ୍ ଶୈଳ ଷକ୍ତର ବାଡ଼ୀତେ କଲେରା ହୟେ ମାରା ଗେଲ । ଏହି ଶୈଳକେ ଆମି ବଡ଼ ଭାଲବାନତୂମ, ଆମାର ଅଞ୍ଚାଙ୍ଗ ବୋନେଦେର ସଙ୍ଗେ ଛେଲେବେଳାୟ ଅନେକ ମାରାମାରି କରେଛି, କିନ୍ତୁ ଶୈଳର ଗାୟେ ଆମି କୋନଦିନ ହାତ ତୁଲିନି । ଶୈଳର ବିଷେ ଛୁଯେଛି ଯଶୋର ଜେଲାର ଏକଟା ପାଡ଼ାଗ୍ରାୟେ । ଶୈଳ କଥନେ ମେ ଗ୍ରାମେ ଯାଇନି, ତାର ସ୍ଵାମୀ ତାକେ ନିଷେ କଲକାତାର ବାସା କ'ରେ ଥାକତ । ତାର ସ୍ଵାମୀ ପ୍ରଥମେ ପାଟେର ଦାଲାଳୀ କରତ, ତାର ପର ଏକଟା ଅଫିସେ ଇନ୍ଦ୍ରାନୀଃ କି ଚାକରି କରତ । ସେଥାନେ ଶୈଳର ସ୍ଵାମୀ ବାସା କରେଛି ତାର ପାଶେଇ ଆମାର ମାମାର ବାଡ଼ୀ,— ଏକଟା ଗଲିର ଏପାର ଓପାର । ଏହି ବାସାୟ ଓରା ଶୈଳର ବିଷେର ଅନେକ ଆଗେ ଥେବେଇ ଛିଲ ଏବଂ ଶୈଳର ବିଷେଓ ମାମାର ବାଡ଼ୀ ଥେବେଇ ହର ।

ସେମିନ ସନ୍ଧ୍ୟାର କିଛୁ ଆଗେ ବାଗାନେର ମ୍ୟାନେଜାରେର ବାଂଶୋ ଥେକେ ଏକଟା ବା ଡେସ କ'ରେ ଫିରିଛି, ପିଣ୍ଡ ଧାନକତକ ଚିଠି ଆମାର ହାତେ ଦିଯେ ଗେଲ । ଆମାର ବାସାର ଫିରେ ଏସେ ତାରି ଏକଥାନାତେ ଶୈଳର ମୃତ୍ୟୁସଂବାଦ ପେଲୁମ । ବାଂଲୋର ଚାରି ପାଶେର ଝାଉ ଝଫୁଡା ଓ ସରଳ ଗାଛଗୁଲୋ ସନ୍ଧ୍ୟାର ବାତାସେ ସନ୍ ସନ୍ କରିଛି । ଆମାର ଚୋଥେର ସାମନେ ସମ୍ପଦ ଚା-ବାଗାନଟା, ଦୂରେର ଚାଲୁ ପାହାଡ଼େର ଗାଟା, ମାରଷେରିଟା, ୨୨୯ ବାଗାନେର ମ୍ୟାନେଜାରେର ବାଂଲୋର ସାମା ରଂଟା, ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ମୟକଲୋ ମିଳେ ଏକଟା ଅମାଟ ଅନ୍ଧକାର ପାକିଯେ ତୁଳନ ।

ଆମୋ ଆଲିଷେ ଚଂପ କ'ରେ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ବ'ମେ ରଇଲୁମ । ବାଇରେର ହାଓୟା

ବୋଲା ହ୍ୟାର ଆନନ୍ଦା ହିରେ ଚୁକତେ ଲାଗଲ । ଅନେକଦିନେର ଶୈଳ ସେ ! କଳକାନ୍ତା ଥେକେ ଛୁଟି ପେରେ ସଥିନ ବାଡ଼ୀ ଯେତୁମ, ଶୈଳ ବେଚାରୀ ଆମାର ତୃପ୍ତି ଦେବାର ପହା ଖୁଁଙ୍ଗେ ବ୍ୟାକୁଳ ହ'ସେ ପଡ଼ତ । କୋଥାମ୍ବ କୁଳ, କୋଥାମ୍ବ କୀଟା ଟେଟୁଳ, କାର ଗାଛେ କଥ୍ବେଳ ପେକେଛେ, ଆମି ବାଡ଼ୀ ଆମାର ଆଗେଇ ଶୈଳ ଏମବ ଠିକ କ'ରେ ରାଖତ ; ନାନାରକମ ଯମଳା ତୈରୀ କ'ରେ କାଗଜେ କାଗଜେ ଯୁଡ୍ଧେ ବେଥେ ଦିତ, ଆମି ବାଡ଼ୀ ଗେଲେଇ ତାର ଆନନ୍ଦ ଜଡ଼ାନୋ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଓ ଛୁଟୋ-ଛୁଟିର ଆର ଅନ୍ତ ଥାକତ ନା । ଗ୍ରୀସେର ଛୁଟିତେ ଆମି ବାଡ଼ୀ ଗେଲେ ଆମାର ବେଲେର ନରବଂ ଧାଓଯାବାର ଜଣ୍ଠେ ପରେର ଗାଛେ ବେଳ ଚୁରି କରତେ ଗିଯେ ଘରେର ପରେର କତ ଅପମାନ ମେ ସହ କରେଛେ ; ଆମାରଇ ଜୁତୋ ବୁନେ ଦେବେ ବ'ଳେ ତାର ଉଲ୍ ବୁନ୍ତେ ଶେଥା । ମେହି ଶୈଳ ତୋ ଆଜକେର ନୟ, ସତତୁର ଦୃଷ୍ଟି ଯାଏ ପିଛମେ ଫିରେ ଚେବେ ଦେଖିଲୁମ କତ ଘଟନାର ମଙ୍ଗେ, କତ ତୁଳ୍ଚ ଶୁଖ-ତୁଳ୍ଚର ଶୁତିର ମଙ୍ଗେ ଶୈଳ ଜଡ଼ାନୋ ର଱େଛେ । କତ ଖେଳାଧୁଲୋଯ ମେ ଆଜ ଐ ଆକାଶେର ମାଝଥିନକାର ଜଳ୍ଜଳେ ସମ୍ପର୍କ ମଣ୍ଡଳେର ମତ ଦୂରେର ହ'ସେ ଗେଲ, ବାଟୁ-ଗାଛେର ଡାଳ ପାଳାର ମଧ୍ୟକାର ଐ ବାତାମେର ଶକ୍ରେ ମତଇ ଧରା-ଛେଇଯାର ବାଇରେ ଚ'ଳେ ଗେଲ !

ତାର ପରଦିନ ଛୁଟି ନିରେ ଦେଶେ ଚ'ଳେ ଗେଲୁମ । ବାଡ଼ୀର ମକଳକେ ମାର୍ଜନା ଦିଲୁମ । ଆହା, ଦେଖିଲୁମ ଆମାର ଭଗ୍ନିପତି ବେଚାରା ବଡ଼ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ପେମେଛେ । ଶୈଳର ବିଷେ ହସେଛିଲ ଏହି ମୋଟେ ତିନ ବଂସର, ଏହି ସମସେର ମଧ୍ୟେଇ ମେ ବେଚାରା ଶୈଳକେ ବଡ଼ ଭାଲବେନେ ଫେଲେଛିଲ । ତାକେ ଅନେକ ବୋବାବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଲୁମ । ଶୈଳ ପ୍ରଥମ ବୁନ୍ତେ ଶିଥେଇ ଆମାର ଭଗ୍ନିପତିର ଜଣ୍ଠେ ଏକଟା ଗଲାବନ୍ଧ ବୁନ୍ଛିଲ, ମେଟା ଆଧ-ତୈରୀ ଅବହାୟ ପ'ଢେ ଆଛେ, ଭଗ୍ନିପତି ମେହିଟେ ଆମାର କାହିଁ ଦେଖାତେ ନିଯେ ଏଳ । ମେହିଟେ ଦେଖେ ଆମାର ମନେର ମଧ୍ୟେ କେମନ ଏକଟୁ ହିଂସେ ହଲ, ଆମାର ଜୁତୋ ବୁନେ ଦେବାର ଜଣ୍ଠେ ଉଲ୍ ବୁନ୍ତେ ଶିଥେ ଶେବେ କିମା ନିଜେର ସ୍ଵାମୀର ଗମାବନ୍ଧ ଆଗେ ବୁନ୍ତେ ଯାଓଯା ! ତବୁ ଓ ତୋ ମେ ଆଜ ନେଇ !

ପରେ ଆବାର ଗୌହାଟୀ ଫିରେ ଗିଯେ ସଥାରୀତି ଚାକରି କରତେ ଲାଗିଲୁମ । ଦେଶ ଥେକେ ଏମେ ଆମାର ଭଗ୍ନିପତିର ମଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ଥୁବ ପଞ୍ଜ ଲେଖାଲେଖି ଛିଲ, ତାରପର ତା ଆପେ ଆପେ ବନ୍ଦ ହସେ ଗେଲ । ତାର ଆର ବିଶେଷ କୋନି

ଶ୍ଵରାଦ ରାଖତୁମ ନା, ତବେ ମାରେ ମାରାର ବାଡୀର ପତ୍ରେ ଜାନତେ ପାରତୁମ୍
ମେ ଅନେକ ଅହୁରୋଧ ସହେତୁ ପୁନରାୟ ବିବାହ କରତେ ରାଜୀ ନାହିଁ ।
ବିବାହ ମେ ଆର ନାକି କରବେ ନା ।

ଏହି ରକମ କ'ରେ ବିଦେଶେ ଅନେକ ଦିନ କେଟେ ଗେଲ, ଦେଶେ ଯାବାର ବିଶେଷ
କୋନ ଟାନ୍ ନା ଥାକାତେ ଦେଶେ ବଡ଼ ଯେତୁମ ନା । ଆମାର ମା ବାବା ଅନେକଦିନ
ଆମାର ଗିରେଛିଲେନ, ବୋନ ଗୁଲିର ସବ ବିରେ ହସେ ଗିରେଛିଲ, ଆମି ନିଜେଓ ତଥନ
ଅବିବାହିତ, କାଜେଇ ଆମାର ପକ୍ଷେ ଦେଶ ବିଦେଶ ଦୁଇ ସମାନ ଛିଲ । ଚା-ବାଗାନେର
କାଙ୍ଗେର କୋନ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ଛିଲ ନା, ସକାଳବେଳା ଡାଙ୍କାରଖାନାୟ ବ'ମେ ନୀରଳ ଏକ
ଦୟେ ଭାବେ କୁଳୀଦେର ହାତ ଦେଖା, କଲେର ପୁତୁଲେର ଅତ ଉବ୍ଧ ଲିଖେ ଦେଉସା ।
ରୋଗ ତାଦେର ସେନ ବଡ଼ ଏକବେଳେ ରକମେର, ସାଦା ଜର, ହିଲ୍ ଡାଯେରିଯା, ବଡ଼
ଜୋର କାଳାଜର, କାଲେ ଭକ୍ରେ ଏକ-ଆଧଟା ଟାଇଫ୍‌ଯେଡ ବା ଶକ୍ତ ରକମେର
ନିଉମୋନିଯା । ସଥନ ହାତେ କାଜକର୍ମ ବିଶେଷ ଥାକତ ନା ତଥନ ପଡ଼ତୁମ ନା ହୟ
ଆମାର ଏକଟା ଖେଲୁ ଆହେ—ଅପଟିଙ୍ଗେର ବା ଆଲୋକ-ତହେବ ଚର୍ଚ । କରା—
ତାଇ କରତୁମ । ବାଂଲୋର ଏକଟା ସର ଏହି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଆଧାର-ସର ବା ଡାର୍କିଙ୍‌ମେ
ପରିଗତ କ'ରେ ନିଯେଛିଲୁମ । କଲକାତା ଥେବେ ପ୍ରତି ମାସେ ଅନେକ ଭାଲ ଭାଲ
ଲେଙ୍କ ଓ ଅପଟିଙ୍ଗେର ବହି ସବ ଆନାତୁମ ।

ବଚର ତିନେକ ଏହି ଭାବେ କେଟେ ଗେଲ । ଏହି ସମୟ ଆମାର ବାଡୀର ପତ୍ରେ
ଜାନଲୁମ, ଆମାର ଭୟପତି ଆବାବ ବିବାହ କରେଛେ । ସକଲେର ମନିରକ୍ଷ
ଅହୁରୋଧ ଓ ପୀଡାପୀଡ଼ିର ହାତ ମେ ନାକି ଆବ ଏଡ଼ାତେ ପାରଲେ ନା । ଏତେ
ମନେ ମନେ ଆମି ତାକେ କୋନ ଦୋଷ ଦିତେ ପାରିଲୁମ ନା, ଶୈଳର ପ୍ରତି ତାର
ଭାଲବାସା ଅକ୍ରତ୍ରିମହି, ତାରଇ ବଲେ ମେ ଏତଦିନ ଯୁବଳ ତୋ ?

ଦେବାର ବୈଶାଖ ମାସେର ପ୍ରଥମେ ଦେଶେ ଗିଯେ ଆମାର ବାଡୀ ଉଠିଲୁମ ।
ଆମାର ଏଥନ କତକ ଗୁଲୋ କଥା ଅପଟିଙ୍ଗ ସଥକେ ମନେ ଏମେଛିଲ, ଯା ଏକଜନ
ବିଶେଷଜ୍ଞଙ୍କ ନିକଟ ବଲା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ଛିଲ । ଆମାର ଏକ ବନ୍ଦୁ ଦେବାର
ବିଳାତ ଥେବେ ଏମେ ପ୍ରେସିଡେନ୍ସି କଲେଜେ ବନ୍ଦ ବିଜ୍ଞାନେର ଅଧ୍ୟାପକ ନିମ୍ନକୁ
ହସେଛିଲ, ତାର ସଜେ ମେ ମୟ ବିଷରେ କଥାବାର୍ତ୍ତା କହିବାର ଅନ୍ତେଇ ଆମାର

ଏକ ବ୍ରକ୍ଷମ କଲକାତାର ଆସା । ତାର ଓଥାନେ ଯାତ୍ରାଯାତ ଆରଞ୍ଜ କରିଲୁମ, ସେଇ ଖୁବ ଉଚ୍ଚସାହ ଦିଲ, ଆମି ଅପଟିଙ୍ଗ ନିଷେ ଏକେବାରେ ମେତେ ଉଠିଲୁମ ।

ଏହି ଅବସ୍ଥାଯ ଏକଦିନ ସକାଳବେଳୀ ବାରାନ୍ଦାୟ ବ'ନେ ପଡ଼ିଛି, ହଠାତ ଆମାର ଚୋଥ ପ'ଡେ ଗେଲ ସାମନେର ବାଡୀର ଜାନଲାଟାୟ । ସେଇଟେଇ ଆମାର ଭଣ୍ଡ-ପତିର ବାସା । ଦେଖିଲୁମ କେ ଏକଟି ଅପରିଚିତା ମେଯେ ସରେର ମଧ୍ୟ କି କାଙ୍ଗ କରିଛେ । ଆମାର ଦିକ ଥିକେ ଶୁଦ୍ଧ ତାର ହୃଦୟ ହାତ ଦୁଟି ଦେଖା ଯାଇଲି, ଆର ମନେ ହାଇଲି ତାର ପିଠୀର ଦିକଟା ଥୁବ ଚାହିଁ ।

ଏକଟୁ ପରେଇ ସେଇ ସରେର ଭିତର ତୁଳି ଆମାର ଭୟିପତିର ବୋନ ଟୁନି । ଟୁନିର ବିରେ ହୟେ ଗିଯେଛେ, ବୋଧ ହୟ ନାମ୍ବିତ ଶ୍ଵରବାଡୀ ଥିକେ ଏମେହେ । ଆମି ଗୋହାଟୀ ଥିକେ ଏସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଦେର ବାଡୀ ଯାଇ ନି । ଟୁନିକେ ଦେଖେ ଡେକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲୁମ—ଟୁନି ଐ ମେଯେଟି କି ନତୁନ ବଟ ?

—ଇନ୍ଦ୍ରୀ, ଦାଦା ।

—ଦେଖି ଏକବାର ।

ଟୁନି ମେଯେଟିକେ ଡେକେ କି ବଲଲେ, ତାକେ ଜାନାଲାର କାହେ ନିଷେ ଏସେ ତାର ଘୋମଟା ଥୁଲେ ଦିଲେ । ଭାଲ ଦେଖା ଗେଲ ନା । ଗଲିର ଏପାରେ ଆମାଦେର ମାମାଦେର ବାଡୀଟା ଉଠେ ଗଲିର ଓପାରେର ବାଡୀର ସରଗୁଲୋକେ ପ୍ରାର ଅପଟିଙ୍ଗ-ଚର୍ଚାର ଡାର୍କ ଫମ କ'ରେ ତୁଲେଛିଲ, ଦିନମାନେଓ ତାର ମଧ୍ୟେ ଆଲୋ ଯାଇ ନା + ଭାଲ ଦେଖିତେ ନା ପେଯେ ବଲିଲୁମ—ଇନ୍ଦ୍ରୀରେ, କିଛୁଇ ତୋ ଦେଖିତେ ପେଲିଲୁମ ନା ।

ଟୁନି ହେସେ ଉଠିଲ, ବଲଲେ—ଆପନି ଓଥାନ ଥିକେ ସେ ଦେଖିତେ ପାବେନ ନା, ତା ଆମି ଜାନି । ତାର ଓପର ତୋ ଆବାର ଚଶମା ନିଯେଛେନ—ତାର ପର କି ଭେବେ ଟୁନି ଏକଟ ଗଞ୍ଜୀର ହ'ଲ, ବଲଲେ—ଆପନି ଏସେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତୋ ଏ ବାଡୀ ଏକବାରରେ ଆମେନ ନି, ଦାଦା । ଆଜ ହୃଦୟରେଲୋ ଏକବାର ଆସିବେନ ?

ହୃଦୟରେଲୋଯ ଓଦେର ବାଡୀ ଗେଲୁମ । ବାଡୀ ଚୁକିତେଇ ମନେ ହ'ଲ, ଚାର ପାଚ ବରଷ ଆଗେ ଭାଇ-ଫୋଟା ନିତେ ଶୈଳର ନିର୍ମଳଣେ ଏ ବାଡୀ ଏସେହିଲୁମ, ତାରପର ଆବା ଏ ବାଡୀ ଆସିନି । ଦାଲାନ ପାର ହୟେ ସରେ ଯେତେ ବାଡୀର ମେଯେରୀ ମର

আমার দ্বিতীয় দোকানেন। তাদের সঙ্গে কথাৰাঞ্জি শেষ হৰে পেলে টুনি
বললে—সাধা, বৌ মেথৰেন আছুন। ঘৰেৱ মধ্যে গেলুম। টুনি নতুন
বৌহৰেৱ ঘোমটা খুলে দিয়ে বললে—ও'ৰ সামনে ঘোমটা দিতে হবে না,
বৈদি। উনি তোমাৰ দাদা।

মেয়েটি আধ-ঘোমটা অবহাৰ গলায় অচল দিয়ে আমাৰ পায়েৱ কাছে
প্ৰণাম কৱলে ! দিবি মেয়েটি তো ! রং খুব গৌৰবৰ্ণ, ভাৱি হৃদয়ৰ মুখ-
খানিৰ গড়ন। একৱাণ কোকড়া কোকড়া ঠাস-বুনানি কালো চুল মাথা
ভৰ্তি। বেশ যোটামোটা গড়ন। বয়স বোধ হৰ চৌক পনেৱো হৰে।
টুনিৰ মা বললেন—মেয়েটিৰ বাপ পশ্চিমে চাকৰি কৱেন, মেখানেই বৰাবৰ
থাকেন। ওই এক ঘেৱে, অন্ত ছেলেপিলে কিছু নেই। তাদেৱ সঙ্গে কি
জানাণনো। ছিল, তাই এখানেই সহজ ঠিক ক'বে বিষে দিয়েছেন।

মেয়েটি প্ৰণাম ক'ৰে উঠে দোকালে আমি তাৰ হাত ধ'ৰে তাকে কাছে
নিয়ে এলুম। বী হাতে তাৰ ঘোমটা আৰ একটু খুলে দিয়ে বললুম—
আমাৰ কাছে লজ্জা কোৱো না খুকী, আমি যে তোমাৰ দাদা। তোমাৰ
নামটি কি ?

তাৰ চোখেৱ অসঙ্গোচ দৃষ্টি দেখে বুবলুম, মেয়েটি সেই মুহূৰ্তেই আমাৰ
বোন হ'য়ে পড়েছে সে খুব মহুৰবে উন্তৱ দিল—উমাৱাণী।

আমি বললুম—আচ্ছা, আমৱা আৱ কতক্ষণ দাঙিয়ে থাকব ? এমো
উমাৱাণী, এই চৌকিটায় ব'নে তোমাৰ সঙ্গে একটু কথা কই।

আমি চৌকিতে তাকে কাছে নিয়ে বনালুম, খানিকক্ষণ তাৰ সঙ্গে
একথা সেকথা নানা কথা কইলুম।

জিজ্ঞাসা কৱলুম—বাড়ী ছেড়ে এনে বড় মন কেমন কৱছে, না ?

উমাৱাণী একটু হেসে চুপ ক'ৰে রইল।

আমি বললুম—তোমাৰ বাবা থাকেন কোথায় ?

—মাউ।

আমি মাউৰেৱ নাম কথনো শনিনি। জিজ্ঞাসা কৱলুম—মাউ, সে
কোনথানে বল দেখি।

—ଲେଟ୍‌ଟୁଲ ଇଞ୍ଜିନ୍ଯାଅସ୍ଟ୍ ।

—ତୋମାର ବାବା ମେଥାନେ କି କାଜ କରେନ ?

—କମିସାରିଯେଟେ ଚାକରୀ କରେନ ।

—ତୋମାର ଆର କୋନ ଭାଇ ବୋନ ନେଇ, ନା ?

—ନା । ଆମାର ପର ଆମାର ଆର ଏକ ବୋନ ହୁଁ, ମେ ଆୟୁଦ୍ଧେଇ ମାରା ଥାଏ ।

ତାରପର ଆର ହୁ ନି ।

ବାଡ଼ୀ ଛେଡେ ଅନେକ ଦୂରେ ଏନେହେ, ଭାବଲୁମ ହୃଦୟ ବାପ-ମାଯେର କଥା ବଲାତେ ମେଘେଟିର ଘନେ କଟ ହଚେ । କଥାର ଗତି କିରିଯେ ଦେବାର ଜଣେ କିଜାନା କରଲୁମ —ତୁ ମୁଁ ଲେଖାଗଡ଼ା ଜୋନ, ଉମାରାଣୀ ?

—ଆମି ମେଥାନେ ମେଘେଦେର ସୁଲେ ପଡ଼ିତାମ, ବାଂଲା ପଡ଼ା ହ'ତ ନା ବ'ଲେ ବାବା ଛାଡ଼ିଯେ ନେନ । ତାରପର ବାଡ଼ୀତେ ବାବାର କାହେ ପଡ଼ିତାମ ।

—ବାଂଲା ବିହ ବେଶ ପଡ଼ିତେ ପାର ?

—ପାରି ।

ଆମି ଉମାରାଣୀର କଥାବାର୍ତ୍ତା କଇବାର ଭାବେ ଭାରୀ ଆନନ୍ଦିତ ହଲୁମ । ଏମନ ହଲ୍ବର ଶାନ୍ତଭାବେ ଲେ କଥାଗୁଲି ବଲଛିଲ, ମାଟିର ଦିକେ ଚୋଥଛଟି ରେଖେ ସେ ଆମାର ବଡ ଭାଲ ଲାଗଲ । ଆମି ତାର ମାଥାଯ ଏକଟା ଆଦରେବ ଝାଁକୁନି ଦିଯେ ବଲଲୁମ—ବେଶ, ବେଶ । ଭାରୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ମେଘେ । ଆଜ୍ଞା, ଅନ୍ତ ଆର ଏକ ସମସ୍ତେ ଆସବ, ଏଥି ଆସି ।

ଦ୍ୱାଦ୍ସିଯେ ଉଠେଛି, ଉମାରାଣୀ ଆବାର ସେଇ ବ୍ରକମ ଗଲାଯ ଆୟୁଦ୍ଧ ଦିଯେ ଆମାର ପାଯେର କାହେ ପ୍ରଣାମ କରଲେ । ଆମି ତାକେ ବଲଲୁମ—ଖୁବ ଶାନ୍ତ ହୁଁ ଥେକୋ କିନ୍ତୁ ଉମାରାଣୀ । କୋନେ । ହଟୁମି ସେନ କୋରୋ ନା । ତାହଲେ ଦାଦାର କାହେ, —ବୁଝଲେ ତୋ ?

ଉମାରାଣୀ ହେସେ ଘାଡ ନୀଚୁ କ'ରେ ରଇଲ ।

ଏଇ ପାଚ ଛୟ ମାସ ପରେ ପୁଜୋର ସମସ୍ତ ଆବାର ମାମାର ବାଡ଼ୀ ଏଲୁମ । ଅଷ୍ଟମୀ ପୁଜୋର ଦିନ ଦିନବ୍ୟାପୀ ପରିଶ୍ରମେର ପର ଏକଟା ବଡ ଝାଙ୍ଗି ବୋଧ ହେଉଥାତେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଆଗେ ଏକଟା ଘରେର ଭିତର ଥାଟେ ଶ୍ଵେତ ସୁମିଯେ ପଡ଼େଛିଲୁମ । ଆମାର

ଆମାର ବାଡ଼ୀ ପୁଜୋ ହ'ତ । ସମ୍ମତ ଦିନ ନିମନ୍ତ୍ରିତଦେର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରା, ପରିବେଶଙ୍କରା ପ୍ରଭୃତି ନାନା କାଜେ ବଡ଼ ଧର୍ଟିତେ ହସେଛିଲ । ଅନେକ ରାତ୍ରେ ଉଠେ ଖେତେ ଗେଲୁମ । ଆମାର ଛୋଟ ଭାଇ ଧାବାର ସମୟ ବଳଲେ—ଅନେକଙ୍କଣ ସୁଖିଯେଛିଲେନ ତୋ ମାତ୍ର ? ଦିନି ଏମେଛିଲେନ, ଆରତିର ସମୟ, ଆପନାକେ ଦେଖିବାର ଜଣେ ଆପନାର ଘରେ ଗେଲେନ । ଆପନି ସୁଖିଯେ ଆହେନ ଦେଖେ ଆପନାର ପାଯେ ହାତ ଦିଲେନ ଆପନାକେ ଓଠିବାର ଜଣେ । ଆପନି ଉଠିଲେନ ନା । ତାରପର ତାରା ସବ ଚ'ଲେ ଗେଲେନ । ତିନି ନାକି ପରଶ ବାପେର ବାଡ଼ୀ ଚ'ଲେ ସାବେନ । ଆପନି ଅବିଶ୍ଵି ଏକବାର ଓବାଡ଼ୀ ସାବେନ କାଳ । ଆପନାର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ନା ହୁଏୟାମ୍ ଦିନି ବଡ଼ ହୁଏ କ'ରେ ଗିଯେଛେନ ।

ଆମି ସୁମେର ସୌରେ କଥାଟା ତଳିଯେ ନା ବୁଝେ ବଲଲୁମ—ଦିନି ମାନେ ?

—ଓ ବାଡ଼ୀର ।

—ଉମାରାଣୀ ?

—ଇୟା । ଦିନି, ଟୁନିଦି, ଏବା ସବ ଆରତିର ସମୟ ଏମେଛିଲେନ କି ନା ।

ଉମାରାଣୀ କଥା ଆମାର ଖୁବ ଯନେ ଛିଲ । ତାର ମେହି ଭକ୍ତିନାୟ ମୁଁର ବ୍ୟବହାରାଟିକୁ ଆମାର ବଡ଼ ଭାଲ ଲେଗେଛିଲ । ତାଇ ତାକେ ଭୁଲିନି, ଏବାର ଚା-ବାଗାମେ ଗିଯେ ଘେରେଟିର କଥା ଅନେକବାର ଭେବେଛି । ତାର ପରଦିନ ନକାଳେ ଉଠେ କାଜକର୍ମେର ପାଶ କଟିଯେ ଏକ ଫାକେ ଓଦେର ବାଡ଼ୀ ଗେଲୁମ । ବାଇରେ କାଉକେବେ ନା ଦେଖିତେ ପେଯେ ଏକେବାରେ ଓଦେର ରାନ୍ଧାଘରେର ମଧ୍ୟ ଚ'ଲେ ଗେଲୁମ । ଟୁନିର ମା ବଳଲେନ—ଏସ ବାବା । ତା ଏତଦିନ ଏମେଛେ । ଏ ବାଡ଼ୀ କି ଏକବାର ଓ ଆସିତେ ନେଇ ?

ଆମି ସମୟୋଚିତ କି ଏକଟା କୈଫିୟତ ଦିଲୁମ । ଉମାରାଣୀ ଯାଛ କୁଟିଲୁମ ; ଆମି ଯେତେଇ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ରାଜାଧର ଥେକେ ବେରିଯେ ବାଇରେ ଚ'ଲେ ଗେଲ । ଏକଟୁ ପରେଇ ହାତ ଧୂମେ ଏସ ଆମାର ପାଯେର କାହେ ପ୍ରଣାମ କରଲେ । ଟୁନିର ମା ବଳଲେନ—ବୌମା, ସତୀଶକେ ଦାଲାନେ ନିଯେ ଗିଯେ ବସାଓ ଗେ । ଏଥାନେ ଏହି ଧେଇବାର ମଧ୍ୟେ...

ଦାଲାନେ ଯେତେଇ, ଟୁନି କୋଷାୟ ଛିଲ, ଏସ ବ'ଲେ ଉଠିଲ—ଏକି ! ମାତ୍ରା ସେ ? କି ଭାଗିୟ ! ବୌମା ମାତ୍ରା ମାତ୍ରା ବ'ଲେ ଯରେ—ଫି ଦିନ ଆମାର ଜିଜ୍ଞେସ

ক'রে—দাদা পূজোৱ ছুটিতে বাড়ী আসবেন তো ? দাদাৰ দায় প'ড়ে
গিয়েছে খোজ কৰতে ! চাৰ পাঁচদিন এসেছেন, এ বাড়ীৰ চৌকাঠ
আড়ালে চওঁী কি অনুন্দ হয়ে যায় শুনি ?

আমাকে একটু অপ্রতিভই হতে হ'ল। উমারাণীৰ কোকড়া চুলে ভৱা
মাথাটিতে হাত বুলিয়ে দিতে দিতে বললুম—ইয়া রে রাণী, দাদাৰ কথা
তা হ'লে ভুলিস নি ?

টুনিৰ কথায় মেয়েটিৰ খূব লজ্জা হয়েছিল, সে মুখ নীচু ক'রে আমাৰ
কাপড়েৰ কোণ হাতে নিয়ে চুপ ক'রে নাড়তে লাগল—আমি দালানে
একটা খাটো ওপৰ ব'সেছিলুম, উমারাণী নীচে আমাৰ পায়েৰ কাছটিতে
ব'সে ছিল।

আমি জিজাসা কৱলুম—শচীশ বলছিল, দিনি চ'লে যাবে সোমবাৰেৰ
দিন। সে কথা কি ঠিক ?

উমারাণী নতমুখেই উত্তৰ দিল—বাবা চিঠি দিয়েছিলেন ; একাদশীৰ দিন
নিয়ে যাবেন। কিঙ্ক আজও তো এলেন না।

ওৱ গলাৰ স্বৰটা যেন একটু কেঁপে গেল।

ওৱ বিৱহী বালিকা-জন্ময়াটি মা-বাপেৰ জন্মে তৃষিণ্ঠ হ'য়ে উঠেছে বুৰে
সাজ্জনাৰ স্বৰে বললুম—আসবেন ; আজ তো মোটে নবগী। আজ্ঞা
কলকাতা কেমন লাগল রাণী ?

উমারাণী উত্তৰ দিল—বেশ ভাল।

আমি তাৰ নত মুখখানিৰ দিকে চেয়ে বললুম—তা নয় রে রাণী। ভাল
কখনই লাগেনি, দাদাৰ খাতিৰে ভাল বললে চলবে না। কোথায় পশ্চিমেৰ
অমন জল-হাওয়া, আৱ এই ধূলো ধোয়া—ভাল লাগতেই পাৰে না।

উমারাণী একটুখানি হেসে চুপ ক'রে রহিল।

জিজাসা কৱলুন—পশ্চিমে পূজো হয় রে রাণী ?

সে বললে—ঠিক এদেশেৰ মত হয় না। হিন্দুহানীৰা কি একটা ক'ৰে,
সেও অনেকটা এই ৱকমেৰ। আৱ সেখানে এ সমৰ রামলীলাৰ খূব
খুব হয়।

ବେଳ-ମଜ୍ଜାର

ଆମি ଉଠେ ଆମବାର ସମୟ ଉମାରୀଙ୍କ ଆମବାର ଏକବାର ଆମାର ପାହେର କାହେ ନତ ହ'ରେ ଅଣାମ କରଲେ ।

ଆମି ବଲଲୁମ—ରାଣୀ, ଆମି ଯତବାର ଆମବ ସାବୋ, ତତବାରଇ କି ଆମାର ଏକଟା କ'ରେ ଅଣାମ କରତେ ହବେ ?

ଉମାରୀଙ୍କ ବୋଧ ହୟ ଏହି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ବାର ଆମାର ଦିକେ ଚୋଖ ତୁଲେ ତାକିଛେ ବଲଲେ—କାଳ ବିକେଲେ ଆମବେଳ, ଦାଦା ।

ଏଇ ଆଗେ ଉମାରୀଙ୍କ କଥନୋ ଆମାର ଦାଦା ବ'ଲେ ଡାକେନି । ଆମି ଓର ମୁଖେ ଦାଦା ଡାକ କୁଣେ ବଡ ଭାନନ୍ଦ ପେଲୁଥ । ବଲଲୁମ—କାଳ ତୋ ବିଜୟା ମନ୍ଦିରୀ, ଆମବ ବହି କି ।

ତାର ପରଦିନ ବିଜୟା ମନ୍ଦିରୀ ! ସନ୍ଧ୍ୟାର ପର ଓଦେର ବାଡ଼ୀ ଗେଲୁଥ । ସକଳକେ ଅଣାମ କରଲୁଥ । ଟୁନି ଏମେ ବଲଲେ—ଆପନି ଦାଲାନେର ପାଶେର ସରେ ସାନ । ଓଥାନେ ବୌଦ୍ଧ ଆଚେନ ।

ଆମି ମେ ସରେର ଦୋର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗିରେ ସରେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ବଡ ହୃଦୟ ଦୃଢ଼ ଦେଖଲୁଥ । ତାତେ ସରେର ମଧ୍ୟେ ସାଓୟା ବଞ୍ଚ କ'ରେ ଆମାର ଦୋରେର କାହେ ଦୀଢ଼ିଯେ ଥାକତେ ହ'ଲ ।

ଦେଖି, ସରେର ମଧ୍ୟେ ଥାଟେର ଓପରେ ବ'ମେ ଆମାର ଛୋଟ ଭାଇ ଶଚୀଶ, ତାର ବଯଳ ବାର ତେର । ତାର ପାଶେ ଉମାରୀଙ୍କ ଦୀଢ଼ିଯେ ଥାଟେର ପାଶେର ଏକଟା ଟେବିଲେର ଓପରକାର ଏକଥାନା ରେକାବି ଥେକେ ଥାବାର ନିଯେ ଶଚୀଶେର ମୁଖେ ତୁଲେ ଦିଯେ ତାକେ ଥାଓସାଛେ । ଓଦେର ଛ'ଜନକାରଇ ପେଚନ ଆମାର ଦିକେ ।

ଏମନ କୋମଳ ମେହେର ମଙ୍ଗେ ଉମାରୀଙ୍କ ଶଚୀଶେର କାଥେର ଓପର ତାର ବୈ-ହାତଟି ଦିଯେ ମେହମନୀ ବଡ଼ଦିଦିର ମତ ଆପନ ହାତେ ତାର ମୁଖେ ଥାବାର ତୁଲେ ଦିଜେଇ ବେ, ଆମାର ମନେ ହ'ଲ ଆଜ ଶୈଳ ବୈଚେ ଥାକଲେ ମେ ଏଇ ବେଶୀ କରତେ ପାରନ ନା । ଉମାରୀଙ୍କ ପ୍ରତି ଅତଦିନେ ଅନନ୍ତରୁତ ଏକଟା ମେହରମେ ଆମାର ମନ ଶିକ୍ଷ ହସେ ଉଠିଲ । ଆମି ଥାନିକଙ୍କଣ ଦୋରେର କାହେ ଚୁପ କ'ରେ ଦୀଢ଼ିଯେ ଥେକେ ସରେର ଭିତର ଚୁକେ ପ'ଡ଼େ ଉମାରୀଙ୍କେ ବଲଲୁମ—ଲୁକିଯେ ଲୁକିଯେ ଛୋଟ ଭାଇକେ ଥାଓସାଲେ ଶୁଣୁ ହରେ ନା । ଦାଦାକେ କି ଥେତେ ଦିବି ବେ, ରାଣୀ ?

ଥେଚାରୀ ଉମାରୀଙ୍କ ମୁଖ ଲାଲ ହ'ସେ ଉଠିଲ ଲଜ୍ଜାର । ମେ ଏମନ ଧରମତ

থেমে গেল হঠাৎ যে, খামকা যে এত প্ৰণাম কৰে, আজ বিজয়ায় প্ৰণাম কৰতে সে ভুলে গেল। একটা কি কথা অস্পষ্টভাবে বাৱ দৃই ব'লে সে মাথা নীচু ক'ৰে রহিল। আমি তাৱ দিকে চেম্বে চুপ ক'ৰে দাঢ়িয়ে রহিলুম, আজ যে তাকে ধ'ৰে ফেলেছি, তাৱ ভাইবোন-বিহীন নিৰ্জন প্ৰাণটি কিসেৱ ভন্দে তৃষ্ণিত হয়ে আছে, তা যে আজ বাৱ ক'ৰে ফেলেছি। আজ অহুত্ব কৰছিলুম, জগতেৱ মধ্যে ভাইবোনেৱ একটু সেহে পাৰাৰ জন্মে ব্যাবুল এমন অনেক হৃদয়কে আজ আমি আমাৰ বড় ভাইবোৱ উদাৱ প্ৰেহ-ছায়াতলে আঞ্চল দিয়েছি। একটা বুকজুড়ানো তৃপ্তিতে আমাৰ ঘন ভ'ৰে উঠল।

মেই সময় টুনি সে-ঘৰে চুকে আমাৰ সামনেৱ টেবিলে থালা-ভৱা মিষ্টান্ন রেখে বললৈ—দাদা, একটু শিষ্টি মুখ কৰুন।

আমি টুনিকে বললুম—আয় টুনি সকলে মিলে...

উমাৱাণীকে খাটোৱ ওপৰ বসালুম। খাৰাৰ সকলকেই দিলুম। উমাৱাণী লজ্জায় একেবাৰে আড়ষ্ট। কপালে বিদূ বিদূ ঘাম জ'মে গেল তাৱ লজ্জাৰ চোটে। বেচাৱী লজ্জায় আৱ ঘামে ইাপিয়ে মাৰা ঘাম দেখে তাৱ ঘোষটা বেশ ক'ৰে খুলে দিলুম। বললুম—আমি দাদা, আমাৰ কাছে লজ্জা কি রে রাণী? আমাৰ লজ্জী ছোট বোনটি...

জনযোগ-পৰ্ব সমাপ্তা ক'ৰে বাইবোৱ দালানে এসে টুনিৰ মায়েৰ সঙ্গে গল্প কৰতে আৱস্ত কৰলুম। একটু পৱে তিনি উঠে রাখাৰে চ'লে গেলৈন। আৱও থানিক পৱে আমি উঠতে ঘাঙ্গি, উমাৱাণী কাছে এসে দাঢ়াল। জিজাসা কৰলুম—ৱাণী, আজ ঠাকুৱ বিনৰ্জন দেখলি নে?

—ওপৱেৱ ঘৰেৱ জানলা থেকে দেখছিলুম, বেশ ভাল।

—অনেক রকমেৱ প্ৰতিমা, না?

—ইয়া, কত সব বড় বড়।—তাৱপৱ একটু চুপ ক'ৰে থেকে আমাৰ দিকে চেম্বে বললৈ—দাদা, কাল আসবেন না?

আমি বললুম—সে কি বলতে পাৰি? সময় পাই তো আসব। আৰাৰ শীগ্ৰি চ'লে ঘাৰ কি না, অনেক কাজ আছে।

—আপনি কি খুব শীগ্ৰি ঘাৰেন দাদা?

—ইয়া, বেশী দিন তো ছুটি নেই, পূর্ণিমার পরেই যেতে হবে।

উমারাণী নতমুখে চুপ ক'রে রাইল।

বললুম—তা তোকেও তো আর বেশী দিন থাকতে হবে না রে!

উমারাণী বললে—বাবা বোধ হয় কাল আসবেন।

ওকে একটু সাজ্জনা দেবার জন্যে বললুম—তবে আর কি? এই দুটো দিন কোন রকমে কাটালেই তো...

লে একটু চুপ ক'রে থেকে তারপর যেন ভয়ে ভয়ে বললে—যাবাব আগে একবারটি এ বাড়ী আসতে পারবেন না, দাদা?

বললুম—থুব থুব। আসব বৈকি। নিশ্চয়।

এর ছয় সাত দিন পরে গৌহাটী রওনা হলুম। এই কদিন নানা কাজে ব্যস্ত হয়ে চারিদিক ঘূরতে হয়েছিল। শচীশের মুখে শুনেছিলুম উমারাণীর পঞ্চিম ষাওয়া হয়নি। কি কারণে তার বাবা তাকে নিতে আসতে পারেন নি! শচীশ মাঝে মাঝে বলত—দাদা, যাবাব আগে একবাব দিদির সঙ্গে দেখা ক'রে যাবেন। তিনি আপনার কথা প্রায়ই বলেন।

ইচ্ছা থাকলেও গৌহাটী যাবাব আগে উমারাণীর সঙ্গে দেখা করা আবাব আমার ঘটে গুঠেনি।

গৌহাটী গিয়ে এবাব অনেক দিন রাইলুম। উমারাণীর কথা প্রথম প্রথম আমার থুব মনে হ'ত, তারপর দিনকতক পরে তেমন বিশেষ ক'রে আর মনে হ'ত না, ক্রমে প্রায় ভুলেই গেলুম। কিছুদিন পরে গৌহাটীর চাকরী ছেড়ে দিলুম। শিলচর, দার্জিলিং নানা চা-বাগান বেড়ালুম। দু'একটা হাসপাতালেও কাজ করলুম। সব সময় নির্জনে কাটাতুম। একা বাংলোয় থেকে থেকে কেমন হয়েছিল, অনেক লোকের ভিড়, অনেক লোকের একসঙ্গে কথাবার্তা। সহু করতে পারতুম না। এখানে সক্ষ্যায় পাহাড়ের দেওয়ালের গায়ে কুকুম ছড়ানো স্থৰ্য্যাস্ত, চা-ঝোপের চারিপাশ দেরা গোধুলির অঙ্কুকার, গভীর রান্ধির একটা। শুক গষ্টীর থম্বথে ভাব, আর সরল গাছের ডালপালার মধ্যে বাতাসের বিচিৰ শব্দ, ওই আমার কাছে বড় শিয়, বড় অস্তিকর ব'লে

ମନେ ହ'ତ ।...ସମ୍ବାର ସରାଟିତେ ସାଙ୍ଗିଯେ ରେଥେଛିଲୁମ ଜଗତେର ସୁଗ ସୁଗେର ଜ୍ଞାନବୀରଦେର ବହୁ—Gause, Zollner, Helmholtz, Giekie, Logan, Dawson, ସାମ୍ବାର ଅଲୋକ-ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରତିଭା ଆମାଦେର ଶୁନ୍ଦରୀ ବହୁକରାର ଅତୀତ ଶୈଖବେର, ତୀର ରହୁଥିଲୁମ ବାଲିକା-ଜୀବନେର ତମିପାଛିର ଇତିହାସେର ପାତା ଆଲୋକେଜ୍ଜଳ କ'ରେ ତୁଳେଛେ, ଧୀଦେର ମନୀଷାର ସୋଗଦୃଷ୍ଟି ଅସୀମ ଶୁଣ୍ଠେର ଦୂରତା ଭେଦ କ'ରେ ବିଶାଳ ନକ୍ଷତ୍ର ଜଗତେର ତତ୍ତ୍ଵ ଅବଗତ ହଜେ, ତୀଦେର ସଙ୍ଗେ ଅନେକ ରାତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାଟୋତୁମ । ଜଗତେର ରହୁଥିବା ଅନ୍ତିମକ୍ଷି ତୀଦେଇ ପ୍ରତିଭାର ଡୀଏ ମାର୍କ-ଲାଇଟ-ପାତେ ଉଜ୍ଜଳ ହୁଁ ତବେ ତୋ ଆମାଦେର ମତ ସାଧାରଣ ମାହସେବ ଦୃଷ୍ଟିର ସୀମାର ଘର୍ଯ୍ୟେ ଆମାହେ !

ଏହି ରକମ ପ୍ରାର ମାତ ଆଟ ବଚର ପବେ ଆବାର କଲକାତାଯ ଗେଲୁମ । ଭାବଲୁମ କଲକାତାତେଇ ପ୍ର୍ୟାକଟିସ୍ ଆରଣ୍ୟ କରବ । ମାମାର ବାଡ଼ୀ ଗିଯେ ଉଠିଲୁମ । ଶୁନ୍ଦରୀ ସାମନେର ବାଡ଼ୀଟାର ଆମାର ଭାଗ୍ନିପତିର । ଆର ଥାକେ ନା, ତାରା ବଚର ପାଚ ଛୁବ ହ'ଲ ଦେଶେ ଚ'ଲେ ଗିଯେଛେ । କରେକମାନ କଲକାତାଯ କାଟିଲ । ପ୍ର୍ୟାକଟିସ୍ ଯେ ଖୁବ ଜ'ମେ ଉଠେଛିଲ, ଏମନ ନୟ, ବା ଅନ୍ଦୁର ଭବିଷ୍ୟତେଓ ଯେ ଖୁବ ଜ'ମେ ଉଠିବେ, ଏରକମ ମନେ କରବାର କୋନ କାରଣେ ଦେଖିତେ ପାଛିଲୁମ ନା । ଏମନ ଅବସ୍ଥାଯ ଏକଦିନ ମକାଲେ ମାମାର ବାଡ଼ୀର ଓପରେର ସରେ ବ'ମେ ପଡ଼ଛି, ଏମନ ସମୟ କେ ସରେ ଚୁକଲ । ଚେଯେ ଦେଖେ ପ୍ରଥମଟା ସେନ ଚିନିତେ ପାରିଲୁମ ନା । ତାରପର ଚିନିଲୁମ —ଟୁନି । ଅନେକ ଦିନ ତାକେ ଦେଖିନି, ତାର ଚେହାରା ଖୁବ ବଦଳେ ଗିଯେବେଳେ । ଆସି ତାକେ ହଠାତ ଦେଖେ ସେମନ ଆକର୍ଷ୍ୟରେ ହଲୁମ, ତେବେନି ଖୁବ ଆନନ୍ଦିତ ହଲୁମ ।

ଟୁନି ବଲଲେ, ମେ ତାର ସ୍ଵାମୀର ସଙ୍ଗେ ଆଜ ପାଚ ଛ'ଦିନ ହ'ଲ କଲକାତାଯ ଏମେହେ, ଶିମ୍ବଲେତେ ତାଦେର କୋନ୍ ଆସ୍ତିଯେର ବାଡ଼ୀତେ ଏମେ ଆଛେ, ଆଜ ଏବାଡ଼ୀର ମକଲେର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା କରିବେ ଏମେହେ । ଅନ୍ତାଟ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ପର ତାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲୁମ—ହୁରେନ ଏଥିନ କୋଥାର ।

ଟୁନି ବଲଲେ—ଛୋଡ଼ା ଏଥିନ ଆବାଦେ କୋଥାର ଚାକରି କରେନ, ମେଥାନେଇ ଥାକେନ ।

ଆସି ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲୁମ—ଉମାରାଣୀ କେମନ ଆଛେ ?

টুনি একটু চুপ ক'রে রইল। তারপর বললে, দাদা, সে অনেক কথা আপনি এখানে আছেন, তা আমি জানতুম। সে সব কথা আপনাকে বলব ব'লেই আমার একরকম এগানে আসা।

আমি বললুম—কি ব্যাপার শুনি? সে ভাল আছে তো?

টুনি বললে—সে ভাল আছে কি, কি আছে সে আপনিই শুন না। সেই যে-বছর পূঁজোর সময় আপনি এখানে ছিলেন, বৌদ্ধির বাপের নিতে আসবার কথা ছিল, সে তো আপনি জানেন। তখন তিনি ছুটি পান নি, ব'লে আনতে পারেন নি, পত্র দিয়েছিলেন পরের মাসে নিয়ে যাবেন। তার বুদ্ধি মানবানেক পরে খবর এল তিনি কলেরায় মারা গিয়েছেন। বৌদ্ধি সেই বিয়ের কনে বাপের বাড়ী থেকে এসেছিল, এমনি তার অদৃষ্ট, আর সে-মুখে হতে হ'ল না। তারপর...

আমি জিজ্ঞাসা করলুম—উমারামীর মা?

টুনি বললে—শুন না। মা আবার কোথায়? তিনি তো বৌদ্ধির বিয়ে হবার আগেই মারা গিয়েছিলেন। তারপর এদিকে আবার দাদা তার সঙ্গে বিশেষ কোন সমস্য রাখেন না। তিনি সেই থেখানে চাকরী করেন, সেখানেই থাকেন, বৌদ্ধি থাকে চাপাপুরুরের বাড়ীতে প'ড়ে, দাদা চিঠিপত্রও দেন না। বৌদ্ধি বড় শাহু, বড় চাপ। মেঝে, সে মুখ ফুটে কথনে। কিছু বলে না, কিন্তু তার মুখের দিকে চাইলে বুক ফেটে যাব। মেঝেমাঝের ও কষ্ট যে কি, সে আপনি বুবৰেন না দাদা। যতদিন মা ছিলেন বৌদ্ধিকে কষ্ট জানতে দেন নি, তা তিনিও আজ ছ'বছর মারা গিয়েছেন। বাড়ীতে আছেন শুধু পিনিমা।

সেই শান্ত ছোট মেয়েটির ঘপর দিয়ে এত ঝড় বয়ে গিয়েছে শুনে আমার মনে বড় কষ্ট হ'ল। জিজ্ঞাসা করলুম—স্বরেনের এসন ব্যবহারের মানে কি?

টুনি বললে—তা তিনিই জানেন। তবে তিনি নাকি বলেন, জোর ক'রে তাঁর বিয়ে দেওয়া হয়েছে, বিয়ে করার তাঁর কোন ইচ্ছা ছিল না, এই সব। বড়দাও দেশের বাড়ীতে থাকেন না। বাড়ীতে থাকেন শুধু পিনিমা। কাজেই বৌদ্ধির মুখের দিকে চেয়ে তাকে একটু শব্দ ক'রে, ছট্টো কথা বলে,

ଏମନ ଏକଟା ଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନେଇ । ପିସିଥା ଆହେନ, କିନ୍ତୁ 'ମେ ନା ଥାକାରଇ ମଧ୍ୟେ ।

ମେ ଖାନିକଙ୍କଣ ଚୂପ କ'ରେ ରହିଲ, ତାରପର ବଲଲେ—ଆପନାକେ ଏକଟା କଥା ବଲି ଦାଦା । ଆପନି ଏକବାର ତାର ମଙ୍ଗେ ଦେଖା କ'ରେ ଆହୁନ । ଆପନାକେ ମେ ସେ କି ଚୋଥେ ଦେଖେ ତା ବଜନେ ପାରିଲେ ଦାଦା । ମେବାର ଟାପାଗୁରୁରେ ଗିଯେଛିଲୁମ ବୌଦ୍ଧ ବଲଲେ, ଆମାର ଦାଦାର କଥା କିଛୁ ଜାନ ଠାକୁରବି ? ଆପନି ଏଦେଶ ଓଦେଶ କ'ରେ ବେଡାଛେନ ଶୁଣେ ମେ କେଂଦେ ଦୀଢ଼େ ନା । ମାଝେ ମାଝେ ସଥନଇ ତାର କାହେ ଗିଯେଛି, ଆପନାର କଥା ଏମନ ଦିନ ନେଇ—ସେ ମେ ବଲେନି । ବଲେ, ଭଗବାନ ଆମାର ଡାଇରେ ଅଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରେଛେନ, ଦାଦା ଆର ଶଚୀଶକେ ଦିଯେ । ଏଥନ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଫି ଚିଟିତେଇ ଆପନାର ଖୋଜ ନେସ । ତା ବଜ୍ର ପୋଡାକପାଳୀ ମେ, କାନ୍ଦର କାହୁ ଥିଲେ କୋନ ମେହହି ମେ କୋନ ଦିନ ପେଲ ନା ! ଆପନାର ପାଯେ ପଡ଼ି ଦାଦା, ଆପନି ତାକେ ଏକବାର ଗିଯେ ଦେଖା ଦିଯେ ଆହୁନ, ଆପନି ଗେଲେ ମେ ବୋଦହୟ ଅର୍ଦ୍ଧକ ଦୁଃଖ ଭୋଲେ ।

ଛାନ୍ଦେର ଆଲିମାର ଓପର ଥିଲେ ରୋଦ ମେମେ ଗେଲ, ପାଶେର ବାଡ଼ୀର ଚିଲଛାନ୍ଦେର ଓପର ବିଷେ ଏକଟା କାକ ଏକଥେଯେ ଚୀଏକାର କରଛିଲ ।...

ଆମି ଜିଜ୍ଞାସା କରଲୁମ—ଶୁରେନ କି ମୋଟେଇ ବାଡ଼ୀ ଯାଯ ନା ?

ଟୁନି ବଲଲେ—ମେ ଏକରକମ ନା ଯାଓଯାଇ ଦାଦା । ବହରେ ହୟ ତୋ ଛ'ବାର ; ତାଓ ଗିଯେ ଏକ ଆଧ ଦିନ ଥାକେନ । ତାଓ ଯାନ ମେ କି ଜଣେ ? କିନ୍ତୁ ନା କି—ମେହି ସମୟ ଯାର କାହେ ଯା ଥାଜନ । ପାଓରା ଯାବେ ତାଇ ଆଦାୟ କରତେ ।

ତାରପର ଅନ୍ତାଗ୍ରହ ଏକ-ଆଧିଟା କଥାବାର୍ତ୍ତାର ପର ଟୁନି ଚ'ଲେ ଗେଲ । ମେଦିନ ବିକଳେ ମେନେଟ ହଲେ ଏକଜନ ବିଦ୍ୟାତ ବୈଜ୍ଞାନିକେର ବକ୍ତ୍ତା ଛିଲ, ତିନି କେମ୍ବିଜ ଥିଲେ ଏମେଛିଲେନ ଆମାଦେର ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟରେ ବକ୍ତ୍ତା ଦିତେ । ବକ୍ତ୍ତାର ବିଷୟଟି ଛିଲ ଯେମନଇ ଚିତ୍ରାକର୍ଷକ,—ବକ୍ତ୍ତାର ଅର୍ଥାଂଶ ଓ ବକ୍ତାର ସୁକ୍ଷିପ୍ତିଗାନ୍ତି ଛିଲ ତେମନଇ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ । ଆରଙ୍ଗ ହବାର ନମୟ ଛାନ୍ଦେର ଦଲେ ହଲ ଭରା ଥାକଲେଓ ବେଗତିକ ବୁଝେ ବକ୍ତ୍ତାର ମାଝାମାଝି ତାରା ଆୟ ମରେ ପଡ଼େଛିଲ । କେବଳ ଜନକତକ ନିତାନ୍ତ ନାହୋଡ଼ବାନ୍ଦୀ ରକମେର ଛାତ୍ର ତଥନ୍ତି ହଲେର ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶେ ଇତ୍ତତ : ବିକିଷ୍ଟ ଅବହ୍ୟ ବ'ଲେ ଛିଲ । ବକ୍ତା ଧ୍ୟାତନାମା

অধ্যাপক, রহেল সোসাইটিৰ ফেলো। তাৰ ব্যাখ্যাৰ মৌলিকতাৰ ঘোষে
সকলেই তাৰ বক্তৃতায় অত্যন্ত আকৃষ্ট হয়ে পড়েছিলেন। বিশ্বিষ্টাবৰেৱ
বিশেষ পোষাক পৱা সৌম্যমূর্তি অজুনেহ অধাপককে সত্যাঞ্চল্লাভৰ মত
বোধ হচ্ছিল।... বক্তৃতাৰ শুনতে শুনতে কিন্তু আমাৰ মন ভেসে ঘাছিল
বক্তৃতাৰ বিষয় থেকে অনেক দূৰ, কলকাতাৰ ইটপাথৰেৱ রাজ্য থেকে
অনেক দূৰ, আমাৰ অভাগিনী বোনটি যেখানে নিঃসঙ্গ জীবন ধাপন কৰছে
মেই থানে। মাৰো মাৰো হলেৱ খোলা দুঃহার দিয়ে জ্যোৎস্না-ওঠা বাইৱেৱ
দিকে চেমে থাকতে থাকতে উমাৱাণীৰ বালিকা মুখখনি বড় বেশী ক'ৰে
মনে পড়ছিল। আৱ মনে পড়ছিল তাৰ মেই ঘিনতিভৱা দৃষ্টি, অনেক দিন
পৱে বাবাকে দেখতে পাবাৰ জন্মে তাৰ মে কৱণ আগ্রহ ! তাৰ আগ্রহভৱা
দাদা ভাকটি অনেক দিন পৱে আবাৰ বড় মনে পড়ল। ভাবলুম সত্যিই
কাঙ্কন কাছ থেকে কোন স্নেহ কথন সে পায়নি। আজ বিজ্ঞানেৱ গভীৰ
তত্ত্বকথাৰ রস আমাৰ স্নায়ুগুলী বেয়ে সমস্ত দেহে যথন পুলক ছড়িয়ে
দিছে, তখন আমাৰ মনেৱ উষ্ণত আনন্দেৱ অবস্থাৰ সঙ্গে আমাৰ অভাগিনী
স্বেহবক্ষিতা বোনটিৰ নির্জন জীবনেৱ অবস্থা কলমা ক'বে আমাৰ মন যেন
কৈমে উঠল। বাইৱেৱ জগতে যথন এত বিচিত্ৰ শ্রেত বৱে যাচ্ছে, তখন
মে কি শুধু ঘৱেৱ কোণে ব'সে দিনৱাত চোখেৱ ভলে ভাসবে ? জগতেৱ
আনন্দবাৰ্তা তাৰ কাছে বহন ক'ৰে নিয়ে যাবাৰ কি কেউ নেই ? ..

বাইৱে যথন এলুম তখন গোলদীৰিয়িৰ জলেৱ ওপৰ টান উঠেছে, কিন্তু
ধৈৰ্যা-ভৱা আকাশেৱ মধ্যে দিয়ে জ্যোৎস্নাৰ শুভমহিমা আঘাতপ্ৰকাশ কৰতে
পাৰছে না। আমাৰ মষ্টিক তখন বক্তৃতাৰ নেশায় ভৱপুৱ, পুৰুৱেৱ জলেৱ
ধাৰে সৰুজ ঘাসেৱ মাৰে মাৰে মণ্ডলী ঝুলেৱ ক্ষেতণ্ণলো আমাৰ চোখেৱ
সামনে এক নতুন মূৰ্তি ধৰেছে। কিন্তু অৱোদ্ধীৰ অমন বুঠি-ধোৱা ঘুই
ফুলেৱ মত জ্যোৎস্নাৰ ধোয়াৱ জাল কাটিয়ে বাইৱে আসতে ন। পেৱে,
ব্যৰ্থতাৰ দুঃখে কেমন বিবৰণ হয়ে গেছে লক্ষ্য ক'ৰে আমাৰ একটা কথাই
কেবল মনে হ'তে লাগল—এই জ্যোৎস্না, এই ঝুলেৱ ক্ষেত, এই অৱোদ্ধী,
এবাৰকাৰ মত সব মিথ্যা, সব ব্যৰ্থ।... ও জ্যোৎস্না প্ৰতীক্ষায় ধাৰুক সেই

ଶୁଭ ରାତଟିର, ସେ ରାତେ ଆକାଶ-ଭରା ସାର୍ଥକତା ଓକେ ବରଣ କ'ରେ ନେବେ ଫୋଟୋ ଫୁଲେର ଘନ ଝୁଗ୍ଜେର ମଧ୍ୟେ ଦିରେ, ତରଣ-ତରଳୀଦେଇ ଅନୁରାଗ-ନୟ ଦୃଷ୍ଟି-ବିନିଯହେର ମଧ୍ୟେ ଦିରେ, ଗଭୀର ରାତର ନୀରବତ୍ତାର କାଛେ ପାପିଆର ଆକୁଳ ଆଶାନିବେଦନେର ମଧ୍ୟେ ଦିଯେ ।...

ବାଡ଼ି ଏସେ ଭାବତେ ଭାବତେ, ଏତଦିନ ନାନା କାଜେର ଭିଡ଼େ ଆମାର ସେ ବୋନଟିକେ ଆୟି ହାରିଯେ ବସେଛିଲୁମ, ତାରଇ କାଛେ ପ୍ରେହେର ବାଣୀ ବୟସ ନିଯେ ଯେତେ ଆମାର ପ୍ରାଣ ବ୍ୟାକୁଳ ହ'ରେ ଉଠିଲ ।

ଏର କଷେକଦିନ ପରେ କଲକାତା ଛେଡ଼େ ସାର ହଲୁମ ଉମାରାଣୀର କାଛେ ଯାବୋ ବ'ଳେ । ଶୀତ ସେଦିନ ନରମ ପ'ଡ଼େ ଏମେଛେ, ଫୁଟପାଥ ବେଯେ ଇଟଟେ-ଇଟଟେ ଦ୍ୱାରିନ୍ ହାଓଯା ଅର୍କିତ ଭାବେ ଗାଦେର ଶ୍ଵର ଏସେ ପ'ଡ଼େ ଉଂପାତ ସ୍ଵର କ'ରେ ଦିମ୍ବେଛେ ।...

ପରଦିନ ବେଳା ପ୍ରାୟ ଦୁଟୋର ସମୟ ଶୁଦ୍ଧେ ଟିମାର ଟିଶ୍ବନେ ନେମେ ଶୁନଲୁମ, ଶୁଦ୍ଧେର ଗୀ ମେଥାନ ଥେକେ ପ୍ରାର ଚାର କ୍ରୋଷ । ହେଟେ ଯାଓୟା ଛାଡ଼ା ନାକି କୋନ ଉପାୟ ନେଇ, କୋନ ରକମ ଯାନ-ବାହନେର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଇ ଅଭାବ ।

କଥନେ । ଏଦେଶେ ଆସିନି, ଜିଜ୍ଞାସା କରତେ କରତେ ପଥ ଚଲତେ ଲାଗଲୁମ । କୋଚ ରାତ୍ତାର ଦୁଖାରେ ମାଠ, ମାଝେ ମାଝେ ଲତାପାତାର ତୈରୀ ବଡ ବଡ ଝୋପ । କୋନ କୋନ ଝୋପେର ତାଜା ନୁଜୁ ଘନ ବୁନାନି ମାଥା ଆଲୋ କ'ରେ ଫୁଟେ ଆହେ ସାଦା ସାଦା ମେଟେ ଆଲୁର ଫୁଲ । ମାଠେ ମାଠେ ମାଟିର ଚେଲାର ଆଡ଼ାଲେ ଶୁପସି ଗାଛେ ଶ୍ରୋଣ-ଫୁଲେର ଥିଇ ଫୁଟେ ଆହେ । ମାଠ ଛାଡ଼ାଲେ ଗ୍ରାମେର ମଧ୍ୟେ ଦିନ୍ଦେ ଯେତେ ମାଟିର ପଥେର ଶ୍ଵର ଅଭ୍ୟର୍ଣ୍ଣା ବିଛିଯେ ରେଖେହେ ରାଶି ରାଶି ସଜନେ ଫୁଲ । ଗ୍ରାମେର ହାଓୟା ଆମେର ବୋଲେର ଆର ବାତାବୀ ଲେବୁ ଫୁଲେର ଗଢ଼େ ମାତାଲ । ବୁନେ କୁଳେ ଆର ଦୈଚି ଗାଛେର ବନେ କୋନ କୋନ ମାଠ ଭରା । ପଡ଼ୁଣ୍ଡ ରୋଦେ ଗାଛପାଲାର ତଳାୟ, ଘନ ଝୋପେର ମଧ୍ୟେ ଝାକା ଜାଯଗାର ଛୋଟ ଛୋଟ ପାଖିର ଦଳ କିଚ୍ କିଚ୍ କରଛେ, ମାଝେ ମାଝେ କୋନ କୋନ ଜଙ୍ଗଲେର କାଛ ଦିନ୍ଦେ ଯେତେ ଯେତେ କୋନ ଅଞ୍ଚାତ ବନଫୁଲେର ଏଗନି ଝୁଗ୍ଜ ବେଳକୁଛେ, ସେ, ତାର କାଛେ ଖୁବ ଦାମୀ ଏମେଶେର ଗଢ଼ି ହାର ମାନେ । ପାଯେର ଶର ପେଇେ ଉକନୋ

পান্তিৱ রাশিৰ ওপৰ থন্ থন্ শব্দ কৱতে কৱতে ছ'একটা খৱগোস কান ধাড়া
ক'রে রাস্তাৰ এ পাশেৰ ঘোপ থেকে ওপাশেৰ ঘোপে মৌড়ে পালাচ্ছে।
শাঠেৰ মাঝে মাঝে দূৰে দূৰে শিমূল ফুলেৰ গাছগুলো দখিন হাওয়াৰ প্ৰথম
স্পৰ্শেই আবেশ-বিধুৱা তঙ্কীৰ মত রাগ-ৰক্ত হয়ে উঠেচ্ছে।...

অনেকগুলো গ্ৰাম ছাড়িয়ে বাওয়াৰ পৱ একজন দেখালে মাঠ ছাড়িয়ে
এবাৰ পড়বে টাপাপুকুৰ। গ্ৰামেৰ মধ্যে বথন চুকলুম তখন গ্ৰামেৰ পথ
অক্ষকাৰ হ'য়ে গিয়েছিল, আশপাশেৰ নানাবাড়ী থেকে পল্লী-সমূদেৱ সাঙ্গেৰ
শাখেৰ রব নিস্তুক বাতাসে মিলিয়ে যাচ্ছিল।...

কোন্ ঘৱটি আলো ক'রে আছে আমাৰ সেহেৱ বোনট? কোন্
গৃহস্থেৰ আজিনিাৰ আধাৰ আজ দূৰ হ'য়ে উঠল তাৰ সেবা-চঞ্চল চৱণেৰ শাস্ত
মধুৱ ছন্দে?...

ৱাস্তাৰ মধ্যে এক জাগৰার কতকগুলো ছেলেকে দেখতে পেয়ে তাদেৱ
কাছে গিয়ে জিজ্ঞাসা কৱতে তাদেৱ মধ্যে একজন বললে—আস্তন, আমি লে
বাড়ী আপনাকে পোছে দিচ্ছি। খানিক রাস্তা এগিয়ে গিয়ে সে পাশেৰ
একটা সুক পথ বেঘে চলল। তাৰপৱ একটা বড় পুৱানো বাড়ীৰ সামনে
গিয়ে বললে, এই তাদেৱ বাড়ী। আপনি একটু দাঢ়ান, আমি বাড়ীৰ মধ্যে
বলি। একটু পৱে একজন বৃক্ষাকে সঙ্গে নিয়ে সে বাড়ীৰ মধ্যে থেকে বাৱ
হয়ে এল। বৃক্ষাকে বললে—ইনি কলকাতা থেকে আসছেন জেঠাইমা,
আপনাদেৱ বাড়ী কোথায় জিজ্ঞাসা কৱাতে আমি ওপাড়া থেকে নিয়ে
আসছি।

বৃক্ষা আমাৰ দিকে একটু এগিয়ে এসে আমায় ভাল ক'ৱে দেখে জিজ্ঞাসা
কৱলেন—তোমায় ত চিনতে পাৱছি মে বাবা, কোন্ জাগৰা থেকে তুমি
আসছ?

আমি আমাৰ মাঘ বললুম—পৱিচয় দিতেও উচ্চত হলুম।

বৃক্ষা ব'লে উঠলেন যে, আমায় আৱ পৱিচয় দিতে হবে না, আমাৰ
আসা-যাওয়া নেই ব'লে তিনি কখনো আমায় দেখেননি, তাই চিনতে
পাৱছিলেন না। আমি বাইৱে এসে দাঢ়িয়ে আছি এতে তিনি খুব ছঃখিত

ইলেন। আমি কেন একেবারে বাড়ীর মধ্যে গেলুম না, আমি তো ঘরের ছেলের বাড়া, আমার আবার বাইরে দ্বাড়িয়ে ডাকাডাকি কি ইত্যাদি।

তাঁর সঙ্গে বাড়ীর মধ্যে চুকলুম। কেবল মনে হ'তে সাগল, আট বছর—আজ আট বছর পরে! কি জানি উমারাণী কেমন আছে, সে কেমন দেখতে হয়েছে! আজ সম্পূর্ণ অপ্রত্যাশিত ভাবে আমায় দেখে সে যে আনন্দ পাবে, সে আনন্দের পরিমাণ আমি একটু একটু বুঝছি, আমার বুকের তারে তার প্রতিবন্ধনি গিয়ে বাজছে। আজ এখনি তার স্বেচ্ছ মধুবস্তু হৃদয়টির সংস্পর্শে আসব, তার কালো চুলে ভরা মাথাটিতে হাত বুলিয়ে আদর করতে পারব, তার মিষ্টি দানা ডাকটি শুনব, এ কথা ভেবে আনন্দে আমার মনের পাত্র ছাপিয়ে পড়ছিল।

দেখলুম এদের অবস্থা এক সময় ভাল ছিল, খুব বড় বাড়ী, এখন সব দিকেই ভাঙ্গা ঘর-দোর, দেওয়াল ফেটে বড় বড় অশ্ব-চারা উঠেছে। বাইরের উঠান পার হ'য়ে ভেতর বাড়ীর উঠানের দরজায় পা দিয়েই বৃক্ষ ব'লে উঠলেন—ও বৌমা, বার হয়ে দেখ কে এসেছে।

—কে, পিসীমা?—ব'লে প্রদীপ হাতে সে ওদিকের একটা ঘর থেকে বার হয়ে এল, অস্পষ্ট আসোয়া দেখলুম, তার মুখখানি আধ-ঘোমটা দেওয়া, ঘোমটার পাশ দিয়ে চুলগুলো অসংযতভাবে কানের পাশ দিয়ে কাঁধের ওপর পড়েছে, পরণে আধ-ময়লা শাড়ী, চেহারা খোগা রোগা একহারা। এই সে-ই উমারাণী! তাকে দেখে প্রথমেই আমার মনে হ'ল সে আগের চেয়ে অনেক রোগা হ'বে গেছে, আর মাথায়ও অনেকটা বেড়ে গিয়েছে।

কহেক দেকেগু উমারাণী আমায় চিনতে পারলে না, তার পরই যেন ইাপিয়ে ব'লে উঠল—দানা!…

অন্ত কোন কথা তার মুখ দিয়ে বেফল না, প্রদীপটা কোন রকমে নাখিয়ে রেখে সে এনে আমার পারের ওপর উপুড় হয়ে পড়ল।

আমি তাকে ওঠালুম, তার মুখে দেখলুম এক অপূর্ব ভাব! মনে হ'ল আনন্দ, বিস্ময়, আশা, অভিযান সব ভাবের রংগুলো এক সঙ্গে গুলে তার প্রতিমার মত মুখে কে মাথিয়ে দিয়েছে। বৃক্ষ বললেন—বাবা, তুমিই আস

না, বৌমা দাদা বলতে অজ্ঞান। কত দুঃখ ক'রে, ব'লে, কলকাতায় থাকলে শুধুৰে মাঝে দাদার দেখা পেতাম, এ তেপাঞ্জরের পুর, তিনি আসবেন কেমন ক'রে!—বৌমা, সতীশকে আগে হাতমুখ ধোবার জলটল দাও, বাছা একটু ঝাঙ্গা হোক, যে পথ।

হাতমুখ ধোবার পর উমারাণী একটা ঘরের মধ্যে আমায় নিয়ে গেল। আমি যে এখানে এ অবস্থায় হঠাৎ আসব, তা যেন সজ্ঞাবনার সীমার সম্পূর্ণ থাইরের জিনিষ। অস্ততঃ তার কাছে। তাই বেচারীর মুখ দিয়ে কথা বার হচ্ছিল না। তার আবেগকে আভাবিক গতি লাভের স্থৰ্যে আঘিও কোন কথা বলছিলুম না। একটুখানি দু'জনে চুপ ক'রে থাকার পক্ষ উমারাণী বললে—দাদা, এতদিন পরে বুঝি মনে পড়ল?

আমি আগেকার মত তার মাথার দু'পাশের চুলগুলোয় হাত বুলিয়ে দিতে দিতে বললুম—রাণী, আসতে পারিনি হয়ত নানান্ কাজে। কিন্তু এ কথা মনে ভাবিবনি যে ভুলে গিয়েছিলুম। চেহারা যে একেবারে শুকিয়ে গিয়েছে রে, বড় কি অস্থ বিস্থ হয়?

আট বছর আগেকার সেই ছোট মেদেটির মত মুখ নীচু ক'রে একটুখানি হেসে মে চুপ ক'রে রইল।

জিজ্ঞাসা করলুম—আছা রাণী, আমি আসব একথা ভেবেছিলি?

তার দুই চোখ জলে ভ'রে এল, বললে—কি ক'রে ভাবব দাদা? আমি আপনাদের আবার দেখতে পাব, আদুর বন্ধ করতে পারব এমন কপাল যে আমার হবে, তা কি ক'রে ভাবব?

এলোঘেলো যে সব চুল তার ঘোমটার আশে পাশে পড়েছিল, সেগুলো সব টিক-মত সাজিয়ে দিতে দিতে বললুম—সেই জন্তেই ত এলুম রে। আর তোদের দেখবার ইচ্ছে বুঝি আমার হয় না? ভাবিস বুঝি দাদাদের মন সব সান-বাধানো।

সে বললে—তাই আজ দু'তিনি হিন থেকে আমার বী চোখের পাতা অনবরত নাচছে দাদা। আজ ওবেলা ঘৰন ঘাটে যাই, তখন বজ্জ মেচেছে। পিসিমাকে বলতে পিসিমা বললেন—মেদেমাহুৰের বী চোখ নাচলে ভাল হয়;

আমি বললুম—আমার কথা তোম মোটেই মনে ছিল না, না রে রাণী !
সে একথার কোন উত্তর দিল না, তার দু'চোখ দিয়ে জল গড়িয়ে পড়ল।
জিজ্ঞাসা করলুম, ইয়া রে স্থৱেন বাড়ী থেকে গিয়েছে কতদিন ?

সে নতমূখে উত্তর দিল—প্রায় আট মাস।

বললুম—চিঠি পত্র দেয় ?

উত্তরে সে ঘাড় নেড়ে জানালে—ইয়া !

তার মুখের ভাবে বুঝলুম যে তার বড় ব্যথার স্থানে আমি ঘা দিয়েছি,
হংখিনী বোনটির এলোমেলো চুলে ঘেরা মুখধানির দিকে তাকিয়ে স্মেহে
আমার মন গ'লে গেল। কুমাল বের ক'রে তার চোখের জল ধূঢ়িয়ে দিলুম।
কত রাত তার এই রকম চোখের জলে কেটেছে, তার খোজ তো কেউ
রাখেনি, তার সাক্ষী আছে কেবল আকাশের ঐ গহন অঙ্ককার আর
চারিপাশের গাছপালার মধ্যেকার ঐ ঝিঁঝিঁপোকার রব। . . .

উয়ারাণী জিজ্ঞাসা করলে—দাদা, আপনি কোথায় থাকেন ?

আমি বললুম—আগে নানা জায়গার দূরছিলুম, এখন ঠিক করেছি
কলকাতাতেই থাকব।

সে বললে—আপনি বিয়ে করেছেন, দাদা ?

বললুম—না রে। বিয়ের তাড়াতাড়ি কি ? সে একদিন করালেট হবে।

ছোট মেঘেটির মতন তার ঠোট ছুটি অভিমানে দুলে উঠল, বললে—
তাঁই বৈকি ? আপনি বুঝি ডেবেছেন চিরকাল এই রকম ভেসে ভেসে
বেড়াবেন ? তা হবে না দাদা, আমি এই বছরেই আপনার বিয়ে দেব।

আমার হালি পেল, বললুম—দিবি তুই ?

সে বললে—দেবই তো, এই আষাঢ় মানের মধ্যেই দেব।

আমি বললুম—তা দেন হ'ল। কিন্তু আমার তো বাড়ী-য়ার-দোর নেই,
বিয়ে ক'রে রাখব কোথায় ?

সে বললে—কেন দাদা, রাখবার জায়গার বৃক্ষি ভাবনা ? আমি ঘড়কে
এখানে রাখব। দু' জনে মিলে বেশ ঘর-সংসার ক'রব।

আমি একটু গভীর ভাবে বললুম—তা হ'লে পাঞ্জিখানা আবার যে ক্ষেত্রে
এলুম রাণী, সামনের মাসে দিনটিন যদি থাকে...

উমারাণী বললে—পাঞ্জি ত ওপরের ঘরে রয়েছে দাদা। আপনি এখন
থাওয়া-দাওয়া করো, কাল সকালে দেখলেই হবে।

আগত হলুম। কি বলতে বাছিলুম, উমারাণী ব'লে উঠল—আপনাকে
থাওয়ানোর বস্তোবস্তু করিগে, কাল থেকে পেটে ভাত থাঘনি, আপনার মুখ
একেবারে শুকিয়ে গিয়েছে দাদা।

তার পরদিন ভোরে উঠে দেখি উমারাণী সেই ভোরে নাইতে থাবার
উচ্ছেগ করছে। শীত সেদিন সকালে একটু বেশী পড়েছে। উমারাণীর
শরীরের দিকে চেয়ে দেখি, তার শরীরে আর কিছু নেই। রাতে ভাল টের
পাইনি, আট বছর আগেকার সেই স্বাস্থ্যক্রীম্পুরা মেমেটির সঙ্গে বর্তমানের
এই নিতান্ত রোগা মেমেটির তুলনা ক'রে আমার বুকের মধ্যে কেমন ক'রে
উঠল। তাকে ডিঙ্গাসা করলুম—এত সকালে নাইতে থাবার কি দরকার
রে রাণী?

সে বললে—একটু সকাল সকাল না মেঝে এলে কখন রাস্তা ঢাব দাদা?
কাল রাত্রে তো আপনার থাওয়াই হয়নি এক রকম।

আমি বললুম—তা হোক। আমাকে বে আটটার মধ্যেই থেতে হবে
তার কোন মানে নেই। এত সকালে নাইতে থেতে হবে না তোর।

উমারাণী ঘড়া নামিয়ে রাখল।

পিসিমা বললেন—ঙেমার কথা, তাই শুনলে বাবা। নইলে ও কি
তেমন পাগলী মেঝে নাকি, ধানশীর দিনে মাঘ মাসের ভোরে নাইতে থাবে।
শোনে না, বলি, বৌমা তোমার শরীর ভাল নন, এত সকালে জলে নেবো
না। শোনে না, বলে, পিসিমা কাল গিয়েছে আপনার একাদশী, একটু সকাল
সকাল কাজ না সেরে নিলে, আপনাকে দুঃটো থেতে দেব কখন?

সেদিন দুপুরে ওদের ওপরের ঘরে শুয়ে শুয়ে কি বই পড়ছিলুম। উমারাণী
এসে চুপ ক'রে বোয়ের কাছে দাঁড়িয়ে রইল। বললুম—কে, রাণী? আম
না ভেতরে?

ଆମি ଉଠେ ବନଲୁମ । ମେଘହାଲେ ତେଣ ଦିଯେ ଦୀଢ଼ିଯେ ରଇଲ । ଦେଖଲୁମ ତାର ଶରୀର ଆଗେକାର ଚେଯେ ଖୁବ ରୋଗୀ ହୟେ ଗିଯେଛେ, କିନ୍ତୁ ତାର ମୁଖଥାନି ପ୍ରତିମାର ମତି ଟଳଟଳ କରାଛେ । ବସ ଯଦିଓ ବାଇଶ ତେଇଶ ହ'ଲ, ତାର ମୁଖ ଏଥନ୍ତି ତେବେ ବଜରେର ମେଯେଟିର ମତି କଟି । କଥା ଆରାଷ୍ଟ କରିବାର ଭୂମିକାଦ୍ସକ୍ଷପ ବନଲୁମ—ଆଜି ବଡ଼ ଗରମ ପଡ଼େଛେ, ନା ?

ଉମାରାଣୀ ବଲଲେ—ଇୟା ଦାଦା । ଆମି ଭାବଲୁମ ଆପନି ବୁଝି ଦୁଇମେ ପଡ଼େଛେନ, ଆପନି ଦିନମାନେ ଦୁମୋନ ନା ବୁଝି ?

ବଲଲୁମ—ମାବେ ମାବେ ହୟତେ ଘୟମୋଇ । ଆଜ ଆର ଦୁମୋବ ନା । ଆମ ଏଥାନେ ବୋସ, ଗଲ୍ଲ କରି ।

ତାକେ କାତେ ବନଲୁମ । ତାବ ଚୁଲେବ ଅବଶ୍ଯ । ଦେଖେ ବୁଝଲୁମ ମେଘ ଚୁଲେର ଯତ୍କ କ'ରେ ନା । ମୁଖେର ଆଶେ ପାଶେ କୋକଡ଼ା ଚୁଲେର ରାଶ ଅଯତ୍ତ ବିଶ୍ଵାସ ଭାବେ ପଡ଼େଛିଲ, ଚଳଞ୍ଚଲୋବ ରଂ ଏକଟ୍ଟ କଟ । ହୟେ ଗଡ଼ିଛିଲ । ରାତ୍ରେର ମତ ଚଳଞ୍ଚଲୋ କାନେବ ପାଶ ଦିଯେ ତୁଳେ ଦିତେ ଦିତେ ବନଲୁମ—ତୋର ଶରୀର ତୋ ଖୁବ ଖାରାପ ହୟେ ଗେଛେ ? ବିଦେର ପର ନେଇ ସମୟ କେମନଟି ଛିଲି ! ଖୁବ କି ଜର ହୟ ?

ଏକଟ୍ଟ ହାନି ଛାଡ଼ା ମେ ଏ କଥାବ କୋନ ଉତ୍ତର ଦିଲେ ନା ।

ଆମି ବନଲୁମ—ନା, ଏ କଥା ଭାଲ ନା ରାଣୀ । ଆମି ଗିଯେ ଏକଟା ଶୁଦ୍ଧ ପାଠିଯେ ଦେବ, ମେହିଟି ନିର୍ମ-ମତ ଖେତେ ହବେ । ନା ହଲେ ଏ ମେ ମହା କଷ୍ଟ ।

ଏକଟ୍ଟ ପବେ ମେ ବଲଲେ—ତା ହ'ଲେ ସତିୟ ଦାଦ', ଆମି କିନ୍ତୁ ବିଦେର ଚେଷ୍ଟା କରବ । ବନୁନ ।

ଆମି ତାର କଥାଯ ମନେ ବଡ଼ କୌତୁକ ଅଶ୍ଵଭବ କରଲୁମ । ଏହି ଅବୋଧ ମେହେଟା ଜାନେ ନା ଯେ ମେ ଏମନି ଏକଟା ପ୍ରତାବ ଉଥାପନ କ'ରେ ବନେଛେ, ସାକେ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣତ କରା । ତାର କୁନ୍ତୁ ଶକ୍ତିର ବାଇରେ ।

ବନଲୁମ—ବକିସ୍ ନେ, ରାଣୀ ।

ଖାନିକଙ୍ଗଣ ହୟେ ଗେଲ, ମେ ଆର କଥା କଯ ନା ଦେଖେ ପେଛନ କିରେ ଦେଖି ଛେଲେମାରୁସେ ହଠାତ ଧମକ ଥେଲେ ସେମନ ଭରସାହାରା ଚୋଗେ ତାକାଯ, ତାର ଚୋଗେ ତେମନି ଦୃଷ୍ଟି । ମନେ ହ'ଲ, ଏକଟା ତୁଳ କରେଛି, ଉମାରାଣୀ ନେଇ ଧରଣେର ମେଯେ ସାରା ନିଜେକେ ଜୋର କ'ରେ କଥନ୍ତି ପାରେ ନା, ପରେର ଇଚ୍ଛାର ସଜ୍ଜେ

ଇଚ୍ଛା ମିଳିଯେ ଦିରେ ଶ୍ରୋତେର ଜଳେର ଶ୍ରେଷ୍ଠାର ମତ ଧାରା ଜୀବନ କାଟିଥେ ଦିତେଇ ଅଭ୍ୟନ୍ତ । ପ୍ରେସ୍-ସ୍ଵରେ ମେ ଆବୋଲ-ତାବୋଲ ବକହିଲ, ଏଇ ସଙ୍ଗେ ଅଭ୍ୟନ୍ତ ସତର୍କ ହ'ଯେ ବ୍ୟବହାର କରତେ ହୁବେ, ବାତାସ ଲଜ୍ଜାବତୀ ଲତାର ସଙ୍ଗେ ସତଟୀ ସତର୍କ ହ'ଯେ ଚଳେ ତାର ଚେଯେଓ । କଥାଟୀ ସତଟୀ ପାରି ସାମଲେ ନେବାର ଜଣ ବଲଲୁମ—ତୋର ସଦି ସତିୟ ସତିୟ ବିରେ ଦେବାର ଇଚ୍ଛେ ଥାକତ, ତାହ'ଲେ ଭୂଇ ପାଞ୍ଜିଖାନା ଆନ୍ତିମ । ଦିମ କୋନ୍‌ମାଲେ ଆଛେ ନା ଆଛେ ଦେଖିଲୋ ମର ଦେଖତେ ହ'ବେ ତୋ, ନା ଶୁଣୁ ଶୁଣୁ ତୋର କେବଳ ବକୁନି ।

ଉମାରାଗୀର ମୁଖ ଉଜ୍ଜଳ ହ'ଯେ ଉଠିଲ, ଚୋଥେର ମେ ଭୟ ଭୟ ଦୃଷ୍ଟିଟା ବେଟେ ଗେଲ । ଆମାର କଥାର ମଧ୍ୟେ ମେ ଆମାର ବକୁନିର ଏକଟା କାରଣ ଥୁଁଜେ ପେଲ । ବୋଧ ହୁବ, ବିରେ କରବାର ଜଣେ ନିକାନ୍ତ ଉଂସୁକ ଦାଦାଟିର ଓପର ତାର ଏକଟି କୁପାଓ ହ'ଲ । ମେ ବଲଲେ—ପାଜି ଆପନାକେ ଦିଯେ ଆଜ ଦେଖିଯେ ନେବ ମେ ତୋ ଭେବେଇ ରେଖେଛି ଦାଦା । ଆପନି ବହନ, ଆମି ଓ ସର ଥେକେ ପାଞ୍ଜିଖାନା ନିଯେ ଆସି ।

ଦାଲାମେର ଓପାଶେ ଏକଟା ସର ଛିଲ, ଉମାରାଗୀ ମେହି ସରଟାବ ମଧ୍ୟେ ଉଠେ ଗେଲ । ମେହି ସମୟ ପିନିମା ନୀଚେ ଥେକେ ଡାକ ଦିଲେନ—ବୌମା, ନେମେ ଏନ, ବେଳା ଯେ ଗେଲ, ଚାଲଞ୍ଚିଲୋ ଆବାର କୁଟିତେ ହୁବେ ତୋ ।

ଉମାରାଗୀ ସରଟାର ବାର ହ'ଯେ ଏମେ ଆମାର ହାତେ ପାଞ୍ଜିଖାନା ଦିଯେ ବଲଲେ—ଆପନି ଦେଖେ ରାଖୁନ ଦାଦା, ଆମାସ ବଲବେନ ଏଥନ । ଆମି ଏଥୁନି ଆସଛି ।

ମେ ନୀଚେ ନେମେ ଗେଲ ।

ତଥନ ବେଳା ଏକଟୁ ପ'ଡ଼େ ଏମେହେ, ନୀଚେର ବାଗାନେର ମନ୍ତ୍ର ଫୋଟା ବାତାବି ଲେବୁ ଫୁଲେର ଗଙ୍କେ ସରେର ବାତାସ ଭୁବଭୁର କରଛେ, ବାଗାନେର ପଥେର ପାଶେର ନଜନେ ଗାହଗଲୋ ଫୁଲେ ଭର୍ତ୍ତି । ୧୦୦ପଢ଼ନ୍ତ ରୋଦ ଖିରୁଖିରେ ବାତାସେ ପେଯାରା ଗାଛେର ଦାଦା ଡାଲଞ୍ଚିଲୋ ବୁଟି-କାଟା ରାଂତାର ମାଜେ ମୁଢେ ଦିଯେହେ ।...

ଉମାରାଗୀ କାଜେ ଗିହେଛେ, ଏଥନ ଆର ଆସବେ ନା ଭେବେ ମାଠେର ଦିକେ ବେଢାତେ ଘାବାର ଇଚ୍ଛେ ହ'ଲ । ଉଠିତେ ଗିଯେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରଲୁମ ଖାଟେର ପାଶେ ଏକଟା କାଠେର ହାତ ବାଜ ରଯେଛେ, ମେଟା ଅନେକ କାଲେର, ରୁଂ-ଖଟା, ତାତେ ଚାବିର କଟଟାଓ ନେଇ । ମେହି କାଠେର ବାଞ୍ଚଟାର ଡାଳା ଖୁଲଲୁମ । ଦେଖି ତାର ମଧ୍ୟେ

କତକଣ୍ଠୋ ଟାଇକା-ତୋଳା ଲେବୁ ଫୁଲ, କତକଣ୍ଠୋ ଗୌରା ଫୁଲ, ଆର କତକଣ୍ଠୋ ଆଧ ଶୁକନୋ ଘେଟୁ ଫୁଲ । ଫୁଲଗୁଲୋର ତଳାଯ ଏକଟୁ ଆଧ-ମହିଳା ନେକଡାୟ ସ୍ଵପ୍ନ କ'ରେ ଜଡ଼ାନୋ କି ଜିନିଷ । ନେକଡାୟ ଏମନ କି ଜିନିଷ ଯାର ମଙ୍ଗେ ଏତଗୁଲୋ ଫୁଲେର କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ ମଞ୍ଚକ, ଏହି ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରତେ କୌତୁଳବଶତ: ନେକଡାର ଡାଙ୍ଗ ଖୁଲେ ଫେଲେ ଦେଖିଲୁମ ତାର ମଧ୍ୟେ ଥାନକତକ ଥାମେର ଚିଠି । ଚିଠିଗୁଲୋର ଓପର ଉମାରାଣୀର ନାମେ ଠିକାନା ଲେଖା, ହାତେର ଲେଖା ଆମାର ଭୟାପତି ଛରେନେର । ତାର ପୋଟ ଅଫିସେର ମୋହର ଦେଖେ ବୁଝିଲୁମ ଚିଠିଗୁଲୋ ପାଚ-ଛୟ ବହରେ ପୁରାନୋ, ଏକଥାନା କେବଳ ଏକ ବହର ଆଗେ ଲେଖା ।

କୁପଣେର ଧନେର ଗତ ଉଗାରାଣୀ ଯାର ପୁରୋନୋ ଚିଠିଗୁଲୋ ଏମନ ସଯତ୍ତେ ରଙ୍ଗା କରଛେ, ତାର ମଧୁର ହସମ୍ୟ-ଗହନ ସୂର୍ଯ୍ୟବଳେ ଯାର ପ୍ରତିର ନୀରବ ଆରିତ ଏମନି ଦିନେର ପର ଦିନ ପ୍ରତି ସକାଳ-ନ୍ତୁବେ ଚଲଛେ, କେବନ ମେ ଅଭାଗୀ ଦେବତା, ଯେ ଏ ଉପାନନ୍ଦ ମନ୍ଦିରେର ଧୃପ-ଗନ୍ଧକେ ଏଡିଯେ ଚିରଦିନ ବାଇରେ ବାଇରେଇ ଫିରିତେ ଲାଗଲ ! ...

ମାଠ ଥିକେ ବେଡ଼ିଯେ ସଥନ ଆସି, ତଥନ ମନ୍ଦ୍ୟା ହ'ସେ ଗିଦେଇଁ, ଓଦେଇ ରାନ୍ଧା-ଘରେ ଆଲୋ ଜଲଛେ । ଆମାର ପାରେର ଶକ୍ତ ଶୁଣେ ଉମାରାଣୀ ବଲଲେ—ଦାଦା ଏଲେନ ? ... ଆମି ଉତ୍ତର ଦେବାର ପୁର୍ବେଇ ମେ ହାସିମୁଖେ ରାନ୍ଧାଘର ଥିକେ ବାର ହ'ସେ ଏଲ । ବଲଲେ—ଦାଦା ବୁଝି ଆମାଦେର ଦେଶ ବେଡ଼ିଯେ ବେଡ଼ାଜେନ ? କୋନ୍‌ଦିକ ବେଡ଼ିଯେ ଏଲେନ, ନଦୀର ଧାରେ ବୁଝି ? ତାରପର ମେ ବଲଲେ—ଦାଦା, ଆପନି ରାନ୍ଧାଘରେ ବସବେନ ? ଆମି ଆପନାର ଜଣେ ପିଡ଼ି ପେତେ ରେଖେଛି ।

ପିସିମା ବଲଲେନ—ବୌମାର ସତ ଅନାଛିଟି, ଏଥାନେ ବାହାକେ ଧୈୟାର ମଧ୍ୟ ବନ୍ଦିଯେ ରାଖା ।

ଆମି ବଲନୁମ—ଆମାର କୋନ କଷ୍ଟ ହବେ ନା, ଏଥାନେଇ ବନ୍ଦି ପିସିମା ।

ରାନ୍ଧାଘରେର ମଧ୍ୟେ ଗିରେ ବସିଲୁମ । ଉମାରାଣୀ ଧାବାର ତୈତ୍ରୀ କ'ରେ ରେଖେଛିଲ ଆମାଯ ଥେତେ ଦିଲ, ତାରପର କାଜ କରତେ ବ'ସେ ଗେଲ । ଦେଖିଲୁମ ମେ ଅନେକ-ଗୁଲୋ ଚାମେର ଗୁଡ଼ୋ ମହନ୍ତା ଇତ୍ୟାବି ଉପକରଣ ନିଯେ ଥୁବ ଉଂସାହେର ମଙ୍ଗେ ପିଟେ ତୈତ୍ରୀ ଶୁଙ୍କ କରେଛେ । ପିସିମା ଥୁବି ବୃଦ୍ଧା, ତିନି କାଜକର୍ମ ବିଶେଷ କିଛୁ କରତେ ପାରେନ ନା । ଥାଟିତେ ନବଟାଇ ହଞ୍ଚିଲ ଉମାରାଣୀର । ରୋଗା ଘେରେଟିର ଅବହ୍ୟା

ଦେଖେ ବଡ଼ କଟ୍ଟ ହ'ଲ, ଭାବନ୍ତି କେନ ଅନର୍ଥକ ପିଠେ କରତେ ବ'ଳେ ଯିଥେ କଟ୍ଟ ଥାଓୟା ? ଦେବାର ଆନନ୍ଦେ ଉମାରାଣୀ ସା କରତେ ବସେହେ ତାର ବିଳଙ୍ଗେ କୋନ କଥା ବଲନୁମ ନା ଅବଶ୍ୟ ।

ଜିଜ୍ଞାସା କରନୁମ—ରାଣୀ, ଆମାର ପିଠେ ଗଡ଼ତେ ଶିଥିଯେ ଥାବି ?

ଉମାରାଣୀର ବଡ ଲଜ୍ଜା ହ'ଲ । ମୁଖଟି ନୀଚୁ କ'ରେ ମେ ବଲଲେ—ଦାଦା ଆମରା ବେଳେ ଥାକତେ ପିଠେ ଥାଓୟାର ଇଚ୍ଛେ ହ'ଲେ ଆପନାକେ କି ପିଠେ ଗ'ଡ଼େ ନିତେ ହ'ବେ ସେ ଆପନି ପିଠେ ଗଡ଼ତେ ଶିଥିବେନ ?

ପିସିମା ବଲଲେନ—ନା, ତୋମାର ଦାଦାର ପିଠେ ଥାବାର ଇଚ୍ଛେ ହ'ଲେ ଏହି ମାତ ଲଙ୍କା ପାଡ଼ି ଦିଇସ ଏମେ ତୋମାର ଏଥାନେ ଥେବେ ସାବେନ !

ଉମାରାଣୀ ଚୁପ କ'ବେ ରଇଲ ।

ଆମି ବଲନୁମ—ତା କେନ, ପିସିମା । ଓ ତାର ଆବ ଏକ ଉପାୟ ବାବ କବେଛେ, ଶୋନେନ ନି ବୁଝି ?

ପିସିମା ବଲଲେନ—କି ବାବା ?

ଆମି ବଲନୁମ—ଓ ଏହି ଆଶାଟ ମାନେବ ମଧ୍ୟେହି ଓବ ଦାଦାର ବିଯେ ଦେବେ ।

ପିସିମା ବଲଲେନ—ତା ବୌମ । ତୋ ଠିକ କଥାଇ ବଲେତେ ବାବା । ଏତ ବଡ଼ଟି ହେବେଛେ, ଆର କି ବିଯେ ନା କରା ଭାଲ ଦେଖାଯ ? ସଂସାରୀ ହ'ତେ ହେବେ ତୋ ।

ଉମାରାଣୀ ବଲେ ଉଠିଲ—ଭାଲ କଥା ଦାଦା । ଦିନ ତଥନତେ ଆର ଦେଖା ହ'ଲ ନା ପାଞ୍ଜିତେ, ଆମି ଆର ଓପରେ ଯେତେ ପାବନୁମ ନା । ଅବିଶ୍ଵି କ'ରେ ବଲବେନ ଥାଓୟାର ପର ରାତ୍ରେ ।

ଆମି ବଲନୁମ—ବଲବ ରେ ବଲବ । ଏତଦିନ ତୋ ମନେ ଛିଲ ନା ତୋର, ଏଥନ ସାମନେ ପେଯେ ବୁଝି ଦାଦାର ଓପର ଭାରି ମାଯା ।

ପିସିମା ବଲଲେନ—ଓ ତୋମାର ତେମନ ପାଗଲୀ ବୋନ ନୟ ବାବା । ମେ କଥା ବୁଝି ବୌମ ବଲେନି ତୋମାର । ଆଜ ତିନ ଚାର ବଚର ହ'ଲ, ଓରା ସଥନ ପ୍ରଥମ କଲକାତା ଥିକେ ଏଥାନେ ଆମେ, ତଥନ ବୌମା ଏକ ଜୋଡ଼ା ପଶମେର ଜୁତୋ ବୁନେ ରେଖେଛେ ତୋମାର ଜଣେ । ବଲେ, ଦାଦା ଛୁଟୁ କରେଛେନ ସେ ଆମାର ବୋନ ଆମାର ଜୁତୋ ବୁନେ ଦେବାର ଜଣେ ଉଲବୋନା ଶେଷେ, ପ୍ରଥମ କିନା ଜୁତୋ ବୁନଲୋ ତାର ଘାମୀର । ତା ଆମି ଏବାର ଦାଦାକେ ପଶମେର ଜୁତୋ ପରାବ । ତାରପର

ଶୁଣେଇ ଆର କଲକାନ୍ତାଯ ସାଂଗ୍ରାମିକ ହ'ଲ ନା, ଶୁଣେଇ ଅନ୍ତ ଜ୍ଞାନଗାୟ ଚାକରି ହ'ଲ । ତୁମିଓ ଆର କଥମେ ଏହିକେ ଆମୋନି । କାଳ ତୁମି ଆମତେହି ବୌଧାର ସେ ଆଜ୍ଞାନ ! ଆମାଯ ବଲଲେ—ପିନିଯା, ଆମାର ସାଧ ଏହିବାର ପୁରଲୋ, ଏତଦିନ ପରେ ଦାଦାକେ ପଶମେର ଜୁତୋ ପରାତେ ପାରବ ।

ଉମାରାଣୀର ଚୋଥ ଛଟି ଲଙ୍ଜାଯ ନୀଚୁ ହ'ରେ ରହିଲ, ଅନ୍ଦିପେର ଆଲୋଯ ଉଜ୍ଜଳ ତାର ମୁଖ୍ୟାନି କିଶୋରୀର ମୁଖେର ମତନ ଏମନ ଲାବଣ୍ୟମାତ୍ରା ଅର୍ଥ କଟି ମନେ ହଞ୍ଚିଲ, ସେ, ବୋଧ ହ'ଲ ନୋଲକ ପରଲେ ତାକେ ଏଥିଓ ବେଶ ମାନାଯ ।

ତାରପର ନାନା କଥାଯ ଆର ଥାଓଯା ଶେଷ ହ'ତେ ଅନେକ ରାତ ହ'ଯେ ଗେଲ । ସେଦିନ ଅନେକ ରାତେ ସଥନ ଓପରେର ସରେ ଶୁତେ ଗେଲୁମ, ତଥନ ଟାବ ଉଠେଛେ । ଗଭୀର ରାତର ମୌନ ଶାନ୍ତି ସେଦିନ ବଡ଼ କରୁଣ ହେଁ ବାଜଳ ଆମାର ମନେ । ଆଜ ଅନେକଙ୍ଗ ଉମାରାଣୀର ନିକଟ ବ'ମେ ଥେକେ ଏକଟା ଜିନିଷ ବେଶ ବୁଝିତେ ପେରେଛି —ଉମାରାଣୀର ଧାଇନିମ୍ ହେଁଥେଛେ ।

ମୁତ୍ତୁ ଓର ଶାନ୍ତ ଲଙ୍ଗାଟେ ତାର ତିଳକ ପରିଯେ ଓରେ ବରଣ କ'ରେ ରେଖେଛେ, ଶୀଘ୍ରଗର ଓକେ ବେରିଯେ ପଡ଼ିତେ ହେଁ ଅନସ୍ତେର ପଥେର ତୀର୍ଥ ସାନ୍ତ୍ଵାନ ।...

ଉମାରାଣୀ ଏକ ପ୍ଲାମ ଜଳ ଦିତେ ଆମାର ସରେ ଚୁକଲ । ଜଳ ନାହିଁଯେ ରେଖେ ବଲଲେ—କୈ ଦାଦ, ମେ ପାଜିଥାନା ?

ତାବ ମୁଖ୍ୟାନିର ଦିକେ ଚେଯେ ବଡ଼ ମନ-କେମନ କ'ରେ ଉଠିଲ ! ବଲଲୁମ—ରାଣୀ ଏହିକେ ଆଯ ।...ଏକଥା ଆମାର ମନେ ଉଠିଲ ନା ଯେ ଉମାରାଣୀ ଆମର ଆପନ ବୋନ ନୟ ବା ଆମାଦେର ଦୁଃଜନେଇ ବସନ କମ । ଆମିଓ ଯେମନ ନିଃସଂକ୍ଷୋଚେ ବଲଲୁମ, ମେଓ ତେମନି ନିଃସଂକ୍ଷୋଚେ ଏସେ ଆମାର ପାଯେର କାଛେ ଥାଟେର ନୀଚେ ଘାଟିତେ ବ'ମେ ପଡ଼ିଲ । ଆଟ ବହର ଆଗେର ଯତ ଆଜିଓ ଓକେ ଆଦର କ'ରେ ତାର ବିଦ୍ରୋହୀ ଚଲଗୁଲୋ କାନେର ପାଶ ଦିଯେ ତୁଲେ ଦିତେ ବଲଲୁମ—ରାଣୀ, ଜୁତୋର କଥା କେ ବଲେଛିଲ ରେ ତୋକେ ?

ଉମାରାଣୀ ଅନୀମ ନିର୍ଭରତାର ନଦୀ ଛୋଟ ମେଯେଟିର ଯତ ଖାଟ ଥେକେ ଝୋଲାନୋ ଆମାର ପାଯେର ଓପର ତାର ମୁଖ୍ୟଟି ଲୁକିଯେ ବାଥଲେ ।...ଓରେ, ସେହ ଦିନ ରୋଗ ସାରାନୋର ଶୁଦ୍ଧ ହ'ତ, ତାହଲେ ଆମି ବଡ଼ ଭାଇଯେର ମେହ ତୋକେ ଶିଶି ଭ'ରେ ଦାଗ କେଟେ ଡାଙ୍ଗାରୀ ଶୁଦ୍ଧର ଯତ ଦିଯେ ସେତୁମ ।

আমার প্রশ্নের কোন উত্তর তার কাছ থেকে পেলুম না। কেন না, তাও একটু পরেই বুবলুম। একমাত্র লোক যে ঐ জুতোর কথা জানে বা দ্বার কাছে আমি এক সময় এ কথা বলেছিলুম, সে হচ্ছে—স্বরেন। স্বরেনই বোধ হয় বিয়ের পর কোন সময় উমারাণীকে এ কথা বলে থাকবে। বড় ভাইরের কাছে ছোট বোনটি তো আর সে কথা বলতে পারে না।

বললুম—মাণী, একটা কথা জিজ্ঞাসা করি! টুনি বলছিল—মানে, স্বরেন কি ঠিক চিঠিপত্র দেয়? বাড়ীটাড়ী আসে?

উমারাণী বড় জড়সড় হয়ে গেল। আমার কথার কোন উত্তর দিলে না, মুখও তুলে নিলে না, আগের মত আমার পায়ের ওপর মুখটি লুকিয়ে চূপ ক'রে রইল।

অনেকক্ষণ কেটে গেল, তারপর বুবলুম সে কাদছে।...

তাকে সাস্তনা কি ব'লে দেব ঠিক বুবলে পারলুম না, শুধু তাব মাথায় চুলগুলোর ওপর পরম স্নেহ হাত বুলিয়ে দিতে লাগলুম। বেশীদিন না বে, মোনার বোনটি, বেশীদিন না। তোর মেয়াদ ফুরিয়ে এসেছে।

ব্যর্থ নারী-স্বরের কন্ধ আবেগ পরম নির্ভরতাব সঙ্গে তার দাদাব বুকে নিঃশেষে ঢেলে দিয়ে যথন সে নীচে শুতে নেমে গেল, চাদের আলোর তলায় শুমস্ত বাতাস সজনে ফুলের ঘিটি গঢ়ে তখন স্বপ্ন দেখছে।

এর ছ'তিন দিন পরে তাদের ওখান থেকে চ'লে আসবার জন্যে প্রস্তুত হলাম। এর আগেই চ'লে আসতুম, কলকাতায় অনেক কাজ ছিল আমাদ, কিন্তু উমারাণীর করণ ঘিনতি এড়াতে না পেরে কিছু দেরী হ'য়ে গেল।

কাপড় প'রে তৈরী হয়েছি, উমারাণী কাদো-কাদো মুখে নিকটে এসে দাঢ়াল। আমায় বললে—আবার কবে আসবেন দাদা?

বললুম—আসব রে, আবার পূজোর সময় আসব।

সে বললে—সে যে অনেকদিন! না দাদা আপনি আবাঢ় মাসে রথের সময় আসবেন। আমাদের এখানে রথের বড় ঝঁকজমক হয় দাদা। আব, আমি কিন্তু আপনার বিয়ে দেবই এই বছরে, লক্ষ্মী দাদামণি, আপনার পায়ে পড়ি—আপনি অসত করবেন না।

তারপর সে সেই পশ্চমের জুতো জোড়া বের ক'রে আমার সামনে মাটিতে রাখলে ; বললে—আমি আন্দোলে বুনেছি, আপনি পায়ে দিয়ে দেখুন দেখি দানা, হবে এখন বোধ হয় ।

জুতো জোড়াটা পায়ে ঠিক হয়েছে দেখে উমারাণী বড় খুসী হ'ল, তা'র সমস্ত মুখখানা সার্দকতার আনন্দে উজ্জল হ'য়ে উঠল ।

তারপর সে আবার বললে—দানা, আমি আপনার গরীব বোন, কখন আসেন না এখানে, যদি বা এলেন, না পারলুম ভাল ক'রে খাওয়াতে দাওয়াতে, না পারলুম আদর বত্ত করতে । এমে শুধু কষ্টই পেলেন, কি করব আমার যেমন কপাল !

অনেকদিন আগের যত সেই রকম গলায় ঝাঁচল দিয়ে সে আমায় প্রশ্নাম করলে, তা'র চোখের জল আমার পায়ের উপর টপ্‌ টপ্‌ ক'রে ঝ'রে পড়তে লাগল ।

আমি তাকে উঠিয়ে তার মাথার হাত বুলিয়ে দিতে দিতে বললুল—রাণী, তুই আমার মায়ের পেটের বোনই । একথা ভূলে যাসনে কখনো যে তোর বড় ভাই এখনও বেঁচে আচে ।

যখন চ'লে আসি তখন সে তাদের বাইরের বাড়ীর দোর ধ'রে দাঢ়িয়ে রইল, আসতে আসতে পেছন ফিরে দেখলুম সে কাতর চোখে একদৃষ্টি চেয়ে আচে ।

যখন পথের দীক ফিরেছি, তখনও তাকে দেখা যাচ্ছিল, খেলাশেষের হলদে রোদ স্ফুরণ গাছের সারির ফাঁক দিয়ে তার কল্প কোকড়া চুলে যেরা বিষণ্ণ মুখখানির উপর গিয়ে পড়েছিল ।...

বছরখানেক পরে আমি আবার চাকরি নিয়ে গেলুম ময়ুরভঞ্জ রাজস্টেটে । সেখানে ধাকতে হুরেনের এক পত্রে জানলুম উমারাণী মারা গিয়েছে ।

যাবেই, তা জানতুম । সেবার যখন তার কাছ থেকে চ'লে আসি তখনই বুঝে এসেছিলুম, এই তা'র সঙ্গে শেষ দেখা । হুরেনকে এনে পত্র লিখেছিলুম উমারাণীর অবস্থা সব খুলে, কোন একটা ভাল জাগ্রণ তাকে

କିଛୁଡ଼ିମ ନିଯେ ଥେତେ । ଅରେନ ଲିଖେଛିଲ, ଜମିଦାରେର କାଜ ଆଶୀର୍ବାଦ ପତ୍ର ସ୍ଥାନେ, ପୁଞ୍ଜାର ସମୟ ବରଂ ଦେଖବେ, ଏଥିନ ବାବାର କୋଳ ଉପାୟ ନେଇ ଇତ୍ୟାଦି । ଉତ୍ତମାରାଣୀ ମାରା ଗେଲ ନେଇ ଭାଙ୍ଗ ମାନେ ।

ତାରପର ଆରା ବହର ଖାନେକ ବେଟେ ଗେଲ । ମେବାର କିଛୁଡ଼ିମ ଛୁଟି ନିଯେ କମକାତା ଏମେ ଦେଖିଲୁମ ଓଦେର ନେଇ ବାଢ଼ିତେ ଓରା ଆବାର ବାସ କରଛେ । ଆୟି ଏମେହି ଜୁନେ ଟୁନି ଦେଖା କରତେ ଏମ । ଖାନିକ ଏକଥା-ମେକଥାବ ପର ଟୁନି କାଗଜେ-ମୋଡ଼ା ଏକଟା କି ଆମାର ହାତେ ଦିଲ, ଥୁଲେ ଦେଖି ମେହେଦେର ମାଧ୍ୟମ ଦେବାର କତକ ଗୁଲୋ ଝାପୋର କୀଟା ।

ଟୁନି ବଲଲେ—ବୌଦ୍ଧି ଯେ ଭାଙ୍ଗ ମାନେ ମାରା ଯାଯ, ଆୟି ନେଇ ଶ୍ରାବଣ ମାନେ ଟାପାପୁକୁ ଗିଯେଛିଲୁମ । ବୌଦ୍ଧ ଆଗନାର କତ ଗଲ୍ଲ କରଲେ, ବଲଲେ—ମାମେର ପେଟେର ଭାଇ ଯେ କି ଜିନିଷ ଠାକୁରବି, ତା ଆୟି ଦାଦାକେ ଦିଯେ ବୁଝେଛି । ଆମାର ବଡ ଇଚ୍ଛେ ଆୟି ଦାଦାର ବିରେ ଦିଯେ ତାକେ ସଂସାରୀ କ'ରେ ଦେବ । ଦାଦା ଆମାର ଭେଦେ ଭେଦେ ବେଡାନ କେଉ ଏକଟୁ ସଜ୍ଜ କରିବାର ନେଇ, ଓତେ ଆମାର ବଡ କଟ ହର । ଓହ ଝାପୋର କୀଟାଗୁଲୋ ସେ ଗଡ଼ିଯେ ଛିଲ ଆପନାବ ବିରେ ହଲେ ଆପନାର ବୌକେ ଦେବାର ଜ୍ଞାନେ । ଲେ ଆଷାଟ ମାନେ ଓଣଲୋ ଗଡ଼ିଯେଛିଲ, ଆୟି ଗେଲେ ଆମାର ଦେଖିଯେ ବଲଲେ—ଇଚ୍ଛେ ଛିଲ ମୋନାର ଚିକଣୀ ଦିଯେ ଦାଦାର ବୌଯେର ମୁଖ ଦେଖି କିନ୍ତୁ ଏଥିନ ଏତ ପଯ୍ୟନ କୋଥାଯ ପାବ, ଏହି ବହରେଇ ଦାଦାର ବିରେ ନା ଦିଲେ ନାହିଁ । ବିଯେ ହୋକ, ତାରପର ଚେଟା କ'ରେ ଗଡ଼ିଯେ ଦେବ । କୀଟା ଓର ବାଜ୍ଜେ ତୋଳା ଛିଲ, ତାରପର ଭାଙ୍ଗ ମାନେ ବୌଦ୍ଧ ମାରା ଗେଲ, ଆୟି ତାର ବାଜ୍ଜେ ଥେକେ କୀଟାଗୁଲୋ ବେର କ'ରେ ଏନେଛିଲାମ ଆପନାକେ ଦେବ ବ'ଲେ । କୋଥାଯ ପଯ୍ୟନ ପାବେ, ନାରା ବହର ଜମିଯେ ଯା କରେଛିଲ ତାତେଇ ଝଣ୍ଣଲୋ ଗଡ଼ିଯେଛିଲ । ଦାଦା ତୋ ଏକ ପଯ୍ୟନାଓ ତାର ହାତେ ଦିତେନ ନା, ସଂସାର ଧରଚ ବ'ଲେ ଯା ଦିତେନ ତାତେ ସଂସାର ଚଲାଇ ଭାର, ତା ତୋ ଆପନି ଏକବାର ପିଯେ ଦେଖେଇ ଏମେହିଲେନ ।

ଆୟି ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲୁମ—ତାହଲେ ତାର ହାତେ ପଯ୍ୟନ ଜମଳ କୋଥା ଥେକେ ?

ଟୁନି ବଲଲେ—ବୌଦ୍ଧ ବାଜ୍ଜାରେ ଖାବାର ବଡ ଭାଲବାସତ । ଓରା ପଞ୍ଚିମେ

ଥାକ୍ତ, ମେଧାନେ ଓସବ ବୋଧିଛ ତେବେନ ମେଲେ ନା, ମେହି ଜଣେ ଏଇ ବାଜାରେର କଚୁରୀ ନିମକ୍ତିର ଗୁପ୍ତ ତାର କେମନ ଛେଳେମାହୁବେର ମତ ଏକଟା ଲୋଡ଼ ଛିଲ । ବୌଦ୍ଧ କରତ କି, ନାରକେଳ ପାତା ଟେଚେ ବୀଟାର କାଟି କ'ରେ ରାଖତ, ଲୋକେ ପଯ୍ସା ଦିଇବେ ତା କିମେ ନିଷେ ଘେତ । ଏହି ରକମ କ'ରେ ସେ ପଯ୍ସା ପେତ, ତାଇ ଦିଇବେ ଗୋପାଲନଗରେର ହାଟ ଥେକେ ପାଡ଼ାର ଛେଳେ-ପିଲେଦେର ଦିଯେ ଥାବାର ଆନାତ, ନିଜେ ଘେତ, ତାଦେର ଦିତ । ଆପଣି ସେବାର ଚ'ଲେ ଆସବାର ପର ଥେକେ ମେହି ପଯ୍ସାଯ ଆର ଥାବାର ନା ଥେଯେ ତାହି ଜମିଯେ ଜମିଯେ ଏଇ କ୍ରପୋର ବୀଟାଗୁଲୋ ଗଡ଼ିଯେଛିଲ ।

ଆମି ବଲଲୂମ—ମେ ମାରା ଗେଲ କୋନ ସମୟେ ?

ଟୁନି ବଲଲେ—ଶେଷ ରାତ୍ରେ, ପ୍ରାୟ ରାତ ଚାରଟିର ସମୟ । ରାତ୍ରେ ବୌଦ୍ଧର ଭାବାନକ ଜର ହ'ଲ, ମେହି ଜରେ ଏକେବାରେ ବେଳେନ ହ'ଯେ ଗେଲ । ତାର ପରାଦିନ ବିକାଳବେଳା ଆମି ଓର ବିଛାନାର ପାଶେ ବ'ସେ ଆଛି, ମେଥି ବୌଦ୍ଧ ବାଲିଶେର ଏପାଶ ଓପାଶ ହାତଡ଼ାଛେ, କି ଧେନ ଥୁଁଜଛେ । ଆମି ବଲଲୂମ—ବୌଦ୍ଧ ଲଙ୍ଘନୀଟି, ଓ ରକମ କରଛ କେନ ? ତଥନ ତାର ଭାଲ ଜାନ ନେଇ, ସେନ ଆଚନ୍ନ ମତ । ବଲଲେ, ଆମାର ଚିଟିଗୁଲୋ କୋଥାଯ ଗେଲ, ଆମାର ମେହି ଚିଟିଗୁଲୋ ? ବ'ଳେ ଆବାର ବିଛାନା ହାତଡ଼ାତେ ଲାଗନ । ଦାଦା ବିଯେର ପର ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ସେବ ଚିଟି ତାକେ ଲିଖେଛିଲେନ, ମେ ମେଗୁଲୋ ସତ୍ତ୍ଵ କ'ରେ ଓର ବାଙ୍ଗେ ତୁଲେ ରେଖେଛିଲ, ଆମି ତା ଜାନନ୍ତମ । ଆମି ମେଗୁଲୋ ବାଙ୍ଗ ଥେକେ ବେର କ'ରେ ନିଯେ ଏନେ ତାର ଆୟଚଳେ ବୈଧେ ଦିଲୂମ—ତଥନ ଥାମେ । ତାରପର ମେହି ରାତ୍ରେଇ ମେ ମାରା ଗେଲ । ସଥନ ତାକେ ବାର କ'ରେ ନିଯେ ଗେଲ ତଥନ ଓ ତାର ଆୟଚଳେ ମେହି ଚିଟିଗୁଲୋ ବୀଧା ।

ଆମି ଜିଜ୍ଞାସା କରଲୂମ—ଶୁରେନ ମେ ସମୟ ଛିଲ ନା ?

ଟୁନି ବଲଲେ—ଛୋଡ଼ଦାକେ ଟେଲିଗ୍ରାମ କରା ହେଁଥିଲ, ତିନି ଯଥନ ଏନେ ପୌଛିଲେନ, ତଥନ ବୌଦ୍ଧକେ ଦାହ କରା ହେବ ଗିଯେଛେ ।...

ଅନେକ ବହର ହେବ ଗିଯେଛେ ।

ଏଥନେ ଶୀତେର ଅବଶ୍ୟମେ ସଥନ ଆବାର ବାତାବୀ-ଲେବୁର ଫୁଲ ଫୋଟେ,

ନେତ୍ରନେ-ତଳାଯ ଫୁଲ ହୁଡ଼ୋବାର ଧୂମ ପ'ଡେ ଯାଏ, ପାଡ଼ାଗାଁଯେଇ ବନ ସୋପ ସୈଟୁ
ଛୁଲେ ଆଲୋ କ'ରେ ରାଥେ, ପୁକୁରେର ଜଳେ କାଞ୍ଚନ-ଫୁଲେର ରାଙ୍ଗା ଛାପା ପଡ଼େ,
କାଣୁନ ଦୁର୍ଗରେ ଆବେଶ ବିଭୋର ରୋଦ ଆକାଶେ-ବାତାସେ ଧୂ ଧୂ-କ'ମେ
କୀପତେ ଥାକେ, ତଥନ ଆପନ ମନେ ଭାବତେ ଭାବତେ କାର କଥା ସେଇ ମନେ ପଡ଼େ
ଯାଏ...ମନେ ହୟ କେ ସେଇ ଅନେକ ଦୂର ଥେକେ ଏଲୋଯେଲୋ-ଚୁଲେ ସେଇବା କାତର
ଶୁଖେ ଏକଦୃଷ୍ଟି ଚେଯେ ଆଛେ...ତଥନ ମନ ସଢ଼ କେମନ କ'ରେ ଓଠେ, ହଠାତ ସେଇ
ଚୋଥେ ଜଳ ଏମେ ପଡ଼େ...

বষ্টি-চাঁচীর শাঠ

গ্রামের বাঁওড়ের মধ্যে নৌকা দুকেই জল-ঝাঁঝির দামে আটকে গেল।

কামুনগো হেমেনবাবু বললেন—বাবু গাছটার গায়ে কাছি জড়িয়ে
বেঁধে নাও...

বাইরের নদীতে ভাঁটার টান ধরেছে, নাটা-কাঁটার ঝোপের নীচের জল
স'রে গিয়ে একটু একটু ক'রে কাদা বার হচ্ছে।

হেমেনবাবু বললেন—একটুখানি নেমে সেখবেন না কোথায় পিল ফেলা
হয়েছে? যত শীগগির খানাপুরীটা শেষ হয়ে যায়...

এমন স্থলের বিকালটাতে আর কাজ করতে ইচ্ছা হ'ল না। পিছলের
নৌকো থেকে লোকজনেরা নেমে জায়গা ঠিক ক'রে সেখানে তাবু ফেলবে।
জরিপের বড় সাহেবের শীগগির সদর থেকে আসবার কথা আছে, কাজেই
যত তাড়াতাড়ি কাজ আরম্ভ হয়, সকলেরই সেই দিকে ঝোক। সাব
ডেপুটী নৃপেনবাবু কাজ শেখবার জন্যে এইবার প্রথম খানাপুরীর কাজে
এসেছিলেন। বয়স বেশী না, ছোকরা—কিন্তু মাঝনদীতে নৌকা দুললেই
তার অভ্যন্তর ভয় হচ্ছিল। বোধহয় ভয়কে ফাঁকি দেবার জগ্নেই তিনি
এতক্ষণ চই-এর মধ্যে ঘুমিয়ে পড়বার ভান ক'রে শুয়েছিলেন—এবার ডাঙ্গায়
নৌকো লাগাতে তিনি চই-এর ভেতর থেকে বার হ'য়ে এলেন এবং একটু
পরে হেমেনবাবুর সঙ্গে কথায় কথায় কি নিয়ে বেশ একটু তর্ক স্ফুর করলেন।

নৃপেনবাবুকে বললুম—Tenancy Act-এর কচ্ছিতে আর দরকার
নেই, তার চেয়ে বরং চলুন মেমে তাবুর জায়গাটা ঠিক করা যাক—কাল
সকালেই যাতে কাজ আরম্ভ করা যায়...

চৈত্র মাস যায় যায়। গ্রাম্য-নদীটির দু'পাড় ভ'রে সবুজ সবুজ লতামে
গাছে নীল-পাপড়ি বন-অপরাজিতা ফুল ফুটে আছে। বাঁশ-বাঢ়ি কোথাও
জলের ধারে নত হয়ে পড়েছে, তলায় আকল ঘেঁটু ফুলের বন ফুলের ডাঙি
মাথায় নিয়ে বিরুদ্ধে বাতাসে ঘাঁথা দোলাচ্ছে। দু'ধারের রোদ-পোড়া

কটা ঘাস-গুলো ঘাঠের মাঝে ঘাঠে পত্র-বিষল বাবুরা গাছে গড়-শালিকের ঝাঁক কিচ-কিচ কচে—নদীর বী পাড়ের গায়ে গর্তের মধ্যে তাদের বাস। মাকাল-সতার ঝোপের তলায় জলের ধারে কোথাও উচু উচু বন মূলোর বাড়, তাদের কুচো কুচো হলদে ফুল থেকে জায়ফলের মত একটা ঘন গঞ্জ উঠছে।...

বেলা আর একটু পড়লে আমরা নেই বীওড়ের ধারের ঘাঠে তাবুর জায়গা কোথায় ঠিক হ'বে দেখতে গেলুম। নদীর ধারে থেকে গ্রাম একটু দূর হ'লেও গ্রামের মেয়েরা নদীতেই জল নিতে আসে। আমাদের যেখানে নৌকাখানা বীণা হয়েছিল, তার বী-ধারে খানিকটা দূরে মাটিতে ধাপ কাট। কাচা ঘাট। গ্রামের একজন বৃক্ষ বোধহয় নদীতে গ্রীষ্মের দিনের বৈকালে আন করতে আসছিলেন, তাকে আমরা জিজ্ঞাসা করলুম—রহলপুর কোন গাঁ খালার নাম মশাই—সামনের এটা, না ওই পাশে ?

তিনি বললেন—আজ্জে না, এটা হ'ল কুমুরে, পাশের ওটা আমড়াঙ্গা—
রহলপুর হল এ গাঁ-গুলোর পেছনে, কোশ ছই তফাং—আপনারা ?

আমাদের পরিচয় শুনে বৃক্ষ বললেন—এই মাঠটাতেই আপনার।
তাবু ফেলবেন ?...আপনাদের জরিপের কাজ শেষ হ'তেও তো পাঁচ ছয়
মাস...

আমরা বললুম—তা তো হবেই, বরং তার বেশী....

বৃক্ষ বললেন—এখানটা একটা ঠাকুরের স্থান, গাঁয়ের মেঝেরা পূজো দিতে
আসে, বরং আর একটু স'রে গিয়ে নদীর মুখের দিকে তাবু ফেলুন, নৈলে
থেঝেদের একটু অস্থিষ্ঠিতে...

বৃক্ষের নাম তুবন চক্রবর্তী। জরিপ আরম্ভ হ'য়ে গেলে নিজের দরকারে
চক্রবর্তী মশায় দলিল-পত্র বগলে অনেকবার তাবুতে যাতায়াত স্কুল ক'রে
দিলেন, সকলের সঙ্গে তাঁর বেশ মেশামেশি ও আলাপ পরিচয় হ'য়ে গেল।
তাঁর পৈতৃক জয়া-জয়ি অনেকে নাকি কাকি দিয়ে লখল করছে, আমাদের
সাহায্যে এবার যদি সেগুলোর একটা গতি হয়—এই সব ধরণের কথা তিনি
আমাদের প্রায়ই শোনাতেন।

ଆମି ମେଥାନେ ବୈଶିଦିନ ଛିଲୁମ ନା । ଖାନାପୂରୀର କାଜ ଆରଙ୍ଗ ହ'ରେ ଗିଯ଼େଛେ, ଆମି ମେଦିନଇ ଜେଳାର ଫିରବ—ଜୋହାରେର ଅପେକ୍ଷାଯ ଲୋକ । ଛାଡ଼ତେ ଦେରୀ ହ'ତେ ଲାଗଲ । ଚକ୍ରବତ୍ତୀ ମଶାୟଙ୍କ ମେଦିନ ଉପର୍ଦ୍ଵିତ ଛିଲେନ । କଥାୟ କଥାୟ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲୁ—ଏଠାକେ ବଟ୍-ଚଣ୍ଡୀର ମାଠ ସଲେ କେନ ଚକ୍ରତ୍ତି ଅଶାୟ ?....ଆପନାରେ କି କୋନ ...

ମୁଧେନବାୟୁଙ୍କ ବଲମେ—ଭାଲ କଥା, ବଲୁନ ତୋ ଚକ୍ରତ୍ତି ମଶାଇ, ବଟ୍-ଚଣ୍ଡୀ ଆବାର କି କଥା—ଶୁଣିନି ତୋ କଥନେ !

ଆମାଦେର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରେ ଚକ୍ରବତ୍ତୀ ମଶାୟର ମୁଖେ ଏକଟା ଅନ୍ତୁତ ଗମ ଶୁଣିଲୁମ । ତିନି ବଲତେ ଲାଗଲେନ—ଶୁନ ତବେ, ଏଠା ମେକେମେର ଗମ । ଛେଲେବେଳାୟ ଆମାର ଠାକୁରମାର କାହିଁ ଥେକେ ଶୋନା । ଏ ଅଙ୍କଲେର ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ଲୋକେ ଏ ଗମ ଜାନେ ।

ମେକାଳେ ଏ ଗ୍ରାମେ ଏକ ସର ସମ୍ପଦ ଗୃହଙ୍କ ବାନ କରିତେନ । ଏଥିନ ଆର ତାଦେର କେଉଁ ନେଇ, ତବେ ଆମି ସେ ସମୟରେ କଥା ବଲିଛି ନେ ସମ୍ପଦ ତାଦେର ବଡ଼ମରିକ ପତ୍ତିତପାବନ ଚୌଧୁରୀ ମହାଶୟରେ ଥୁବ ନାବଡ଼ାକ ଛିଲ ।

ଏହି ପତ୍ତିତପାବନ ଚୌଧୁରୀ ମହାଶୟ ସଥନ ତୃତୀୟ ପକ୍ଷର ବିଯେ କ'ରେ ବଟ୍ ଘରେ ଆନଲେନ, ତଥନ ତାର ବସନ ଧକ୍କାଶ ପାର ହ'ରେ ଗଯ଼େଛେ । ଏମନ ସେ ବିଶେଷ ବସନ ତା ନୟ, ବିଶେଷତଃ ଭୋଗେର ଶ୍ରୀର—ପକ୍ଷାଶ ବଛର ବସନ ହ'ଲେଓ ଚୌଧୁରୀ ମହାଶୟକେ ବସନେର ତୁଳନାର ଅନେକ ଛୋଟ ଦେଖାତ ।...ବଟ୍ ଦେଖେ ବାଡ଼ିର ନକଳେଇ ଥୁବ ସନ୍ତକ୍ଷିତ ହ'ଲ । ତୃତୀୟ ପକ୍ଷର ବିଯେ ବ'ଲେ ଚୌଧୁରୀ ମଶାୟ ଏକଟୁ ଡାଗର ଘେରେ ଦେଖେଇ ବିଯେ କରେଛିଲେନ, ନତୁନ ବଟ୍ଟେର ବସନ ଛିଲ ପ୍ରାୟ ନତେରୋର କାହାକାହି । ବଟ୍ଟେର ମୁଖେର ଗଡ଼ନାଟି ବଡ଼ ଶୁନ୍ଦର, ମୁଖେର ଛାତ ଦେଇ ହରତନେର ଟେକ୍ଷାଟିର ହତ । ଚୌଥ ଛାଟି ବେଶ ଡାଗର, ଭାସା ଭାସା ମୁଖେ ଚୌଥେ ଭାବି ଏକଟା ଶାନ୍ତ ଭାବ । ନତୁନ ବଟ୍ଟେର କାଜ-କର୍ମ ଆର ଧୀର ଶାନ୍ତ ଭାବ ଦେଖେ ପାଢ଼ାର ଲୋକେ ବଲିଲେ, ଏ ରକମ ବଟ୍ ଏ ଗାୟେ ଆର ଆନେନି । ନେ ଆଟିର ଦିକେ ଚୌଥ-ରେଖେ ଛାଡ଼ା କଥା ସଲେ ନା, ଅଛି ବସନେର ଥୁଡ଼-ଶାନ୍ତଭୂତି

ଦଲେର ସାଥନେବୁ ସୋମଟା ଦେଇ; ସକଳେ ବଲଲେ ସେମନ ଲଙ୍ଘିର ମତ ଝପ୍ତ କେହନିଛି ଶୁଣ ।

ମାସ-ହୁଇ-ତିନ ପରେ କିଷ୍ଟ ଏକଟା ବଡ଼ ବିପଦ ଘଟିଲ । ସକଳେ ଦେଖିଲେ ବୌଟିର ଆର ସବ ଡାଳ ବଟେ, ଏକଟା କିଷ୍ଟ ବଡ଼ ମୋଷ । ଲେ କିଛିତେହି ଆମୀର ଦେଂସ ନିତେ ଚାହ ନା, ପ୍ରାଣଗଣେ ଏଡିଯେ ଚଲିତେ ଚାହ ।...ପ୍ରଥମ ପ୍ରଥମ ସକଳେ କେବେହିଲ, ନତୁନ ବିଯେ ହେଁଛେ, ହେଲେମାହୁସ, ବୋଧହୟ ମେହି ଜନ୍ମେଇ ଏ ରକମ କରେ ! କ୍ରମେ କିଷ୍ଟ ଦେଖା ଗେଲ, ଆମୀ କେନ, ସେ କୋନ ପୁରୁଷ ମାନୁଷ ଦେଖିଲେଇ ମେ କେମନ ସେବ ଭାବେ କୋପେ । ବାଢ଼ିତେ ସେବିନ ସଞ୍ଜି କି କୋନ ବଡ଼ କାଙ୍କ-କର୍ଷେ ବାଇରେ ଲୋକେର ଡିଡ ହୟ, ମେ ଦିନ ମେ ସବ ଥେକେ ଆର ବାରଇ ହୟ ନା । ଆମୀର ଘରେ କିଛିତେହି ତୋ-ଥେତେ ରାଜୀ ହୟ ନା, ମାଦେ ଦୁ'ଦିନ କି ଏକଦିନ ସକଳେ ଆଦର କ'ରେ ଗାୟେ ହାତ ବୁଲିଯେ ପାଠାତେ ଯାଏ—ମେ ଅନେ-ଜନେର ପାଯେ ପ'ଡେ, ଏବ-ଓର କାହେ କାନୁତି ମିନତି କ'ରେ, କିଛିତେହି ବୁଝ ମାନେ ନା । ପୁରୁଷ ମାହୁସେର ଗଲାର ବ୍ସର ଶୁନିଲେଇ କେମନ ସେବ ଆଡ଼ିଟ ହୟ ପଡ଼େ !

ଅନେକ କ'ରେ ବୁଝିଯେ ଶୁଣିଯେ ସକଳେ ତାକେ ଏକଦିନ ଆମୀର ଘରେ ପାଠିବେ ଦିଯେ ଦୋରେ ଶିକଳ ବକ୍ଷ କ'ରେ ଦିଲେ । ଚୌଧୁରୀ ମଶାୟ ଅନେକ ରାତ୍ରେ ଘରେ ଚୁକେ ଦେଖିଲେ ତୋର ତୃତୀୟ ପକ୍ଷେର ଜ୍ଞାନରେ ଏକ କୋଣେ ଜଡ଼ସଡ଼ ହ'ରେ ଦୈଡିଯେ ଭାବେ ଠକ୍ ଠକ୍ କ'ରେ କୋପଛେ । ଏର ପର ଆର କିଛିତେହି କୋନା ଦିନ ମେ ଆମୀର ଘରେ ସେତେ ଚାଇତ ନା, ବାଢ଼ୀ ବୁଝ ଲୋକେର ହାତେ ପାଯେ ପ'ଡେ ବେଢାତେ ଲାଗଲ; ସକଳକେ ବଲେ—ଆମାର ବଡ଼ ଭୟ କ'ରେ, ଆମାୟ ଓରକମ କ'ରେ ଆକା ଆର ପାଠିଓ ନ;...ତୋମାଦେର ପାଯେ ପଡ଼ି ।....

ବୋବାତେ ବୋବାତେ ବାଢ଼ୀର ଲୋକେ ହସିନ ହ'ଯେ ଗେଲ ।

ଦିନକତ୍ତକ ଗେଲ, ଏକଦିନ ତାକେ ସକଳେ ମିଳେ ଜୋର କ'ରେ ଆମୀରଙ୍କ ଘରେ ଚୁକିଯେ ଦିଯେ ବାର ଥେକେ ଦୋର ବକ୍ଷ କ'ରେ ଦିଲେ । ତାରା ଟିକ କରିଲେ ଏହି ରକମ ଦିତେ ଦିତେ କ୍ରମେ ଲଙ୍ଘା ଭାଉବେ—ନୈଲେ କତଦିନ ଆର ଏ ଶ୍ରାକାମି ଡାଳ ଲାଗେ ?...ଭୋରେ ଉଠେ ସକଳେ ଦେଖିଲେ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ବଡ଼ ମେହି, ବାଢ଼ୀର କୋଥାଓ ମେହି । ନିକଟେହି ସାପେର ବାଢ଼ୀର ଗୀର, ସେଥାମେ ପାଲିଯେ ଗିଯିଛେ ଭେବେ ଲୋକ ପାଠାନୋ ଗେଲ । ଲୋକ ଫିରେ ଥିଲ, ମେ ଦେଖାନେ ଯାଏ ନି । ତଥକ

ସକଳେ ବଙ୍ଗଲେ—ପୁରୁଷେ ଡୁବେ ଯରେହେ । ପୁରୁଷେ ଜାଲ ଫେଲା ହୟ, କୋନ ସଙ୍କାଳ ମେଲେ ନା । ସଉରେ କଚି ମୁଖେ ଓ ନିରୀହ ଚୋଥେ ଭାବ ମନେ ହ'ଯେ ଲୋକେର ମନେ ଅଣ୍ଠ କୋନ ନନ୍ଦେହ ଜାଗବାର ଅବକାଶ ପେଲ ନା । କତ ହିକେ କତ ସଙ୍କାଳ କ'ରେ ସଥନ କୋନ ଖୋଜେଇ ମିଲିଲ ନା, ଚୌଧୁରୀ ମଶାଯ ମାନସିକ ଶୋକ ନିବାରଣ କରବାର ଜଣ୍ଠେ ଚତୁର୍ଥ ପକ୍ଷେର ଦ୍ଵୀ ସରେ ଆନଲେନ ।

ଅଜ ପାଡ଼ା-ଗ୍ରୀ, ନତୁନ କିଛୁ ଏକଟା ବଡ଼ ସଟେ ନା, ଅନେକଦିନ ଏଟା ନିଯେ ନାଡ଼ାଚାଡ଼ା ଚଲଲ । ତାରପର କ୍ରମେ ସେଟା କେଟେ ଗିଯେ ଗ୍ରାମ ଠାଙ୍ଗା ହ'ଲ । ଏହି ମାଠେର ପୂର୍ବଧାରେ ଗ୍ରାମେର ମଧ୍ୟେଇ ଚୌଧୁରୀଦେର ବାଢ଼ୀ ଛିଲ । ତଥନ ଏଇଥାନ ଦିଯେଇ ନନ୍ଦୀର ଶ୍ରୋତ ବହିତ—ମ'ଜେ ବୀଗଡ଼ ହସେ ଗିଯେହେ ତୋ ମେଦିନ, ଆମରା ଛେଲେବେଳାତେଓ ଧାନ-ବୋଧାଇ ନୌକ । ଚଳାଚଳ ହ'ତେ ଦେଖେଛି । କ୍ରମେ ଚୌଧୁରୀ-ଦେର ସବ ମ'ରେ ହେଜେ ଗେଲ, ଶେଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଂଶେ ଏକଜନ କେ ଛିଲ, ଉଠେ ଗିଯେ ଅଣ୍ଠ କୋଥାଓ ବାସ କରଲେ । ଏ ସବ ଅନେକ ବହର ଆଗେକାର କଥା, ସତର ଆଶୀ ବହର ଥୁବ ହବେ । ମେଇ ଥେକେ କିନ୍ତୁ ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ସବ ମାଠେ ବଡ଼ ଏକ ଅନୁତ ବ୍ୟାପାର ସଟେ ଶୋନା ଯାଇ ।

ଏହି ଫାନ୍ତନ ଚିତ୍ର ମାନେ ସଥନ ଥୁବ ଗରମ ପଡ଼େ, ତଥନ ରାଖାଲେରା ଗର୍ବ ଚରାତେ ଏମେ ଦୂର ଥେକେ କତଦିନ ଦେଖେଛେ, ମାଠେର ଧାରେ ବନେର ମଧ୍ୟ ନିଭୃତ ଦୁପୁରେ ବୀଶବନେର ଛାଯାତ୍ମକ କେ ଯେନ ଶୁଣେ ଆଛେ, କାହିଁ ଗେଲେ କେଉଁ କଥନେ ଦେଖିତେ ପାଇନି ।...କତଦିନ ସଙ୍କ୍ଷୟାର ସମୟ ତାରା ଗର୍ବ ଦଲ ନିଯେ ଗ୍ରାମେର ମଧ୍ୟ ଯେତେ ଯେତେ ଶୁଣେଛେ, ଅନ୍ଧକାର ଝୋପେର ମଧ୍ୟ ଯେନ ଏକଟା ଚାପା କାହାର ରବ ଉଠିଛେ ।... ଶୁମୁଖ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା-ରାତ୍ରେ ଅନେକେ ନନ୍ଦୀର ଘାଟ ଥେକେ ଫେରବାର ପଥେ ଛାତିଯ ଗାଛେର ନୀଚୁ ଡାଳେର ତଳା ଦିଯେ ଯେତେ ଯେତେ ଦେଖେଛେ, ଦୂର ମାଠେ ସଙ୍କ୍ଷୟାର ଆବ୍ରାହା ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ସାମା କାପଡ଼ ପ'ରେ କେ ଯେନ କ୍ରମେଇ ଦୂରେ ଚ'ଲେ ଯାଛେ —ତାର ସମସ୍ତ ଗାୟେର ସାମା କାପଡ଼େ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ପ'ଡ଼େ ଚିକ୍କମିଳ କରିତେ ଥାକେ । ...ମାଠେ ସଥନ ସଙ୍କ୍ଷୟା ଘନିଯେ ଆସେ, ତଥନ ଫୁଲେଭରା ନାଗକେଶର ଗାଛେର ତଳାଯ ଦୀଢ଼ିଯେ ଭାଲ କ'ରେ ଦେଖିଲେ ମନେ ହୟ, କେ ଥାନିକଟା ଆଗେ ଏଇଥାନେ ଦୀଢ଼ିଯେ ଭାଲ ନୀଚୁ କ'ରେ ଫୁଲ ପୋଡ଼େ ନିଯେ ଗିଯେହେ...ତାର ଛୋଟ ଛୋଟ ପାଯେର ଦାଗ, ବୋପ ସେଥାନେ ବଡ଼ ଘନ ମେଦିକେଇ ଚ'ଲେ ଗିଯେହେ ।...

ମାଠେର ଧାରେ ଏହି ଛାତିମ ଗାଛେର ତଳାୟ ଉଲୋ-ଚଣ୍ଡା ତଳା । ତିତ୍ର ଦିଙ୍କାନ୍ତିତେ ଧ୍ରାମ-ବଧ୍ରା ପିଠେ, କୀଚା ହୁଧ ଆର ନତୁନ ଆଖେର ଶୁଡ୍ ନିରେ ବଟୁ-ଟଣ୍ଡୀର ପୂଜୋ ଦିତେ ଆସେ । ବଟୁ-ଟଣ୍ଡୀ ସକଳେର ମହିଳା କରେନ, ଅରୁଥ ହ'ଲେ ସାରିଯେ ଦେନ, ନତୁନ ପ୍ରସ୍ତୁତୀର ତଳେ ହୁଧ ଶୁକିଯେ ଗେଲେ, ଓର କାହେ ପୂଜୋ ଦିଲେ ଆବାର ହୁଧ ହସ । କଚି ଛେଲେର ସର୍ଦ୍ଦି ସାରେ, ଛେଲେ ବିଦେଶେ ଥାକବାର ନମ୍ବର ଚିଠି ଆସତେ ଦେଇଁ ହ'ଲେ ପୂଜୋ ମାନତ କରବାର ପରଇ ଶୀଘଗିର ସ୍ଵମ୍ବାଦ ଆସେ । ଶେଷେଦେର ବିପଦେ-ଆପଦେ ତିନିଇ ସକଳକେ ବିପଦ-ଆପଦ ଥେକେ ଉଦ୍ଧାର କ'ରେ ଥାକେନ ।...

ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ମହାଶୟର ଗନ୍ଧ ଶେଷ ହ'ଲ । ତାରପର ଆରଣ୍ୟ ମାନା କଥାବର୍ତ୍ତାର ପର ତିନି ଓ ଆର ସକଳେ ଉଠେ ଚ'ଲେ ଗେଲେନ ।

ବେଳା ବେଶ ପ'ଡ଼େ ଏମେହେ । ସନ୍ଧ୍ୟାର ବାତାମେ ଛାତିମ ବନେ ହୁବୁ ହୁବୁ ଶବ୍ଦ ହଞ୍ଚେ । ଗ୍ରାମେର ମାଠଟା ଅନେକଦୂର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉଚୁ-ନୀଚୁ ତିବି ଆର ସେଟୁ ଫ୍ଲେର ବନେ ଏକେବାରେ ଭରା । ବାଦିକେ ଖାନିକ ଦୂରେ ଏକଟା ପୁରୋନୋ ଇଟେର ପାଜାର ଖାନିକଟା ଘର ଜିଉଲି ଗାଛେର ସାରିର ମଧ୍ୟ ଦିଯେ ଚୋଥେ ପଡ଼େ ।

ନୌକାର ଗଲୁହୁ-ଏ ବ'ସେ ଆସନ୍ତ ସନ୍ଧ୍ୟାଯ ଆଶୀ ବଛର ଆଗେକାର ପଲାତକ ଗ୍ରାମ୍ୟବଧୁର ଇତିହାସଟା ଭାବରେ ଲାଗଲୁମ । ମାଠେର ମାଝେ ଉଚୁ ତିବିର ଶ୍ରେଷ୍ଠକାର ସେଟୁ ଫ୍ଲେର ଘନ ବନେର ଦିକେ ଚେଷ୍ଟେ ମନେ ହ'ଲ ସେ—ସାରା ଦିନମାନ ମେ ହୃଦୟ ଓର ମଧ୍ୟେ ଲୁକିଯେ ବ'ଳେ ଥାକେ, କେବଳ ଗଭୀର ରାତ୍ରେ ଲୁକୋନୋ ଜ୍ଯୋଗା ଥେକେ ବେରିଯେ ଆସେ ମାଠେର ମଧ୍ୟେର ବଟଗାଛେର ତଳାୟ ଚୁପ କ'ରେ ବ'ସେ ଆକାଶେର ତାରାର ଦିକେ ଚାମ ।...ପାଶେର ଝୋପେର କୁଟୁମ୍ବ ବନ-ଅପରାଜିତ । ଫୁଲେର ରୁଙ୍ଗର ସଙ୍ଗେ ରଂ ଯିଲିଯେ ନଦୀ ବ'ରେ ଯାଏ...ଛାତିମ ବନେର ପାଥିରୀ ଘୁମେର ଘୋରେ ଗାନ ଗେରେ ଓର୍ଟେ—ଓପାର ଥେକ ଛ ଛ କ'ରେ ହାଓଯା ବନ୍ଦ...ମେ ଭରେ ଭରେ ମାଝେ ମାଝେ ପୂର୍ବ ଦିକେ ଚେଯେ ଦେଖେ ଭୋବେର ଆମୋ ଝୋଟିବାର ଦେଇଁ କତ !...

ସନ୍ଧ୍ୟା ହ'ରେ ଗେଲ । ବନେର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ନବମୀର ଟାନ ଉଠିଲ । ଏକଟୁ ପରେଇ ଜୋବାର ପେହେ ଆମାଦେର ନୌକେ ଛାଡ଼ା ହ'ଲ । ଭଲେର ଧାରେର ଆଧାର-ଭରା ନିଙ୍କୁ

ବୋପେର ମଧ୍ୟ ଥିଲେ ସତିଯିଇ ଯେନ ଏକଟା ଚାଗୀ କାଗାର ରବ ପାଞ୍ଜା ଯାଚିଲ—
ମେଟା ହୃଦ କୋନ ରାତ-ଜାଗା ବନେର ପାଖିର, କି କୋନ ପତଙ୍ଗର ଡାକ ।

ବୀଞ୍ଚିଲେର ମୁଖ ପାର ହ'ଯେ ସଥିନ ଆମରା ବାହିରେ ନଦୀତେ ଏମେ ପଡ଼େଛି, ତଥିନ
ପିଛନ ଫିରେ ଚେଯେ ଦେଖି ନିର୍ଜନ ଗ୍ରାମେର ମାଠେ ନାଦା ବୁନ୍ଦାମାନ ଘୋଷଟା-ଦେଉୟା
ବାପ୍‌ସା ଜ୍ୟୋତିଷ୍ମା ରାତି ଅଣେ ଅଣେ ଲୁକିଯେ ଚୋରେର ମତ ଆୟୁପ୍ରକାଶ କରଛେ,
ଅନେକକାଳ ଆଗେକାର ସେଇ ଲଜ୍ଜା କୁଣ୍ଡିତା ଭୀର ପଞ୍ଜୀବଧୁଟିର ମତ !...

କର୍ଣ୍ଣପୁର ସଂସାର ଛାଡ଼ିଯା ବୁନ୍ଦାବନ ସାଇତେଛିଲେନ ।

ସଂସାରେ ତାହାର କେହିଁ ଛିଲ ନା । ଶ୍ରୀ ପାଚ ଛୟ ବହର ମାରା ଗିଯାଛେ, ଏକଟି ଦଶ ବ୍ୟସରେ ପୁତ୍ର ଛିଲ, ମେଓ ଗତ ଶର୍ଵକାଳେ ଶାରଦୀୟ ପୂଜାର ଅଷ୍ଟମୀର ଦିନେ ହଠାତ୍ ବିଷ୍ଟଚିକା ରୋଗେ ଦେହତ୍ୟାଗ କରିଯାଛେ । ସଂସାରେ ଅଞ୍ଚ ବନ୍ଦନ କିଛୁଇ ନାହିଁ । ବିସ୍ଥ-ସମ୍ପତ୍ତି ଯାହା ଛିଲ, ମେଘଲି ସବ ଜ୍ଞାତି-ଆତାଦେଇ ଦିଯା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପୂରାତନ ତାଳପତ୍ରେ କହେକଥାନି ଭକ୍ତି-ଗ୍ରହ ଜୀର୍ଣ୍ଣ ତମରେ ପୁଟୁଲିତେ ବୀଧିଯା ଲାଇଯା । କର୍ଣ୍ଣପୁର ପଦବ୍ରଜେ ବୁନ୍ଦାବନ ସାଇବାର ଜୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହିଲେନ ।

“ କର୍ଣ୍ଣପୁରେର ଜୟପଣ୍ଡି ଅଜ୍ୟ ନମେର ଧାରେ । ତିନି ପରମ ବୈଖବେର ସନ୍ତାନ । ଅଜ୍ୟେର ଜଳେର ଗୈରିକ ଦୁଇ ତୌରେର ବନ-ତୁଳନୀର ମଙ୍ଗରୀର ଭାଗେ କୋନ୍ ଶୈଶବେଇ ତାର ବୈଖବ ଧର୍ମେ ମାନସିକ ଦୀକ୍ଷା ହୁଯ । ତିନି ଗ୍ରାମେର ଟୋଳେ ଉତ୍ସମରକ୍ଷପେ ସଂସ୍କୃତ ଅଧ୍ୟୟନ କରେନ । ଦୁଇ-ଏକଟି ଛାତ୍ରକେ କିଛୁକାଳ ଶୁଭି ଓ ବୈଶ୍ଵକଶାସ୍ତ୍ରଓ ପଡ଼ାଇଯାଛିଲେନ । ଛାତ୍ରେରା ଦେଖିତ ତାହାଦେଇ ଅଦ୍ୟାପକ ମାରେ ମାରେ ଘରେ ଦୂରାର ବନ୍ଦ କରିଯା ସମସ୍ତ ଦିନ କାମେନ । ପାଗଳ ବଲିଯା ଅଗ୍ୟାତି ରଟାତେ ଛାତ୍ରେରା ଛାଡ଼ିଯା ଗେଲ, ପ୍ରତିବେଶୀରା ତାଙ୍କିଲ୍ୟ କରିତେ ସ୍ଵର୍ଗ କରିଲ, ତାହାର ଉପର ପ୍ରଥମେ ଶ୍ରୀ ତ୍ର୍ୟପରେ ପୁତ୍ରେବ ମୃତ୍ୟ । ସଂସାରେର ଉପର କର୍ଣ୍ଣପୁର ନିତାନ୍ତରୁ ବିରକ୍ତ ହିଯା ଉଠିଲେନ ।

ସାଇବାର ସମୟ ଜ୍ଞାତି ଭାତା ରମରାଜ ଆସିଯା ମାସକାଳୀ କାନ୍ଦିଲ, ଗ୍ରାମେର ଏକ ଭ୍ରାନ୍ତଙ୍କ ବହଦିନ ଧରିଯା କର୍ଣ୍ଣପୁରେର ନିକଟ ଝଣ ଗ୍ରହଣ କରିଯାଛିଲ ଏବଂ ତାହାର ପର ହଇତେଇ ମେ ତାହାକେ ବାଜି-ଜାନେ ଶତ ହତ୍ତ ଦୂରେ ବାଧିଯା ଚଲିଯା ଆସିତେଛିଲ । ଆଜ ସଥନ ମେ ଦେଖିଲ କର୍ଣ୍ଣପୁର ସତ୍ୟ ସତ୍ୟରୁ ବାହିର ହିଯା ଯାଇତେଛେନ, ଫିରିବାର କୋନ ଆଶକ୍ତା ନାହିଁ, ତଥନ ମେ ଆସିଯା ଯହା ପୀଡ଼ାପାଦି ସ୍ଵର୍ଗ କରିଲ—ଆର କରେକଟା ମାସ ଥାରୁନ, ଯେ କରିଯା ପାରି ଖଣ୍ଡଟା ଶୋଧ କରିଯା ଫେଲି, କାରଣ ଝଣ ପାପ ହିତ୍ୟାଦି !...ଉଦ୍ବାରଚିତ୍ତ କର୍ଣ୍ଣପୁର ଏମବ କପଟ ପ୍ରବନ୍ଧ ବୁଝିଲେନ ନା । ତିନି ରମରାଜକେ ତାହାର ଆର୍ଥନା-ମତ ତାଳ-ଦିନୀର ପାଡ଼େର

ଆନ୍ତିକାନ୍ତେର, ଏକ ଟୁକରା ଉତ୍କଳ ଭୂମି ଦାନପତ୍ର କରିଯା ଦିଲେନ । ଆଙ୍ଗଣ ଅଧିର୍ଗମକେ ସଲିଲେନ—ଏକ କଡ଼ା କଡ଼ି ଆନ ଭାସ୍ତା, ଗ୍ରହ କରିଯା ତୋଥାର ଖଣ ମୁକ୍ତ କରି ।

ଆପନାର ସଲିଲିତେ କେହ ନା ଥାକାଯ ଗ୍ରାମ ଛାଡ଼ିଯା ଯହିବାର ସମୟ ଝାହାର ଜନ୍ମ ସତ୍ୟକାର ଭାବନା କେହି ଭାବିଲ ନା । ଶୈଶବ-ସ୍ମୃତିର ପ୍ରଥମ ଦିନଟି ହିତେ ପରିଚିତ ମାଟିର ଚଣ୍ଡି-ମଣ୍ଡପ, ଅହସ୍ତ-ରୋପିତ କତ ଫଳ-ଫୁଲେର ଗାଛ, କତ ଖେଳା-ଧୂମାର ଅୟଭିଟାର ଆଜିନା ପେଛନେ ଫେଲିଯା ଚଲିଲେନ, ଫିରିଯା ଓ ଚାହିଲେନ ନା, ଶୁଣୁ ଗ୍ରାମ-ସୀମାଯ ଅଜୟେର ଧାରେ ଗିଯା କର୍ଣ୍ପୁର ଏକଟୁଥାନି ଦୀଢ଼ାଇଲେନ । ... ଅଜୟେର ଧାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଶିରୀଷ ଗାଛେର ତଳେ ଶାମେର ଶାଶ୍ଵାମ, କଥେକମାନ ପୂର୍ବେ ତିନି ମାତ୍ରହୀନ ବାଲକ ପୁଅଟିକେ ଏହିଥାନେ ଦାହ କରିଯା ଗିଯାଛେନ । ଅଜୟ ଆର ବାଡ଼େ ନାହିଁ, ହୃତରାଂ ମେ ଚିତାର ଚିଙ୍ଗ ଥିନ ଓ ଏକେବାରେ ବିଲୀନ ହୟ ନାହିଁ । ତାର କଚିମୁଖେର ଅବୋଧ ହାସିଟକୁ ମନେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ, ମୃତ୍ୟୁର ପୂର୍ବେ ଖାସକଟେ ବଡ ସଞ୍ଚାର ପାଇୟାଛିଲ, ମେ ମମମକାର ତାର ଆତକେ ଆକୁଳ ଅନହାର ଦୃଷ୍ଟି ମନେ ପଡ଼ିଲ । ... କର୍ଣ୍ପୁର ଅବାକ ହଇଯା ଅଜୟେର ଓପାରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିବନ୍ଧ କରିଯା ଅନେକକଣ ଦୀଢ଼ାଇଯା ରହିଲେନ । ... ଧୂଧୂ ଗୈରିକ ବାଲୁରାଶିର ଶୟୟାୟ ଜୀର୍ଣ୍ଣ-ଶୀର୍ଣ୍ଣ ନମ ଅବସର ଦେହ ପ୍ରସାରିତ କରିଯା ଦିଯାଛେ, ଉପରେ ଏଥାନେ-ଓପାନେ ଏକ-ଆଧଟା କୁନ୍ଦ କୁନ୍ଦ ଦିକହାରା ମେଘଶିଖ ଆକାଶେର କୋନ୍ଯ କୋଣ ହିତେ ବାହିର ହଇଯା ତଥନଇ ଆବାର ହୃଦୟ ଅନସ୍ତେର ପଥେ କୋଥାନ୍ ମିଳାଇଯା ସାଇତେଛେ, କୋଥାଓ କୋନ ଚିଙ୍ଗ ରାଧିଯା ସାଇତେଛେ ନା । ... ଧାନ୍ତିକକ୍ଷଗ ଦୀଢ଼ାଇଯା ଦୀଢ଼ାଇଯା ଦେଖିଯା ପୂନରାୟ ଚଲିତେ ଆରଙ୍ଗ କରିଲେନ । ପୃଷ୍ଠେର ପୁଟୁଲିତେ କଥେକଥାନି ବସ୍ତି, ସାମାଜି କିଛି ତଥୁଲ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିତାନ୍ତ ପ୍ରୋଜନ୍ଦୀୟ ଅବ୍ୟାଧି, ଦକ୍ଷିଣ ହଞ୍ଚେ ମାଧ୍ୟବୀଲତାର ଆକାରିକା ଏକଗାଛି ଦୃଢ ସଟି, ବାମ ହଞ୍ଚେ ଏକଟି ପିତଲେର ଘଟି ମାତ୍ର ଲାଇଯା ଅଜୟ ପାର ହଇଯା କର୍ଣ୍ପୁର ପଞ୍ଚମ ମୁଖେ ସାତା କରିଲେନ । . ଜୀବନେ ଯାହା କିଛି ପ୍ରିୟ, ଯାହା କିଛି ପରିଚିତ ଚିଲ—ମବହି ଏପାରେ ରହିଯା ଗେଲ ।

ଦିନେର ପର ଦିନ ତିନି ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ପଥ ଚଲିତେ ଲାଗିଲେନ । ଏକ ଏକ ଦିନ

সন্ধ্যার সময় কোন গ্রামের চট্টাতে, বয় তো কোন গৃহস্থের চতুরঙ্গে আশ্রয় লইতেন। গ্রামপথে চলিবার সময় লোকে আদর করিয়া গৃহত্যাগী কৌম্যদর্শন প্রাক্কণের পুটুলি ভরিয়া ধাতুব্য দিত, পিতলের ঘটিটা পূর্ণ করিয়া নির্জন থাটি ছাঁক দিত; তিনি কোন দিন তাহার সামাজিক অংশ থাইতেন, কোন দিন কোন দরিদ্র পথ্যাত্মী ভিক্ষুক বা কোন বৃহৎ প্রাণ্য কুতুরকে খাওয়াইতেন। কত গ্রাম, হাট, গাঠ, কত সংস্কৃতিশালী বাণিজ্যের গল্প, কত নদী উত্তীর্ণ হইয়া থাইতে থাইতে অবশেষে তিনি বসতি-বিলগ খুব বড় বড় নির্জন মাঠ ও বনজঙ্গলের পথে আসিয়া পড়িলেন। চিরকাল নিতান্ত ঘরোয়াধরণের গৃহস্থ, বিদেশে কখনই বাহির হন নাই, স্থৰ্য ডুবিয়া থাওয়ার পরই দিগন্ত-বিস্তৃত জনহীন প্রান্তবে অক্ষকার ঘনাইয়া আসিত; কর্ণপুর একস্থানে দাঢ়াইয়া চারিপিংকে লোকালয়ের অস্বেষণে দৃষ্টি নিক্ষেপ করিতেন—লোকালয় মিলিত না, তাহার মনে অত্যন্ত ভয় হইত যদি কোন বস্তুজন্ত বা কোনো দস্ত্য আসিয়া আক্রমণ কবে! ..পরক্ষণেই ভাবিতেন, আমি তো সন্ধ্যাসী মাহুষ, দস্ত্যতে আমাব কি কাড়িয়া লইবে?...অজয়ের ধারের বৃক্ষ শিরীষ বৃক্ষতলে এক ধূমর হেমস্ত সন্ধ্যার কথা মনে পড়িলেই অমনি কর্ণপুরের মন হইতে বস্তুজন্ত ভয় দূর হইত। বনের পথে চলিতে চলিতে অস্ত ধাত্য মিলিত না, কোন দিন বুনো কুল, মছরা ফুল, কোন দিন বা ছোট তাল চারার নবোদ্বিত পত্রকেরক থাইয়া ক্ষুধা নিরুত্তি করিতেন; অঙ্গলি পুরিয়া পার্বত্য নদীর জলধারা পান করিতেন। মাঝে মাঝে আবার গ্রামও পাইতেন।

সন্ধ্যার সময় সেদিন তিনি একটি তালবনে আশ্রয় লইলেন। নিকটে লোকালয় নাই, পাথুরে মাটিতে অভ্রকশিকা চিক্ চিক্ করিতেছে, একটু পরে তালবনের পিছনে স্থৰ্য ডুবিয়া গেল।.. সন্ধ্যার আকাশে পঞ্চমীর এক ফালি টান ।০০

সেদিন পথে এক ভিক্ষুকের সঙ্গে তাঁর আলাপ হইয়াছিল, তিন চার শাল পূর্বে জীবিকার চেষ্টায় বাড়ীর বাহির হইয়া কিছু উপার্জন করিয়া সেদিন সে বাড়ী ফিরিতেছে। বাড়ীতে তাঁর ছোট ছোট হৃষে ও একটি

ଛେଲେ ଆଛେ, ତାଦେର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିୟା ସେ ପ୍ରବାନେର କୋନ କଟକେଇ କଟ ବଲିୟା ମନେ କରେ ନାହିଁ । ହେଡା କାପଡ଼େର ପୂଟିଲିର ମଧ୍ୟେ ରାଙ୍ଗା ରାଙ୍ଗା ପାଥରେର ଛୁଡ଼ି, ନୃତ୍ୟ ଧରଣେର ପାଥିର ରଙ୍ଗିନ ପାଲକ, ନାନା ତୁଳ୍ଜ ଜିନିଷ ସଯତ୍ରେ ବୀଧିୟା ଲାଇୟା ଚଲିଯାଛେ—ବାଡ଼ୀତେ ଛେଲେ ଘେଯେଦେର ଖେଳନା କରିତେ । ...କର୍ଣ୍ପୁରେର ମନେ ହଇୟାଇଲ ମେଦିନ—ଦୂର, ମୂର୍ଖ ସଂସାରାମକୁ ଜୀବ ! ...ଆଜ କିନ୍ତୁ ନିଜେର ଅଞ୍ଚାତ୍ମାରେ ତୋହାର ମନେ ଜାଗିଲ ଏଇ ଭିକ୍ଷୁକଟା ତୋହାର ଚେଯେ ସ୍ଵର୍ଥୀ । ସେ ତୋ ତ୍ରୁଟ କତଦିନ ପରେ ଗୃହେ ଫିରିୟା ଚଲିଯାଛେ କିନ୍ତୁ ତୋହାର ଗୃହ କୋଥାଯ ? ... ପରକଣେଇ ଦୁର୍ବଲତାଟିକୁ ବୁଝିୟା ଫେଲିୟା ଅପ୍ରତିଭ ହଇୟା ଭାବିଲେନ, ଭଗବାନ ଦୟା କରିଯାଇ ସଂସାରେ ଭାବ ତୋହାର କ୍ଷମ ହିତେ ନାମାଇୟା ଲାଇୟାଛେନ । ଭାଲାଇ ତୋ, ଇହାତେ ମନ ଥାରାପ କରିବାର କି ଆଛେ ?

ତୋହାର ପର ବନ୍ଦିଆ ବନ୍ଦିଆ ତିନି ତୋହାର ପ୍ରିୟ ଏକଟ ଶ୍ଲୋକ ଆସୁଣ୍ଡି କରିତେ ଲାଗିଲେନ । ତାଲବନେର ମାଥାଯ ପଞ୍ଚମୀର ଟାଦେର ଦିକେ ଚାହିୟା ବାର ବାର ଗାୟରେ ଶ୍ଲୋକଟ ଆସୁଣ୍ଡି କରିତେ ତୋହାର ଚକ୍ର ସଜଳ ହଇୟା ଉଠିତେଛିଲ । ରାତ୍ରିର ପାତାଳ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଯ, ମାଟେର ନିର୍ଜନତାଯ, ଶ୍ଲୋକେର ପଦ-ଶାଲିତ୍ୟ ତୋହାର ମନେ କି ଏକଟା ଅବ୍ୟକ୍ତ ସ୍ୟଥା ଯେମୋ କ୍ରମେଇ ମାଥା ଚାଢା ଦିଯା ଉଠିତେ ଲାଗିଲ । ମେଟାକେ ଚାପା ଦିବାର ଜନ୍ମ ତିନି ବନ୍ଦିଆ ଇଷ୍ଟଦେବତାର ଚିତ୍ତା କରିତେ ଲାଗିଲେନ । ଇଷ୍ଟଦେବର ମୂର୍ତ୍ତି କଲନା କରିତେ ଗିଯା କର୍ଣ୍ପୁରେର ମନେ ହଇଲ, ଏ ଅନୁଷ୍ଠାନିକ ମତ ଉଦ୍‌ବାର-ପ୍ରାଣ, ଏ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ମତ ଅନାବିଳ, ଚାରିଧାରେର ପ୍ରାନ୍ତର ବନେର ମତ ଶାନ୍ତ ତୋହାର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ । ଏହି ଶ୍ଲୋକେର ଲଲିତ ଶଦ୍ଵେର ମତ ତୋର ବାଣୀ ମଧୁର, ଶ୍ରାମ୍ୟମାନ ବନଭୂମିର ମତଟ ତାର ନ୍ରିଙ୍ଗ କାଣ୍ଡି...କିନ୍ତୁ ତୋହାର ମୁଖଟି କଲନା କରିତେ ଗିଯା କେମନ କରିଯା କର୍ଣ୍ପୁର ବାର ବାର ତୋହାର ମୃତ୍ୟୁତ୍ତରେ ମୁଖଟିଇ ଭାବିତେ ଲାଗିଲେନ । ତୋହାକେ ଦାହ କରିବାର ସମୟ ହିତେ କର୍ଣ୍ପୁର ମେ ମୁଖଟି କଥନଇ ଭୋଲେନ ନାହିଁ, ମନେ କେମନ ଓଟାଟିଯା ଛିଲ । ମେହି ମୁଖ ଛାଡ଼ା ଅଞ୍ଚ କୋନ ମୁଖ ତୋହାର ଭାଲ ଲାଗେ ନା । ନିଜେର କାଛେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ଶ୍ଵୀକାର ନା କରିତେ ଚାହିଲେଓ କର୍ଣ୍ପୁରେର ମନେର ଗୋପନ କୋଣେ ଏ କଥା ଜାଗିତେଛିଲ, ଇଷ୍ଟଦେବ ସବି ତୋର ପୁତ୍ରେର କ୍ରମ ଧରିଯା ଦେଖା ଦେନ, ତବେ ନା ସ୍ଵର୍ଥ ! ସବି କଥନ ଓ ଦେଖା ପାନ, ତବେ ସେବ ପୁତ୍ରେର ମେହି କ୍ରମେଇ ପାନ ।

শেষ রাতের স্বপ্নে কর্ণপুর দেখিলেন, জ্যোৎস্না দিয়া গড়া দেহ তাঁরই ছেলেটি আসিয়া কাছে দাঢ়াইয়াছে।... তাঁর মৃতপুত্রের মুখটি খুব স্থগী ছিল, অনুও তাহার মুখের যেখানে ষাটা কিছু ছোট-খাটো খুঁৎ ছিল, সেই সুন্দর অতি-প্রিয় খুঁৎগুলি টিক মেই ভাবেই আছে। বাম তুরুর উপরে শাস্ত্রশিষ্টতার জয়-তিলকটি এখনও তো বিলীন হয় নাই, মেই রকম পাগলের হানি।.... আস্তে আস্তে সে তাঁর কানের কাছে মুখ লইয়া গিয়া চুপিচুপি ডাক দিল—
বাবা।... অনেকদিন-হারা-পুত্রকে ক্ষুধার্ত ব্যগ্র ছই হাতে জড়াইয়া ধরিতে গিয়া কর্ণপুরের ঘূর্ম ভাঙিয়া গেল। দেখিলেন সকাল তো হইয়াছেই, তাল-
বনের মাথায় রৌজুও উঠিয়া গিয়াছে।

সকালে উঠিয়া তিনি পুনরায় পথ চলিতে স্ফুর করিলেন। পথে কয়েক-
খানা গ্রাম পাইলেও কোথাও বিলম্ব করিলেন না। সারাদিন পথ চলিবার
পরে সক্ষ্যাত কিছু পূর্বে দূর হইতে একটি ছোটখাটো গ্রাম দেখা গেল।
অত্যন্ত ক্লাস্ট অবস্থায় সম্মুখে লোকালয় দেখিয়া কর্ণপুরের মনে বড় স্মৃতিবোধ
হইল। আঞ্চলিক স্থান সকানে তিনি গ্রামের মধ্যে প্রবেশ করিলেন। গ্রাম-
আস্তের প্রথম দুই-চারিখানা বাড়ী ছাড়াইয়া গ্রামের ভিতর অন্য দূর অগ্নির
হইতে হইতেই গ্রামের দৃশ্য ঘেন কর্ণপুরের কাছে কেমন কেমন ঠেকিল।
কোন গৃহস্থ-বাড়ীতেই কোন সাড়াশব্দ নাই, কোন বাড়ী হইতেই রক্ষনের
ধূম উঠিতেছে না, পথে পথিকের ঘাতাঘাত নাই, জনপ্রাণী কোন দিকে
চোখে পড়ে না। অধিকাংশ গৃহস্থবাটারই বাহির দরজা খোলা—খোলা
দরজা দিয়া চাহিলে বাটার ভিতর একখানা কাপড় পর্যন্ত দেখা যায় না।
কিন্তু আশ্চর্য বোধ হইলেও সারাদিনের পথশ্রমে কর্ণপুর এত ক্লাস্ট হইয়া-
ছিলেন যে—অতশ্চ ভাবিবার, বুঝিবার বা ব্যাপার কি অসমস্কান করিবার
অবস্থা তাহার ছিল না। তিনি সম্মুখে এক গৃহস্থ বাটার বাহিরের ঘরে গিয়া
উঠিলেন ও মোট পুরুলি নামাইয়া বিশ্রামে প্রবৃত্ত হইলেন।... দণ্ড-ছই কাটিয়া
গেল অথচ বাড়ীর ভিতর হইতে কোন মহস্য-কঠখনি তাহার কর্ণে আসিল
না। সম্মুখের পথ দিয়া এই দুই দণ্ডের মধ্যে মাঝে তো দূরের কথা, একটি
গৃহপালিত পন্থকে পর্যন্ত দাইতে দেখিলেন না। ততক্ষণে তিনি অনেকটা

ସୁହୁ ହିଁଯା ଉଠିଯାଛେନ, ଭାବିଲେନ, ଏହି ବାଡ଼ିଟାର ମଧ୍ୟେଇ ଚୁକିଯା ଦେଖା ଘାଟିକ
ଶୋକଜନେମା କି କରିତେଛେ ।

ବାଡ଼ୀର ମଧ୍ୟେ ପାରେ ଚୁକିଯା ସାହା ତାହାର ଚୋଥେ ପଡ଼ିଲ ତାହାତେ
ତିନି ଶିହରିଆ ଉଠିଲେନ । ଦେଖିଲେନ, ସରେର ମଧ୍ୟେ ଦୁଇ ତିନଟି ମୃତଦେହ
ପାଶାପାଶି ପଡ଼ିଯା ଆଛେ, ମୃତ୍ୟୁ ଅନେକକଣ ପୂର୍ବେ ସଟିଯାଛେ ବଲିଯା ମନେ ହସ ।
ପାଶେର ଏକଟି କୁତ୍ର କଙ୍କେ ଗିଯା ଦେଖିଲେନ, ଗୃହତଳେ ଏକଟି ଶ୍ରୀଲୋକେର ମୃତଦେହ
ଶୟାର ଉପର ପଡ଼ିଯା ଆଛେ, ମୃତଦେହେର ପାଶେ ଏକଟ ଅନିନ୍ଦ୍ୟମୂଳର ଗୌରବର୍ଣ୍ଣ
ଶିଶୁ ଖଲ୍‌ବଳ୍‌ କରିଯା ଶୟାର ପାଶେ ବେଡାଇତେଛେ ଓ ସରେର ଆଡ଼ା ହିଁତେ
ଝୁଲିଯା ପଡ଼ା ଏକଗାଛି ମାକଡ଼ୁନାର ଜାଲେର ଅଗ୍ରଭାଗେ ଦୋହଳ୍ୟମାନ ଏକଟି
ମାକଡ଼ୁନାର ଲିକେ ହାତ ବାଡ଼ାଇଯା ଧରିତେ ସାଇତେଛେ ଏବଂ ଆପନ ମନେ
ହାସିତେଛେ ।

ଭାବ-ଗତିକେ କର୍ଣ୍ପୁର ଅରୁମାନ କରିଲେନ କୋନ ଭୀଷଣ ଯହାମାରୀର
ଆବିଭାବେ ଦୁଇ ଏକଦିନେର ମଧ୍ୟେ ଗ୍ରାମ ଜନଶୂନ୍ତ ହିଁଯା ଗିଯାଛେ । ସରେ ସରେ
ମୃତଦେହ ରାଶି ହିଁଯା ଆଛେ, ସଂକାରେର ମାନୁଷ ନାହିଁ, ଦେଖିବାର ମାନୁଷ ନାହିଁ,
ହୁମତେ ଯାହାରା ବୀଚିଯାଇଲ ତାହାରା ଗ୍ରାମ ଛାଡ଼ିଯା ପ୍ରାଣ ଲାଇଯା ପଲାଇଯା
ଗିଯାଛେ ।

କର୍ଣ୍ପୁରକେ ଦେଖିଯା ଶିଶୁ ଏକଗାଲ ହାସିଯା ହାତ ବାଡ଼ାଇଲ । ତାହାର ମା
ବେ ଗୁବ ବେଶକଣ ମାରା ଯାଏ ନାହିଁ, ଇହା ଦୁଇଟି ବିଷୟେ ତାହାର ଅରୁମାନ ହଇଲ ।
ପ୍ରଥମତଃ, ଏହି କୁତ୍ର ଶିଶୁଟି କୁଂପିପାସାକ୍ରାନ୍ତ ହିଁଯା ପଡ଼ିଲେ ଏତକଣ ଏକଥିବା
ହାସିତ ନା, କିଛକଣ ପୂର୍ବେଓ ତାହାର ମା ଜୀବିଭାବହୀଯ ତାହାକେ ଶୁଭ ପାନ
କରାଇଯାଛେ । ଦ୍ୱିତୀୟତଃ, ମୃତଦେହେର ଏତଟୁକୁ ବିକ୍ରି ହସ ନାହିଁ, ଶିଶୁର ମା ସେଇ
ଏହିମାତ୍ର ଯୁମାଇଯା ପଡ଼ିଯାଛେ ।...ଆସନ୍ତ ମୃତ୍ୟୁ ଓ ସନ୍ନିଭୂତ ବିପଦେର ସମ୍ବୁଦ୍ଧ ପଡ଼ିଯାଓ
ଅବୋଧ ଶିଶୁର ଏହି ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ହାସି ଓ କ୍ରୀଡ଼ା ଦେଖିଯା କର୍ଣ୍ପୁରର ମନେ ହଇଲ
ବାଲ୍ୟକାଳେ ଅଜୟେର ତୀରେର ବନେ ତିନି ଏକ ପ୍ରକାର ପତଙ୍ଗକେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଲେନ,
ଶ୍ର୍ଵେର ଆଲୋତେ ଖେଳା କରିବାର ଅଧୀର ଆନନ୍ଦେ ଶ୍ର୍ଵେଦୀଦୟେର ପ୍ରାକାଳେ କୋଥା
ହିଁତେ ରାଶି ରାଶି ଆସିଯା ଜୁଟିତ ଏବଂ ଧାନ୍ତିକଣ ବୋଜ୍ରେ ଉଡ଼ିଯା ନାଚିଯା
ଖେଳା କରିବାର ପର ରୋଜୁ ବାଡ଼ିବାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆନନ୍ଦ-ମୃତ୍ୟୁ ଶେଷ କରିଯା ଆଟି

ছাইয়া মরিয়া ধাকিত ।...কর্ণপুরের মন মমতায় গলিয়া গেল, তিনি তাড়া-তাড়ি তাহাকে কোলে উঠাইয়া লইলেন । ঘটিতে জল ছিল, বাহিরের ঘরে আসিয়া গঙ্গ করিয়া শিশুর মুখে ধরিতে পিপাসার তাড়নায় সে আগ্রহের সহিত উপরি উপরি বহু গঙ্গ জল খাইয়া ফেলিল ।

তৎপরে তিনি শিশুর মাতার মুখে শুক তৃণ জালাইয়া অগ্নি প্রদান করিলেন, মস্তকের কাছে কর রাখিয়া বিষ্ণুমন্ত্র জপ করিলেন । এইরপে সংক্ষিপ্ত সৎকার কার্য শেষ করিয়া তিনি শিশুকে লইয়া সন্ধ্যার অন্দরারে সে-বাড়ী হইতে বাহির হইলেন ।

কর্ণপুর আবার পৈত্রিক ভিটাতে ফিরিয়া আসিলেন । শুধু ফিরিয়া আস। নহে, তিনি এখন পুরামাত্রায় সংসারী । জাতি রন্ধনাজের সঙ্গে দুল বিবাদ করিয়া বিষয়-সম্পত্তি ও ধাত্র-রোপণের ভূমি কাড়িয়া লইয়াছেন, আক্ষণ অধর্ম্যকে দু'বেলা তাগাদা করেন । দুপুর-রৌহে উত্তৰীয় মাথায় জড়াইয়া নিজের ক্ষেত্রে ক্ষেত্রে ধাত্র-বপনের তদারক করিয়া ঘূরিয়া বেড়ান । বৃক্ষ বাটিকায় স্থানে বছন্দে পরে ফল-ফুলের চারা রোপণ করেন ।

কুড়াইয়া পাওয়া সেই শিশুটি এখন তাহার চক্ষের পুতলি । তাহাকে একদণ্ড চোখের আড়াল করিতে পারেন না । সমস্ত সকালটি সেই বহির্বাটিতে বসিয়া শিশুকে পথের লোকজন, গুরু, শিবিকা-যাত্রী নববিবাহিতা সম্পত্তি—এই সব দেখাইয়া তাহাকে আমোদ দেন । লোকে আঙুল দিয়া দেখাইয়া বলে, কর্ণপুরের কাঙ দেখ, তীর্থের পথ হইতে এক বদন জুটাইয়া আনিয়াছে । হৃত-সম্পত্তি রন্ধনাজ পাড়ায় পাড়ায় বলিয়া বেড়ায়, মর্কট বৈরাগ্যের প্রকৃতি সহকে চৈতাগ্ন মহাপ্রভু যে উক্তি করিয়াছেন তাহা কি আর মিথ্যা হইবার? হাতের কাছে দেখিয়া লও প্রমাণ! শুভাকাঞ্জী বন্ধুলোকে কর্ণপুরের পুনরাগমনে আনন্দ প্রকাশ করেন ।

কর্ণপুর এসব কথা শুনিয়াও শোনেন না । শিশু আজকাল ভাঙ্গা ভাঙ্গা কথা বলিতে শিখিয়াছে—তাহার মুখে আধ-আধ বুলি শুনিয়া তিনি স্বাদশ বৎসর পূর্বের অন্তর্ভুক্ত আনন্দ আবার ফিরিয়া পান । তারও আগের কথা মনে হয়, যখন তাহার নব-বিবাহিতা পঞ্জী প্রথম ঘর করিতে আসিয়াছিল ।

ପିତାମାତା ବର୍ତ୍ତମାନେ ପ୍ରଥମ ଘୋବନେର ସେଇ ସ୍ଥବେର ଦିନଶୁଳା କତ ପ୍ରଭାତେର ବିହୃ-କାକଲୀର ସଙ୍ଗେ, କତ ପରିଅମଙ୍ଗାନ୍ତ ମଧ୍ୟାହ୍ନେ ପ୍ରିୟାର ହାତେର ଅନ୍ଧ-ବ୍ୟଞ୍ଜନେର ସ୍ଵଜ୍ଞାନେର ସଙ୍ଗେ, ଅବସର ଗୌଷଦିନେର ଶେଷେ ଉଠାନେର ପୁଞ୍ଚଭାରାନ୍ତ ବାତାବୀ ଲେବୁ ଗାଛଟିର ସଙ୍ଗେ ପୁରାତନ ଦିନେର କତ ହାସି-ଆନନ୍ଦେର ସୂତି ଜଡ଼ାନୋ ଆଛେ । ତାର ପରେ ତୋହାର ପ୍ରଥମ ପୁତ୍ରେର ଜୟୋତିନବ, ସ୍ଵାମୀ-ତ୍ରୀତେ ଯିଲିଯା କୋଲେର ଶିଖକେ କେନ୍ଦ୍ର କରିଯା କତ ସୁଖ-ସ୍ଵର୍ଗ ଗଡ଼ିଯା ତୋଲା । ଆବାର ମନେ ହୟ ଜୀବନଟାକେ ବିଶ ବଂସର ପିଛୁ ହଟାଇଯା ଦିଯା କେ ସେଇ ପୂର୍ବ ଅଭିଜ୍ଞତାର ପୁନରାବୃତ୍ତି କରାଇତେଛେ ।

ଶିଖକେ ସାମଲାଇଯା ରାଖା ଦାସ ! ଅନବରତ ହାମାଗୁଡ଼ି ଦିଯା ଦାଓସାର ଧାରେ ଆସିଯାଛେ—ହଟାୟ ଏକବାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ଧାରେ ଆସିଯା ହାତ ପିଚ୍ଲାଇଯା ମୁଖ ଥୁବଡ଼ାଇଯା ନୀଚେ ପଡ଼ିଯା ଯାଇତେ ବନିଯାଛିଲ—ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଆସିଯା କର୍ଣ୍ପୁର ଧରିଯା ଫେଲିଲେନ । କି ଏକଟି ବିପଦ ଘଟିବାର ଅଜାନା ଭୟେ ପକମୋମୁଖ ଶିଖର ଅବୋଧ ଚକ୍ରହଟି ଡାଗର ହଇବା ଉଠିଯାଛେ !... ଏ ନିଜେର ଭାଲୁ ବୁଝେ ନା, ଏହି ଭାବନାଯ ତୋହାର ମନ ଏହି କ୍ଷୁଦ୍ର ପାଗଲେର ଦିକେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆକୁଣ୍ଡ ହୟ ।

ବକ୍ଷନ ଏଇଙ୍ଗପ କରିଯାଇ ଜଡ଼ାସ ! କ୍ରମେ କ୍ରମେ କରେକ ବଂସର ହଇଯା ଗେଲ, ଶିଖ ଏକଣେ ସାତ ଆଟ ବଂସରେର ବାଲକ । ତାହାର ଦୁଷ୍ଟାମିର ଜୋଲାୟ କର୍ଣ୍ପୁର ଦିନେ ରାତ୍ରେ ଏକଦଶ ଶାନ୍ତି ପାନ ନା । ଏଥାନକାର ଅବ୍ୟ ଓଥାନେ ଲଇଯା ଗିଯା ଫେଲେ, କଥନ କି କରିଯା ବନେ । ନିଷିଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟ କରିତେଇ ତାହାର ଆଗ୍ରହ ସର୍ବାପେକ୍ଷା ବେଶୀ ।

ବର୍ଷାର ଦିନେ କର୍ଣ୍ପୁର ତାହାକେ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ବସାଇଯା ପଡ଼ାନ । ପଡ଼ିତେ ମେ ଛୁଟି ଲଇଯା ଅନ୍ଧକଣେର ଭଜ ବାହିରେ ଯାଏ । ଅନେକକଷଣ ଆସେ ନା ଦେଖିଯା କର୍ଣ୍ପୁର ଦାଓସାର ଆସିଯା ଦେଖେନ—ବାଲକ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ବର୍ଷଗେର ମଧ୍ୟେ ଉଠାନେର ଏ ପ୍ରାନ୍ତ ହଇତେ ଓ ପ୍ରାନ୍ତେ ମହା ଥୁଣିର ସହିତ ନାଚିଯା ବେଡ଼ାଇତେଛେ ! କର୍ଣ୍ପୁର ତିରଙ୍ଗାରେର ସୁରେ ବଲେନ—ଛି ବାବା ନୀଲୁ, ଦୁଷ୍ଟୁ କ'ରୋ ନା । ଉଠେ ଏମୋ !... ଆଦର କରିଯା ବାଲକେର ନାମ ରାଧିଯାଛେନ ନୀଲମଣି ।

ବାଲକ ବର୍ଷଗ-ଧୋତ ହନ୍ଦର ମୁଖଥାନି ଉଚୁ କରିଯା ହାସିମୁଖେ ଦାଓସାର ଉଠିଯା

আসে। শাসন করিতে কর্ণপুরের মন সরে না, মনে ভাবেন—কোথায় হিল
এর পাতা? সে নক্ষ্যাবেলা যদি উঠিয়ে না আনতাম, মুখে জলের গঙ্গুষ না
দিতাম—তবে?... মৰ্মতাম তাহার মন আস্ত্র হইয়া পড়ে। মুখে তিরঙ্গার
করিতে করিতে বালকের সিক্তকেশ মুছাইয়া শুভবন্ধ পরাইয়া পুনরায়
পড়াইতে বসেন।

আবার অগ্নমনক হইলে কোন্ ফাঁকে সে বাহির হয়। কর্ণপুর পুঁথি
হইতে মুখ তুলিয়া বাহিরে গিয়া দেখেন সে দুই হাত জোড় করিয়া মুখ উঁচু
করিয়া থড়ের চাল হইতে পতনোন্মুখ এক বিশু জল ধরিবার জন্য ঠায়
দীড়াইয়া আছে। হাত ধরিয়া আবার তাহাকে ঘরের মধ্যে টানিয়া
আনেন।

বালক উত্তমরূপে বুঝে বাবা তাহাকে কথনো মারিবেন ন।

নিজ পুত্রের শোক কর্ণপুর ইহাকে পাইয়া তুলিয়াছেন। কেবল এক
এক দিন নির্জন বিপ্রহবে তাহার মুখের হাসি দূরাগত কঞ্চ নজীতের মত
মনে আসে। মনের ইতিহাসে এই বালকের সে অগ্রজ, রৌদ্রভরা বিপ্রহবে
সে-ই আসিয়া তাহার দাবী জানায়। কর্ণপুর উঠিয়া গিয়া নিঞ্জিত বালকের
চুলগুলির মধ্যে আঙ্গুল চালাইয়া দেন। মুখের দিকে চাহিয়া থাকেন।

শীঘ্রই কিঞ্চ বালককে লইয়া তাহার বড় বিপদ হইল। এত বেশী এবং
এত বিনা-কারণে সে মিথ্যা কথা বলে যে কর্ণপুর বীতিমত বিপদবোধ করিতে
লাগিলেন। নানা রকমে মিথ্যা-কথনের দোষ ও সত্যভাষণের প্রবন্ধায়
সবক্ষে বহু গল্প উপদেশ বলিয়াও তাহাকে নংশোধন করিতে পারিলেন ন।
তাহার কাছে সে অনেক কথা আজকাল লুকায়—আগে তাহা করিত ন।।
কর্ণপুর ইহাতে মনে মনে কষ্ট পান। তাহা ছাড়া তাহার বিকল্পে নানা
অভিযোগ প্রতিবেশীদের নিকট হইতে আসে। এ গাছের লেবু, ও গাছের
আম ছিঁড়িয়া আনিয়াছে, অমুকের ছেলেকে মারিয়াছে। কর্ণপুর বনিয়া
বনিয়া তাবেন, কোন্ বৎশের ছেলে কি কুলগত অভাবচরিত্র লইয়া জন্মিয়াছে
কে জানে? তাহার আপন ছেলের বেলায় এগারো বৎসরেও কোনো অভি-
যোগ তাহাকে শুনিতে হয় নাই—কিঞ্চ এ বালক তাহাকে একি মুক্তিলে

ଫେଲିଲ ?...ଧର୍ମଭୌକ ସରଳ-ସ୍ଵଭାବ କର୍ଣ୍ଣପୁର ବାଲକେର ଏମବ ବ୍ୟାପାରେ ଘନେ ଘନେ ବଡ଼ ବ୍ୟଥିତ ହନ । ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତ କି ହିଁବେ ଭାବିଯା ନମ୍ବର ନମ୍ବର ଭୀତ ହିଁଯା ପଡ଼େନ । ବାଲସ୍ଵଭାବ-ଶୂଳଭ ଚପଳତା ବଲିଯା ଉଡ଼ାଇଯା ଦିତେ ଗିଯାଓ ମନେ ମନେ ଅସ୍ତି ବୋଧ କରେନ ; ଭାବେନ—ଉଠନ୍ତ ମୂଳ ପଞ୍ଜନେଇ ଚେନା ଧାର—କୋନ୍ ବଂଶେର ଛେଲେ ଘରେ ଆସିଲ, କି ଜାନି ଗତିକ କି ହାଡ଼ାଇବେ ?

ଅନ୍ୟ ନମ୍ବର ବଲିଯା ବଲିଯା ଭାବେନ, ତାହାର ଅବର୍ତ୍ତମାନେ ବାଲକେର ଭରଣ-ପୋରଣେର କି ହିଁବେ ? ସମ୍ମ ମାତୃଷ କରିଯା ଦିଯାଓ ମାରା ଯାନ, ତାହା ହିଁଲେଓ ଏକଟା ଏମନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିଯା ସାଇତେ ଚାହେ—ସାହାତେ ତାହାର ଭବିଷ୍ୟତେ ନାଂନାରିକ କଟ ନା ଘଟେ । କୋନ୍ ଜମିର କି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେନ, କୁସୀମ ବ୍ୟବଦୀଯ କରିଲେ କିରଳପ ଉପାର୍ଜନ ହିଁତେ ପାରେ ଇତ୍ୟାଦି ଚିନ୍ତାୟ କର୍ଣ୍ଣପୁର ବ୍ୟକ୍ତ ଥାକେନ ।

ଏକ-ଏକ ନମ୍ବର ହଠାଏ ସେନ ଆଜ୍ଞା-ବିସ୍ମୃତ ଘଟିଯା ଯାଏ । ବିଷୟ ଚିନ୍ତା !

ମନେ ମନେ ଭାବେନ ଏ ସବ କି ଆସିଯା ଜୁଟିଲ ? ସାରାଦିନେ ଏକଦିନ ଇଟି ଚିନ୍ତା କରିତେ ପାଇଁ ନା, ପ୍ରୋତ୍ଶବ୍ଦେ ଏ ଦୁର୍ଦୈବ ମନ୍ଦ ନନ୍ଦ ।

ପ୍ରତିବେଶୀ ରହ୍ୟାଥ ଭଟ୍ଟାଚାର୍ଯ୍ୟ ଅଭିଯୋଗ କରିଲେନ, କର୍ଣ୍ଣପୁରେ ପାଣିତପୁର୍ବ ତାହାର ବାଡ଼ୀର ମୟନାପାଥିର ଥାଚା ଖୁଲିଯା ପାଥି ଉଡ଼ାଇଯା ଦିଯାଚେ । ବାଲକ ବାଡ଼ୀ ଆନିଲେ କର୍ଣ୍ଣପୁର ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ—ନୀଲୁ, ଶୁନାଇ ତୁମି ନାକି ଓଦେର ପାଥି ଉଡ଼ିଯେ ଦିଯେ ଏମେହ ?

ବାଲକ ବଲିଲ—ନା ବାବା—ଆମି ନା...

ଏକେ ଅପରାଧ ଲାଗୁ ନହେ, ତାହାର ଉପର ତାହାର ମନେ ହିଁଲ ଏ ମିଥ୍ୟା କଥା ବଲିତେଛେ । କର୍ଣ୍ଣପୁରର ଦୈଯ୍ୟଚୂଯ୍ୟତି ହିଁଲ । ତାହାକେ ଖୁବ ପ୍ରହାର କରିଲେନ ।

ତାହାର ବାବା ତାହାକେ ମାରିବେନ ବାଲକ ହିଁଲ ଭାବେ ନାହିଁ—କାରଣ ବାବାର ହାତେ କଥିଲେ । ନେ ମାର ଥାଯ ନାହିଁ । ତାହାର ଚୋଖେର ନେ ବିଶ୍ୱମ ଓ ଭୟର ଦୃଷ୍ଟି ଉପେକ୍ଷା କରିଯା କର୍ଣ୍ଣପୁର ତାହାକେ ହାତ ଧରିଯା ଦରଜାର କାଛେ ଲାଇଯା ଗିଯା ବଲିଲେନ—ସାଓ, ବାଡ଼ୀ ଥିକେ ବେରୋଓ—ଦୂର ହଣ—ମିଥ୍ୟା କଥା ଯେ ବଲେ ତାର ହ୍ରାନ ନେଇ ଆମାର ବାଡ଼ୀ...

ବାଲକେର ଭରନା-ହାରା ଦୃଷ୍ଟି ତାହାକେ ତୀଙ୍କ ତୀରେର ମତ ବିଧିଲ, କିନ୍ତୁ ତିନି ଦୃଢ଼ହଞ୍ଜେ ଦରଜା ବନ୍ଧ କରିଯା ଦିଲେନ ।

অর্ক-সঙ্গ পরে তাহার মন চক্ষল হইয়া উঠিল। তিনি বহির্বার খুলিয়া দেখিলেন সেখানে বালক নাই। তাহার নাম ধরিয়া ডাকিলেন, কিন্তু উত্তর পাইলেন না। বাড়ীর এদিক ওদিক খুঁজিলেন—কোথাও দেখিতে পাইলেন না। নিকটবর্তী প্রতিবেশীদের বাড়ী খুঁজিলেন—কেহ তাহাকে দেখে নাই।

কর্ণপুর অত্যন্ত উৎস্থ হইলেন। সক্ষ্যাকাল—বেশীদূর কোথায় গেল ? তিনি নিজের হাতে রক্ষন করিতেন—বালক ভৎসনা সহ করিয়াছে, তাহার অস্ত দৃষ্টি-একটা, সে ঘাহা থাইতে ভালবাসে, এমন ব্যক্তি রক্ষন করিবার কল্পনা করিতেছিলেন—আজ রাত্রে যিষ্ট কথায় কি কি উপদেশ দিবেন ভাবিয়া রাখিয়াছিলেন। বালককে না পাইয়া তাহার প্রাণ উড়িয়া গেল। তন্ম তত্ত্ব করিয়া পাড়ার সব বাড়ী খুঁজিলেন; কেহ সক্ষান দিতে পারে না। রঘুনাথ ভট্টাচার্যের পুত্র শিবানন্দ তাহার কাছে বৈষ্ণক শাস্ত্র অধ্যয়ন করিত, সে তাহাকে বলিল—তিনি রক্ষন করন, সে আর একবার ভাল করিয়া সকল স্থান খুঁজিতেছে। ইতিমধ্যে যদি বাড়ী ফিরিয়া থাকে দেখিবার জন্য বাড়ী ফিরিয়া আসিলেন, কিন্তু কোথায় ? সে বাড়ী আসে নাই।

কি করিবেন চিন্তা করিতেছেন, এমন সময় শুনিলেন উঠানের পার্শ্বের গোশালার মধ্যে শিবানন্দ বার বার বালকের নাম ধরিয়া ডাকিতেছে। তাড়াতাড়ি গিয়া দেখিন, গোশালায় রক্ষিত তৃণরাশির উপর বালক কখন ঘুমাইয়া পড়িয়াছিল—শিবানন্দের ডাকাডাকিতে নিহাজড়িত চোখে উঠিয়া ব্যাপার কি ঘুমের ঘোরে হঠাতে না বুঝিতে পারিয়া, অর্থহীন দৃষ্টিতে চারিদিকে চাহিতেছে।...কর্ণপুর তাহাকে হাত ধরিয়া উঠাইয়া আনিলেন। পরে খাওয়াইয়া বিছানায় শোবাইয়া দিলেন। অভিযানে বালক তাহার সহিত অনেকক্ষণ কথা কহিল না—বহু আদরের কথা বলিয়া ও কাটোয়ার ফেলী বাতাস। কিনিয়া দিবেন অঙ্গীকার করিয়া কর্ণপুর তাহাকে প্রসন্ন করিলেন।

সেদিন রাত্রে কর্ণপুর মনে মনে ভাবিলেন—কাল হইতে ইহাকে একটু একটু ভক্তিগ্রহ পাঠ করিয়া শোনাইব, তাহা হইলে ক্রমে ক্রমে এ স্বভাবটা শোধিয়াইয়া যাইবে।

ପରଦିନ ହିତେ ତିନି ତାହାକେ ଅବସର-ମତ ନାନା ଭକ୍ତିଗ୍ରହ ପାଠ କରିଯା ଶୋନାଇତେ ଆରଣ୍ୟ କରିଲେନ । ନରୋତ୍ତମ ଠାକୁରେର ପ୍ରାର୍ଥନା ମୁଖ୍ୟ କରାଇଯା ଦିଲେନ, ଏତି ସକାଳେ ଉଠିଯା ବାଲକକେ ତୋହାର ମୟୁଷେ ଆସୁଣ୍ଡି କରିଲେ ହୟ । ଭାଗବତ ହିତେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣର ବାଲ୍-ନୀଳା ପଡ଼ିଯା ଶୋନାନ । ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୟ ବନ୍ଦିଆ ବାଲକକେ ଡାକିଯା ବଲେନ—ଠାଣ୍ଡା ହୟ ବମୋ, ଏକଟା ଗଙ୍ଗ କରି !

ପରେ ମାଧ୍ୟବେଜ୍ଞପୂରୀର ଉପାଧ୍ୟାନ ବର୍ଣନା କରେନ ।

ମହାଭକ୍ତ ମାଧ୍ୟବେଜ୍ଞପୂରୀ ବ୍ରନ୍ଦାବନେ ଗିଯା ଶୈଳ ପରିକ୍ରମା କରିଯା ଗୋବିନ୍ଦ କୁଣ୍ଡେର ବୃକ୍ଷତଳାୟ ନନ୍ଦାର ଅନ୍ଧକାରେ ନିର୍ଜନେ ବନ୍ଦିଆ ଆଛେନ, ଏକ ଗୋପାଳ ବାଲକ ଏକଭାଗ ଦୁଷ୍ଟ ଲଇଯା ଆସିଯା ପୂରୀର ମୟୁଷେ ଧରିଯା ବଲିଲ, ତୁମି କାହାର ଓ କାହେ କିଛୁ ଚାଓ ନା କେନ ? ବୋଧ ହୟ ସାରାଦିନ ଉପବାସୀ ଆଛ—ଏହି ଧରୋ ଦୁଷ୍ଟ । ପୂରୀ ଆଶ୍ରମ୍ୟ ହିଯା ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, ତୁମି କି କରିଯା ଜାନିଲେ ଆସି ଉପବାସେ ଆଛି ? ବାଲକ ମୁଢ଼ ହାସିଯା ବଲିଲ, ଗ୍ରାମେର ମେଘେରା ଜଳ ଲାଇତେ ଆସିଯା ତୋମାକେ ଦେଖିଯା ଗିଯାଛେ, ଏଥାନେ କେହ ଉପବାସୀ ଥାକେ ନା ; ତାହାରାଇ ଏହି ଦୁଷ୍ଟଭାଗ ଦିଯା ଆମାକେ ପାଠାଇଯା ଦିଯାଛେ । ଭାଗ ବହିଲ, ଗନ୍ଧ ଦୁହିଯା ଆସିଯା ଲାଇଯା ଯାଇବ ।

ବାଲକ ଚଲିଯା ଗେଲ, କିନ୍ତୁ ଭାଗ ଲାଇତେ ଆର ଫିରିଲ ନା ।....ରାତ୍ରେ ପୂରୀ ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିଲେନ, ନେଇ ବାଲକ ଆସିଯା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଏକ ବନେ ତୋହାର ହାତ ଧରିଯା ଲାଇଯା ଗିଯା ବଲିଲେଛେ, ଦେଖ ପୂରୀ, ଆସି ବର୍ଷଦିନ ହିତେ ଏହି ବନେର ମଧ୍ୟ ଆଛି । ଯବନେର ଅକ୍ରମ୍ୟର ଭୟେ ଆମାର ଦେବକ ଏଇଥାନେ ଆୟାୟ ଫେଲିଯା ରାସିଯା ପାଲାଇଯା ଗିଯାଛେ, କେହ ଦେଖେ ନାହିଁ ; ଶୀତ-ବୃଷ୍ଟି-ଦାବାନଲେ ବଡ଼ କଷି ପାଇ, ତୁମି ଆମାର ଏକଟା ବ୍ୟବସ୍ଥା କ'ରୋ । ଅନେକଦିନ ହିତେ ତୋମାର ପଥ ଚାହିଯା ବନିଯା ଆଛି—ମାଧ୍ୟବ ଆସିଯା କବେ ଆୟାୟ ମେବା କରିବେ !

ମାଧ୍ୟବପୂରୀ ଘଟ ସ୍ଥାପନ କରିଯା ମେଧାନେ ଶ୍ରୀଗୋପାଳ ବିଗ୍ରହ ସ୍ଥାପନ କରିଲେନ ।

ପର ବ୍ୟବର ନୀଳାଚଳ ହିତେ ମଲୟ-ଚଳନ ଆନିଯା ବିଗ୍ରହର ଅଜ୍ଞେ ଲେପନ କରିଯା ଦିବେନ ଭାବିଯା ଝାଡ଼ଖଣେର ପଥେ ପୂରୀ ନୀଳାଚଳ ସାଜା କରିଲେନ ।... ସାଇତେ ସାଇତେ ରେବ୍ମାତେ ଆସିଯା ରାତ୍ରିବାନେର ଜଞ୍ଜ ତଥାକାର ଗୋପୀନାଥ

ବିଗ୍ରହେର ମନ୍ଦିରେ ଆଶ୍ରଯ ଲାଇଲେନ । ତଥନ ରାତ୍ରି ଅନେକ ହଇୟା ଗିଯାଛେ ଠାକୁରେର ଭୋଗେର ମହୟ ଉପଚିତ । କଥାଯ କଥାଯ ପୁରୀ ମନ୍ଦିରେର ପୂଜାରୀଙ୍କେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ, ଗୋପୀନାଥେର ଭୋଗେର କି ସ୍ୟବନ୍ତା ଆଛେ ? ପୂଜାରୀ ବଲିଲ, ଗୋପୀନାଥେର ଭୋଗେର ଜଣ୍ଠ ଅମୃତକେଳି ନାମକ କ୍ଷୀର ଦ୍ୱାଦଶ ସ୍ଵର୍ଗାତ୍ମକ ଭରିଯା ସନ୍ଧ୍ୟାର ପର ଦେଓୟା ହୁଏ, ଅଗ୍ରତ ସମାନ ତାହାର ଆସ୍ତାନ—ଗୋପୀନାଥେର କ୍ଷୀର ବଲିଯା ତାହା ଅସିନ୍ଦ—ଅଣ୍ଠ କୋଥାଓ ତାହା ପାଓୟା ଯାଇ ନା । କଥା ବଲିତେ ବଲିତେ ଭୋଗେର ଶର୍ଷସ୍ତ୍ର । ବାଜିଯା ଉଠିଲ । ପୁରୀ ମନେ ମନେ ଭାବିଲେନ, ଅସାଚିତଭାବେ କିଛୁ କ୍ଷୀର ପ୍ରସାଦ ପାଓୟା ଯାଇ ନା ? ତାହା ହଇଲେ କିରପ ଆସ୍ତାନ ଭାବିଯା ଐରପ ଭୋଗ ସ୍ଵର୍ଗବନେର ମଟେ ଶ୍ରୀଗୋପାଳ ବିଗ୍ରହେର ଜଣ୍ଠ ସ୍ୟବନ୍ତା କରି । ଭାବିତେଇ ପୁରୀର ମନେ ଲଜ୍ଜା ହଇଲ—ଆବିକୁ ଅବଶ୍ୟକ କରିଯା ତିନି ତଥା ହଇତେ ବାହିର ହଇୟା ଗ୍ରାମେର ହାଟେ ଆସିଯା ବସିଲେନ ।

ଅସାଚିତ-ବୃତ୍ତି ପୁରୀ ବିରକ୍ତ-ଉଦ୍‌ବାନ

ଅସାଚିତ ପାଇଲେ ଧାନ ନହେ ଉପବାନ ।

ରାତ୍ରେ ଗୋପୀନାଥେର ପୂଜାରୀ ସ୍ଵପ୍ନ ପାନ—ଗୋପୀନାଥ ସ୍ଵର୍ଗ ତାହାକେ ବଲିତେଛେନ, ଦେଖ, ଏହି ଗ୍ରାମେର ହାଟେ ଏକ ସମ୍ମାସୀ ବନ୍ଦିଯା ଆଛେ, ତାର ନାମ ମାଧ୍ୟବପୁରୀ ; ତାହାର ଜଣ୍ଠ ଏକଥଣୁ ଭୋଗେର କ୍ଷୀର ଧଡ଼ାର ଆଁଚଲେ ଢାକା ବାଧିଯା ଦିଯାଛି, ଆମାର ମାଘାର ତୋମରା ତାହା ଟେର ପାଉ ନାହିଁ । ମେ ମାରା ଦିନ କିଛୁ ଖାୟ ନାହିଁ, ଶୀଘ୍ର ମନ୍ଦିରେ ଦ୍ୱାର ଖୁଲିଯା ଲାଇୟା ଗିଯା ତାହାକେ ଦିଯା ଏମେ । ...

ପୂଜାରୀ ତଥନଇ ଆସିଯା ଦ୍ୱାର ଖୁଲିଯା ଦେଖିଲ, ନତ୍ୟଇ ବିଗ୍ରହେର ଧର୍ମାର ଅଫଳେ ଏକ ପାତ୍ର କ୍ଷୀର ଚାପା ଆଛେ ବଟେ । କେ ଏମନ ମହ ଭାଗ୍ୟବାନ ପୁରୁଷ, ଯାହାର ଜଣ୍ଠ ସ୍ୱର୍ଗ ଠାକୁର କରିଯାଛେ ?...କ୍ଷୀର ପାତ୍ର ଲାଇୟା ପୂଜାରୀ ଗ୍ରାମେର ହାଟେ ଆସିଯା ତାହାକେ ଖୋଜ କରିଯା ବାହିର କରିଲେନ । ମାଧ୍ୟବପୁରୀ ଏକା ଅକ୍ଷକାରେ ହାଟଚାଲାତେ ବନ୍ଦିଯା ବନ୍ଦିଯା ନାମ ଡପ କରିତେଇଲେନ । ପୂଜାରୀ ତାହାର ହାତେ କ୍ଷୀର ପାତ୍ର ତୁଳିଯା ଦିନା ପାହେର ଧୂଳ ଲାଇୟା ବଲିଲ, ତ୍ରିଭୁବନେ ତୋମାର ସମାନ ଭାଗ୍ୟବାନ ପୁରୁଷ ନାହିଁ; ପାହେର ଧୂଳ ଦେଖ, ଉଦ୍ଧାର ହଇୟା ଯାଇ । ତୋମାର ଜଣ୍ଠ ସ୍ୱର୍ଗ ଗୋପୀନାଥ କ୍ଷୀର ଚାରି କରିଯାଛେ ।

ବାଲକ ଏକ ମନେ ଶାସ்தିବେ ଶୋନେ ।

ବାର ବାର ମେ ତାହାକେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ—ବାବା କୃଷ୍ଣ କୋଥାଯା ଥାକେନ ? ବୁନ୍ଦାବନେ ?
...ପ୍ରତିଦିନ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ବିରକ୍ତ ହଇଯା କର୍ଣ୍ପୁର ବଲେନ— ହା ହା ଥାକେନ ।

ଇହାର ପର ହିତେହି ମେ ଶ୍ଵର ଧରେ—ବୁନ୍ଦାବନ କୋଥାଯା ବାବା, ଆମି ବୁନ୍ଦାବନ
ଥାବୋ...

କର୍ଣ୍ପୁର ଭାବିଲେନ, ଇହାର କିଛୁଇ ହିତେଚେ ନା ଦେଖିତେଛି—ଆମାର
ପରିଅମ ନବଇ ପଣ ହିତେଚେ, ଏ କିଛୁଇ ବୋବେ ନା, ଶ୍ଵେ ବାଜେ ହଟାମିର ଦିକେ
ଝୋକ ।

ବାର ବାର ତାଗାଦୀଯ ବାଲକ କର୍ଣ୍ପୁରକେ ବିରକ୍ତ କରିଯା ତୁଳିଲ । କିଛୁ ଦିନ
ପରେ ଦୂର-ଗ୍ରାମେ ତାହାର ଏକ ଧାର୍ତ୍ତ-ଶେତ୍ରର କାର୍ଯ୍ୟ ଧାଇବାର ଜଞ୍ଜ କର୍ଣ୍ପୁରେର
ମେଥାନେ ସାନ୍ତୋଷର ପ୍ରୋଜନ ହିଲ । ପୂର୍ବ ହିତେହି ଟିକ କରିଯାଛିଲେନ, ବାଲକ
ବେଙ୍ଗପ ଛଟ ହଇଯା ଉଠିଯାଛେ ତାହାକେ ନଜ୍କେ ଲାଇଯା ଗିଯା ଚୋଥେ ଚୋଥେ ରାଖାଇ
ଭାଲ, ଏକ କାଜେ ଛୁଇ କାଜ ହିବେ । ବର୍ଣ୍ଣପୁର ବଲିଲେନ—ଚଲ ନୀଲୁ । ଆମରା
ବୁନ୍ଦାବନେ ଥାଇ ।

ଉଦ୍ଦାହେ ବାଲକେର ରାତ୍ରେ ନିଦ୍ରାବନ୍ଦେର ଉପକ୍ରମ ହିଲ । ପ୍ରତି ରାତ୍ରେ ମେ
ଜିଙ୍ଗାମା କ'ରେ ସାଇବାର ଆର କର ଦିନ ବାକି ।...ଗନ୍ତବ୍ୟ ଥାନେ ପୌଛିତେ ନନ୍ଦ୍ୟା
ହଇଯା ଗେଲ । ମେଦିନ ରାତ୍ରେ ଶୁଇଯା ମେ କର୍ଣ୍ପୁରକେ ବିରକ୍ତ କରିଯା ତୁଳିଲ—
ଆମି କୃଷ୍ଣକେ ଦେଖିତେ ସାବୋ ବାବା ! କୃଷ୍ଣ କୋଥାଯା ଗରୁ ଚାନ ବାବା ? କାଳ
ନକାଲେ ଉଠେ ସାବୋ ।...

ପରଦିନ ସ୍ଵୀଯ ଧାର୍ତ୍ତକ୍ଷେତ୍ରେ ସାଇବାର ସମୟ କର୍ଣ୍ପୁର ତାହାକେ ନଜ୍କେ କରିଯା ଲାଇଯା
ଗେଲେନ ଓ କ୍ଷେତ୍ର ହିତେ କିଛୁ ଦୂରେ ପଥେର ଧାରେ ବସାଇଯା ରାଖିଯା ବଲିଲେନ—
ଏଥାନେ ଚୁପ କ'ରେ ବ'ନେ ଥାକୋ, କୃଷ୍ଣ ଏହି ପଥେ ସାବେନ । ଉଠେ ଏନିକ ଶୁନ୍ଦିକ
ଗେଲେ କିନ୍ତୁ ଆର ଦେଖିତେ ପାବେ ନା । ଚୁପ କ'ରେ ବ'ନେ ଥାକୋ ।

ନନ୍ଦ୍ୟାର କିଛୁ ପୂର୍ବେ କ୍ଷେତ୍ରର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେବ କରିଯା କର୍ଣ୍ପୁର ବାଲକକେ ଲାଇତେ
ଆସିଲେନ । ତାହାକେ ଦେଖିଯା ମେ ମହ । ଉଦ୍ଦାହେ ବଲିଲ—ଦେଖିଛି ବାବା, ଏହି
ଧାର୍ତ୍ତ କୃଷ୍ଣ ଗରୁର ପାଲ ଚରିଯେ ନିଯେ ଫିରେ ଗେଲେନ—ତୁମି ଏତକଣ କୋଥାଯା
ଛିଲେ ? ତୁମି ଦେଖିତେ ପେଲେ ନା ।

କର୍ଣ୍ଣପୁର ବୁଝିଲେନ, ନିର୍ବୋଧ ବାଲକ ଗ୍ରାମର ରାଖାଳଦିଗକେ ଗଙ୍ଗର ପାଳ ଲହିଯା
ଫିରିତେ ଦେଖିଯାଛେ ; ସଲିଲେନ—ଚଲୋ । ବାଡ଼ୀ ଚଲୋ—ଆମି ଅନେକ ଦେଖେଛି—
ଶୁଣି ଦେଖେଛ ତୋ, ତାହଲେଇ ଭାଲ ।

ତାର ପରଦିନ ହିଂତେ ବାଲକ ପ୍ରାୟଇ ବାବାର ସଙ୍ଗେ ମାଠେ ସାଥ ଓ ପଥେର ଧାରେ
ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଶ୍ଵାନଟିତେ ବସିଯା ଥାକେ । ଗୋଜଇ ବାପକେ ଅଛୁଯୋଗ କରେ, କେନ ବାବା
ଏଥାମେ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମସ୍ତ ଥାକେ ନା, କେନ ଦେଖେ ନା । କୋନ କୋନ ଦିନ ବଲେ—
କାଳ ଆମାର ଦିକେ ଚେଷ୍ଟେ କୁକୁ ବଲିଲେନ, ଆଯ ନା ଗନ୍ଧ ଚରାବି—ଆମି ତୋମାଯ
ମୀ ଜିଞ୍ଜାଳା କ'ରେ ଘେତେ ପାରିନି—ସାବୋ ବାବା କାଳ ?

ଓଡ଼ିଦିନ ଏକ କଥା ଶ୍ଵାନ୍ତା କର୍ଣ୍ଣପୁରେର ମନେ ଥଟକା ଲାଗିଲ । ବାଲକ ଯେ
ଭାବେ କଥାଶ୍ଵାନ୍ତା ବଲେ ତାହାତେ ମିଥ୍ୟା କଥା ବଲିତେଛେ ସଲିଯାଉ ମନେ ହୟ ନା ।
ଥ୍ୟାପାରଟା କି ? ଏକଦିନ ବାଲକକେ ସଲିଲେନ, ଏବାର ମେ-ମସି ଯେନ ତୀହାକେ
ମେ କ୍ଷେତ୍ର ହିଂତେ ଡାକିଯା ଲୟ, ତିନିଓ ଦେଖିବେନ ।

ସନ୍ଧ୍ୟାର ପୂର୍ବେ ବାଲକ ଛୁଟିଯା ଆସିଯା ଉତ୍ତେଜିତ କରେ, ସଲିଲ—ଶୀଘ୍ରିର
ଏମୋ ବାବା—କୁକୁ ଆସଛେନ...

କର୍ଣ୍ଣପୁର ବାଲକେର ପାଛ-ପାଛ ପଥେର ଧାରେ ଗିଯା ଦୀଢ଼ାଇଲେନ । କୋଥାଓ
କେହ ନାହିଁ, ମାଠେର ଧାରେର ନିର୍ଜନ ପଥ...କିନ୍ତୁ ବାଲକ ଦ୍ୱାରା ହାତ ତୁଳିଯା ମହା ଉ-
ସାହେ ସଲିଲ—ଏ ଦେଖ ବାବା—ଗନ୍ଧ ଦଳ ?...ଏ ଯେ—ଏ ଦେଖୋ... ଆସଛେନ...

କର୍ଣ୍ଣପୁର ସଲିଲେନ—କୈ କୈ ?...କୋନ କିଛୁଇ ତୀହାର ଚୋଥେ ପଡ଼ିଲ ନା ।
ବାଲକ ସଲିଲ—ଏହିବାର ଦେଖେଛ ତୋ ବାବା ? ଦେଖେଛ କତ ଗନ୍ଧ ?...ଏ ଦେଖୋ
କୁକୁ କେମନ ପୋଥାକ ପ ରେ ?...

କର୍ଣ୍ଣପୁର ବିଶ୍ଵିତ ହିଲେନ । ବାଲକେର ଦିକେ ଚାହିୟା ଦେଖିଲେନ—ଲେ
କୌତୁଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟିତେ ଉତ୍ତେଜିତ ଭାବେ ଜନଶୂନ୍ୟ ପଥେର ଦିକେ ଚାହିୟା ଆଛେ ।
ଭାବିଲେନ, ଇହା ମଣ୍ଡିକ-ବିକ୍ରିତିର ଲକ୍ଷଣ ନାହିଁ ତୋ ?

ହଠାତ୍ କିନ୍ତୁ ମେହି ନିର୍ଜନ ପଥେ କର୍ଣ୍ଣପୁରେର କାନେ ଗେଲ, ସତ୍ୟ ସତ୍ୟଇ ଯେନ
ଏକଦଳ ଗନ୍ଧର ସଞ୍ଚିଲିତ ପଥଶବ୍ଦ ହିଂତେଛେ, ସେନ ଅନୁଶ୍ରୀ ଏକଦଳ ଗନ୍ଧ କେ
ତାଢ଼ାଇଯା ଲହିଯା ଯାଇତେଛେ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏକଟା ଅନୁଶ୍ରୀ ବାଣିଶିର ତାନ ତୀହାର
ସମ୍ମଦ୍ରିଷ୍ଟ ପଥ ଦିଯା ଏକଟାନା ବାଜିଯା ଚଲିଯାଛେ...ଖୁବ ମୁହଁ ବଟେ କିନ୍ତୁ ବେଶ ସ୍ପଷ୍ଟ !...

অপূর্ব, মধুৱ তান !...জীবনে সেকল কথনো তিনি শোনেন নাই ।

কৰ্ণপুৱেৱ সৰ্ব শৰীৱ শিহৱিয়া রোমাঞ্চ হইয়া উঠিল ।

বাণিৰ স্থৱ একটানা বাঞ্জিতে দূৱ হইতে দূৱে চলিয়া যাইতে
লাগিল ।...ক্রমে দূৱে আৱও দূৱে দিয়া আমৃশি ফুলেৱ বনেৱ প্ৰাণে মিলাইয়া
গেল...

বালক বলিল...দেখলে বাবা ? আমি বুঝি মিথ্যে কথা বলি ?

কৰ্ণপুৱ চিৱার্পিতেৱ স্থায় দাঢ়াইয়া রহিলেন ।

ଅଭିଶପ୍ତ

ଆମାର ଜୀବନେ ମେହି ଏକଟା ଅନୁତ ସ୍ୟାପାର ଦେବାର ଘଟେଛିଲ ।

ବହର ତିନେକ ଆଗେକାର କଥା । ଆମାକେ ବରିଶାଳେର ଧ୍ୱାରେ ସେତେ ଇହେଛିଲ ଏକଟା କାଜେ ।

ଓ ଅଞ୍ଚଳେର ଏକଟା ଗଞ୍ଜ ଥେକେ ବେଳା ପ୍ରାୟ ବାରୋଟାର ସମୟ ନୌକୋର ଉଠିଲୁମ । ଆମାର ସଙ୍ଗେ ଏକ ନୌକୋର ବରିଶାଳେର ଏକ ଡୁଲୋକ ଛିଲେନ । ଗଞ୍ଜ-ଖୁଜବେ ସମୟ କାଟିତେ ଲାଗଲ ।

ସମୟଟା ପୂଜୋର ପରେଇ । ଦିନମାନଟା ମେଘଲା ମେଘଲା କେଟେ ଗେଲ । ଯାବେ ଯାବେ ଟିପ ଟିପ କ'ରେ ବୁଣ୍ଡି ଓ ପଡ଼ିତେ ଶୁଙ୍କ ହ'ଲ । ସନ୍ଧ୍ୟାର କିଛୁ ଆଗେ କିନ୍ତୁ ଆକାଶଟା ଅନ୍ଧ ପରିଷାର ହେଁ ଗେଲ । ଭାଙ୍ଗା ଭାଙ୍ଗା ମେଘେର ମଧ୍ୟେ ଦିଯେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀନ ଟାଦେର ଆଲୋ ଅନ୍ଧ ଅନ୍ଧ ଥିବାଶ ହ'ଲ ।

ସନ୍ଧ୍ୟା ହବାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମରା ବଡ଼ ନଦୀ ଛେଡ଼େ ଏକଟା ଖାଲେ ପଡ଼ିଲୁମ—ଶୋନା ଗେଲ ଖାଲଟା ଏଥାନ ଥେକେ ଆରଣ୍ୟ ହେଁ ନୋଯାଥାଲିର ଉତ୍ତର ଦିଯେ ଏକେବାରେ ମେଘମାର ମିଶେଛେ । ପୂର୍ବବର୍ଷେ ମେହି ଆମାର ନତୁନ ଯାଓଯା, ଚୋଥେ କେମନ ସବ ଏକଟା ନତୁନ ଠେକତେ ଲାଗଲ । ଅପରିସର ଖାଲେର ଧ୍ୱାରେ ବୃଷ୍ଟିନ୍ତାତ କେବାର ଜଙ୍ଗଲେ ମେମେ ଆଦୋ-ଢାକା ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶୀର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଚିକ୍କ ମିକ୍କ କରିଛି । ଯାବେ ଯାବେ ନଦୀର ଧାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ମାଠ । ଶଟି, ବେତ, ଫାର୍ମଗାଛେର ବନ ଜାଯଗାୟ ଜାଯଗାୟ ଖାଲେର ଜଳେ ଝୁକେ ପଡ଼େଛେ ।...ବାଇରେ ଏକଟା ଠାଣ୍ଡା ଥାକଣେଓ ଆମି ଛଇଏର ବାଇରେ ବଂସେ ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ବାଛିଲୁମ...ବରିଶାଳେର ମେ ଅଂଶଟା ହୁଲାରବନେର କାହାକାହି, ଛୋଟ ଛୋଟ ଖାଲ ଓ ନଦୀ ଚାରିଧାରେ, ସମ୍ପ୍ର ଥୁବ ଦୂରେ ନର, ଦଶ-ପନେରୋ ମାଇଲ ଦର୍କିଣ-ପଚିମେହି ହାତିଆ ଓ ସମ୍ବୀପ । ଆର ଏକଟି ରାତ ହ'ଲ । ଖାଲେର ଦୁ'ପାଦେର ନିର୍ଜଳ ଜଙ୍ଗଲ ଅନୁଟ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାଯ କେମନ ଦେନ ଅନୁତ ଦେଖିତେ ଲାଗଲ । ଏ ଅଂଶେ ଲୋକେର ବସନ୍ତ ଏକେବାରେ ମେହି ; ଶୁଣ ବନ ଆର ଜଳେର ଧାରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ହୋଗଲା ଗାଛ ।

ଆମାର ସଞ୍ଚି ବଲମେନ—ଏତ ରାତେ ଆର ବାଇରେ ଥାକବେନ ନା, ଆମ୍ବନ ଛଇଏର ମଧ୍ୟେ । ଏମର ଜଙ୍ଗଲେ—ବୁଝଲେନ ନା ?

ତାରପର ତିନି ଶୁଭରବନେର ନାନା ଗଲ୍ଲ କରତେ ଲାଗଲେନ । ଓର ଏକ କାଙ୍କା ଆକି ଫରେଟ ଡିପାର୍ଟମେଣ୍ଟେ କାଜ କରତେନ, ତୋହି ଲକ୍ଷେ କ'ରେ ତିନି ଏକବାର ଶୁଭରବନେର ନାନା ଅଂଶେ ବେଡ଼ିରେଛିଲେନ—ମେହି ସବ ଗଲ୍ଲ ।

ରାତ ପ୍ରାୟ ବାରୋଟାର କାହାକାହି ହ'ଲ ।

ମାଝି ଆମାଦେର ନୌକୋଯ ଛିଲ ମୋଟେ ଏକଟି । ଦେବ'ଲେ ଉଠିଲ—ବାବୁ ଏକଟୁ ଏଗିଯେ ଗିଯେ ବଡ଼ ନଦୀ ପଡ଼ିବେ । ଏତ ରାତେ ଏକ ଲେ ନଦୀତେ ପାଢ଼ି ଅମାତେ ପାରବ ନା । ଏଥାନେହି ନୌକୋ ଯାଏଥି ।

ନୌକୋ ନେଥାନେହି ବାଧା ହ'ଲ । ଏଦିକେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଗାଛେର ଆଡ଼ାଲେ ଟାନ ଅତ୍ତ ଗେଲ, ଦେଖିଲୁମ ଅପ୍ରଣତ ଥାଲେର ଦୁଧାରେଇ ଅନ୍ଧକାରେ ଢାକା ଘନ ଜଙ୍ଗଳ । ଚାରିଦିକେ କୋନ ଶବ୍ଦ ନେଇ, ପତଞ୍ଜଣିଲୋ ପଥ୍ୟତ୍ତ ଚୁପ କରେଛେ ।...ନନ୍ଦୀକେ ବଲଲୁମ —ମଶାଯ ଏହି ତ ସର୍ବ ଥାଳ—ପାଡ ଥେକେ ବାବ ଲାଫିଯେ ପଡ଼ିବେ ନା । ତ ନୌକୋର ଓପର ?

ନନ୍ଦୀ ବଲଲେନ—ନା ପଡ଼ିଲେହି ଆଶର୍ଯ୍ୟ ହବୋ ।

ଶୁନେ ଅତ୍ୟତ ପୁଲକେ ଡଟ୍ଟାର ମଧ୍ୟେ ଧୈଁମେ ବସଲୁମ । ଥାନିକଟା ବ'ମେ ଥାକବାର ପର ନନ୍ଦୀ ବଲଲେନ—ଆମନ ଏକଟୁ ଶୋରା ଯାକ । ଶୁମ ତୋ ହବେ ନା ଆର ଦୂମୋନେ ଠିକିନ୍ତି ନା, ଆମନ ଏକଟୁ ଚୋଥ ବୁଜେ ଥାରି ।

ଥାନିକଟା ଚୁପ କ'ରେ ଥାକବାର ପର ନନ୍ଦୀକେ ଡାକତେ ଗିଯେ ଦେଖି ତିନି ଶୂମିଯେ ପଡ଼େଛେନ, ମାଝିଓ ହେଗେ ଆହେ ବ'ଲେ ମନେ ହ'ଲ ନା; ଭାବଲୁମ ତବେ ଆମିହି ବା କେନ ମିଥ୍ୟେ ମିଥ୍ୟେ ଚୋଥ ଚେଯେ ଚେଯେ ଥାରି— ମହାଜନଦେଇ ପଥ ଧରବାର ଉତ୍ସୋଗ କରଲୁମ ।

ତାରପର ଯା ଘଟିଲ ଲେ ଆମାର ଜୀବନେର ଏକ ଅତ୍ୱତ ଅଭିଭିତା । ଶୁତେ ଯାଛି ହଠାତ ଆମାର କାନେ ଗେଲ ଅନ୍ଧକାର ବନ-ଝୋପେର ଓପାରେ ଅନେକ ଦୂରେ ଗଭୀର ଜଙ୍ଗଲେର ମଧ୍ୟେ କେ ଯେନ କୋଥାର ଗ୍ରାମୋଫୋନ ବାଜାଛେ ।...ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଉଠେ ବସଲୁମ—ଗ୍ରାମୋଫୋନ ? ଏ ବନେ ଏତ ରାତେ ଗ୍ରାମୋଫୋନ ବାଜାବେ କେ ? କାନ ପେତେ ଶୁନଲୁମ—ଗ୍ରାମୋଫୋନ ନା । ଅନ୍ଧକାରେ ହିଜଳ ହିଜଳ ଗାଛଗୁଲୋ ସେଥାନେ ଖୁବ ଘନ ହେଯେ ଆହେ, ମେଥାନ ଥେକେ କାରା ଯେନ ଉଚ୍ଚ କଠି ଆର୍ତ୍ତକରଣ ଶୁରେ କି ବଲଛେ ।...ଥାନିକଟା ଶୁନେ ମନେ ହ'ଲ ସେଟା ଏକାଧିକ ଲୋକେର ସମବେତ

କଷ୍ଟସ୍ଵର । ପ୍ରତିବେଶୀର ତେତାଲାର ଛାଦେ ଆମୋଫୋନ ବାଜଲେ ସେମନ ଧାନିକଟା ଅଷ୍ଟ, ଧାନିକଟା ଅଷ୍ଟ ଅଧିଚ ବେଶ ଏକଟା ଏକଟାନା ଝୁରେର ଟେଉ ଏମେ କାନେ ପୌଛସ—ଏଓ ଅନେକଟା ମେହି ଭାବେର । ମନେ ହୁଲ ଯେନ କତକଣ୍ଠେ ଅଷ୍ଟ ବାଂଲା ଭାବାର ଶର୍ଷଓ କାନେ ଗେଲ—କିନ୍ତୁ ଧରତେ ପାରା ଗେଲ ନା କଥାଗୁଲୋ କି । ଶର୍ଷଟା ମାତ୍ର ମିନିଟଖାନେକ ହୁଏ ହୁଲ, ତାରପରଇ ଅନ୍ଧକାର ବନ୍ଧୁମି ସେମନ ନିଷ୍ଠକ ଛିଲ, ଆବାର ତେମନି ନିଷ୍ଠକ ହୟେ ଗେଲ ।...ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଛଇଏର ବାହିରେ ଏଲୁମ । ଚାରିପାଶେର ଅନ୍ଧକାର ଝିଙ୍ଗେର ବିଚିର ମତନ କାଳେ । ବନ୍ଧୁମି ନୀରବ, ଶୁଦ୍ଧ ନୌକାର ତଳାୟ ଡାଟାର ଜଳ କଲ୍ପକଳ୍ପ କ'ରେ ବାଧିଛେ, ଆର ଶେଷ ରାତ୍ରେର ବାତାନେ ଜଳେର ଧାରେ କେମା-ବୋପେ ଏକ ପ୍ରକାର ଅଷ୍ଟ ଶର୍ଷ ହେଛେ । ପାଢ଼ ଥେକେ ଦୂରେ ହିଜଳ ଗାହର କାଳେ ଶୁଦ୍ଧିଗୁଲୋର ଅନ୍ଧକାରେ ଏକ ଅସ୍ତ୍ର ଚେହାରା ହୟେଛେ ।

ଭାବଲୁମ ସଙ୍କୀର୍ତ୍ତର ଡେକେ ତୁଲି । ଆବାର ଭାବଲୁମ ବେଚାରୀରା ଘୁମିଛେ, ଡେକେ କି ହେବେ, ତାର ଚେରେ ବରଂ ନିଜେ ଜେଗେ ବ'ଦେ ଧାକି । ଦ୍ୱାଡିରେ ଦ୍ୱାଡିଫେ ଏକଟା ସିଗାରେଟ ଧରାଲୁମ : ତାରପର ଆବାର ଛଇଏର ମଧ୍ୟେ ଚୁକତେ ଯାବୋ, ଏମନ ସମୟ ମେହି ଅନ୍ଧକାରେ ଢାକା ବିଶାଳ ବନ୍ଧୁମିର କୋନ୍ ଅଂଶ ଥେକେ ଏକ ସୁଷ୍ପିଟ ଉଚ୍ଚ ଆର୍ଦ୍ରକରଣ ଝିଁଝି ପୋକାର ରବେର ମତ ତୀଙ୍କସ୍ଵର ତୀରେର ମତନ ଜମାଟି ଅନ୍ଧକାରେର ବୁକ ଚିରେ ଆକାଶେ ଉଠିଲ—ଓଗୋ ନୌକାଧାତ୍ରୀରା ତୋମରା କାରା ଯାଛ...ଆମରା ଥାସ ବନ୍ଦ ହୟେ ମ'ଲାମ...ଆମାଦେର ଉଠାଓ ଉଠାଓ...ଆମାଦେର ଦୀଚାଓ ।

ନୌକାର ମାରିଟା ଧଡ଼ମଡ଼ କ'ରେ ଜେଗେ ଉଠିଲ, ଆୟି ସଙ୍କୀକେ ଡାକଲୁମ—ମଶାୟ ଓ ମଶାୟ, ଉଠୁନ ଉଠୁନ ।

ଯାହି ଆମାର କାହେ ସେଁମେ ଏଲ, ଭରେ ତାର ଗଲାର ପ୍ରବ କୋପଛିଲ । ବଲଲେ—ଆଜା ! ଆଜା । ଶୁନତେ ପେଯେଛେନ ବାବୁ ?

ସଙ୍କୀ ଉଠିଲେ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେ—କି, କି ମଶାୟ ! ଭାକଲେନ କେନ ? କୋନ ଭାନୋଯାର ଟାନୋଯାର ନାକି ?

ଆୟି ବ୍ୟାପାରଟା ବଲଲୁମ । ତିନିଓ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଛଇଏର ବାହିରେ ଏଲେନ । ତିନିଜନେ ମିଳେ କାନ ଧାଡ଼ା କ'ରେ ରହିଲୁମ । ଚାରିଦିକ ଆବାର ଚୁଗ...ଡାଟାର ଜଳ ନୌକାର ତଳାୟ ବେଧେ ଆଗେର ଚେଯେଓ ଜୋରେ ଶର୍ଷ ହଜିଲ ।...

সঙ্গী মাঝিকে জিজ্ঞাসা করলেন—এটা কি তবে...
মাঝি বললে—ইয়া বাবু বায়েই কৌতুপাশার গড়।
সঙ্গী বললেন—তবে তুই এত রাত্রে এখানে নৌকো রাখলি কেন?
বেহুব কোথাকার !...

মাঝি বললে—তিনি জন আছি ব'লেই রেখেছিলাম বাবু। ডাটার টানে
নৌকো পিছিয়ে নেবার তো জো ছিল না।

কথা-বার্তার ধরণ শনে সঙ্গীকে বললুম—কি মশায়, কি ব্যাপার ?
আপনি কিছু জানেন নাকি ?

তবে যত হোক না হোক বিশ্বয়ে আমরা কেমন হয়ে গিয়েছিলুম। সঙ্গী
বললেন—ওরে তোর সেই কেরোসিনের ডিবেটা জাল। আলো জেলে
ব'সে থাকা যাক—রাত এখনও চেরে।

মাঝিকে বললুম—তুই শব্দটা শুনতে পেয়েছিলি ?
সে বললে, ইয়া বাবু, আওয়াজ কানে গিয়েই ত আমার যুম ভেঙে গেল।
আমি আরও চূবার নৌকো। বয়ে যেতে যেতে ও ডাক শুনিছি।

সঙ্গী বললেন—এটা এ অঞ্চলের একটা অস্তুত ঘটনা। তবে এ জায়গাটা
হচ্ছে রবনের সীমানায় ব'লে, আর এ অঞ্চলে কোন লোকালয় নেই ব'লে,
শুধু নৌকার মাঝিদের কাছেই এটা স্থপরিচিত। এর পেছনে একটা ইতিহাস
আছে—সেটা অবশ্য নৌকোর মাঝিদের পরিচিত নয়—সেইটে আপনাকে
বলি শুনুন।

তারপর ধূমায়িত কেরোসিনের ডিবার আলোয় অঙ্ককার বনের বুকের
মধ্যে ব'সে সঙ্গীর মুখে কৌতুপাশার গড়ের ইতিহাসটা শুনতে লাগলুম...

তিনি শ' বছর আগেকার কথা। মুনিম থা তখন গোড়ের স্বাদার। এ
অঞ্চলে তখন বারভুইয়ার দুই প্রতাপশালী ভুইয়া রাজা রামচন্দ্র রায় ও জিশা
থা মশনদ-ই-আলির থুব প্রতাপ। মেঢ়নার মোহানার বাহির সমুদ্র, যাকে
এখন সম্বীপ চ্যানেল বলে, সেখানে তখন মগ আৱ পর্ণুগীজ জলদস্যুৱা
শিকারাবেষণে খোলপক্ষীর মত ৬৫ পেতে ব'সে থাকত।

সে সময় এখানে এ সকল ভঙ্গ ছিল না। এ সমস্ত জাহাঙ্গী তখন কীৰ্তি
ৱায়ের অধিকারে ছিল। এইখানে তাঁৰ শুদ্ধ দুর্গ ছিল—মগ জলদস্যদেৱ
সকলে তিনি অনেক বাবু লড়েছিলেন। তাঁৰ অধীনে সৈন্যসামগ্ৰ্য, কামান,
যুদ্ধেৰ কোষা সবই ছিল। সন্দীপ তখন ছিল পৰ্তুগীজ জলদস্যদেৱ প্ৰধান
আজড়া। এদেৱ আক্ৰমণ থেকে আঞ্চুৱক্ষণ কৰিবাৰ জন্মে এ অঞ্চলেৰ সকল
জমিদাৱকেই সৈন্যবল দৃঢ় ক'ৰে গড়তে হ'ত। এ বনেৱ পশ্চিম ধাৰ দিয়ে তখন
আৱ একট। ধাল বড় নদীতে পড়ত, বনেৱ মধ্যে তাৰ চিহ্ন এখনও আছে।

কীৰ্তি রায় অত্যন্ত অত্যাচাৰী এবং দুর্দৰ্শ জমিদাৱ ছিলেন। তাঁৰ রাজ্য
এমন শুল্ক মেঘে কমই ছিল, যে তাঁৰ অস্তঃপুরে একবাৰ না চুকেছে। তা
ছাড়া তিনি নিজেও এক প্ৰকাৰ জলদস্য ছিলেন। তাঁৰ নিজেৰ অনেকগুলো
বড় ছিপ ছিল। আসপাশেৰ জমিদাৱী এমন কি নিজেৰ জমিদাৱীৰ মধ্যেও
সম্পত্তিশালী গৃহস্থেৰ ধনৱত্তু স্তৰী-কন্যা লুটপাট-কৰা-কৰণ মহৎ-কাৰ্য্যে সেগুলি
ব্যবহৃত হ'ত।

কীৰ্তি রায়েৰ পাশেৰ জমিদাৱী ছিল কীৰ্তি রায়েৰ এক বন্ধুৰ। এঁৰা
ছিলেন চন্দ্ৰঘোপেৰ রাজা। রামচন্দ্ৰ রায়েদেৱ পৰ্তুনিদাৱ। অবশ্য সে নময়
অনেক পৰ্তুনিদাৱেৰ ক্ষমতা এখনকাৰ স্বাধীন রাজাদেৱ চেয়ে বেশী ছিল।
কীৰ্তি রায়েৰ বন্ধু মারা গেলে তাঁৰ তক্ষণবয়স্ক পুত্ৰ নৱনারায়ণ রায় পিতাৰ
জমিদাৱীৰ ভাৱ পান। নৱনারায়ণ তখন সবে যৌবনে পদার্পণ কৰেছেন,
অত্যন্ত শুণুৰ, বীৱি ও শক্তিমান। নৱনারায়ণ কীৰ্তি রায়েৰ পুত্ৰ চক্ৰল
ৱায়েৰ সমবয়সী ও বন্ধু।

সেবাৰ কীৰ্তি রায়েৰ নিমত্তণে নৱনারায়ণ রায় তাঁৰ রাজ্য দিনকৰক্তকেৰ
জন্মে বেড়াতে এলেন। চক্ৰল রায়েৰ তক্ষণী পত্ৰী লক্ষ্মী দেবী স্বামীৰ বন্ধু
নৱনারায়ণকে দেৰৱেৰ মত স্নেহেৰ চক্ষে দেখতে লাগলেন। দু'এক দিনেৰ
মধ্যেই কিঞ্জ সে স্নেহেৰ চোটে নৱনারায়ণকে বিব্ৰত হ'য়ে উঠতে হ'ল।
নৱনারায়ণ রায় তক্ষণবয়স্ক হ'লেও একটু গঞ্জীৱ-প্ৰকৃতি। বিহুৎ-চক্ৰল। তক্ষণী
বন্ধুপত্ৰীৰ ব্যৱ পৱিত্ৰসে গঞ্জীৱ-প্ৰকৃতি নৱনারায়ণেৰ যান বাঁচিয়ে চলা দুক্কৰ
হয়ে পড়ল।...আন ক'ৰে উঠেছেন, মাথাৰ তাজ খুঁজে পাওয়া থাব মা, নানা।

ଜ୍ଞାନଗାୟ ଖୁବେ ହସରାନ ହ୍ୟେ ତାର ଆଶା ଛେଡ଼େ ଦିଯେ ବ'ସେ ଆହେନ, ହଠାଂ
କଥନ ନିଜେର ବାଲିଶ ତୁଳତେ ଗିରେ ଦେଖେନ ତାର ନୀଚେଇ ତାଜ ଚାପା ଆହେ—
ଯଦିଓ ଏଇ ଆଗେଓ ତିନି ବାଲିଶେର ନୀଚେ ଖୁବେହେନ ।...ତୋର ପ୍ରିସ ତରବାହି-
ଖାନା ଦୁଫୁର ଥେକେ ବିକେଳେର ମଧ୍ୟେ ପାଁଚ ବାର ହାରିଯେ ଗେଲ, ଆବାର ପାଁଚ ବାରଇ
ନମ୍ବୁଣ୍ଡ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ ହାନ ଥେକେ ଖୁବେ ପାଓଯା ଗେଲ । ତାମୁଲେ ଏମନ ସବ
ଦ୍ରବ୍ୟେର ସମାବେଶ ହ'ତେ ଲାଗଲ, ସା କୋନୋ କାଳେଇ ତାମୁଲେର ଉପକରଣ ନମ୍ବ ।...
ତରଳ-ମନ୍ତ୍ରିକ ବଙ୍କୁପତ୍ରାକେ କିଛୁତେଇ ଏଂଟେ ଉଠିତେ ନା ପେରେ ଅତ୍ୟାଚାର-ଜର୍ଜରିତ
ନରନାରାୟଣ ରାଯ ଠିକ କରଲେନ ତାର ବଙ୍କୁର ଢୀଟି ଏକଟୁ ଛିଟଗ୍ରେଷ୍ଟ । ବଙ୍କୁର ଦୁର୍ଦ୍ଵାର
ଚକ୍ରଲ ରାଯ ମନେ ମନେ ଖୁବ ଖୁଲି ହ'ଲେଓ ବାଇରେ ଢୀକେ ବଲଲେନ—ତୁ ଦିନେର ଜଙ୍ଗ
ଏମେହେ ବେଚାରୀ, ଓକେ ତୁ ଯି ସେ ରକମ ବିଭିତ କ'ରେ ତୁଲେହ, ଓ ଆର କଥମେ
ଏଥାନେ ଆସବେ ନା ।

ଦିନ-କହେକ ଏ ରକମେ କାଟିବାର ପର କୌଣ୍ଡି ରାଯେର ଆଦେଶେ ଚକ୍ରଲ ରାଯକେ
କି କାଜେ ହଠାଂ ଗୋଡ଼େ ଯାଆର କରତେ ହ'ଲ ! ନରନାରାୟଣ ରାଯଙ୍କ ବଙ୍କୁପତ୍ରୀ କଥନ
କି କ'ରେ ବସେ, ମେଇ ଭୟେ ଦିନକତକ ସଶକ ଅବହାୟ କାଳ ଯାପନ କରିବାର ପର
ନିଜେର ବଜ୍ରାୟ ଉଠେ ଇପ ଛେଡ଼େ ବୀଚଲେନ । ଯାବାର ସମୟ ଲକ୍ଷୀ ମେବୀ ବ'ଳେ
ଦିଲେନ—ଏବାର ଆବାର ସଥନ ଆସବେ ଭାଇ, ଏମନ ଏକଟି ବିଶ୍ଵାସୀ ଲୋକ ସଙ୍ଗେ
ଏନୋ ସେ ରାତ-ଦିନ ତୋମାର ଜିନିଷପତ୍ର ସରେ ବ'ସେ ଚୌକୀ ଦେବେ—
ଦୁରାଲେ ତୋ ?

ନରନାରାୟଣ ରାଯେର ବଜରା ରାଯମଙ୍ଗଲେର ମୋହାନା ଛାଡ଼ିଯେ ଯାବାର ଏକଟୁ
ପରେଇ ଜଳଦଶ୍ୟଦେର ଦ୍ୱାରା ଆକ୍ରମଣ ହ'ଲ ।...ତଥନ ମଧ୍ୟାହ୍ନକାଳ, ପ୍ରଥର ରୋଡ଼େ
ବଜରାର ଦକ୍ଷିଣ ଦିକେର ଦିଲିଲୟ-ପ୍ରନାରୀ ଜଳରାଶି ଶାନାନୋ ତମୋଯାରେର ମତ
ଝକ୍ଝକ୍ କରଛିଲ, ମୟୁଦ୍ରେର ମେ ଅଂଶେ ଏମନ କୋନ ନୋକୋ । ଛିଲ ନା—ଯାରା
ମାହାୟ କରତେ ଆସତେ ପାରେ । ନେଟୋ ରାଯମଙ୍ଗଲ ଆର କାଳାବଦର ନନ୍ଦୀର ମୁଖ,
ମାଘନେଇ ବାର ମୁଖ, ମଦ୍ଦୀପ ଚ୍ୟାନେଲ, ଜଳଦଶ୍ୟଦେର ପ୍ରଧାନ ଘାଁଟି ।...ନର-
ନାରାୟଣେର ବଜରାର ରକ୍ଷୀରା କେଉ ହତ ହ'ଲ, କେଉ ମାଂଧ୍ୟାତିକ ଜଥମ ହ'ଲ ।
ନିଜେ ନରନାରାୟଣ ମନ୍ଦ୍ୟଦେଇ ଆକ୍ରମଣ ପ୍ରତିହିତ କରତେ ଗିଯେ ଉପଦେଶେ କିମେର
ଧୋଚା ଥେବେ ମଂଜୁଶ୍ଚ ହ'ଯେ ପଡ଼ିଲେନ ।

ଆମ ହ'ଲେ ଦେଖିଲେନ ତିନି ଏକ ଅକ୍ଷକାର ହାନେ ଶୁଭେ ଆଛେନ, ତାର ସାମନେ କି ଯେନ ଏକଟା ବଡ଼ ନକ୍ଷତ୍ରର ମତନ ଜଲଛେ ।...ଧ୍ୟାନିକଙ୍କଣ ଜ୍ଞାନେ ଚୋଥେର ପଳକ ଫେଲିବାର ପର ତିନି ବୁଝଲେନ ଯାକେ ନକ୍ଷତ୍ର ବ'ଲେ ମନେ ହେଁଛିଲ ତା ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ଏକଟି ଅତି କ୍ଷୁଦ୍ର ଗବାକ୍ଷପଥେ ଆଗତ ଦିବାଲୋକ ।...ନରନାରାୟଣ ଦେଖିଲେନ ତିନି ଏକଟି ଅକ୍ଷକାର କକ୍ଷେର ଆଶ୍ରି ମେଜେର ଓପର ଶୁଭେ ଆଛେନ, ସରେର ଦେଉସାଲେ ହାନେ ସବୁଜ ଶେଷେଲାର ଦଳ ଗଜିଯେଛେ ।

ଆରୋ କ-ଦିନ ଆରୋ କ-ରାତ କେଟେ ଗେଲ । କେଉ ତାର ଜନ୍ମେ କୋନ ଥାଇ ଆନନ୍ଦେ ନା, ତିନି ବୁଝଲେନ ଯାରା ତାକେ ଏଥାନେ ଏନେହେ ତାକେ ନା ଥେତେ ଦିଯେ ମେରେ ଫେଲାଇ ତାମେର ଉଦ୍ଦେଶ । ମୃତ୍ୟ ! ସାମନେ ନିର୍ବିମ ମୃତ୍ୟ !...

ଦେ ଦିନମାନଓ କେଟେ ଗେଲ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମ-ଜନିତ ବାଧ୍ୟାର ଏବଂ କୃଧା-ତୃଷ୍ଣାଯ ଅବସର-ଦେହ ନରନାରାୟଣେର ଚୋଥେର ସାମନେ ଥେକେ ଗବାକ୍ଷ-ପଥେର ଶେଷ ଦିବାଲୋକ ଛିଲିଯେ ଗେଲ ।...ତିନି ଅକ୍ଷକାର ସରେର ପାରାଣ-ଶ୍ୟାମ କୃଧା-କାହିର ଦେହ ପ୍ରସାରିତ କ'ରେ ଅଧୀରଭାବେ ମୃତ୍ୟୁର ଅପେକ୍ଷା କରତେ ଲାଗଲେନ ।...ପ୍ରକୃତିର ଏକଟା ଜ୍ଞାନୋଫର୍ମ ଆଛେ, ଯଦ୍ରଣା ପେରେ ଯବଚେ ଏମନ ପ୍ରୟାଣିକେ ମୃତ୍ୟୁ-ସ୍ଵର୍ଗା ଥେକେ ବୀଚାବାର ତଣେ ମେଟୋ ମୁମ୍ଭୁ' ପ୍ରାଣିକେ ଅଭିଭୂତ କରେ । ଧୀରେ ଧୀରେ ଦେନ ମେହି ଦୟାମୟୀ ମୃତ୍ୟୁ-ତଙ୍ଗୀ ଏନେ ତାକେ ଓ ଆଶ୍ରି କରଲେ । ଅନେକଙ୍କଣ ପରେ, କତକ୍ଷଣ ପରେ ତା ତିନି ବୁଝିଲେ ପାରଲେନ ନା—ହଠାଂ ଆଲୋ ଚୋଥେ ଲେଗେ ତାର ତଙ୍ଗ୍ଜାଘୋର କେଟେ ଗେଲ । ବିଶ୍ଵିତ ନରନାରାୟଣ ଚୋଥ ମେଲେ ଦେଖିଲେନ, ତାର ସାମନେ ପ୍ରଦୀପ-ହଟେ ଦୀଡିଯେ ତାର ବଞ୍ଚିପତ୍ତୀ ଲଙ୍ଘନୀ ଦେବୀ । କଥା ବଲତେ ଗିବେ ଲଙ୍ଘନୀ ଦେବୀର ଇଙ୍ଗିତେ ନରନାରାୟଣ ଥେମେ ଗେଲେନ । ଲଙ୍ଘନୀ ଦେବୀ ହାତେର ପ୍ରଦୀପଟି ଆଚଳ ଦିଯେ ଢକେ ନରନାରାୟଣକେ ତାର ଅଭୁନରଣ କରତେ ଇଙ୍ଗିତ କରଲେନ । ଏକବାର ନରନାରାୟଣେର ନମ୍ବେହ ହ'ଲ—ଏବ ସପ ନୟ ତ ? କିନ୍ତୁ ଐ ସେ ଦୀପ-ଶିଖାର ଉଙ୍ଗଳ ଆଲୋର ଆଶ୍ରି ଭିତ୍ତିଗାତ୍ରେ ସବୁଜ ଶୈଶେଲାର ଦଳ ସ୍ପଷ୍ଟ ଦେଖାଯାଇ !...

ନରନାରାୟଣ ଶକ୍ତିମାନ ଯୁବକ, କୃଧାର ଦୁର୍ବିଲ ହେଁ ପଡ଼ିଲେବେ ନିଶ୍ଚିତ ମୃତ୍ୟୁର ପ୍ରାପ୍ତ ଥେକେ ବୀଚାବାର ଉତ୍ସାହେ ତିନି ଦୃଢ଼ପଦେ ଅଗ୍ରବର୍ତ୍ତିନୀ କିପ୍ରଗାମିନୀ ବଞ୍ଚିପତ୍ତୀର ପଞ୍ଚାଂ ପଞ୍ଚାଂ ଚଲିଲେନ । ଏକଟା ବକ୍ରଗତି ପାଥରେର ସିଂଭି ଦିଯେ ଉପରେ ଉଠେ

একটা দীর্ঘ স্মৃতি পার হবার পর তিনি দেখলেন যে তাঁরা কীভিং রায়ের প্রাসাদের সামনের ধাল ধারে এসে পৌছেছেন। লক্ষ্মী দেবী একটা ছোট বেতে-বোনা ধলি বার ক'রে তাঁর হাতে দিয়ে বললেন—এতে ধাবার আছে, এখানে খেও না, তুমি সাতার জানো, ধাল পার হয়ে ওপারে গিয়ে কিছু খেয়ে নাও, তারপর যত শীগুগির পারো, পালিয়ে যাও।”

ব্যাপার কি নরনারায়ণ রায় একটু একটু বুঝলেন। তাঁর বিস্তৃত জমিদারী কীভিং রায়ের জমিদারীর পাশেই এবং তাঁর অবর্তমানে কীভিং রায়ই দম্ভুজমন্দিনীদেবের বৎশথরদের ভবিষ্যৎ পত্নিন্দার। অত বড় বিস্তৃত ভূসম্পত্তি দেন্তসামন্ত কীভিং রায়ের হাতে এলে তিনি কি আর কিছু আছ করবেন? কীভিং রায় যে মাথা নীচু ক'রে আছেন, তার এই কি কারণ নয় যে, তাঁর এক পাশে বাকলা, চন্দ্রবীপ—অন্তপাশে ভুলুয়ার প্রতাপশালী ভুইয়া রাজা লক্ষণমাণিক্য?

প্রদীপের আলোয় নরনারায়ণ দেখলেন, তাঁর বহুপঞ্জীর মুখের সে চৌল হাস্ত-রেখার চিহ্ন নেট, তাঁর মুখ্যানি সহামুভূতিতে-ভরা মাত্মুখের মতন স্নেহ-কোমল হ'য়ে এসেছে। তাঁদের চারিপাশে গাঢ় অঙ্ককার, মাথার ওপর আকাশের বুক চিরে দিগন্ত-বিস্তৃত উজ্জ্বল চায়াপথ, নিকটেই ধালের জল জোর ভোটার টালে তীরের হোগল। গাছ দলিয়ে কলকল শব্দে বড় নদীর দিকে ছুটেছে। নরনারায়ণ আবেগপূর্ণ ঝরে জিজ্ঞাসা করলেন—বোঁ-ঠাকুরণ! চঞ্চলও কি এর মধ্যে আছে?

লক্ষ্মী দেবী বললেন—না ভাই, তিনি কিছু জানেন না। এসব শঙ্কু-ঠাকুরের কীভিং। এই জন্তেই তাঁকে অন্ত জায়গায় পাঠিয়েছেন, এখন আমার মনে হচ্ছে। গোড়-ঠোড় সব মিথ্যে।

নরনারায়ণ দেখলেন, লজ্জার দৃঃখ্যে তাঁর বহুপঞ্জীর মুখ বির্ণ হয়ে উঠেছে। লক্ষ্মী দেবী আবার বললেন—আমি আজ জানতে পারি। খিড়কী গড়ের পাইক সর্দার আমায় যা বলে, তাকে দিয়ে দুপুর রাতের পাহাড়া সব সরিয়ে রেখে দিয়েছিলাম। তাই...

নৱনারায়ণ বললেন—বৈঠাকক্ষণ, আমাৰ এক বোন ছেলেবেলায় আৱা
গিয়েছিল—তুমি আমাৰ সেই বোন, আজি আবাৰ কিৰে এলো ?

লক্ষ্মী দেবীৰ পঢ়েৰ মতন মুখখানি চোখেৰ জলে ভেসে গেল। একটু
ইত্তত্ত্ব ক'ৰে বললেন—ভাই বলতে সাহস পাইলে, তবুও একটা কথা
বলছি—বোন ব'লে যদি রাখো...

নৱনারায়ণ জিজ্ঞাসা কৰলেন—কি কথা বৈঠাকক্ষণ ?

লক্ষ্মী দেবী বললেন...তুমি আমাৰ কাছে ব'লে যাও ভাই যে, খণ্ড-
ঠাকুৰেৰ কোন অনিষ্ট-চিন্তা তুমি কৰবে না ?

নৱনারায়ণ রায় একটুখানি কি ভাবলেন, তাৰপৰ বললেন—তুমি আমাৰ
প্রাণ দিলে বৈঠাকক্ষণ, তোমাৰ কাছে ব'লে যাছি—তুমি বেঁচে থাকতে
আমি তোমাৰ খণ্ডৰেৰ কোন অনিষ্ট-চিন্তা কৰব না।

বিদায় নিতে গিয়ে নৱনারায়ণ একবাৰ জিজ্ঞাসা কৰলেন—বৈঠাকক্ষণ,
তুমি কিৰে যেতে পাৱবে তো ?

লক্ষ্মী দেবী বললেন—আমি ঠিক যাবা, তুমি কিন্তু যত দূৰ পাৱো
ম'তিৰে গিয়ে তাৰপৰ ডাঙোয় উঠে চ'লে যেও।

নৱনারায়ণ রায় সেই ঘনকৃত্য অঙ্ককাৰেৰ মধ্যে নিঃশব্দে খালেৰ জলে
প'ড়ে মিলিয়ে গেলেন।...

লক্ষ্মী দেবীৰ প্ৰদীপটা অনেকক্ষণ বাতাসে নিবে গিয়েছিল—তিনি
অঙ্ককাৰেৰ মধ্যে দিয়ে খণ্ডৰেৰ গড়েৰ দিকে ফিরলৈন। একটু দূৰে গিয়েই
তিনি দেখতে পেলেন, পাশেৰ ছোট খালটাৰ দু'খানা। ছিপ মশালেৰ আলোয়
সজ্জিত হচ্ছে—ভয়ে তাঁৰ বুকেৰ রক্ত জ'মে গেল—সৰ্বনাশ ! এৱা কি তবে
জানতে পেৱেছে ? ফ্ৰতপদে অগ্নিৰ হয়ে গুপ্ত স্বড়জেৰ মুখে এসে তিনি
দেখলেন স্বড়জেৰ পথ খোলাই আছে। তিনি তাড়াতাড়ি স্বড়জেৰ মধ্যে
চুকে পড়লেন।

কীৰ্তি রায় বুৰুতেন নিজেৰ হাতেৰ আঙুলুও যদি বিষাক্ত হ'য়ে উঠে তো
তাকে কেটে ফেলাই সমস্ত শৰীৱেৰ পক্ষে মঙ্গল।...পৰদিন আবাৰ দিনেৰ

ଆଲୋ ଫୁଟେ ଉଠିଲ, କିନ୍ତୁ ଲଜ୍ଜା ଦେବିକେ ଆରା କୋନ ହିନ କେଉ ଦେଖେନି ।
ରାତର ହିଂସ ଅକ୍ଷକାର ଡାକେ ଗ୍ରାମ କ'ରେ ଫେଲେଛିଲ ।...

ନରନାରୀଙ୍ଗ ରାଯ় ନିଜେର ବାଜଧାନୀତେ ବ'ଳେ ସବ ଶୁଣିଲେନ—ଶୁଣ୍ଡକେର
ଦୁଃଖରେର ମୁଖ ବକ୍ଷ କ'ରେ କୌଣ୍ଡି ରାଯି ତୋର ପ୍ରତ୍ରବଧୁର ଖାସରୋଧ କ'ରେ ତୋକେ ହତ୍ତି
କରିବେଛେ । ଶୁଣେ ତିନି ଚଟୁପ କ'ରେ ରାଇଲେନ ।...ଏର କିଛିଦିନ ପରେ ତୋର କାମେ
ଗେଲ—ବାଶୁଶ୍ରାବ ଲକ୍ଷଣ ରାଯେର ମେଯେର ମଙ୍କେ ଶୈଖ ଚକ୍ରଲେର ବିଷେ ।

সেদিন রাত্রে টান্ড উঠলে নিজের আসাদ-শিখের বেড়াতে বেড়াতে
চারিদিকের শুভ শুন্দর আলোয় সাগরের দিকে দৃষ্টিপাত ক'রে দৃঢ়চিন্ত
নরনারায়ণ রাঘবের চোখের পাতা যেন ভিজে উঠল। তাঁর মনে হ'ল তাঁর
অভাগিনী বৌ-ঠাকুরগীর হৃদয়-নিঃসারিত নিষ্পাপ অকলম্প পবিত্র স্নেহের
চেউয়ে সারা জগৎ ভেদে যাচ্ছে...মনে হ'ল, তাঁরই অস্তরের শামলতায়
জ্যোৎস্না-ধোত বনভূমির অঙ্গে অঙ্গে শামলশুন্দর শ্রী...নীরব আকাশের তলে
তাঁরই চোখের দৃষ্ট হাসিটি তারায় তারায় নবমলিঙ্কার মতন ঝুঁটে উঠেছে।...
নরনারায়ণ রাঘবের পূর্বপুরুষের। ছিলেন দুর্দৰ্শ ভূম্যাধিকাৰী দস্যু—হঠাতঃ
পূর্বপুরুষের সেই বৰ্বৰ রক্ত নরনারায়ণের ধমনীতে নেচে উঠল, তিনি মনে
মনে বললেন—আমাৰ অপমান আমি এক রকম ভুলেচিলাম বৌ-ঠাকুৰণ,
কিন্তু তোমাৰ অপমান আমি নহ কৰিব না। কথনও।

କିଛିଦିନ କେଟେ ଗେଲ । ତାରପର ଏକଦିନ ଏକ ଶୀତେର ଭୋର ରାତ୍ରିଯିମ୍ବ କୁଣ୍ଡାସୀ କେଟେ ଘାସ୍ୟାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ଗେଲ, କୌଣ୍ଡି ରାସ୍ୟେର ଗଡ଼େର ଥାଳେର ମୁଖ ଛିପେ, ଝଲୁପେ, ଜାହାଜେ ଡ'ରେ ଗିଯେଛେ । ତୋପେର ଆସ୍ୟାଜେ କୌଣ୍ଡି ରାସ୍ୟେର ପ୍ରାସାଦ ଦୁର୍ଗେର ଭିତ୍ତି ଘନ ଘନ କେପେ ଉଠିତେ ଲାଗଲ । କୌଣ୍ଡି ରାସ୍ୟ ଶୁମଳେନ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ନରନାରାୟଣ ରାଯା, ସଙ୍ଗେ ଦୁରାଷ୍ଟ ପର୍ତ୍ତୁଗୀଜ ଜଲଦଶ୍ୟ ଦିବାଟିଓ ଗଞ୍ଜାଲେଦ୍ । ଉତ୍ସୟେର ସମ୍ମିଳିତ ବହରେ ଚଞ୍ଚିଥାନା କୋଷା ଥାଳେର ମୁଖେ ଚଢାଓ ହେଯେଛେ ; ପୂର୍ବ ବହରେର ବାକୀ ଅଂଶ ବାହିର ନଦୀତେ ଦ୍ୱାଡିଯେ !

ଏ ଆକ୍ରମଣେର ଜଣ୍ଡ କୀର୍ତ୍ତି ରାୟ ପୂର୍ବ ଥେକେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛିଲେନ—କେବଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଛିଲେନ ନା ନରନାରାୟଣେର ମଙ୍ଗ ଗଞ୍ଜାଲେସେର ଯୋଗଦାନେର ଜଣ୍ଟେ । ରାୟ

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ରାର ଏବଂ ରାଜ୍ଞୀ ଲଙ୍ଘଣ-ମାଣିକ୍ୟର ସହେ ଗଞ୍ଜାଳେନେର କହେକ ସଂମର ଥି'ରେ ଶକ୍ତତା ଚ'ଲେ ଆମଛେ, ଏ ଅବହ୍ଵାଯ ଗଞ୍ଜାଳେନ୍ ସେ ତୌଦେର ପଞ୍ଜିନାର ନରନାରାୟଣ ରାଯେର ସହେ ଯୋଗ ଦେବେ—ଏ କୌଣ୍ଡି ରାୟେର କାହେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅପ୍ରତ୍ୟାପିତ ସଟମା । ତା ହ'ଲେଓ, କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ଗଡ଼ ଥେକେଓ ତୋପ ଚଲନ ।

ଗଞ୍ଜାଳେନ୍ ହୁଦକ ନୈ-ବୀର । ତାର ପରିଚାଳନେ ଦଶଥାନା ହୁଲୁପ ଚଡ଼ା ଘୁରେ ଗଡ଼ର ପାଶେର ଛୋଟ ଖାଲେ ଚୁକତେ ଗିଯେ କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ନନ୍ଦାରାର ଏକ ଅଂଶ ଦ୍ୱାରା ବାଧା ପ୍ରାପ୍ତ ହ'ଲ । ଗଡ଼ର କାମାନ ମେଦିକେ ଏତ ପ୍ରଥର ସେ ଖାଲେର ମୁଖେ ଦ୍ୱାରିରେ ଥାକଲେ ବହର ମାର । ପଡ଼େ । ଗଞ୍ଜାଳେନ୍ ଦୁ'ଥାନା ଛୋଟ କାମାନ-ବାହୀ ହୁଲୁପ ଛୋଟ ଖାଲେର ମୁଖେ ବେଳେ ବାକୀଗୁଲେ ମେଦାନ ଥେକେ ଯୁରିଯେ ଏନେ ଚଡ଼ାର ପିଛନେ ଦ୍ୱାଡି କରାଲେ । ଗଞ୍ଜାଳେନେର ଅଧିନିଃସ୍ଥ ଅଗ୍ରତମ ଜଳଦର୍ଶ୍ୟ—ମାଇକେଲ ରୋଜାରିଓ ଡି ଭେଗୋ—ଏହି ଛୋଟ ବହର ଖାଲେର ମଧ୍ୟେ ଚୁକିଯେ ଗଡ଼ର ପଞ୍ଚମଦିକ ଆକ୍ରମଣ କରବାର ଜୟେ ଆଦିଷ୍ଟ ହ'ଲ ।

ଆର୍ତ୍ତିକିତ ଆକ୍ରମଣେ କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ନନ୍ଦାରା ଶକ୍ତ-ବହର କର୍ତ୍ତକ ଛିପି-ଆଟା ବୋତଲେର ମତନ ଖାଲେର ମଧ୍ୟେ ଆଟକେ ଗେଲ—ବାର ନଦୀତେ ଗିଯେ ଯୁଦ୍ଧ ଦେବାର କ୍ଷମତା ତାଦେର ଆଦ୍ଦୀ ରହିଲ ନା । ତବୁଓ ତାଦେର ବିଜ୍ଞମେ ରୋଜାରିଓ ଅନେକକ୍ଷଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କିଛୁ କ'ରେ ଉଠିତେ ପାରଲେ ନା । କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ନୈ-ବହର ହୁର୍ବଲ ଛିଲ ନା, କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ଗଡ଼ ଥେକେ ପଞ୍ଜୁଣୀଜ ଜଳଦର୍ଶ୍ୟଦେର ଆଜ୍ଞା ସମ୍ମିପ ଥୁବ ଦୂରେ ନୟ, କାଜେଇ କୌଣ୍ଡି ରାୟକେ ନୈ-ବହର ହୁଦୁଚ କ'ରେ ଗଡ଼ତେ ହେଯେଛିଲ ।

ବୈକାଳେର ଦିକେ ରୋଜାରିଓର କାମାନେର ମୁଖେ ଗଡ଼ର ପଞ୍ଚମ ଦିକଟା ଏକେବାରେ ଛମ୍ବି ଥେଯେ ପଡ଼େ ଗେଲ । ନରନାରାୟଣ ରାଯ ଦେଖିଲେନ ପ୍ରାୟ ତ୍ରିଶଥାନା କୋଷା ଅଥମ ଅବହ୍ଵାୟ ଖାଲେର ମୁଖେ ପ'ଡେ, କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ଗଡ଼ର କାମାନଗୁଲୋ ସବ ଚୁପ, ନଦୀର ଛପାଡ଼ ଧିରେ ନନ୍ଦା ନେମେ ଆମଛେ । ଉର୍କେ ନିଷ୍ଠନୀଳ ଆକାଶେ କେବଳମାତ୍ର ଏକ ଝାକ ଶଫୁନି କୌଣ୍ଡି ରାୟେର ଗଡ଼ର ଉପର ଚକ୍ରାକାରେ ଘୁରଛେ...ହିଠାଂ ବିଜ୍ଞମୋହନ ନରନାରାୟଣ ରାୟେର ଚୋଥେର ସମ୍ମିଥେ ବନ୍ଧୁ-ପତ୍ନୀର ବିଦାୟେର ରାତେର ସନ୍ଧ୍ୟାର ପଦ୍ମର ମତନ ବିଶାନଭରା ଝାନ ମୁଖଥାନି, କାତର ମିନତିପୂର୍ଣ୍ଣ ମେଇ ଚୋଥ ଦୁଟି ମନେ ପଡ଼ିଲ—ତୌତ୍ର ଅହଶୋଚନାୟ ତୌର ମନ

ତଥନି ତ'ରେ ଉଠିଲ । ...ତିନି କରେଛେ କି ! ଏହି ରକ୍ଷ କ'ରେ କି ତିନି ତୀବ୍ର ମେହମୟୀ ପ୍ରାଣଦାତୀର ଶେଷ ଅଶ୍ଵରୋଧ ରାଖିତେ ଏମେହେନ ?....

ନରନାରାୟଣ ରାୟ ହତ୍ଯା ଜାରି କରିଲେ—କୌଣସି ରାୟର ପରିବାରେ ଏକ ଆୟୀରଣ ଯେନ ପ୍ରାଣହାନି ନା ହୁଯ ।

ଏକଟ ପରେଇ ସଂବାଦ ଏଳ, ଗଡ଼େର ମଧ୍ୟେ କେଉ ନେଇ । ନରନାରାୟଣ ରାୟ ବିଶ୍ଵିତ ହଲେନ । ତିନି ତଥନି ନିଜେ ଗଡ଼େର ମଧ୍ୟେ ଚୁକଲେନ । ତିନି ଏବଂ ଗଞ୍ଜାଲେମ୍ ଗଡ଼େର ସମ୍ପତ୍ତ ଅଂଶ ତମ କ'ରେ ଥୁଁଝଲେନ—ଦେଖିଲେନ ସତିଯିଇ କେଉ ନେଇ । ପର୍ତ୍ତ୍ତୀଜ ବହରେର ଲୋକେରା ଗଡ଼େର ମଧ୍ୟେ ଲୁଠପାଟ କରିତେ ଗିଯେ ଦେଖିଲେ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ ଜ୍ଵର୍ଯ୍ୟାଦି ବଡ଼ କିଛି ନେଇ । ପରଦିନ ସିପିହର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲୁଠପାଟ ଚଳିଲ... କୌଣସି ରାୟର ପରିବାରେ ଏକ ଆୟୀରଣ ନନ୍ଦାନ ପାଓଯା ଗେଲ ନା । ଅପରାହ୍ନେ କେବଳମାତ୍ର ଦୁଖନା ଶୁଲ୍ପ ଥାଲେର ମୁଖେ ପାହାରା ରେଖେ ନରନାରାୟଣ ରାୟ ଫିରେ ଚ'ଲେ ଗେଲେନ । .

ଏହି ଘଟନାର ଦିନ-କଥେକ ପରେ, ପର୍ତ୍ତ୍ତୀଜ ଜଳଦଙ୍ଗ୍ୟର ଦଳ ଲୁଠପାଟ କ'ରେ ଚ'ଲେ ଗେଲେ, କୌଣସି ରାୟର ଏକ କର୍ମଚାରୀ ଗଡ଼େର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଆକ୍ରମଣେର ଦିନ ସକାଳେଇ ଏ ଲୋକଟି ଗଡ଼ ଥିଲେ ଆରଣ ଅନେକର ମଧ୍ୟେ ପାଣିଯେହିଲ । ଦୂରତେ ଦୂରତେ ଏକଟା ବଡ଼ ଥାମେର ଆଡ଼ାଲେ ମେ ଦେଖିଲେ ପେଲେ ଏକଜନ ଆହିତ ମୁମ୍ବୁ ଲୋକ ତାକେ ଡେକେ କି ବଲବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛେ । କାହେ ଗିଯେ ମେ ଲୋକଟାକେ ଚିନିଲେ—ଲୋକଟି କୌଣସି ରାୟର ପରିବାରେ ଏକ ବିଶ୍ଵତ ପୁରୋନୋ କର୍ମଚାରୀ । ତାର ମୃତ୍ୟୁକାଳୀନ ଅସ୍ପିଷ ବାକ୍ୟ ଆଗନ୍ତକ କର୍ମଚାରୀଟି ମୋଟାଯୁଟି ସା ବୁଝିଲେ, ତାତେଇ ତାର କପାଳ ସେମେ ଉଠିଲ । ମେ ବୁଝିଲେ କୌଣସି ରାୟ ତୀବ୍ର ପରିବାରବର୍ଗ ଏବଂ ଧନରତ୍ନ ନିଯେ ଘାଟିର ନୀଚେର ଏକ ଗୁପ୍ତସ୍ଥାନେ ଆଶ୍ରମ ନିଯେଛେନ ଏବଂ ଏହି ଲୋକଟି ଏକମାତ୍ର ତାର ନନ୍ଦାନ ଭାବେ । ତଥନକାର ଆମଲେ ଏହି ଗୁପ୍ତ ଶୃଙ୍ଖଳା ପ୍ରାୟ ସକଳ ବାଡ଼ୀତେଇ ଥାକିଲା ଏବଂ ଏର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଏମନ ଛିଲ ଯେ ବାହିରେ ଥିଲେ କେଉ ଏଗୁଲେ ନା ଖୁଲେ ଦିଲେ ତା ଥିଲେ ବେଳବାର ଉପାୟ ଛିଲ ନା । ...କୋଥାଯି ମେ ଘାଟିର ନୀଚେ ଥିଲ, ତା ସ୍ପଷ୍ଟ କ'ରେ ବଲବାର ଆଗେଇ ଆହିତ

ଲୋକଟି ମାରା ଗେଲ । ବହୁ ଅନୁସନ୍ଧାନେଓ ଗଡ଼େର କୋନ୍ ଅଂଶେ ଥେଣେ ଗୁଣ୍ଠଳାଙ୍କୁ ଛିଲା
ତା କେଉ ସନ୍ଧାନ କରତେ ପାରିଲେ ନା ।

ଏହି ରକମେ କୌଣ୍ଠି ରାଯ ଓ ତା'ର ପରିବାରବର୍ଗ ଅନାହାରେ ତିଲେ ତିଲେ ଖାସ-
ଝକ୍କ ହୟେ ଗଡ଼େର ଯେ କୋନ୍ ନିଭୃତ ଭୂ-ଗର୍ଭଙ୍କ କଙ୍କେ ମୃତ୍ୟୁମୁଖେ ପତିତ ହଲେନ, ତା'ର
ଆୟର କୋନ୍ ସନ୍ଧାନିଇ ହଁଲ ନା...ମେହି ବିରାଟ ପ୍ରାମାଣ-ଦୂରେର ପର୍ବତ-ପ୍ରମାଣ ମାଟି-
ପାଥରେର ଚାପେ ହତଭାଗ୍ୟଦେର ଶାଦୀ ହାଡଗୁଲୋ ଯେ କୋନ୍ ବାଯୁଶ୍ଵର ଅନ୍ଧକାର
ଭୂ-କଙ୍କେ ତିଲେ ଗୁଡ଼ୋ ହଞ୍ଚେ, କେଉ ତା'ର ଥବର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜାନେ ନା ।

ହେଠ ଛୋଟ ଖାଲଟା ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ସମ୍ବୀପ ଚ୍ୟାନେଲେଇ ଏକଟା ଥାଡ଼ି । ଥାଡ଼ିର
ଧାର ଥେକେ ଏକଟୁଖାନି ଗେଲେ ଗଭୀର ଅରଣ୍ୟେର ଭିତର କୌଣ୍ଠି ରାଯେର ଗଡ଼େର ବିଶାଳ
ଧୂମସ୍ତକ୍ ଏଥନେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଛେ ଦେଖା ଯାବେ । ଧାଲ ଥେକେ କିଛି ଦୂରେ ଅରଣ୍ୟେର
ମଧ୍ୟେ ଦୁଇ ସାର ପ୍ରାଚୀନ ବକୁଳ ଗାଛ ଦେଖା ଯାଯା, ଏଥନ ଏ ବକୁଳ ଗାଛେର ସାରେର
ମଧ୍ୟେ ଦୁର୍ଭେତ୍ତ ଜଙ୍ଗଳ ଆର ଶୂଳୋ-କ୍ଷାଟାର ବନ, ତଗନ ଏଥାନେ ରାଜପଥ ଛିଲ । ଆର
ଥାନିକଟା ଗେଲେ ଏକଟା ବଡ଼ ଦୀଘି ଚୋଥେ ପଡ଼ିବେ । ତାରିହ ଦଙ୍ଗିଣେ କୁଚୋ ଇଟେର
ଜଙ୍ଗଲାବୃତ ତୁପେ ଅର୍ଦ୍ଧ-ପ୍ରୋଥିତ ହାଙ୍ଗର-ମୁଖୋ ପାଥରେର କଢ଼ି, ଭାଙ୍ଗା ଥାମେର ଅଂଶ
—ବାରଭୂ ଇଯାଦେର ବାଂଲା ଥେକେ, ରାଜ୍ଞୀ ପ୍ରତାପାଦିତ୍ୟ ରାଯେର ବାଂଲା ଥେକେ ବର୍ତ୍ତ-
ମାନ ଯୁଗେର ଆଲୋଯ ଉକି ମାରଇଛେ । ଦୀଘିର ବେ ଇଟକ-ସୋପାନେ ନକାଳ-ସନ୍ଧ୍ୟାଯ
ତଥନ ଅତୀତ ଯୁଗେର ରାଜବଧୁଦେର ବାଙ୍ଗ ପାରେର ଅଲକ୍ଷକ ରାଗ ଫୁଟେ ଉଠିତ, ଏଥନ
ମେଥାନେ ଦିନେର ବେଳାଯ ବଡ଼ ବଡ଼ ବାଘେର ପାଯେର ଥାବାର ଦାଗ ପଡ଼େ, ଗୋଖୁରା
କେଉଟେ ସାପେର ଦଲ ଫଣା ତୁଲେ ଦୂରେ ବେଡ଼ାଯା ।

ବହଦିନ ଥେକେହି ଏଥାନେ ଏକଟା ଅସ୍ତ୍ର ବ୍ୟାପାର ଘଟେ ଥାକେ । ଦୂପର ରାତେ
ଗଭୀର ବନଭୂମି ସଥମ ନୀରବ ହୟେ ଯାଯା, ହିନ୍ତାଳ ହିଙ୍ଗଳ ଗାଛେର କାଳୋ ଗୁଡ଼ିଶୁଲୋ
ଅନ୍ଧକାରେ ସଥନ ବନେର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରେତେର ମତ ଦୀଡ଼ିଯେ ଥାକେ...ସମ୍ବୀପ ଚ୍ୟାନେଲେର
ଜୋଯାରେ ଚେତୁରେ ଆଲୋକେଣ୍କ୍ଷେପୀ ଲୋନା ଜଳ ଖୁବି ମୁଖେ ଜୋନାକୀର
ମତନ ଜଳତେ ଥାକେ...ତଥନ ଧାଲ ଦିଯେ ନୌକା ବେଯେ ଯେତେ ଯେତେ ମୋହ-ମଧୁ
ସଂଗ୍ରାହକେରା କତବାର ଶୁନେଛେ, ଅନ୍ଧକାର ବନେର ଏକ ଗଭୀର ଅଂଶ ଥେକେ କାରା
ଯେନ ଆର୍ତ୍ତବରେ ଚୀକାର କରଛେ—ଓଗୋ ପଥ୍ୟାତ୍ରୀରା, ଓଗୋ ନୌକାଯାତ୍ରୀରା...-

ଆମରା ଯେ ଏଥାନେ ଖାନକଙ୍କ ହସ୍ତେ ମାରା ଗେଲାମି...ଦୟା କ'ରେ ଆମାଦେର ତୋଳେ;
 ...ଓଗୋ ଆମାଦେର ତୋଳେ...
 ଭରେ ବେଶୀ ରାତ୍ରେ ଏ ପଥେ କେଉଁ ନୌକା ବାଇତେ ଚାଯ ନା ।

ଖୁକ୍କୀର କାଣ୍ଡ

ହରି ମୁଖ୍ୟେର ମେଘେ ଉମା କିଛୁ ଥାଏ ନା । ନା ଥାଇୟା ଥାଇୟା ରୋଗା ହଇୟା ପଡ଼ିଯାଇଁ ବଡ଼ ।

ଉମାର ବସ ଏହି ଘୋଟେ ଚାର । କିନ୍ତୁ ଅମନ ଦୁଃଖ ମେଘେ ପାଡ଼ା ଖୁଜିଯା ଆର ଏକଟି ବାହିର କ'ରୋ ତୋ ଦେଖି ?...ତାହାର ମା ସକାଳେ ଦୁଃଖ ଥାଓଯାଇତେ ବନ୍ଦିଆ କତ ଭୁଲାଯ, କତ ଗଲ୍ଲ କ'ରେ, ସବ ମିଥ୍ୟା ହୁଁ । ଦୁଧେର ବାଟିକେ ମେ ବାଧେର ମତ ଭୟ କ'ରେ—ମାୟେର ହାତେ ଦୁଧେର ବାଟି ଦେଖିଲେଇ ସୋଜା ଏକଦିକେ ଟାନ୍ ଦିଯା ଦୌଡ଼ ।

ମା ବଲେ—ରାତ୍ରି ଦୁଃଖ ମେଘେ, ତୋମାର ଦୁଃଖ ଆମି...ଦୁଃଖ ଥାବେନ ନା, ହଜି ଥାବେନ ନା, ଥାବେନ ଯେ କି ଦୁନିଆୟ ତାଓ ତୋ ଜୋନି ନେ—ଚ'ଲେ ଆୟ ଇଦିକେ...

ଖୁକ୍କୀ ନିରପାୟ ଦେଖିଯା କାହା ହୁକୁ କରେ । ତାହାମ ମା ଧରିଯା ଫେଲିଯା ଜୋବ କରିଯା କୋଳେ ଶୋଯାଇୟା ବିରୁକ ମୁଖେ ପୁରିଯା ଦୁଃଖ ଥାଓଯାୟ । କିନ୍ତୁ ଜୋବ-ଜୀବରମଣିତେ ଅର୍ଦ୍ଧକେର ଉପର ଦୁଃଖ ଛଡ଼ାଇୟା ଗଡ଼ାଇୟା ଅପଚୟ ହୁଁ, ବାକୀ ଅର୍ଦ୍ଧକୁଟୁମ୍ବ କାଯଙ୍କେଶେ ଖୁକ୍କୀର ପେଟେ ଯାଏ କି ନା ଯାଏ ।

ନମୟେ ନମୟେ ମେ ଆବାର ମେଘେର ନଷ୍ଟେ ଲଡ଼ାଇ କରେ । ଚାର ବଚବ ବସନ୍ତ ବଟେ, ନା ଥାଇୟା ଥାଇୟା କାଟି କାଟି ହାତ ପାଓ-ବଟେ, କିନ୍ତୁ ତାହାକେ କାଗଦାୟ ଫେଲିତେ ତାହାର ମାୟେର ଏକ ଏକଦିନ ଗଲମ୍ବର୍ଦ୍ଦିଶ । ରାଗ କରିଯା ମା ବଲେ— ଧାକୁ ଆପଦ ବାଲାଇ କୋଥାକାର, ନା ଥାସ ତୋ ବୟେ ଗେଲ ଆମାର—ମାରାଦିନ ଧେଟେ ଧେଟେ ମୁଖେ ରଙ୍ଗ ଉଠିବେ, ଆବାର ଓହ ଦଶ ମେଘେର ନଷ୍ଟେ ଦିନେ ପାଚବାର କୁଣ୍ଡି କ'ରେ ଦୁଃଖ ଥାଓଯାବାର ଶକ୍ତି ଆମାର ନେଇ—ମୟ ଶୁକିଯେ ।

ଖୁକ୍କୀ ବୀଚିଯା ଯାଏ, ଛୁଟିଯା ଏକ ଦୌଡ଼େ ବାଡ଼ୀର ସାମନେର ଆମତଳାୟ ଦୀଢ଼ାଇୟା ଚେଂଚାଇୟା ନମବସନ୍ତୀ ସଞ୍ଜିନୀକେ ଡାକେ—ଓ ନେହୁ ଉ-ଉ...

ତାହାର ବାବା ଏକଦିନ ବାଡ଼ୀତେ ବଲିଲ—ଦେଖ ଖୁକ୍କୀଟାକେ ଆଜ ଦିନ ପନ୍ଥେରୋ ଭାଲ କ'ରେ ଦେଖିନି—ଆମବାର ନମୟ ଦେଖି ପଥେର ଉପର ଖେଲା କ'ଛେ, ଏମନି ରୋଗା ହସେ ଗିଯେଛେ ଧେନ ଚେନା ଯାଏ ନା, ପିଠଟା ସଙ୍ଗ, କର୍ତ୍ତାର ହାଡ଼

ବେରିଯେଛେ, ଅନୁଧ୍ୱ-ବିନୁଧ୍ୱ ନେଇ, ଦିନ ଦିନ ଓରକମ ରୋଗା ହସେ ପଡ଼ିଛେ କେନ ବଲୋ ତୋ ?

ଥୁକ୍କୀର ମା ବଲେ—ପଡ଼ିବେ ନା ଆର ରୋଗା ହସେ ? ନାରା ଦିନ ରାତେ କ'ବିନୁକ ଦୂର ପେଟେ ଯାଏ ? ଘରେ ଘରକ, ଆମି ଆର ପାରି ନେ ଲଡ଼ାଇ କରତେ....କେ ଏଥିନ ଓହ ଦସ୍ତି ଯେବେକେ ରୋଜ ରୋଜ ଯାଏ ଦୂର ଥାଓଯାତେ ? ଯାଏ ଓର କପାଳେ ଥାକେ ତାଇ ହୋକ ଗେ...

ତାଇ ହସ । ଦସ୍ତି ମେସେ ଶୁକାଇତେ ଥାକେ ।

ଭାଦ୍ର ମାସ, ହଠାଏ ବର୍ଷା ବକ୍ଷ ହଇଯା ରୋତ୍ର ବଡ ଚଡ଼ିଯା ଉଠିଯାଛେ, ଗ୍ରାମେର ଡୋବା ପୁରୁରେ ସାରା ଗ୍ରାମେର ପାଟକ୍ଷେତର ପାଟେର ଝାଟି ଭିଜାନୋ ।...ନାହିଁର ଧାରେ କାଶେର ଫୁଲ ଫୁଟିରାଛେ ।

ଗ୍ରାମେର ହୀକୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀର ଆଡ଼ତେ ଏହି ସମୟେ କାଜକର୍ମେର ବଡ ଭୀଡ । ନାନାଦେଶେର ଧାନେର ଓ ପାଟେର ନୌକା ନବ ଗଞ୍ଜାର ଘାଟେ ଜଡ଼ୋ ହଇଯାଛେ । ହରିଶ ଯୁଗୀ ଆଡ଼ତେର କୟାଳ—କୁଟୀର ଫେର୍ତ୍ତାଯ ଏକ ମଗ ଧାନେ ଆରା ଦେଇ ଦଶେକ ଚୁକାଇଯା ଲାଗୁ ତାହାର କାଛେ ଛେଲେଖେଲା ମାତ୍ର । ହାଙ୍ଗରେର ମୁଖ୍ୟୋଦ୍ଧାଇ ବଡ ଏକଥାନା ମହାଜନୀ ନୌକା ହିତେ ଧାନେର ବଞ୍ଚା ନାରିତେଛେ, ପଟ୍ଟପଟି ଗାଛେର ଛାଯାଯ ଉଚୁକରା ଧାନେର ସୃପ ହିତେ ହରିଶ ସୁର ସଂଘୋଗେ କୁଟୀର କରିଯା ଧାନ ମାପିତେଛେ—ରାମ—ରାମ—ରାମ ହେ ରାମ—ରାମ ହେ ହୁଇ—ହୁଇ ହୁଇ—ହୁଇ ହେ ତିନ—ତିନ..

ଗଫୁର ମାରି ଡାବା ହଁକାଯ ତାମାକ ଟାନିତେ ଟାନିତେ ବଲିତେଛେ—ତା ନେନ୍ ଗୋ କୟାଳ ମଶାଇ, ଏକଟୁ ହାତ ଚାଲିଯେ ନେନ୍ ଦିକି ଯୋରା ଏକବାର ଦେଖି ? ଇଦିକି ନୋନା ଗାଙ୍ଗେ ଗୋନ୍ ନାମଲି କି ଆର ନୌକା ବାଇତି ଦେବାନେ ?

ହରି ମୁଖ୍ୟେ ମହାଶୟକେ ଏକଟୁ ବ୍ୟକ୍ତ-ସମସ୍ତଭାବେ ଆସିତେ ଦେଖିଯା ହୀକୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ବଲିଲେନ—ଆରେ ଏସ ହରି, କି ମନେ କ'ରେ ?...ଏଣୋ ତାମାକ ଥାଓ...

—ନା ଥାକ ତାମାକ—ଇମ୍ବେ ଆମାର ମେରେଟାକେ ଇଦିକେ ଦେଖେ ହୀକ ? ନା ?....ବଡ ମୁକ୍କିଲେ ଫେଲେଛେ ବୀଦର ମେସେ...ବାରୋଟା ବାଜେ, ମେହି ବାଡ଼ୀ ଥିକେ ନାକି ବେରିଯେଛେ ସକାଳ ନ'ଟାର ମମସ...ଏକଟୁ ଦେଖି ଭାଇ ଥୁଣ୍ଜେ, ଏତ ଜ୍ଞାଲାତନ୍ତ୍ର କ'ରେ ତୁଲେଛେ ମେରେଟା, ମେ ଆର ତୋମାକେ କି ବଲବ...

ଅନେକ ଖୋଜାଥିଲିର ପରେ ରାସବାଡ଼ୀର ପଥେ ଉଥାକେ ଧୂଗାର ଉପର ପା ଛଡ଼ାଇୟା ବସିଯା କି ଏକଟା ହାତେ ଲାଇୟା ଚୁଣିତେ ଓ ଆପନ ମନେ ବକିତେ ଦେଖା ଗେଲା ।

ଓରେ ଛଞ୍ଚୁ ଘେରେ...

ହରି ମୁଖ୍ୟେ ଗିଯା ଘେରେକେ କୋଳେ ତୁଲିଯା ଲାଇଲେନ । ବାବାର କୋଳେ ଉଠିତେ ପାଇସା ଉମା ଖୁବ ଖୁଶି ହିଲ, ହାତ ପା ନାଡ଼ିଯା ବଲିତେ ଲାଗିଲ—ବାବା, ଓ ବାବା...ଓହ ଓଦେର ନାହୁ ଭାବି ଛଞ୍ଚୁ...ଏହି, ଏହି ଦୁଃ ଏହି ଦୁଃ ନା...ଆମି ଦୁଃ ଥାଇ, ନା ବାବା ?

—ବେଶ ଘେରେ, ଦୁଃ ଖେତେ ହୟ । ଓଟା କି ଥାଇସ, ହାତେ କି ?

—ନେବେଙ୍କୁ, ଓହ ପୁଟିର ମାମା ଏମେହେ, ତାଇ ଦିଯେଛେ ।

ବାଡ଼ୀତେ ପା ଦେଉୟାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉଥାର ଶାନ୍ତି ଶୁଣ ହୟ । ବାଟିଭାରା ଦୁଃ, ଝିଲୁକ ଟାନାଟାନି ଇତ୍ୟାଦି । ତାହାର କାଙ୍ଗା, କାକୁତି-ମିନତି ପାଷାଣୀ ମା ଶୋନେ ନା...ଜୋର କରିଯା ଝିଲୁକ ମୁଖେ ପୁରିଯା ଦିଯା ଚୌକେ ଚୌକେ ଦୁଃ ଥାଓୟା...ଶେବେର ଦିକଟାଯ ମେ ପା ଛାଁଡ଼ିତେ ଗିଯା ଧାନିକଟା ଦୁଃଖକ ବାଟିଟା ଉଟାଇୟା ଫେଲିଯା ଦିଲ ।

ହୁମ୍ ହୁମ୍ ଦୁଇ ନିର୍ଧାତ କିଲ ପିଠେ । ପିଠ ପ୍ରାୟ ବୀକିଯା ଯାଏ ।

—ହତଭାଗା ଦନ୍ତ ଆପଦ କୋଥାକାର—ଛ'ମେନ କ'ରେ ଦୁଃ ଟାକାଯ, ଭାତ ହୋଟେ ନା; ଦୁଧେର ଖରଚ ଯୋଗାତେ ଯୋଗାତେ ପ୍ରାଣ ଗେଲ...ଦନ୍ତ ମେଯେର ଶ୍ଵାକରା ଦେଖ...ଆଜେକଟା ଦୁଃ କିନା ନା ଠ୍ୟାଂ ଛାଁଡେ ମାଟିତେ ଦିଲେ ଫେଲେ ? ..

ଖୁକ୍କି କମ ଦମ ସାମ୍ଲାଇୟା ଲାଇବାର ପରେ ପା ଛଡ଼ାଇୟା କାଦିତେ ବସିଲ । ଅନେକକୁଣ୍ଠ କାଦିଲ ।

ବେଳା ପଡ଼ିଯା ଆମେ । ଓଦେର ଉଠାନେ ପୂର୍ବପୁରୁଷେର ଆମଲେର ବିଜୁ ଆମ-ଗାହେର ଛାଯାଯ ଅପରାହ୍ନେର ରୋଦକେ ଆଟ୍କାଇୟା ରାଖେ । ଖୁକ୍କି ବସିଯା ବନିଯା ବାବେ, ଅପରେର ବାଡ଼ୀତେ ଭାଲ ଧାବାର ଧାଇତେ ପାଓୟା ଯାଏ—ମିଟି—ତାହାଦେର ବାଡ଼ୀତେ ଶୁଣୁ ଦୁଃ ଆର ଦୁଃ ।

ତାହାର ମା ବଲିଲ—ଟିପ ପରବି ଓ ଦନ୍ତି ?

ଖୁକ୍କି ଘାଙ୍ଗ ନାଡ଼ିଯା ମାଯେର କାଛେ ସରିଯା ଆସିଲ ।

—ବଲେ ନୟନ-ତାରା ଟିପ, ଦୁଟୋ କ'ରେ ଏକ ପରସ୍ୟ, ବେଶ ଟିପଣ୍ଡଳୋ—ନ'ରେ ଏମେ ବୋସ ଦିକି ?

ଟିପ ପରିଯା ଥୁକୀ ଆବାର ପାଡ଼ା ବେଡ଼ାଇତେ ବାହିର ହୟ । ବୀଶବନେର ତଳା ଦିନ୍ବା ଗୁଟି ଗୁଟି ହାଟେ । ପୁନରାୟ ମେ ଲୋଭେ ଲୋଭେ ରାଯବାଡ଼ୀ ଯାଏ, ପରେର ବାଡ଼ୀତେଇ ସତ ଭାଲ ଥାବାର । ବିଶ୍ଵଟ, ନେବେଞ୍ଚୁନ, କତ କି ।

ନାହୁଦେର ଉଠାନେ ପୈପେ ଗାଛେର ମାଧାର ଦିକେ ତାହାର ଚୋକ ପଡ଼ିତେ ମେ ପ୍ରଥମଟା ଅବାକ ହଇୟା ଗେଲ—ମଜିନୀକେ ଡାକିଯା ଦେଖାଇୟା କହିଲ—ଓ ନାହୁ, ଐ ପିପେ ।

ପୈପେ ତାହାର ମା କାଟିଯା ଥାଇତେ ଦେଇ, ବେଶ ଥାଇତେ ଲାଗେ, କିନ୍ତୁ ତାହା ଗାଛେର ଆଗଭାଲେ କି ଅମନ ଭାବେ ଦୋଲେ ! ଚାହିୟା ଚାହିୟା ମେ କିଛୁ ଠାହର କରିତେ ପାରିଲ ନା । .

ପୂଜାର କିଛୁ ପୂର୍ବେ ଥୁକୀର ଆପନ ମାମା କଲିକାତା ହିତେ ଆମିଲ । ଏତ ଧରନେର ଥାବାର କଥନ ଓ ମେ ଚଙ୍ଗେ ଦେଖେ ନାହିଁ । କିମିମି ଦେଉ ମେଠାଇ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଅମୃତ ଜିଲ୍‌ପି, ଗଜା, କମଳାଲେବୁ ଆବା କତ କି !

ପାଶେର ଗ୍ରାମେ ଯାମାର ଏକ ବନ୍ଦୁ ବାଡ଼ୀ । ଯାମା ପରଦିନ ମକାଳେ ଉଠିଯା ତାହାକେ ସାଜାଇୟା ମଙ୍ଗେ କରିଯା ଲାଇୟା ଚଲିଲ ।

ପଥେ କେ ଏକଜନ ମାହିକେଲେ ଚଢ଼ିଯା ଯାଇତେଛେ, ଥୁକୀ ଚାହିୟା ଚାହିୟା ଦେଖିଲ । ଯାମାକେ ବଲିଲ—ଓ କେ ଗେଲ ଯାମା ?

—ଓ ରାତ୍ରା ଦିନେ ଯାଛେ ଏକଜନ ଲୋକ ..

ଉମା ବଲିଲ—ଫରନା ମୁଖ, ଫରନା ଜାମା ଗାୟ, ନା ମାମା ? .. ଚମ୍ବକାର ! ..

ତାହାର ମାମା ହାନିଯା ବଲିଲ—‘ଚମ୍ବକାର’ କଥାଟା ତୁହି ଶିଖିଲ କି କ'ରେ ? .. ଆଜ୍ଞା ଥୁକୁ ତୁହି ଓକେ ବିଯେ କରବି ?

ଉମା ସପ୍ରତିଭ ମୁଖେ ଘାଡ଼ ନାଡିଯା ଜାନାଇଲ ତାହାର କୋନ ଆପନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଭାଦ୍ରେର ଶେଷ, ମ୍ୟାଲେରିଯାର ସମୟ, ତବେ ଏଥନ ଥୁବ ବେଶୀ ଆରମ୍ଭ ହୟ ନାହିଁ, ବାଡ଼ୀ ବାଡ଼ୀ କୌଥାମୁଡ଼ି ଦେଓଯା ଗୁରୁ ହିତେ ଏଥନ ଦେରୀ ଆଛେ । ଉମାର ଇାଟୁନିର ବେଗ ନିଷ୍ଟେଜ ହଇୟା ପଡ଼ିତେ ଥାକେ, କ୍ରମେ ମେ ମାଝେ ମାଝେ ପଥେର

ଧାରେ ବସିଲେ ଲାଗିଲ, ଯାବେ ଯାବେ ହାଇ ତୁଳିତେ ଲାଗିଲ । ତାହାର ଯାମା
ବଲିଲ—କି ହେଲେ ଥୁବୁ, ରକ୍ତ ବଡ଼ ବଡ ବେଶିରେ, ଆର ବେଶି ନେଇ ଚଙ୍ଗ...

ବକୁର ବାଡ଼ୀ ପୌଛିବାର ପୂର୍ବେଇ ଉମା ବଲିଲ—ମାମା ଆମାର ଶୀତ ଲାଗିଲେ...
—ଶୀତ କି ରେ ? ଭାତ୍ରମାନେ ଏହି ଗରମେ ଶୀତ ? ଓ କିଛୁ ନା, ଚଳ ..

ଥୁକ୍କୀ ଆର କିଛୁ ନା ବଲିଯା ବେଶ ଚଲିଲ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ଥାନିକ ଦୂର ଗିଯା
ତାହାର ମନେ ହଇଲ ଶୀତ ଏକଟୁ ବେଶି ବେଶିଇ କରିଲେଛେ । ଶୁଦ୍ଧ ଶୀତ ନନ୍ଦ, ତୁରାଓ
ପାଇଯାଇଛେ । ସେ ସାହସେ ଭର କରିଯା ବଲିଲ—ମାମା, ଆମି ଜଳ ଥାବ...

—ବଡ ବିପର ଦେଖି ତୋ, ଆଜ୍ଞା ଆଗେ ଚଳ ଗିଯେ ପୌଛୁଇ—ଥେଣ ଏଥନ
ଜଳ...

ଗନ୍ତୁବ୍ୟଷ୍ଠାନେ ପୌଛିଯା ଉମାର ମାମା ତାହାର କଥା ତୁଲିଯାଇ ଗେଲ । ଅନେକଦିନ
ପରେ ପୁରାତନ ବକୁଦେର ନଙ୍ଗେ ସାକ୍ଷାତ, ଗନ୍ଧଗୁଡ଼ବ ଓ ହାସିଟାଟ୍ଟାର ମନ୍ଦଳ ହଇଯାଇଲ ।
ଉମାର ସୁଖଦଃଖେର ଦିକେ ଚାହିବାର ଅବକାଶ ପାଇଲ ନା । ଉମା ଦୁ'ଏକବାର କି
ବଲିଲ, ଆଲାପେର ଗୋଲମାଲେ ଦେ କଥା କେହ କାନେ ତୁଲିଲ ନା ।

ଥାନିକଙ୍କଣ ପରେ ତାହାର ମାମା ଫିରିଯା ଦେଖିଲ ନେ ଶୁଟିଶୁଟି ହଇଯା ରୋହେ
ବସିଯା ଆଛେ, ଯାମାର ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତରେ ବଲିଲ—ଜଳ ଥାବେ ଯାମା, ଜଳ-ତେଷ୍ଟା
ପେଯେଛେ...

—ଦେଖି ? ତାହି ତୋ ରେ, ଗାଁ ଯେ ବଡ ଗବମ—ଟୁଃ, ଥୁବ ଜର ହେଲେ—ଥେ
ମ୍ୟାଲେରିଯାର ଜାଯଗା ! ଆୟ, ଚଳ ଓଦେର ସବେ ଶୁଇଯେ ରାଖିଗେ ଓଠ୍ଟି ।

ଥୁକ୍କୀକେ ଜଳ ଥାଓସାଇଯା ବିଚାନାୟ ଶୋଭାଇଯା ଦିଯା ଯାମା ପୁନରାୟ ପାଡ଼ାକ
ଦିକେ ବାହିର ହଇଲ ଆନାହାବ ବକୁଦେର ବାଡ଼ିତେଇ ସମ୍ପର୍କ ହଇଲ ; କ୍ରମେ ଦୁର୍ଦୁର
ଗଡ଼ାଇଯା ଗେଲ, ମୁଖ୍ୟେ ପାଡ଼ାର ହାକ୍-ଆଖଡ଼ାଇ-ଏର ସବେ ଗ୍ରାମେର ନିକର୍ଷା
ଛୋକରାର ଦଲ ଏକେ ଏକେ ଆସିଯା ପୌଛିଲ, ଏକାଣ କେଟଲିତେ ଚାହେର ଜଳ
ଚଢ଼ିଲ, ଗଲେ ଗଲେ ବେଳା ଏକେବାରେଇ ଗେଲ ପଡ଼ିଯା ।

ଏତକ୍ଷଣେ ହର୍ଷାଂ ଥୁକ୍କୀର କଥା ମନେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲ ତାହାର ଯାମାର । ସେ
ବଲିଲ—ଓହ ଯା, ତୋମରା ବସୋ ଭାଇ, ଥୁକ୍କିଟାର ଅନୁଧ ହେଲେ
ଡୋଷଲଦେର ବାହିରେର ସବେ ଶୁଇଯେ ରେଖେ ଏମେହି ଅନେକକଣ, ଦେଖେ ଆମି
ଦୀଙ୍ଗାଓ...

তোষলদের বাড়ির বাইরের উঠানে গোয়ালের কাছে আসিতে তোষলের
বড় ছেলে টোনা বলিল—খুব কোথায় কাকা ?

খুকীর মাঝা বিশ্বরের স্বরে বলিল—কেন, সে তোদের বাইরের ঘরে
কোথায় নেই ?

—না কাকা, সে তো অনেকক্ষণ আপনার কাছে থাবে ব'লে বেরিয়েছে,
তখন খুব রোদ্দুর, উঠে কাদতে লাগল, বললে মামার কাছে যাবো—শুলে
না, তখনি রোদ্দুরে আপনাকে খুঁজতে বেঙ্গলো ..

—সে কি রে ! আমি কোথায় আছি তা সে জানবে কেমন ক'রে ?
আর তোরা বা ছেলেমাহূরকে ছেড়ে দিলি কি ব'লে ?...বেশ লোক তো !...
আর এ মেঝে নিরেও হয়েছে—

মাঝা অত্যন্ত ব্যস্ত ও উদ্বিগ্নভাবে পুনরায় পাড়ার দিকে ফিরিল। পরিচিত
স্থানগুলাতে ঝোঁজা শেষ হইল, কোথাও সে নাই, কোন্ পথ দিয়া কখন
চলিয়া গিয়াছিল কাহারও চোখে পড়ে নাই, কেবল মতি মুখ্যের ছেলে
বলিল, অনেকক্ষণ আগে একটি অপবিচিত ছোট খুকীকে চড়চড়ে বৌজে
টলিতে টলিতে তোষলদের বাড়ার উঠানের আগল পার হইয়া আসিতে
দেখিয়াছিল বটে, খুকীকে সে চেনে না, ভাবিয়াছিল তোষলদের বাড়ীতে
কোনো কুটুম্ব হয়ত আসিয়া থাকিবে, তাহাদের মেঝে ।

অবশেষে তাহাকে পাওয়া গেল গ্রামের বাইরের পথে। মামাকে
খুঁজিতে বাহির হইয়া পথ হারাইয়া ঘূরিতে ঘূরিতে নিঙ্গপায় অবস্থার পথের
উপর বনিয়া কাদিতেছিল, বৃক্ষ হারাণ সরকার দেখিতে পাইয়া লইয়া
আসেন।

জিজ্ঞাসা করিয়া জানা গেল, সে সারাদিন কিছুই খাই নাই—খাইবার
মধ্যে দুপুরবেলা তোষলদের বাড়ীর কোন্ ছেলে এক টুকু আমসু হাতে
দিয়াছিল, জরেব ঘোরে সেটুকু শুধু চুয়িয়াছে শুইয়া শুইয়া। তাহার মাঝাকে
সকলে বকিতে লাগিল। সরকার মশায় বলিলেন—তোমারও বাপু
আক্ষেপটা কি—ছোট যেষেটাকে নিয়ে দুপুর রোদে এক কোশ ইঁটিয়ে
আনলে, পথে এল তার জর, দেখলেও না শুলেও না, ওদের চতুর্মণ্ডলে কাঁৎ

ক'রে ফেলে রেখে তুমি বেশনে আড়া দিতে—না একটু হৃথ, না কিছু—
ছিঃ....

তাহার মামা অপ্রতিষ্ঠ হইয়া বলিল—তা আমি কি আনতে গেছলাম,
আমি বেকবার সময় ছাড়ে না কোনো রকমেই—তোমার সঙ্গে যাবো মামা,
তোমার সঙ্গে যাবো ম'মা—আমি কি করবো ?

—বেশ, খুব জানুর করেছ ভাঙ্গীকে—এখন চল আমার বাড়ী, ওকে একটু
হৃথ থাইয়ে দি, কচি মেয়েটাকে সারাদিন—ছি....

খুকীর মামা একটু দমিয়া গিয়াছিল, বাড়ী ফিরিবার সময় খুকীকে বলিল
—কিন্তু বাড়ী গিয়ে কিছু বোলো না যেন খুকু ? মার কাছে যেন বোলো না
যে জৱ হয়েছিল, কি হারিয়ে গিয়েছিলে, কেমন তো ? লক্ষ্মী মেয়ে, বললে
আমি কলকাতা যাবো পরশ্ব, সঙ্গে ক'রে নিয়ে যাবো না....

—আমি কলকাতা যাবো ম'মা....

—যদি আজ কিছু না বলো, পরশ্ব ঠিক নিয়ে যাবো—বলবি নে তো ?

কিন্তু বাড়ী পৌছিয়া খুকী বুদ্ধির দোষে সব গোলমাল করিয়া ফেলিল।
তাহার শুক মুখ ও চেহারায় তাহার মাঠাওয়াইয়া লইল একটা কিছু ঘেন
ঘটিয়াছে। জিজ্ঞাসা করিল—কি খেলি রে খুকী সেখানে ?

খাওয়ার কথা মামা কিছু শিখাইয়া দেয় নাই, স্বতরাং খুকী বলিল—
আমসত্ত খুব ভাল—এত বড় আমসত্ত....

—আমসত্ত ? আর কিছু খান নি সেখানে সারাদিনে ? ইয়া রে ও
ষতীশ, খুকী সেখানে কিছু খাই নি ?

—খেয়েছে বৈকি, খেয়েছে বৈকি—তা, হ্যায়—জানোই তো ওকে কিছু
খাওয়ানোই দায়....

মা একটু আড়ালে গেলে খুকী মুখ নীচু করিয়া হাসিমুখে মামার দিকে
চাহিয়া হাত নাড়িয়া বলিল—মাকে কিছু বলিনি মামা—কাল আমায়
কলকাতায় নিয়ে যাবে তো ?

—ছাই যাবো, নাখাওয়ার কথা বললি কেন ? বীদুর মেঘে কোথাকার...

মামার বাগের কারণ খুকী কিছু বুবিতে পারিল না।

ଥାଓୟାର କଥା ସହକେ ଯାମା ତୋ କିଛୁ ବଲିଯା ଦେସ ନାହିଁ, ତବେ ମେ କଥା ସହି ବଲିଯା ଥାକେ ତାହାର ଦୋଷ କି ?

ତାହାର ଯାମା ଏକଥା ବୁଝିଲ ନା । ରାଗିଯା ବଲିଲ—ତୋମାର ଭଣ୍ଡେ ସହି ଆର କଥନୋ କିଛୁ କିମେ ଆନି ଥୁକୀ, ତବେ ଦେଖୋ ବ'ଲେ ଦିଲାମ—କଥନୋ ଆନବ ନା, କଲକାତାତେଓ ନିଯେ ସାବୋ ନା ।

ତାହାର ପ୍ରତି ଏହି ଅବିଚାରେ ଥୁକୀର କାହା ଆସିଲ । ବା ରେ, ତାହାକେ ସେ କଥା ବଲିଯା ଦେସ ନାହିଁ, ତାହା ବଲାତେଓ ଦୋଷ ? ମେ କି କରିଯା ଅତ ଶତ ବୁଝିବେ ?...

ଥୁକୀ ଥୁବ ଅଭିମାନୀ, ମେ ଚୀଂକାର କରିଯା ହାତ-ପାହୁଡ଼ିଯା କୌଣସିତେ ବସିଲ ନା, ଏକକୋଣେ ଦୋଡ଼ାଇଯା ଚୂପ କରିଯା ନିଃଶ୍ଵେଷେ ଟୌଟ ଫୁଲାଇଯା ଫୁଲାଇଯା କୌଣସିତେ ଲାଗିଲ ।

ପରଦିନ ସକାଳେ ତାହାର ଯାମା କଲିକାତାଯ ରଖନା ହଇଲ—ସାଇବାର ମହି ତାହାର ସହିତ କଥାଟିଓ କହିଲ ନା ।

ଆବାର ଦିନ କାଟିତେ ଲାଗିଲ । ବର୍ଷା ଶେଷ ହଇଯା ଗେଲ, ଶର୍ବ ପଡ଼ିଲ—
କ୍ରମେ ଶର୍ବରେ ଶେଷ ହୁଯ ହୁଯ । ପୂଜା ଏବାର ଦେଇରୀତେ, କାର୍ତ୍ତିକ ଯାମେର ପ୍ରଥମେ,
କିନ୍ତୁ ବାଡ଼ୀ-ବାଡ଼ୀ ମବାଇ ଜରେ ପଡ଼ିଯା, ପୂଜାଯ ଏବାର ଆନନ୍ଦ ନାହିଁ । ପ୍ରୀଣ
ଲୋକେଓ ବଲିତେ ଲାଗିଲେନ, ଏରକମ ଦୁର୍ବଳମର ତାହାରା ଅନେକଦିନ ଦେଖେନ
ନାହିଁ ।

ଉମା ସାରା ଆଖିନ ଧରିଯା ଭୁଗିଯା ସାରା ହଇଯାଛେ । ଏକେ କିଛୁ ନା ଥାଓୟାର
ଦରଙ୍ଗ ରୋଗା, ତାହାର ଉପର ଜରେ ଭୁଗିଯା ରୋଗା—ତାହାର ଶରୀରେ ବିଶେଷ କିଛୁ
ନାହିଁ । ତବୁଓ ଜରଟା ଏକଟୁ ଛାଡ଼ିଲେଇ କାଥା ଫେଲିଯା ଉଠିଯା ପଡ଼େ...କାହାର
କଥା ଶୋନେ ନା—ତାରପର ଗୟଳା-ପାଡ଼ା, ସଦ୍ଗୋପ ପାଡ଼ା, କୋଥାୟ ନବୀନ
ଧୋପାର ତେତୁଳତଳା—ଏହି କରିଯା ବେଡ଼ାର । ବାଡ଼ୀ କିରିଲେଇ ହୁମ୍ ହୁମ୍ କିମ୍
ପଡ଼େ ପିଠେ ! ମା ବଲେ—ରାତି ମେଘେ, ମରେଓ ନା ସେ ଆପଣ ଚୁକେ ସାଥ, କବେ
ସାବେ ସରୀର ମାଟେ । କବେ ତୋମାଯ ରେଖେ ଥୁକୀ-ଥୁକୀ ବ'ଲେ କୌଣସିତେ କୌଣସିତେ
ଆସିବୋ... ।

‘ ଶୁଦ୍ଧର ହିଟେ ବଡ଼-ଜା ବଲିଯା ଓଠେ—ଆଜ୍ଞା, ଓସବ କି କଥା ସକଳ ବେଳା
ଛୋଟ ବୋ...ବଲି ମେଘେଟାର ସଂଗ୍ରହ ମାଠେ ସାବାର ଆର ତୋ ଦେଖି ନେଇ, ଶୁଦ୍ଧ
ଶରୀରେ ଆର ଆଛେ କି ?...ତାର ଓପର ରୋଗୀ ମେଘେଟାକେ ଓହି ରକମ କ'ରେ
ଆର ?...ଛି ଛି, ଏକଟା ପେଟେ ଧ'ରେଇ ଏତ ବ୍ୟାଜାର ତୁମେ ସବୁ ଯଦି ଆର ତୁ'ଏକଟା
ଛ'ତ ! ...ଏସ ଉମା, ଆମାର' ଦା ଓୟାଯ ଏମୋ ତୋ ମାଣିକ ? ଏମୋ ଏଦିକେ ?...’

ତାହାର ମା ପାଣ୍ଡା ଜୀବାବ ଦିଲା ବଲେ—ବେଶ କରଛି, ଆମି ଆମାର ମେମେକେ
ବଲବ ତାତେ ପରେର ଗା ଅଲେ କେନ ? ସାମନେ ଶୁଖାନେ, ଯେତେ ହବେ ନା । ସୌଖ୍ୟିନ
କଥା ସକଳେ ବଲତେ ପାରେ—ସଥନ ଜର ହସେ ପ'ଡ଼େ ଥାକେ, ତଥନ ଯତ୍ତ କରତେ ତୋ
କ୍ଲାଉକେ ଏଣ୍ଟେ ଦେଖିନେ—ତଥନ ତୋ ରାତ ଜାଗତେଓ ଆମି, ଡାଙ୍କାର ଡାକତେଓ
ଆସି, ଶୁଦ୍ଧ ଖାଓସାତେଓ ଆମି—ମୁଖେର ଭାଲବାସା ଅମନ ସବାଇ ବାସେ...

ଦୁଇ ଜାରେ ତୁମୁଳ ଝଗଡ଼ା ବାଧିବାର କଥା ବଟେ ଏ ଅବଶ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ବଡ଼ ଜା
ହରମୋହିନୀ ବଡ଼ ଭାଲ ମାହୁସ । ସାତେପାଚେ ଥାକିତେ ଭାଲବାନେ ନା, ଥୁକୀର
ଓପର ଏକଟା ପ୍ରେହତ ଆଛେ, ମେ କିଛୁ ନା ବଲିଯା ନିଜେର ସରେର ମଧ୍ୟେ ଢୁକିଯା
ଯାଏ ।

ପୂଜାର ସମୟ ଥୁକୀର ମାମା ଆବାର ଆସିଲ । ତାହାରଓ ବୟସ ଏହି କୁଡ଼ି
ଏକୁଶେର ବେଶୀ ନୟ, ଏହି ଦିଦିଟି ଛାଡ଼ା ସଂସାରେ ତାହାର ଆର କେହ ନାହିଁ ।
ଏତଦିନ କଲିକାତାୟ ଚାକୁରିର ଚେଷ୍ଟାୟ ଛିଲ, ପୂଜାର କିଛୁଦିନ ମାତ୍ର ପୂର୍ବେ କୋନ୍
ଛାପାଖାନାୟ ମାସିକ ଆଠାରୋ ଟାକା ବେତନେ ଲିନୋଟାଇପେର ଶିକ୍ଷାନବିଶ୍ୱା
କରିତେ ଢୁକିଯାଛେ ।

ଅନେକ ଥାବାରଦାବାର, ଥୁକୀର ଜଣେ ଭାଲ ଭାଲ ଦୁ'ତିନଟା ରଫିନ ଜାଗା,
ଛୋଟ ଭୂରେ ଶାଡ଼ୀ ଓ ଜାପାନୀ ରବାରେର ଜୁତା ଆନିଯାଛେ । ତାହାର ଦିଦି ବକେ
—ଏସବ ବାପୁ କେନ ଆନତେ ସାଓୟା, ନବେ ତୋ ଚାକରି ହରେଛେ, ନିଜେର ଏଥନ
କତ ଥରଚ ରମେଛେ, ଦୁ' ପରମା ହାତେ ଜମା ଓ, ଭାଲ ଖାଓ ଦାଓ—ଶରୀର ତୋ
ଏବାର ଦେଖିଛି ବଡ଼ଇ ଖାରାପ—ଅନୁଥ-ବିନୁଥ ହସ ନାକି ?...

ଛେଲୋଟି ହାମିଯା ବଲେ—ନା ଦିଦି ଅନୁଥ-ବିନୁଥ ତୋ ନୟ, ବଡ଼ ଖାଟିନି,
ସକଳ ନ ଟା ଥେକେ ସାରାଦିନ ବିକେଳ ଛଟା ଅବଧି—ଏକ ଏକଦିନ ଆବାର ରାତ
ଆଟଟାଓ ସାଜେ—ଏକ ଏକଦିନ ଆବାର ରବିବାରେଓ ବେକୁତେ ହସ, ତବେ ତାତେ

ପଡ଼ାଇ-ଟାଇମ ପାଓଯା ସାଥୀ ବାରୋ ଆନା କ'ରେ—ଏବାର ଗୁଡ଼ ଉଠିଲେ ଏକ କଳମୀ ଗୁଡ଼ ନିଯେ ସାବହି ଏଥାନ ଥେକେ, ଡିଙ୍ଗେ ଛୋଟା ଆର ଗୁଡ଼ ସକାଳେ ଉଠେ ବେଶ ଜଳଖାବାର ହବେ...

ତାରପର ଦେ ଚୀନାମାଟିର ଖେଳନା ବାହିର କରିଯା ଥୁକ୍କୀକେ ଡାକେ—ଓ ଉମା, ଦେଖେ ଯା କେମନ କୋଚେର ଘୋଡ଼ା ମେପାଇ, ଏଦିକେ ଆୟ...

ଥୁକ୍କୀ ନାଚିତେ ନାଚିତେ ଛୁଟିଯା ଆସିଲ, ମାମା ଆସାତେ ଥୁକ୍କୀର ଥୁବ ଆହୁନାମ ହଇଯାଇଛେ, ଏବର ଧରଣେ ଧାବାର ମାମା ନା ଆସିଲେ ତୋ ପାଓଯା ସାଥୀ ନା !...ପୂଜାର କମ୍ପଦିନ ଥୁକ୍କୀ ମାମାର କାହେଇ ସର୍ବଦା ଧାକିଲ । ସକାଳ ହଇତେ ନା ହଇତେ ଥୁକ୍କୀ ଚୋଥ ମୁହିଯା ଆସିଯା ମାମାର କାହେ ବସେ, ମାଝେ ମାଝେ ବଲେ, ଏବାର କଲିକାତାଯ ନିଯେ ଯାବେ ନା ମାମା ?

ପୂଜା ଫୁରାଇଯା ଗେଲେ ଥୁକ୍କୀର ମାମା ଦିଦିର କାହେ ଅଞ୍ଚାବଟା ଉଠାୟ, ଦିଦି ସହୋଦର ବୋନ ନୟ, ବୈମାତ୍ରେୟ, ତବୁ ଓ ତାହାକେ ବେଶ ଭାଲବାସେ, ସତ୍ତ କରେ । ମେଓ ଛୁଟି-ଛାଟା ପାଇଲେ ଏଥାନେ ଆସେ । ସ୍ଵାମୀ-ତ୍ରୈତେ ପରାମର୍ଶ କରିଯା ଦିନ-ଦଶେକେର ଜଞ୍ଜ ଆପାତତଃ ଥୁକ୍କୀକେ କଲିକାତାୟ ଘୁରାଇଯା ଆନିବାର ସମ୍ଭବି ଦିଲ ।

ଥୁକ୍କୀର ମାମା ଥୁଣ ହଇଯା ବଲେ—ଆୟ ଓକେ ଲେଖାପଡ଼ା ଶେଖାବୋ, ମେଥାନେ ଗିଯେ ମହାକାଳୀ ପାଠଶାଳାଯ ଭଣ୍ଡି କ'ରେ ଦେବ—ଦେଖିତେ ପାଇ କେମନ ଗାଡ଼ୀ ଆସେ, ବାଡ଼ୀ ଥେକେ ଛେଲେ-ମେଯେଦେର ତୁଳେ ନିଯେ ଯାଏ—ଗାଡ଼ୀର ଗାୟେ ନାମ ମେଥା ଆଛେ ‘ମହାକାଳୀ ପାଠଶାଳା’ ।

ଭାଗୀପତି ହରିଶ ମୁଖଜ୍ଯ ବଲେନ—ପାଗଲ ଆର କି ! ଅତୁକୁ ମେଘେ ଝୁଲେ ଭଣ୍ଡି ଆବାର କି ହବେ ?...ଛଜୁଗେ ପଡ଼େ ଯେତେ ଚାଛେ—ଛେଲେମାହୁସ, ଓ କି ଆର ଗିଯେ ଟିକିତେ ପାରେ ? ଯାଓ ନିଯେ ଛ'ଦିନ—ଏଥାନେ ତୋ ମ୍ୟାଲେରିଯାର ମ୍ୟାଲେରିଯା ହାଡ଼ ମାର କ'ରେ ତୁଲେଛେ—ସଦି ଛ'ଦିନ ହାଓଯା ବଦଳାତେ ପାରଲେ ମେରେ ଯାଏ...

ଟେନେ କଲିକାତା ଆସିବାର ପଥେ ଉମା ଥୁବ ଥୁଣ । ଅର୍ଥମଟା ତାର ଜର ହଇଯାଇଲ, ବେଳଗାଡ଼ୀର ଆନାଲାର ଧାରେ ମାମା ବସାଇଯା ଦିବାଛେ, ଗାଡ଼ୀଟା

টুলিতেই খুকীৰ মনে হইল তাহাৰ পায়েৰ তলা হইতে মাটিটা সৱিয়া
ৰাইতেছে, ভয়ে তাহাৰ চোখ বড় বড় হইল—আতকে মামাকে জড়াইয়া
ৰিৰিতে যাইতেই তাহাৰ মামা হাসিয়া বলিল—ভয় কি, ভয় কি খুকু ? এ
বে রেলেৰ গাড়ী—দেখ আস্বণ কত জোৱে যাবে এখন...

ৱেলগাড়ী চড়িবাৰ আনন্দকে যে বয়সে বৃক্ষি দিয়া উপভোগ কৰা যায়,
উৰার সে বয়স হয় নাই। সে শুধু চূপ কৱিয়া জানালাৰ বাহিৰে চাহিয়া
ৰসিয়া থাকে। মাঝে মাঝে তাহাৰ মামা উৎসাহেৰ হৃতে বলে—কেমন রে
খুকী, সব কেমন বল তো ? কেমন লাগছে ৱেলগাড়ী ?...

খুকী বলে—খুব ভাল...

কিন্তু খানিকক্ষণ পৱে তাহাৰ মামা দুঃখেৰ সহিত লক্ষ্য কৰে যে খুকী
ৰসিয়া বসিয়া চুলিতেছে, দেখিতে দেখিতে সে শুমাইয়া পড়ে।

গাড়ী কলিকাতায় পৌছিলে একখানা রিক্সা ভাড়া কৱিয়া তাহাৰ মামা
জ্ঞাহাকে বাসায় আনিল। অখিল মিস্ট্ৰিৰ লেনে একটা ছোট মেসে বানা,
অফিসেৰ বাবুদেৱ মেস, সকলেই বয়সে প্ৰৱীণ, সেই কেবল অল্পবয়স। খুকীৰ
আকশ্মিক আবিৰ্ভাৱে সকলেৱই আনন্দ হইল। বাড়ীতে ছেলেমেয়ে
সকলেৱই আছে, কিন্তু চলিশ পঞ্চাশ টাকা মাস-মাহিনাৰ বেড়াজালে
আঠেপঁচ্ঠে জড়াইয়া পড়িবাৰ দক্ষণ মাসে একবাৰ কি হইবাৰ ভিন্ন বাড়ী যাওয়া
থক্টে না, ছেলেমেয়েৰ মুখ দেখিতে পাওয়া যায় না। খুকীকে পাইয়া একটা
অভাৱ দূৰ হইল। চাৰ পাঁচ বছৰেৰ ছোট ফুটফুটে মেঘে টান্দেৱ মত মুখখাৰ্ন,
কোকড়া কোকড়া কালো চুল, কালো চোখেৰ তাৰা—আপিসেৰ ছুটিৰ পৱ
তাহাকে লইয়া কাঢ়াকাঢ়ি পড়িয়া যায়। এ ডাকে উহাৰ ঘৰে, ও ডাকে
তাহাৰ ঘৰে।

কিন্তু তাহাৰ মামাৰ বড় দুঃখ, খুকীৰ বেশভূষা একেবাৰে ঝাঁটি
পাড়াগৈঁঠে। মাথায় বিহুনী, কপালে কাঁচপোকাৰ টাপ, অতটুকু মেয়েৰ পায়ে
আবাৰ আল্পতা, ছোট চুহুৰী শাড়ী পৱণে, ওসব সেকেলে কাণ আজকাল
শহৰ বাজারে কি আৱ চলে ? দিনি পাড়াগৈঁঠে পড়িয়া থাকে, শহৰেৰ
বীতিনীতি বেশভূষাৰ কি ধাৰ ধাৰিবে ? এখানকাৰ ভঙ্গৰেৰ ছেলে-

ମେଦ୍-ମଜ୍ଜାର କେମନ ଶୁଳ୍କର ଚୁଲେର ବିଭାଗ, ପରିଷାର-ପରିଚକ୍ଷଣ, କିଟକାଟ ସାଜାନୋ, ଦେଖିତେ ସେନ କୌଚେର ପୁତୁଳ । ଥୁକ୍କିକେ ଏହି ରକମ ସାଜାନୋ ଯାଏ ନା ?

ଭାବିଯା ଭାବିଯା ମେ ଥୁକ୍କିକେ ସଙ୍ଗେ କରିଯା ଟ୍ରାମେ ଧର୍ମତଳାର ଏକ ଚୁଲ-ଛାଟାଇ ଦୋକାନେ ଲାଇୟା ଗେଲ । ନାପିତକେ ବଲିଲ—ଠିକ ସାମ୍ବେଦେର ଛେଲେ-ମେଦ୍-ମଜ୍ଜାର ମତ ଯଦି ଚୁଲ କାଟିତେ ପାର ତବେ କୋଟି ଧର, ନାହିଁଲେ ଅମନ ଘନ କାଲୋ ଚୁଲ ନଈ କୋରୋ ନା ସେନ ।

ମେଦ୍ ହାଇତେ ମେ ଥୁକ୍କିର ମାଥାର ବିହୁନୀ ଥୁଲିଯା ଆନିଯାଛିଲ ।

ଚୁଲ ଛାଟିତେ ଉମାର ବେଶ ଭାଲ ଲାଗିତେଛିଲ । ସାମନେ ଏକଥାନା ପ୍ରକାଶ ଆୟନା, ଚାର ପାଂଚଟା ବଡ଼ ବଡ଼ ଆଲୋ ଜଲିତେଛେ, ନାପିତ ମାଝେ ମାଝେ ଆବାର ମସାଦାର ମତ କି ଏକଟା ଗୁର୍ଡା ତାହାର ସାଡେର ଚୁଲେ ମାଥାଇତେଛିଲ...ଏମନ ହୃଦୟଭି ଲାଗେ ।...

ତାହାକେ ନାଜାଇତେ ଥୁକ୍କିର ମାମା ପାଂଚ ଛୟ ଟାକା ଥରଚ କରିଯା ଫେଲିଲ । ମେଦ୍-ମଜ୍ଜାର ନିରୋଗୀ ମଶାଯ ଏକେ ଏକେ କରେକଟି ପୁତ୍ର କନ୍ତାକେ ଉପରି ଉପରି ଚାର ପାଂଚ ବ୍ସରେର ମଧ୍ୟେ ହାରାଇଯାଛେନ, ଉମାକେ ପାଇୟା ଆର ଛାଡ଼ିତେ ଚାହିତେନ ନ । ସନ୍ଧ୍ୟାର ପର ରଙ୍ଗିନ ଫ୍ରକ ପରା, ବ୍ୟକ୍ତ-ଚୁଲ, ମୁଖେ ପାଉଡ଼ାର ପାୟେ ଜରିର ଜୁତା, ଆର ଏକ ଉମା ସଥନ ତାହାର ଘରେ ଆସିଯା ଦ୍ୱାରାଇଲ, ତାହାକେ ଦେଖିଯା ତୋ ନିରୋଗୀ ମଶାଯ ବିଷମ ଥାଇବାର ଉପକ୍ରମ କରିଲେନ ।

ତାହାର ମାମା ହାନିଯା ବଲେ—ଗେଲାଇ ନା ହୟ କିନ୍ତୁ ଥରଚ ହୟେ, ଏମନ ଶୁଳ୍କର ମେଯେ କି କ'ରେ ଭୂତ ସାଜିଯେ ରେଖେଛିଲ ବଲୁନ ଦିକି ?...ଓ କୁଣ୍ଡ ମଶାଯ, ଚେନ୍ଦେ ଦେଖୁନ, ପଛନ ହୟ ?

କି କରିଯା ଥୁକ୍କିର ଶୀର୍ଷତା ଦୂର କରା ଯାଇତେ ପାରେ, ଏ ସମ୍ବନ୍ଧେ ନାନା ପରାମର୍ଶ ଚଲିଲ । ଗଲିର ମୋଡେର ଏକଜନ ଭାକ୍ତାର କଡ଼ିଭାର ଅଯେଲ ଓ କେପ୍‌ଲାରେର ମନ୍ଟ୍ ଏଞ୍ଜଟାକ୍ଟେର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦିଲେନ, ତାହା ଛାଡ଼ା ବଲିଲେନ—ଥାଓୟା ଚାଇ, ନା ଥେବେ ଥେବେ ଏମନ ହୟେଛେ—ପୁଣିର ଅଭାବ, ଏ ବୟସେ ଏଦେର ଥୁବ ପୁଣିକର ଜିନିଯ ଥାଓୟାନୋ ଚାଇ କିନା ? ସକାଳେ କୋମେକାର ଓଟ୍‌ଥାଓୟାବେନ ଦିନ ପଲେରୋ, ଦେଖୁନ କେମନ ଥାକେ ।

କିଞ୍ଚିତ ଚତୁର୍ଥ ଦିନେ ଥୁକ୍କିର କମ୍ପ ଦିଯା ଜର ଆସିଲ । ଥୁକ୍କିର ମାମାର

ଲିନୋଟାଇପେର କାଜେ ସାଂଘ୍ୟା ହଇଲା ନା, ସାରାଦିନଇ ଥୁକୀର କାଛେ ବସିଯାଇଲି । ଅଗ୍ର ଦିନ ବୃଦ୍ଧ ନିଶ୍ଚେଷୀ ମହାଶୟର ତର୍ବାର୍ଥାନେ ରାଥିଯା ଛାପାଖାନାରେ ସାଂଘ୍ୟା ଚଲିତ, ଆଉ ଆର ତାହା ହଇଲା ନା ।...ଲଙ୍ଘ୍ୟାର ପୂର୍ବେ ଜର ଛାଡ଼ିଯା ଗେଲ, ଥୁକୀ ଉଠିଯା ବସିଯା ଏକ ଟୁକରା ଯିଛରି ଚୂଷିତେ ଲାଗିଲ । ଆପିମଫେରଭାବୀ କଣିବାରୁ ଏକଟା ବେଦନା ଓ ଗୋଟାକତକ କମଳାଲେବୁ ଥୁକୀର ଜନ୍ମ ଆନିଯାଇଛେନ, ସତୀଶବାବୁ ପୋଯାଟାକ ଛୋଟ ଆଙ୍ଗୁର ଓ ପୁନରାୟ ଗୋଟାତିନେକ କମଳାଲେବୁ, ଆରଓ ଦ୍ଵାରା ଜନେର ପ୍ରତ୍ୟେକେଇ କିଛୁ-ନା-କିଛୁ କନିଯା ଆନିଯାଇଛେନ ।... ସକଳେ ଚଲିଯା ଗେଲେ ଥୁକୀ ମାମାର ଦିକେ ଏକବାର ଚାହିଲ, ପରେ ଟୋଟ ଫୁଲାଇଯା ମାମା ନୌହ କରିଲ । ମାମା ବିଶ୍ଵିତ ହିଯା ବଲିଲ—କି ବେ ଥୁକୀ ? କି ହସେହେ ?...

ଥୁକୀ ଦୁଃଖେର ଚାପ । କାରାର ମଧ୍ୟେ ବଲିଲ—ବାଡ଼ୀ ସାବ ମାମାଠାମାର କାଛେ ସାବୋ ...

—ଆଜ୍ଞା, କେନ୍ଦୋ ନା ଥୁକୁ—ଜର ନାକ୍କକ, ନିଯେ ଯାବୋ ଏଥନ ।

ଦ୍ଵାରା ଦିନ ଗେଲ । ଜର ମାରିଯା ଗିଯାଇଛେ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ରାତ୍ରେ ମାଝେ ମାଝେ ମେ ଯୁମେର ଘୋରେ ଘାୟେର ଜନ୍ମ କୌଦିଯା ଓଠେ ।... ଭୁଲାଇବାର ଜନ୍ମ ତାହାକେ ଏକଦିନ ହଗ ସାହେବେର ବାଜାରେର ଖେଳନାବ ଦୋକାନେ ଲାଇଯା ସାଂଘ୍ୟା ହଇଲ, ନେଥାନେ ଏକଟା ଖୁବ ବଡ଼ ମୋମେବ ଖୋକା ପୁତୁଳ ତାହାର ଖୁବ ପଛଦ ହଇଲ, କିନ୍ତୁ ଦାମଟା ବଡ଼ ବୈଶି, ସାଡେ ଚାର ଟାକା—ଥୁକୀର ମାମାର ଏକମାସେର ମାହିନାର ପ୍ରାୟ ଏକ-ତୃତୀୟାଂଶ । ମାମା ବଲିଲ—ଅଗ୍ର ଏକଟା ପୁତୁଳ ପଛଦ କର ଥୁକୁ, ଓଟା ଭାଗ ନା, କେମନ ଛୋଟ ଛୋଟ ଏଇ ନବ କୁକୁର, ହାତୀ, କେମନ ନା ?

ଥୁକୀ ଝିରକି ନା କରିଯା ଘାଡ ନାଡିଲ ବଟେ, କିନ୍ତୁ ପୁତୁଳଟା ଫିରାଇଯା ଦିବାର ମୟୟ (ମେ ପୂର୍ବ ହଇତେଇ ପୁତୁଳଟାକେ ଦଥଳ କରିଯା ବସିଯାଇଲ) ତାହାର ଡାଗର ଚୋଥ ଦୁଇ ଛଲ୍ ଛଲ୍ କରିଯା ଆସିଲ ।

ଦୋକାନଦାର ବଲିଲ—ବାବୁ, ଥୁକୀର ମନେ କଟ ହସେହେ, ଆପନି ବଡ଼ ପୁତୁଳଟାଇ ନିନ୍ଦ, କିଛୁ କମିଶନ ବାବ ଦିଯେ ଦିଛି...

ତାହାର ମାମା ବଲିଲ—ଆଜ୍ଞା, ଆଜ୍ଞା ଥୁକୁ, ତୁମି ବଡ଼ ଖୋକା-ପୁତୁଳଟାଇ ନାହିଁ—କୁକୁରେର ଦରକାର ନେଇ—ଧର ବେଶ କ'ରେ ଧେନ ଭାଙେ ନା ଦେଖୋ...

ଆଉ ଏକ ସମ୍ପାଦ କାଟିଯାଛେ । ମେଦିନ ରବିବାର, ଖୁକୀର ମାମା ବିଶେଷ କାରଣେ ଚେତଲାର ହାଟେ ଏକ ବନ୍ଦୁ ସହିତ ଦେଖା କରିତେ ଗିଯାଛେ । ଏଥିନି ଆମିବାର କଥା, କିନ୍ତୁ ଟାକା ପାଞ୍ଚା ଆଛେ, ତାହାରଇ ଆଦାୟେର ଚେଟାର ସାଓୟା, ତତକ୍ଷଣ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦିନେର ଯତ ନିଯୋଗୀ ମହାଶୟେର ତସାବଧାନେଇ ଖୁକୀର ଧାକିବାର କଥା ।...ରାନ୍ଧିକଙ୍କଣ ଖୁକୀର ସହିତ ଗନ୍ଧଶ୍ଵର କରିବାର ପରେ ବୃଦ୍ଧ ନିଯୋଗୀ ମଶାରେର ମାଧ୍ୟାହ୍ନିକ ନିହାକର୍ମ ହଇଲ । କଥା ବଲିତେ ବଲିତେ ଖୁକୀ ଦେଖିଲ ତିନି ଆର କଥା ବଲିତେଛେନ ନା, ଅଗ୍ର ପରେଇ ତୋହାର ନାମିକା ଗର୍ଜନ ସ୍ମର ହଇଲ । ମେମେ କୋନ ସବେ କେହ ନାହିଁ, ଉମାର ଭୟ ଭୟ କରିତେ ଲାଗିଲ । ଏକବାର ମେ ଜାନାଲା ଦିଯା ଉକି ମାରିଯା ଚାହିଯା ଦେଖିଲ, ଗଲିର ଘୋଡ଼େ ଦୁଇନ କାବୁଲୀଓଯାଳା ଦ୍ଵାଡାଇୟା ଦ୍ଵାଡାଇୟା ଗଲ କରିତେଛେ, ତାହାଦେର ଘୋଲାବୁଲି, ଲସା ଚେହାରାଯ ଭୟ ପାଇୟା ମେ ଜାନାଲା ହିତେ ମୁଖ ସରାଇୟା ଲାଇଲ ।

ମାମା କୋଥାଯ ଗେଲ ?...ମାମା ଆସେ ନା କେନ ?

ମେ ଭୟ ପାଇୟା ଡାକିଲ—ଓ ଜ୍ୟାତାବାୟ, ଜ୍ୟାତାବାୟ ?...

ତାହାର ମାମା ତାହାକେ ଶିଥାଇୟା ଦିଯାଛେ ନିଯୋଗୀ ମହାଶୟକେ ଜ୍ୟାଠାବାୟ ବଲିଯା ଡାକିତେ ।

ମାଡ଼ା ନା ପାଇୟା ମେ ଆର ଏକବାର ଡାକିଲ—ଆମାର ମାମା କୋଥାର ଓ ଜ୍ୟାତାବାୟ ?

ନିଯୋଗୀ ମହାଶୟ ଜଡ଼ିତସ୍ବରେ ଘୁମେର ଘୋବେ ବଲିଲେନ—ହଁ...ଆଛା, ଆଛା...

ତିନି ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିତେଛିଲେନ, ଦେଶେର ବାଟିତେ ରାତ୍ରିତେ ଶୁଇୟା ଆଛେନ, ମାଲପାଡ଼ାର କେତୁ ମାଲ ଚୌକୀଦାର ଲାଟି ଘାଡ଼େ ରୋଦେ ବାହିର ହଇୟା ତୋହାର ନାମ ଧରିଯା ହାକ ଦିତେଛେ ।

ଖୁକୀ ଏଦିକ-ଓଦିକ ଚାହିଯା ଉଠିୟା ପଡ଼ିଲ—ପିଂଡିର ମରଜା ଖୋଲା ଛିଲ, ମେ ନାମିଯା ନୀଚେ ଆମିଲ । କି ଚାକର ରାମାଧରେ ତାଗା ବନ୍ଦ କରିଯା ଅନେକଙ୍କଣ ଢଳିଯା ଗିଯାଛେ, ଏକଟା କାଳୋ ବିଡାଳ ଚୌବାଚାର ଉପର ବସିଯା ମାଛେର କୋଟା ଚିବାଇତେଛେ ।

ବାହିର ହଇସାଇ ରାତ୍ରା । ଖୁକୀର ଏକଟା ଅଞ୍ଚଳ ଧାରଣା ଆଛେ ସେ, ଏହି

লিমোটাইপেৰ কাজে যাওয়া হইল না, সারাদিনই খুকীৰ কাছে বসিয়া রহিল। অন্ত দিন বৃক্ষ নিয়োগী মহাশৰেৰ তত্ত্বাবধানে রাখিয়া ছাপাৰ্থনায় যাওয়া চলিত, আজ আৱ তাহা হইল না।...সক্ষ্যার পূৰ্বে জৱ ছাড়িয়া গেল, খুকী উঠিয়া বসিয়া এক টুকুৰা মিছৰি চুধিতে লাগিল। আপিসফোৰতা ফণিবাৰু একটা বেদনা ও গোটাকতক কমলালেৰু খুকীৰ অন্ত আনিয়াছেন, সতীশবাৰু পোয়াটাক ছোট আড়ুৰ ও পুনৰায় গোটাতিনেক কমলালেৰু, আৱও দু'তিন জনেৰ প্রত্যেকেই কিছু-না-কিছু কিনিয়া আনিয়াছেন।... সকলে চলিয়া গেলে খুকী যামাৰ দিকে একবাৰ চাহিল, পরে ঠোট ফুলাইয়া যাবা নীচু কৰিল। যামা বিশ্বিত হইয়া বলিল—কি বে খুকী? কি হয়েছে?...

খুকী দুঃখেৰ চাপা কাৰাৰ মধ্যে বলিল—বাড়ী ঘাব মামাৰ কাছে যাবো ...

—আচ্ছা, কেঁদো না খুকু—জৱ নাকুক, নিয়ে যাবো এখন।

দু'তিন দিন গেল। জৱ সারিয়া গিয়াছে বটে, কিন্তু রাত্ৰে যাবে যাবে মে ঘুমেৰ ঘোৱে যায়েৰ অন্ত কানিয়া ওঠে।... ভুলাইবাৰ অন্ত তাহাকে একদিন হগ সাহেবেৰ বাজাৰেৰ খেলনাৰ দোকানে লইয়া যাওয়া হইল, সেখানে একটা খুব বড় মোমেৰ খোকা পুতুল তাহার খুব পছন্দ হইল, কিন্তু দামটা বড় বেশী, সাড়ে চাৰ টাকা—খুকীৰ যামাৰ একমাসেৰ মাহিনার প্রায় এক-তৃতীয়াংশ। যামা বলিল—অন্ত একটা পুতুল পছন্দ কৰ খুকু, ওটা ভাল না, কেমন ছোট ছোট এই সব কুকুৱ, হাতী, কেমন না?

খুকী বিকল্পি না কৰিয়া ঘাড নাড়িল বটে, কিন্তু পুতুলটা কিবাৰ দিবাৰ সময় (সে পূৰ্বে হইতেই পুতুলটাকে দখল কৰিয়া বসিয়াছিল) তাহার ভাগৰ চোখ ছাটি ছল ছল কৰিয়া আসিল।

দোকানদাৰ বলিল—বাবু, খুকীৰ মনে কষ্ট হয়েছে, আপনি বড় পুতুলটাই নিন, কিছু কমিশন বাদ দিয়ে দিচ্ছ...

তাহার যামা বলিল—আচ্ছা, আচ্ছা খুকু, তুমি বড় খোকা-পুতুলটাই না—কুকুৱেৰ দৱকাৰ নেই—ধৰ বেশ ক'ৰে যেন ভাতে না দেখো...

ଆସ ଏକ ସମ୍ପାଦ କାଟିଯାଛେ । ମେଦିନ ବିବାର, ଥୁକୀର ମାମା ବିଶେଷ କାରଣେ ଚେତଳାର ହାଟେ ଏକ ବସ୍ତୁର ସହିତ ଦେଖା କରିତେ ଗିଯାଛେ । ଏଥିନି ଆସିବାର କଥା, କିଛୁ ଟାକା ପାଞ୍ଚନା ଆଛେ, ତାହାରେ ଆମାସେର ଚେଟାର ସାମ୍ବା, ତତକ୍ଷଣ ଅଗ୍ରାନ୍ତ ଦିନେର ମତ ନିଯୋଗୀ ମହାଶୟେର ତସାବଦାନେଇ ଥୁକୀର ଧାକିବାର କଥା ।...ଖାନିକକ୍ଷଣ ଥୁକୀର ସହିତ ଗଲ୍ଲଗୁଜବ କରିବାର ପରେ ବୃଦ୍ଧ ନିଯୋଗୀ ମଶାୟେର ମାଧ୍ୟାହ୍ନିକ ନିଦ୍ରାକର୍ଷଣ ହଇଲ । କଥା ବଲିତେ ବଲିତେ ଥୁକୀ ଦେଖିଲ । ତିନି ଆର କଥା ବଲିତେଛେନ ନା, ଅଗ୍ର ପରେଇ ତୋହାର ନାମିକା ଗର୍ଜନ ଶୁଭ ହଇଲ । ମେମେ କୋନ ସବେ କେହ ନାହିଁ, ଉମାର ଭୟ ଭୟ କରିତେ ଲାଗିଲ । ଏକବାର ମେ ଜାନାଲା ଦିଯା ଉକି ଧାରିଯା ଚାହିୟା ଦେଖିଲ, ଗଲିର ଘୋଡ଼େ ଦୁଇନ କାବୁଲୀଓୟାଲା ଦ୍ଵାଡାଇୟା ଦ୍ଵାଡାଇୟା ଗଲ୍ଲ କରିତେଛେ, ତାହାଦେର ଘୋଲାଫୁଲି, ଲାହା ଚେହାରାର ଭୟ ପାଇୟା ମେ ଜାନାଲା ହିତେ ମୁଖ ସରାଇୟା ଲାଇଲ ।

ମାମା କୋଥାଥା ଗେଲ ?...ମାମା ଆମେ ନା କେନ ?

ମେ ଭୟ ପାଇୟା ଡାକିଲ—ଓ ଜ୍ୟାତାବାବୁ, ଜ୍ୟାତାବାବୁ ?...

ତାହାର ମାମା ତାହାକେ ଶିଥାଇୟା ଦିଯାଛେ ନିଯୋଗୀ ମହାଶୟରକେ ଜ୍ୟାଠାବାବୁ ବଲିଯା ଡାକିତେ ।

ମାଡା ନା ପାଇୟା ମେ ଆର ଏକବାର ଡାକିଲ—ଆମାର ମାମା କୋଥାର ଓ ଜ୍ୟାତାବାବୁ ?...

ନିଯୋଗୀ ମହାଶୟ ଜଡ଼ିତସ୍ବରେ ଘୁମେର ଘୋରେ ବଲିଲେନ—ହଁ...ଆଛା, ଆଛା...

ତିନି ସ୍ଵପ୍ନ ଦେଖିତେଛିଲେନ, ଦେଶେର ବାଟିତେ ରାତ୍ରିତେ ଶୁଇୟା ଆଛେନ, ମାଲପାଡ଼ାର କେତୁ ମାଲ ଚୌକୀଦାର ଲାଟି ଘାଡ଼େ ରୋଦେ ବାହିର ହଇୟା ତୋହାର ନାମ ଧରିଯା ହାକ ଦିତେଛେ ।

ଥୁକୀ ଏଦିକ-ଓଦିକ ଚାହିୟା ଉଠିୟା ପଡ଼ିଲ—ମିଡିର ଦରଙ୍ଗା ଖୋଲା ଛିଲ, ମେ ନାଯିୟା ନୀଚେ ଆସିଲ । କି ଚାକର ରାହାଘରେ ତାଙ୍କ ବକ୍ଷ କରିଯା ଅନେକକ୍ଷଣ ଚଲିଯା ଗିଯାଛେ, ଏକଟା କାଳୋ ବିଡାଳ ଚୌବାଚାର ଉପର ବସିଯା ମାଛେର କୋଟା ଚିବାଇତେଛେ ।

ବାହିର ହଇୟାଇ ରାତ୍ରା । ଥୁକୀର ଏବଟା ଅଞ୍ଚଳ ଧାରଣା ଆଛେ ଯେ, ଏହି

କାହଟା ପାର ହିଲେଇ ତାହାର ଯାମାର କାଛେ ପୌଛାନୋ ଥାଇବେ, ଏହି ପଥେର
ସେଖାନଟାତେ ଶେସ, ଦେଖାନ ହିତେଇ ପରିଚିତ ଗଣ୍ଡିର ଆରାସ୍ ।

ସୁରିତେ ସୁରିତେ ମେ ପଥ ହାରାଇୟା କେଲିଲ, ଗଲି ପାର ହଇୟା ଆର ଏକଟା
ବେଢ଼ ଗଲି, ତାହାର ପର ଏକଟା ଲୋହାର ବେଡ଼ା-ଘେରା ଘାଟ-ମତ, ସେଟାର ପାଶ
କାଟାଇୟା ଆର ଏକଟା ଗଲି । କମେ ଥୁକୀର ସବ ଗୋଲମାଳ ହଇୟା ଗେଲ, ଏ
ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମେ ଏକବାରଓ ପିଛନେର ଦିକେ ଚାହେ ନାହିଁ, ଏବାର ପିଛନେର ଦିକେ ଚାହିୟା
ତାହାର ମନେ ହଇଲ ମେ ଦିକଟାଓ ମେ ଚେନେ ନା ।... ସାମନେର ପିଛନେର ଦୁଇ ଜଗତଟି
ତାହାର ମୂର୍ଖ ଅପରିଚିତ, କୋଥାଓ ଏକଟା ଏମନ ଜିନିଷ ନାହିଁ ଯାହା ମେ ପୂର୍ବେ
କଥନ ଦେଖିଯାଇଛେ ।...

ମେ ଡମ ପାଇୟା କୋଦିତେ ଲାଗିଲ । ଟିକ ହପୁର ବେଳା, ପଥେ ଲୋକଜନଙ୍କ କମ,
ବିଶେଷତଃ ଏହି ସବ ଗଲିର ମଧ୍ୟେ । ଆରଓ ଥାନିକଦୂର ଗିଯା ଏକଟା ଲାଲ ରଙ୍ଗେର
ବାଡ଼ୀର ମାମନେ ଦ୍ଵୀଡାଇୟା କୋଦିତେଇଛେ, ତାହାଦେର ବାଡ଼ୀର ମତିଝିଯେର ମତ
ଦେଖିତେ ଏକଜନ ଜ୍ଞାଲୋକ ତାହାକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲ—କି ହେଁଛେ ଥୁକୀ, କୋଦିତ
କେନ ?... ତୋମାଦେର କୋନ୍ ବାଡ଼ୀଟା, ଏହିଟେ ?...

ଥୁକୀ କୋଦିତେ କୋଦିତେ ବଲିଲ—ଆମି ଯାମାର କାଛେ ଯାବେ ।...

—ତୋମାଦେର ସର କୋଥା ଗୋ ?

ଥୁକୀ ଆଙ୍ଗୁଳ ତୁଳିଯା ଏକଟା ଦିକ ଦେଖାଇୟା ବଲିଲ—ଓହ ଦିକେ ...

—ତୋମାର ବାପେର ନାମ କି ?

ବାପେର ନାମ...କଇ ତାହା ତୋ ମେ ଜୁନେ ନା ! ବାପେର ନାମ ‘ବାବା’ ତା
ଛାଡ଼ା ଆବାର କି ?... ମେ ଚୋଥ ତୁଳିଯା ବିଶେର ମଧ୍ୟେର ଦିକେ ଚାହିଲ ।

ଜ୍ଞାଲୋକଟି ଏକବାର ଗଲିର ଦୁଇ ଦିକେ ଚାହିୟା ଦେଖିଲ, ପରେ ବଲିଲ—ଆଛା,
ଏସ, ଏମ ଥୁକୀ, ଆମାର ମଙ୍ଗେ ଏସ, ଆମି ତୋମାର ଯାମାର କାଛେ ନିଯେ ଯାଚିଛି,
ଏସ...

ଏ ଗଲି, ଓ ଗଲି ସୁରିତେ ସୁରିତେ ଅବଶେଷେ ଏକଟା ଛୋଟ ଥୋଲାର ବାଡ଼ୀ ।
... ଯି କାହାକେ ଡାକିଯା କି ଏକଟା କଥା ନୀଚୁଞ୍ଚରେ ବଲିଲ, ତାରପର ଦୁଇଜନେଇ
ଥାନିକକଣ କି ବଲାବଲି କରିଲ, ନରାଗତା ଜ୍ଞାଲୋକଟି ହାତ ଦିଯା କି ଏକଟା
ଦେଖାଇଲ, ଥୁକୀ ମେ ସବ ସୁରିତେ ପାରିଲ ନା । ପରେ ତାହାରା ଥୁକୀକେ ଏକଟା

ଅକ୍ଷକାନ୍ତ ଘରେର ମଧ୍ୟେ ଲଈୟା ଗେଲା.. ଛୋଟ ଥୁଲୁଲିର କାହେ ଏକଟା ପ୍ରକାଣ୍ଡ ମାଟିର ଜାଳା ଓ ତାହାର ଚାରିପାଶେ ଏକରାଶ ଅକ୍ଷକାର ।... ଥୁକୀର କେମନ ଡ୍ୟୁ ଭୟ କରିତେ ଲାଗିଲ—ସକ୍ଷିବୁଡୀର ସେ ଜାଳାତେ ଛୋଟ ଛେଟ ଛେଲେମେହେଦେର ଶୁକାଇୟା ପୁରିୟା ରାଧିବାର ଗଲା ଉନିଆଛେ ସେଇ ଧରନେର ଜାଳା । ସେ କାନ୍ଦୋ କାନ୍ଦୋ ସ୍ଵରେ ବଲିଲ—ଆମାର ଯାମା କୋଥାର ?...

ନବାଗତା ଶ୍ରୀଲୋକଟି ବଲିଲ—କେଉ ଦେଖେନି ତୋ ଆନବାର ସମୟେ ? ଆମାର ବାପୁ ଭୟ କରେ । ଏହି ସେ ଦିନ ସୈରଭିର ବାଡ଼ୀତେ ପୁଲିଶ ଏମେ କି ତଥି, ଆମି ଥାଳା ଫେରଇ ଦିତେ ଗେରୁ ତାଇ ...

ଥୁକୀଦେର ବାଡ଼ୀର ମତ-ଝିଯେର ମତ ଦେଖିତେ ସେ ଶ୍ରୀଲୋକଟି ମେ ବିଜପ କରିଯା ବଲିଲ .. ନେକୁ ! .. ସାଓ, ସାମନେର ଦରଜାଟା ଥୁଲେ ଢାକ କ'ରେ ରେଖେ ଏଲେ କେନେ ? .. ନେକୁ, ଜାନେ ନା ଯେନ କିଛୁ ! ...

ମେ ଥୁକୀକେ ଚୌକୀର ଉପର ବସାଇୟା ତାହାର ଗାଯେ ହାତ ବୁଲାଇୟା ଅନେକ ଆମରେର କଥା ବଲିଲ, ତାହାକେ ଏକଟା ବନ୍ଦଗୋଳ୍ଲା ଥାଇତେ ଦିଲ । ପରେ ଥୁକୀର ହାତେର ସୋନାର ବାଲା ଦୁ'ଗାଛ ଯୁରାଇୟା ଯୁରାଇୟା ବଲିଲ—ଏଥିନ ତୁଲେ ରେଖେ ଦି ଥୁକୀ ? .. ବେଶ ନକ୍ଷି ମେଘେ,—ଦେଖି...

ଥୁକୀ ଭୟ ଭୟେ ବଲିଲ—ବାଲା ଥୁଲୋ ନା... ଆମାର ଯାମାକେ ଡେକେ ଦାଓ...

କିନ୍ତୁ ତତକ୍ଷଣ କି ତାହାର ହାତ ହଇତେ ବାଲା ଦୁ'ଗାଛା ଅନେକଟା ଥୁଲିଯାଇଛେ, ଦେଖିଯା ଥୁକୀ କାନ୍ଦିଯା ଉଠିଯା ବଲିଲ—ଆମାର ବାଲା ନିଓ ନା, ଯାମାକେ ବ'ଲେ ଦେବୋ—ଆମାର ବାଲା ଥୁଲୋ ନା...

ମତି-ଝିଯେର ଇଞ୍ଜିତେ ନବାଗତା ଶ୍ରୀଲୋକଟି ତାହାର ମୁଖ ଚାପିଯା ଧରିଲ । କିନ୍ତୁ ଏକଟା ବିଷୟେ ଜ୍ଞନେଇ ବଡ଼ ଭୁଲ କରିଯାଛିଲ, ଉମାର କାଟି କାଟି ହାତ ପା ଦେଖିଯା ତାହାର ଲଡ଼ାଇ କରିବାର କ୍ଷମତା । ସମ୍ବନ୍ଧେ ସାଧାରଣେର ହୟ ତୋ ନନ୍ଦେହ ହଇତେ ପାରେ, କିନ୍ତୁ ଏ ଧାରଣା ସେ କତନ୍ତର ଅସତ୍ୟ, ତାହା ଗତ ମାସେ ଦୁଃଖପାନେର ବିକଳେ ଅନହ୍ୟୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନେର ସମୟ ଉମାର ମା ଭାଲୁଙ୍କପାଇ ଜାନିତ । ଇହାରା ମେ ନବ ଥବର ଜାନିବେ କୋଥା ହଇତେ ? ବେଚାରୀଦେର ଭୁଲ ଭାଙ୍ଗିତେ କିନ୍ତୁ ବୈଶି ବିଲସ ହଇଲ ନା, କ୍ଷମତାବନ୍ତିତେ ବିଛାନା ଓଲଟପାଲଟ ହଇୟା ଗେଲ, ଉମାର ଔଚଢ଼ କାମଙ୍ଗେ ମତି-ଝି ତୋ ବିବରତ ହଇୟା ଉଠିଲ । ଗୋଲମାଲେ ଏକଗାଛା ବାଲା

ହାତ ହିଟେ ଖୁଲିଯା କୋଥାର ଚୌକୀର ନୀଚେର ଦିକେ ଗଡ଼ାଇଯା ଗେଲ । ଶିଥିମୁଣ୍ଡ
ହିଟେ ତାହାର ହାତ ମୁଖ ଚାପିଯା ଧରିଯା ଅନ୍ତଗାଛା ବସାଗତ ଜୀଲୋକଟି ଛିନାଇଯା
ଖୁଲିଯା ଲାଇଲ ।

ମତି-ବି ବଲିଲ—ଛେଡ଼େ ଦେ, ଛେଡ଼େ ଦେ—ଇପିଯେ ଘରେ ସାବେ—ଦେଖି ଓ
ଆପଦ ରାଜ୍ଞୀର ଉପର ରେଖେ ଆସି—ବାପ୍, ରେ କି ଦସ୍ତି !....

—ଏଥନ କୋଥାଯ ରାଖିତେ ସାବି ଲୋ ?... ସ୍ଥାନ୍ତମଣିକେ ଏକଟା ଖବର ଦିବି ନେ ?

—ନା ବାପୁ, ତାତେ ଆର ଦରକାର ନେଇ, ଓକେ ରେଖେ ଆସି—କେଉ ଟେର
ପାବେ ନା, ଦେଖ ନା ବ'ମେ ବ'ମେ....

ତୁମୁଳ ଗୋଲମାଳ ଖୋଜାଖୁଜି, ହୈଟେ-ଏର ପରେ ସଙ୍କ୍ୟାର ସମୟ ଉମାକେ ପାଓୟା
ଗେଲ ନେବୁତଲାର ମେଟ୍‌ଜେମ୍‌ ପାର୍କେର କୋଣେ । କେବିନ-ଇଟାଇ ବ୍ୟାଙ୍ଗ ଚାଲ
. ହେଡାର୍ଥୋଡା, କପାଳେ ଓ ଗାଲେ ଅଂଚଢ଼େର ଦାଗ, ହାତ ଶୁଦ୍ଧ, ଫ୍ରକେର କୋଷରବକ୍
ହିଂଡ଼ିଯା ଝୁଲିତେଛେ... ‘ମାମା’, ‘ମାମା’ ବଲିଯା କାନ୍ଦିତେଛିଲ, ଅନେକ ଲୋକ
ଚାରିଧାରେ ସିରିଯା ଜିଜାଦାବାଦ କରିତେଛେ, ଏକଜନ ଗିଯା ଏକଟା ପାହାରା-
ଓୟାଲାଓ ଡାକିଯା ଆନିଯାଛେ—ଠିକ ସେଇ ସମୟ ନିଯୋଗୀ-ମଶାୟ, କୁଣୁମଶାୟ,
ମତିଶବାବୁ, ଅଖିଲବାବୁ, ଖୁକୀର ମାମା ସବାଇ ଗିଯା ଉପସ୍ଥିତ ହିଲେନ ।

ସ୍ଥାରୀତି ଧାନାୟ ଡାଯେରୀ ଇତ୍ୟାଦି ହିଲ । କେ ତାହାର ବାଲା ଖୁଲିଯା
ଲାଇଯାଛେ ଏ ନେବୁକେ ଖୁକୀ ବିଶେଷ କୋନୋ ଖବର ଦିତେ ପାରିଲ ନା । ଖୁକୀର
ମାମାକେ ନକଲେ ସ୍ଥେଷ୍ଟ ଭତ୍ତମା କରିଲ । ଖବରଦାରୀ କରିବାର ସଥିନ ସମୟ ନାହିଁ,
ତଥିନ ପରେର ମେଯେ ଆମା କେନ ଇତ୍ୟାଦି । ସବାଇ ବଲିଲ—ଯାଓ ଓକେ କାଲାଇ
ବାଡ଼ୀ ରେଖେ ଏସ, ଛିଃ, ଓହି ରକମ କରେ କି କଥନୋ...ମେନେର ସକଳେ ଟାଙ୍କା
ତୁଲିଯା ଖୁକୀକେ ଛ'ଗାଛା ପାଲିଶ-କରା ବିଲାତି ମୋନାର ବାଲା କିନିଯା ଦିଲ ।

ଗାଡ଼ୀତେ ସାଇବାର ସମୟ ତାହାର ମାମା ବଲିଲ—ଥୁର, ବାଡ଼ୀତେ ଗିଯେ ସେନ
ଏମବ କଥା କିଛୁ ବୋଲୋ ନା !... କେମନ ତୋ ?... କକନୋ ବଲୋ ନା ସେନ ?...
ଇହ୍ୟା, ଲଜ୍ଜାମେଯେ—ତା ହଲେ ଆର କଲକାତାର ନିୟେ ଆମବ ନା...
ଖୁକୀ ଘାଡ଼ ନାଡ଼ିଯା ରାଜୀ ହିଲ । ବଲିଲ—ଆମାଯ ତଥିନ ଏକଟା ପୁତ୍ର
କିମେ ଦିଓ ମାମା...ଆର ଏକଟା ମେଦ-ପୁତ୍ର...

ঠেলাগাড়ী

সবে বিছানা ছেড়ে উঠেছি রোদ তখনও ভাল রকম শোটেনি—থিড়কি
দোরের জগড়মূর গাছটার মাথায় গোটাকতক শালিখ পাখিতে কিচ্কিচ্ ও
বটাপটি বাধিয়েছে—আমি উঠে মনে মনে তোলাপাড়া করছি যে কাল
রাত্রের বাসি কলার বড়া যা আমাদের জগে বাঁশাঘরের ঝুলন্ত শিকায় বড়
জাম বটাতে টাঙানো আছে—তা কোনু অছিলায় যাব কাছে চাওয়া যায়,
বা মুখ ধোবার পূর্বে তা চাইতে গেলে সেটা শোভনীয়ই বা কতদূর হবে—
এমন সময় আমাদের বাহির দরজার কাছে একটা ঠেলাগাড়ীর ষড়ঘড় শব্দ
উঠল, সঙ্গে সঙ্গে মিষ্টি রিন্জিনে গলায় ডাক শোনা গেল—

—টুনি-ই-ই দা-আ-আ—ও টুনি…

অমনি আমার বৃক্ষ জেঠাইম। মারমুখি হয়ে কি একটা হাতে উচিষ্ঠে
ছুটে গেলেন—সকাল বেলা জুটলে এসে ? এখনো কাগ পক্ষীর মুম ভার্ডেন
অমনি এলে ছেলেটাকে টুইগে বার ক'রে নিয়ে যেতে ? সকাল নেই, নেই
নেই, ছপুর নেই সব সময় ষড়-ষড়-ষড়-ষড় শব্দ— যাই দিকি একবার হল
গাঙ্গুলীর কাছে, বলি, ছেলেটাকে যে দিন নেই রাত নেই গাড়ী ষড় ষড়
ক'রে বেড়াতে দিছ ওর পরকালটা যে ঝুঝুকে হয়ে গেল—যা এখন যা,
টুনি এখন যাবে না। গাড়ীর ষড় ষড় সংহি হয় না বাপু সব সময়—যা ওসব
নিয়ে যা…

আমি নিরীহ মুখে পূজনীয়া চেঠাইমার পিছনে এসে দাঢ়াতে না
দাঢ়াতে গাড়ীর শব্দটা আমাদের ঘাটের পথ দিয়ে দূর থেকে দূরে অস্পষ্ট
হয়ে গেল, তারপর হাত মুখ ধূতে গিয়ে থিড়কী দোরের কাছে মৃহু শব্দ
কানে এল—ও টুনি-দা?...আমি একবার পিছন ফিরে জেঠাইমার অবস্থিতি-
স্থান ও তার দৃষ্টির গতিব দিক নির্ণয় ক'রে নিম্নেই ঝটক করে থিড়কী দোরটা
খুলে বার হয়ে এলুম। সকালের পন্দের মত নিষ্পল, প্রফুল্ল, তরুণ নকশ
হাসিভরা ডাগর চোখে দাঢ়িয়ে আছে।

—ଆମବି ନେ ଟୁନି ଦା ?

—ଏହି ଉଠିଲାମ ସେ, ଏଥନେ ମୁଖ ଧୁଇନି, ଥାବାରାଏ ଥାଇନି—ବାଡ଼ୀର ଘରେ
ଆୟ ନା ?

ନକ୍ଷ ଚୋଥେର ଇମାରାୟ ଦେଖିଯେ ଦିଯେ ବଲଲେ—କୋଥାଯ ?

—କିଛୁ ବଲବେ ନା ଜେଠାଇମା, ଆସ ତୁହି...

ଉଦ୍‌ଧାପିତ ପ୍ରତାବେ ମେ ମନେ ପ୍ରାଣେ ଯୋଗ ଦିତେ ସଙ୍କଷମ ହଲ ନା ।

—ତୁହି ଆସ ମୁଖ ଧୂଯେ ଟୁନି ଦା—ଆମି ଚାଲୁତେ ତଳାୟ ଆଛି ଗାଡ଼ୀ ନିଯେ,
ଚଢ଼ିବି ତୋ ଟୁନି ଦା ?

ଦୁଃଖରେ ଖିଲେ ପାଡ଼ାୟ ବେରିଯେ ଗେଲୁମ । ତେଣୁଳ ତଳାୟ ଖେଳାର ଜୀବନାର
ଶୁବ୍ର ଭିଡ଼—ମୁଖୁଧୟେ ପାଡ଼ାର କୋନୋ ଛେଲେ ଆର ବାକୀ ନେଇ । ନକ୍ଷ ହାସି ମୁଖେ
ବଲଲେ—ଆସ ପଟୁଦା, ନିତାଇ ଦା—ଆମି ଗାଡ଼ୀ ଏନେଛି—ଦେଖୁ ଟିକ ସମୟଟା
ଆସିନି ? ଆସ ଚଢ଼...ଗାଡ଼ୀ ଏକା ନକ୍ଷି ଟାନତେ ଲାଗଲ । ଚଢ଼ିଲ ସକଳେଇ ।
ପଟ୍ଟ ବଲଲେ—ଦୁଃଖ ବେଳା ଆମାଦେର ବାଡ଼ୀ ଯାବି ନକ୍ ?

ନକ୍ଷ ସାଡ଼ ନେବେ ଅସମ୍ଭବି ଜାନାଲେ ।

ପଟ୍ଟ ବଲଲେ—ଯାମ ତୁହି—ମେଦିନ ସେ ଏକେବାରେ କାକାର ମାମନେ ଗିଯେ
ପଡ଼େଛିଲି, ତା କି ହବେ ?

ନକ୍ଷ ବଲଲେ—ଆମି ଆର ଯାଚିଛି ନେ ତୋମାଦେର ବାଡ଼ୀ ପଟୁଦା । ତୋମାର
କାକା ମେଦିନ ଏକେବାରେ ମାରତେ...ବଲଲେ ରୋଜ ରୋଜ ଗାଡ଼ୀ ଠେଲେ ବେଡ଼ାନୋ
ବାର କରାଛି । ଆମି ନା ପାଲାଲେ ମେଦିନ ମାର ଖେତ୍ରମ ଟିକ । ସଜି ଏର ପର
ଗାଡ଼ୀ କେବେ ରାଖେ ?

ମେଥାନ ଥେକେ ଦୁଃଖରେ ଗିଯେ ପଥେର ଧାରେ ବଡ଼ ଜୀବତଳାର ଛାହାୟ ବ'ରେ
ଗଲ କରଲୁମ । ରୋତିଇ କତ ଗଲ ହତ । ଏର ପରେ କେ କି ହବେ ତାଇ
ନିଯେ ଗଲ ।

ଖୋକାର ଅତ ଭବିଷ୍ୟତ ଭେବେ ଦେଖିବାର ବହନ ହୟନି । ସେ ଏର ପରେ କି
ହବେ ଅତ ଗୁଛିଯେ ବଲତେ ପାରେ ନା—ଥାପଛାଡ଼ା ଭାବେ ଉତ୍ତର ଦେଇ, ବଲ—ମେ
ମୌକୋର ଯାଦିର ସର୍ଦିର ହବେ, ମେଲ ଗାଡ଼ୀର ଇଞ୍ଜିନ ଚାଲାବେ, ଇଣ୍ଡିମାର ସାରା
ଚାଲାୟ, ତାମେର କି ବଲେ—ତା ଓ ହତେ ଚାମ । ଆମି ଆମାର ନୟବନ୍ଦନୀ

ଛେଲେଦେର ତୁଳନାୟ ଏକଟ୍ଟ ଅକାଳପକ୍ଷ, ବଲତାମ—ଆମି ଭାଇ ମାସେବ ଡାଙ୍କାର ହବ । ମହକୁମାର ହାକିମ ହବ ।...

ଅନେକ ବେଳାୟ ସେ ରୋଜ୍ରେ ଯୁରେ ରାଙ୍ଗମୁଖେ ବାଡ଼ୀ କିରତ । ବାବା ସେବିକେ ବସେ, ସେବିକେ ନା ଗିରେ ଚୁପି ଚୁପି ଅଞ୍ଚ ଦିକ ଦିଯେ ବାଡ଼ୀ ଢାକେ । ମା ବଗତ— ଓରେ ହୁଟ୍ଟ, ତୁମ ମେହି ବେରିଯେଛ କୋନ୍ ସକାଳେ, ଆର ଏହି ହପୁର ଯୁରେ ଗେଲ ଏଥିନ ତୁମି... । ଖୋକା ବଲେ—ଚୁପ ଚୁପ—ନା, ଆମି ତୋ ଓହି ଓଦେର ବାଡ଼ୀର ଜାମତଳାୟ ଚୁପଟି କ'ରେ ବ'ମେ ବ'ମେ ଥେଲା କଛିଲାମ, ଆମି ଆର ଟୁନି-ଦା— କୋଥାଓ ତୋ ଯାଇନି ମା ? ମନ୍ତ୍ରି...

କି ଭାନି କେନ ଓକେ ବଡ ଭାଲବାନତୁମ । ପ୍ରାମେର ସକଳ ଛେଲେର ଚେଯେ ଏର ମୁଖେ ଚୋଥେ, କଥାଯ କି ମୋହ ସେ ଛିଲ—ମାରାଦିନଟିର ମଧ୍ୟେ ଏକବାର ଅନ୍ତଃତ : ଓର ନଙ୍ଗେ ନା ଦେଖା କ'ରେ ପାରତୁମ ନା । ଖୋକାଓ ଆମାର ବାଡ଼ୀ ନା ହୟେ ପାଡ଼ାର ଅଣ୍ଟ କୋଥାଓ ବେକୁତ ନା ।

ଏକ ଏକ ଦିନ ଆମାଦେର ବାଡ଼ୀର ସାମନେର ଜାମତଳା ଦିଯେ ସେ ଗାଡ଼ୀ ଠେଲେ ନିଯେ ବାଡ଼ୀ କିରେ ଯାଏ ହପୁରେର ଆଗେ । ଆମାର ଦିକେ ଚେଯେ ବଲେ—ଏମନ ହୁଟ୍ଟ ଏହି ନିତାଇଟା, ଏତ କ'ରେ ବଲଲୁମ, ଚଡ ଚଡ ଗାଡ଼ୀତେ ଆସ ତୋକେ ଠେଲେ ଗଯଲାପାଡ଼ା ଯୁରିଯେ ଆନି...ତା କିଛୁତେ ଚଢ଼ିଲୋ ନା, ବଲଲେ, ମା ବକବେ, ତେବେ ଆନତେ ଯାଛି—ଆସ ଚଡ଼ିବି ଟୁନି-ଦା ?

—ତୋର ବୁଝି ଆଜ ଆର କେଉ ଚଢ଼ାର ଲୋକ ହୟନି ଖୋକା ?

ଆମାଦେର ପାଡ଼ାୟ କେଉ ଚଢ଼ିଲେ ନା, କଥନ ଥେକେ ଯୁରେ ବେଡ଼ାଛି—ସବ ସା ହୁଟ୍ଟ । ଆସବି ଟୁନି-ଦା ?

ଖୋକାର ଚୋଥେ ମିନଟି-ଭରା ଦୃଷ୍ଟି ତଥନକାର ଦିଲେ ଆମାର ଏଡ଼ାବାର ସାଧ୍ୟ ହତ ନା କୋନେ ଯତେଇ । ଆମି ଚଡ଼ତୁମ । ମହା ଖୁଶିର ନଙ୍ଗେ ଖୋକା ଚିତ୍ର-ବୈଶାଖେ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ଶୂର୍ଯ୍ୟକେ ଉପେକ୍ଷା ଓ ଅବଜ୍ଞା କ'ରେ ଗାଡ଼ୀ ଠେଲେ ନିଯେ ବେଡ଼ାତ...ଶୂର୍ଯ୍ୟଓ ପ୍ରତିଶୋଧ ନିତେ ଗିରେ ଓର କଚିଯୁଥ ରାଙ୍ଗିଯେ ଦିତେନ...ପାମେ କାଗଢ଼ ଭିଜିଯେ ଦିଯେ ଛାଡ଼ିଲେ ।

ତାର ବସନ୍ତ ଅନ୍ନ ଓ ଦେହ ଅତ୍ୟନ୍ତ କୀଣ ଘେଯେଲି ଧରଣେର ଛିଲ ବ'ଲେ ପାଡ଼ାର କୋନେ ଛେଲେର ନଙ୍ଗେ ବଲେ ସେ ପେରେ ଉଠିତ ନା...ସକଳେର କାଛେ ତାକେ

অবিচার সহ করতে হত। দুর্বলের প্রতি সবলের অধিকার তার উপর
মির্জিবাদে আরী করত সকলেই।

সেদিনটা ছিল ভারি গরম। চৈত্র-বৈশাখের দিন গ্রামের পথের ধূলো
তেতে আগুন হয়েছে—পক্ষানন্দ তলায় বারোয়ারীর আসর সাজানো, বাশেক
যাচা বাঁধা—সবাই কাজে সকাল থেকে সক্ষা পর্যন্ত খাটচে।

বড় পিটুলি গাছতলাটায় তার ঠেলাগাড়ীর ঘড় ঘড় আওয়াজ উঠল।
আমু বললে—ওই নক আসছে। পিছনে পরমসঙ্গী কেরোসিনের ঠেলাগাড়ীটা
টেনে নক হাতির। বাঁধা আসরের দিকে এসে আঙুল দেখিয়ে বলে—যাত্রা
করে বস্বে রে টুনি-দা?

সংবাদ সংগ্রহের পর সে সন্তোষের হাসি হাসল। আঙুল দিয়ে গাড়ীটার
দিকে দেখিয়ে বললে—চড়বি পটুদা? পটু ষাড় নেড়ে বললে—চড়ব,
টানবে কে?

খোকা খুব খুশি হয়ে বললে—কেন আমি?

আসন্ন আমোদের প্রত্যাশায় তার চোখ মুখ উজ্জল হয়ে উঠেছে!

পটু বললে, দূর, তুই বুঝি আমায় টানতে পারিন? টান দিকি কেমন—
হয় না আর আমাকে...

—বদো না? টানতে কেমন পারিনে?

পটুর পালা শেষ হয়ে গেলে ক্রমে ক্রমে অমু, বীরু, হক উপস্থিত সব
চেলেই উঠল গাড়ীতে। এদের মধ্যে বড় ছোট সব ব্রকমই আছে, টানতে
টানতে খোকা হয়রান হয়ে পড়লেও সে উৎসাহের সঙ্গে শেষ পর্যন্ত ঠিক
টেনে নিয়ে বেড়াল সকলকে। সকলের শেষ হয়ে গেলে সে হেসে সকলের
মুখের দিকে চেয়ে বলল—আমায় একট এইবার টান?

সকলে মুখ চাওয়া চাওয়ি স্ফুর করলে। ভাবে বোঝা গেল তাকে কেউ
টানতে রাজী নয়। তার প্রতি কৃপা ক'রে তার গাড়ীতে চ'ড়ে তাকে দিয়ে
টানিয়ে তাকে কৃতার্থ করা হয়েছে এতে আবার তার পরকে দিয়ে টানাবার
কোনু দাবী আছে? সকলে মিলে এই ভাবটা দেখালে।

—বাঃ, সকলকে চড়িয়ে দিলাম আর আমার বেলায় বুঝি কেউ ...

আমাৰ ইচ্ছে হ'ল তাকে গাড়ীতে চড়িয়ে টানি। কিন্তু সমবয়সী ছেলেদেৱ কাছে উপহাসেৱ ভয়েই হোক বা তাদেৱ বিকলকে দাঢ়াবাৰ শাহসনা থাকাৰ দৰণহই হোক—থেতে পাৱলুম না। সে গাড়ী টেনে নিয়ে চ'লে গেল। এদেৱ মধ্যে পূৰ্বে কি পৱাৰ্মশ হয়েছিল আমাৰ জনা নেই—গাড়ীখানা ধানিক দূৰ যেতে না যেতেই দলেৱ একজন একটা বড় ঝামা ইট নিয়ে গাড়ীতে ছুঁড়ে মেৰে বসল।

গাড়ীখানাৰ তলা তখনি যচ্চ ক'ৰে দেশলাইয়েৱ বাঞ্ছেৱ মত ভেঙে গেল। খোকা পিছন ফিরে চেৱে দেখে কেমন অৰাক হয়ে গেল—পৰে তাড়াতাড়ি গাড়ীৰ ক্ষতিৰ পৱিমাণ নিৰ্ণয় কৱিবাৰ অন্তে এসে গাড়ীৰ অবস্থা দেখেই আৱ একবাৰ বিশ্বয়েৱ দৃষ্টিতে আমাৰেৱ দিকে চাইলে। তাৱপৱ দে চাইলে আমাৰ দিকে—তাৱ চোখেৱ সে ব্যথা-ভৱা বিশ্বয়েৱ অপ্রত্যাশিত না-বুৰাতে-পাৱা দৃষ্টি আমাৰ বুকে তীৰেৱ মত বিঁধল। ভাবটা এই ব্ৰকম যে, তুইও টুনি-দা এৱ মধ্যে ?

কিন্তু সে কোনো কথা কাউকে না বলে ভাঙা গাড়ীটাৰ পাশে ব'সে পড়ে দেখতে লাগল। এৱ আগেই আমাৰেৱ দল সেখান থেকে স'ত্ৰে পড়েছিল !

তাৱপৱ অনেকক্ষণ সে ব'সে ব'সে নেড়ে চেড়ে দেখলে গাড়ীখানাৰ ভাঙা তলাটা কি ক'ৰে সাবানো যায়।...পাশে একটা ছোট বাকস ফুলেৱ গাছেৱ সাদা ভালো থোলা থোলা বাকস ফুল ছুলছিল—তাৱই পাশে গাৰ্ভেৱেওৱা রোপেৱ ধাৰে সে গাড়ীখানা রেখে ধানিক ব'সে ব'সে পৱে ঠেলে নিয়ে গেল।

সাৱারাত ভাল যুম হ'ল না। সকালে ওদেৱ বাড়ী ছুটে গিয়ে যদি ভাৰ ক'ৰে ফেলতুম তো বেশ হত, কিন্তু কেমন বাধো বাধো ঠেকতে লাগল। খোকা রোজ সকালে আসে, সেদিন এল না, অভিযানে ভুল বুৰেছে।

হ'তিন দিন ক'ৰে সপ্তাহ খানেক কেটে গেল।

অল্পদিন পৱেই আমি বাড়ীৰ সকলেৱ সঙ্গে মামাৰ বাড়ী চ'লে গেলুম ছোট মাসীমাৰ বিয়েতে। কিৱতে হয়ে গেল আট দশ মাস।...

ଖୋକାକେ ଫିରେ ଏସେ ଆର ଦେଖିନି । ଆଗେର ଶୌଯ ମାଳେ ମେ ଛପିଙ୍-
କାଶିତେ ମାରା ଗିଯେଛେ । ଫେରବାର ଦିନ ଦଶେକ ପରେ ଏକଦିନ ଓଦେର ବାଡ଼ୀ
ଗିଯେଛିଲୁମ । ଖୋକାର ମା ଉଠାନେ କୁଳ ରୋତ୍ରେ ଦିଯେଛିଲ, ତଥନ ତୁଳଛେ,
ଆମାୟ ଦେଖେ ବଗଲେ—ଟୁନି, ତୋରା ଦେଶେ ଏଲି ?...ଆମି କୋମୋ କଥା
ବଲବାର ଆଗେଇ ତାର ମା ହାଉ ହାଉ କ'ରେ କେନେ ଉଠିଲ—ତବୁ ଏମେହିସ ତୁଇ
ଟୁନି—ଆର କି କେଉ ଆସବେ ଏ ବାଡ଼ୀ ବେଡ଼ାତେ ? ଖୋକା ଯେ ଆମାୟ କାଂକି
ଦିଯେ ଚ'ଲେ ଗିଯେଛେ ରେ !...ବୋସ, ବୋସ, ବାତାବୀ ନେବୁ ପାକା ଘରେ ଆହେ,
କେଟେ ଦେବ, ଥାବି ହୁନ ଦିଯେ ? ଶୁଇ ପେକେ ପେକେ ଥାକେ କେଉ ଥାର ନା—ଖୋକା
କତ ଖେତ—ଥା ନା ବ'ସେ ବ'ସେ ।

ଶରତେର ଅପରାହ୍ନ । ନିର୍ଶେଷ ନୀଳ ଆକାଶେର ତଳାୟ ଅବସମ୍ବ ବୈକାଳେର
ରୋତ୍ରେ ଡାନା ମେଲେ କି ପାଥି ଉଡ଼େ ଚଲେଛେ ।...କାର୍ମିନ ଡାଙ୍ଗା ଛାଦେର ଫାଟିଲେ
କୋଥାୟ ସ୍ଵୟର ଡାକ .. ଉଠାନେର ଛାଯା-ନ୍ରିଙ୍ଗ ବାତାମ ଶୁକନୋ କୁଳେର ଗକେ
ଭରପୁର । ..

ଖୋକାର ମେହି ଟେଲାଗାଡ଼ୀଧାନା ଦେଖିଲୁମ କାଠେର ମାଚାର ନୀଚେ ତୋଳା
ଆହେ । ଦଢ଼ିଟା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ । ଅନେକଦିନ ଗାଡ଼ିଟାତେ କେଉ ହାତଓ ଦେଇ ନି ।...

ବରକାଳେର କଥା ହଲେଓ ଆମି କିନ୍ତୁ ଚୋଥ ବୁଝେ ଭାବଲେଇ ଦେଖତେ ପାଇ
—କତକାଳ ଆଗେକାର ଆଟ ବଂସରେର ମେ ଛୋଟ ଖୋକାଟି ଟେଲାଗାଡ଼ିଟା ଟେନେ
ନିଯେ ବେଡ଼ାଛେ ।...ନିର୍ଜନ ହଦୁରେ ସ୍ଵୟର ଡାକେର ମଧ୍ୟେ ବାଡ଼ୀ ଥେକେ ବେରିଯେ
ପାଲେଦେବ ଜ୍ଞାନକଳ ବାଗାନେର ଛାଯାୟ ..ଆମାଦେର ବଡ଼ ମାଦାର ଗାଛଟାର
ତଳାକାର ପଥ ଦିଯେ, ରାଙ୍ଗା ମୁଖେ ଆଶା ଓ ଆନନ୍ଦ-ଭରା ଉଜ୍ଜଳ ଚୋଥେ ମେ ତାର
କେରୋସିନ କାଠେର ଗାଡ଼ୀଧାନା ଟେନେ ଟେନେ ନିଯେ ଆସଛେ...ନାରିକେଳ ତଳା
ବେଯେ...ପଟ୍ଟଦେର ବଡ଼ ଦୋ-ଫଳା ଆମ ଗାଛଟାର ତଳା ବେଯେ...ଯେତେ ଯେତେ କ୍ରମେ
ତାର ମୁଣ୍ଡ ମାଇତି-ପୁରୁରେର ଘୋଡ଼େର ପଥେ ସ୍ଵପାରି ଗାଛେର ମାରିର ଆଡ଼ାଲେ
ଅନୁଶ୍ରୀ ହସେ ଯାଏ ।...

পুঁই মাচা

সহায়হরি চাটুষে উঠানে পা দিয়াই স্বীকে বলিলেন—একটা বড় বাটি কি ঘটি যা হয় কিছু দাও তো, তারক খুড়ো গাছ কেটেছে, একটু ভাল রস আনি।

স্বী অম্পূর্ণা খড়ের রাঙ্গাঘরের দাওয়ায় বসিয়া শাতকালের সকাল বেলা নারিকেল তেলের বোতলে ঝাঁটার কাটি পুরিয়া ঢই আঙুলের সাহায্যে ঝাঁটার কাটিলগ্ন জমানো তৈলটকু সংগ্রহ করিয়া চুলে মাথাইতে ছিলেন। স্বামীকে দেখিয়া তাড়াতাড়ি গায়ের কাপড় একটু টানিয়া দিলেন মাত্র, কিন্তু বাটি কি ঘটি বাহির করিয়া দিবার জন্য বিদ্যুত্তা আগ্রহ তো দেখাইলেনই না, এমন কি বিশেষ কোনো কথাও বলিলেন না।

সহায়হরি অগ্রবর্তী হইয়া বলিলেন—কি হয়েছে, ব'লে রইলে যে?... দাও না একটা ঘটি? আঃ, ক্ষেত্রি-টেন্টি সব কোথায় গেল এরা? তুমি তেল মেখে বুঁধি ছেঁবে না?

অম্পূর্ণা তেলের বোতলটি সরাইয়া স্বামীর দিকে খানিকক্ষণ চাহিয়া রহিলেন, পরে অত্যন্ত শাস্ত হৃদয়ে জিজ্ঞাসা করিলেন—তুমি মনে মনে কি ঠাউরেছ বলতে পার?

স্বীর অতিরিক্ত রকমের শাস্ত হৃদয়ে সহায়হরির মনে ভৌতির সঞ্চার হইল—ইহা যে ঝড়ের অব্যবহিত পূর্বের আকাশের হিঁরভাব মাত্র, তাহা বুঁধিয়া তিনি মরাইয়া হইয়া ঝড়ের প্রতীক্ষায় রহিলেন। একটু আম্ভা-আম্ভা করিয়া কহিলেন—কেন...কি আবার...কি...

অম্পূর্ণা পূর্বাপেক্ষাও শাস্তহৃদয়ে বলিলেন—দেখ, রক্ষ কোরো না বলছি—গ্রাকামি করতে হয় অন্য সময় কোরো। তুমি কিছু জানো না, না কি খোজ রাখ না? অত বড় ঘেঁঘে ঘাঁঘার ঘরে সে মাছ ধ'রে আর রস খেয়ে দিন কাটায় কি ক'রে তা বলতে পারো? গাঁয়ে কি গুজব রটেছে জানো?

সহায়হরি আশ্চর্য হইয়া জিজ্ঞাসা করিলেন—কেন?...কি গুজব?

—କି ଗୁଡ଼ବ ଜିଙ୍ଗାମା କରୋ ଗିଯେ ଚୌଥୁରୀଦେର ବାଡ଼ୀ । କେବଳ ବାପ୍ଦୀ ଛଲେ-ପାଡ଼ାୟ ସୂରେ ସୁରେ ଜନ୍ମ କାଟାଲେ ଡକ୍ଟରଲୋକେର ଗୀଯେ ବାସ କରା ଯାଏ ନା ।—ସମାଜେ ଧାକତେ ହଲେ ମେହି ରକମ ମେନେ ଚଲତେ ହସ ।

ସହାଯହରି ବିଶିତ ହଇୟା କି ବଲିତେ ସାଇତେଛିଲେନ, ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ବବନ୍ଦ ଶୁରେଇ ପୁନର୍ବାର ବଲିଯା ଉଠିଲେନ—ଏକଘରେ କରବେ ଗୋ ତୋମାକେ ଏକଘରେ କରବେ, କାଳ ଚୌଥୁରୀଦେର ଚଣ୍ଡିମଣ୍ଡପେ ଏମବ କଥା ହସେଛେ । ଆମାଦେର ହାତେ ଛୋଟା ଜଳ ଆର କେଉ ଥାବେ ନା । ଆଶୀର୍ବାଦ ହସେ ମେଯେର ବିଯେ ହ'ଲ ନା—ଓ ନାକି ଉଚ୍ଛୁଗ୍ଣ କରା ଯେବେ—ଗୀଯେର କୋନ କାଜେ ତୋମାକେ ଆର କେଉ ଯେତେ ବଲବେ ନା—ସାଓ, ଭାଲଇ ହସେଛେ ତୋମାର । ଏଥମ ଗିଯେ ଛଲେ-ବାଡ଼ୀ, ବାପ୍ଦୀ-ବାଡ଼ୀ ଉଠେ ବ'ସେ ଦିନ କାଟାଓ ।

ସହାଯହରି ତାଙ୍କିଲେର ଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିଯା ବଲିଲେନ—ଏହି ! ଆୟି ବଲି, ନା ଜାନି କି ବ୍ୟାପାର । ଏକଘରେ ! ସବାଇ ଏକଘରେ କରେଛେନ ଏବାର ବାର୍କ୍‌ଆଛେନ କାଲୀମୟ ଠାକୁର !—ଓଃ !...

ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ତେଲେ-ବେଣ୍ଣନେ ଜଲିଯା ଉଠିଲେନ—କେନ, ତୋମାକେ ଏକଘରେ କରତେ ବେଶୀ କିଛୁ ଲାଗେ ନାକି ? ତୁମି କି ସମାଜେର ମାଥା ନା ଏକଜନ ମାତ୍ରକର ଲୋକ ? ଚାଲ ନେଇ ଚୁମୋ ନେଇ, ଏକ କଡ଼ାର ମୁରୋଳ ନେଇ, ଚୌଥୁରୀରା ତୋମାଯ ଏକଘରେ କରବେ ତା ଆର ଏମନ ବଠିନ କଥା କି ?—ଆର ସତିଯିଇ ତୋ ଏଦିକେ ଧାଡ଼ୀ ମେଯେ ହସେ ଉଠିଲ ।...ହଠାତ ସବ ନାମାଇଯା ବଲିଲେନ—ହ'ଲ ଯେ ପନେରୋ ବର୍ଷରେ, ବାଇରେ କମିଯେ ବ'ଲେ ବେଡ଼ାଲେ କି ହବେ, ଲୋକେର ଚୋଥ ନେଇ ?...ପୁନର୍ବାଯ ଗଲା ଉଠାଇଯା ବଲିଲେନ—ନା ବିଯେ ଦେବାର ଗା, ନା କିଛୁ । ଆୟି କି ଯାବ ପାଞ୍ଚର ଠିକ କରତେ ?...

ସଶୀରେ ସତକ୍ଷଣ ଜ୍ଞୀର ସମ୍ମୁଖେ ବର୍ଣ୍ଣମାନ ଧାକିବେନ, ଜ୍ଞୀର ଗଲାର ଝର ତତକଣ କମିବାର କୋନୋ ସଙ୍ଗାବନା ନାହିଁ ବୁବିଯା ସହାଯହରି ଦାଉୟା ହିତେ ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଏକଟି କୀମାର ବାଟି ଉଠାଇଯା ଲଈଯା ଖିଡ଼କୀ-ଦୁହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଯା ଯାଜା କରିଲେନ—କିନ୍ତୁ ଖିଡ଼କୀ-ଦୁହାରେ ଏକଟୁ ଏଦିକେ କି ଦେଖିଯା ହଠାତ ଥାମିଯା ଗେଲେନ ଏବଂ ଆନନ୍ଦପୂର୍ବବନ୍ଦରେ ବଲିଯା ଉଠିଲେନ—ଏମବ କି ରେ ? କ୍ଷେତ୍ର ମା, ଏମବ କୋଥା ଥିଲା ଆନନ୍ଦ ? ଓଃ ! ଏସେ...

চোখ পনেরো বছরের একটি মেয়ে আৱ-ছুটি ছোট ছোট মেয়ে পিছনে
লইয়া বাড়ী ঢুকিল। তাহার হাতে এক বোঝা পুঁই শাক, ডুটাগুলি ঘোটা
ও হল্দে হল্দে চেহারা দেখিয়া মনে হয় কাহারা পাকা পুঁই গাছ উপড়াইয়া
ফেলিয়া উঠানের জঙ্গল তুলিয়া দিতেছিল; মেয়েটি তাহাদের উঠানের
অঞ্চল প্রাণপণে তুলিয়া আনিয়াছে—ছোট মেয়ে দু'টির মধ্যে একজনের
হাত খালি, অপরটির হাতে গোটা দুই তিন পাকা পুঁইপাতা জড়ানো
কোনো জ্বর্য।

বড় মেয়েটি খুব লম্বা, গোলগাল চেহারা, মাথার চুলগুলো কুকু ও
অগোছালো—বাতাসে উড়িতেছে, মুখখানা খুব বড়, চোখ দু'টা ডাগৱ
ডাগৱ ও শাস্ত। সুর সুর কাঁচের চুড়িগুলা দু'পয়সা ডজনের একটি
মেফটিপিন দিয়া একত্র করিয়া আটকানো। পিনটার বয়স খুঁজিতে যাইলে
প্রাগৈতিহাসিক যুগে গিয়া পড়িতে হয়। এই বড় মেয়েটির নামই বোধ হয়
ক্ষেত্র, কারণ সে তাড়াতাড়ি পিছন ফিরিয়া তাহার পশ্চাষ্টিনীর হাত হইতে
পুঁই পাতা জড়ানো জ্বর্যটি লইয়া মেলিয়া ধরিয়া বলিল—চিংড়ি মাছ, বাবা।
গয়া খুড়ীর কাছ থেকে রাস্তায় নিলাম, দিতে চায় না, বলে—তোমার বাবার
কাছে আৱ দিনকাৰ দক্ষণ দু'টো পয়সা বাকী আছে, আমি বললাম—দাও
গয়া পিসী, আমাৰ বাবা কি তোমার দু'টো পয়সা নিয়ে পালিয়ে যাবে—
আৱ এই পুঁই শাকগুলো ঘাটেৰ ধাৰে রায় কাকা বললে, নিয়ে যা.. কেমন
মোটা ঘোটা...

অপ্রূপ দাওয়া হইতেই অত্যন্ত বাঁজেৰ সহিত চীৎকাৰ করিয়া উঠিলেন
—নিয়ে যা, আহা কি অমৰ্ত্তই তোমাকে তাৱা দিয়েছে...পাকা পুঁইড়টা
কাঠ হয়ে গিয়েছে, দু'দিন পৱে ফেলে দিত...নিয়ে যা আৱ উনি তাদেৱ
আগাছা উঠিয়ে নিয়ে এসেছেন—ভালোই হয়েছে, তাদেৱ আৱ নিজেদেৱ
কষ ক'ৰে কাটতে হ'ল না...যত পাথুৱে বোকা সব ময়তে আসে আমাৰ
ঘাড়ে...ধাড়ী মেয়ে, ব'লে দিয়েছি না তোমায় বাড়ীৰ বাইৱে কোথাও পা
দিও না? সজ্জা কৰে না, এ পাড়া সে পাড়া ক'ৰে বেড়াতে! বিয়ে হলে
যে চাৰ ছেলেৰ মা হতে? খাওয়াৰ মামে আৱ জ্বান ধাকে না, না?...

କୋଥାର ଶାକ କୋଥାର ବେଣୁନ, ଆର ଏକଜନ ବେଡ଼ାଛେନ କୋଥାର ରସ,
କୋଥାର ଛାଇ, କୋଥାର ପାଶ—ଫେଲ୍ ବଲାଛି ଓମଦ...ଫେଲ୍ ।...

ମେଘେଟ ଶାନ୍ତ ଅଧିଚ ଭୟ-ମିଶ୍ରିତ ଦୃଷ୍ଟିତେ ମାର ଦିକେ ଚାହିୟା ହାତେର ବାଖନ
ଆଗଳା କରିଯା ଦିଲ, ପୁଇ ଶାକେର ବୋବା ମାଟିତେ ପଡ଼ିଯା ଗେଲା । ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ
ବକିଯା ଚଲିଲେନ—ସା ତୋ ରାଧୀ, ଓ ଆପଦଙ୍ଗଲୋ ଟିନେ ଖିଡ଼କୀର ପୁକୁରେର
ଥାରେ ଫେଲେ ଦିଯେ ଆଯ ତୋ—ସା, ଫେର ସଦି ବାଡ଼ୀର ବାର ହତେ ଦେଖେଛି, ତବେ
ଠ୍ୟାଂ ସଦି ଥୋଡ଼ା ନା କରି ତୋ...

ବୋବା ମାଟିତେ ପଡ଼ିଯା ଗିଯାଛିଲ । ଛୋଟ ମେଘେଟ କଲେର ପୁତ୍ରଙ୍କର ମତନ
ଦେଶୁଳି ତୁଳିଯାଇସା ଖିଡ଼କୀ ଅଭିମୁଖେ ଚଲିଲ, କିନ୍ତୁ ଛୋଟ ମେଘେ ଅତ ବଡ
ବୋବା ଆକଢ଼ାଇତେ ପାରିଲ ନା, ଅନେକଙ୍ଗଲି ଡାଟା ଏଦିକେ ଶୁଣିତେ
ଝୁଲିତେ ଚଲିଲ ।...ସହାୟହରିର ଛେଲେମେଘେରା ତାହାଦେର ମାକେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଭୟ
କରିତ ।

ସହାୟହରି ଆମ୍ଭତା ଆମ୍ଭତା କରିଯା ବଲିତେ ଗେଲେନ—ତା ଏନେହେ
ଛେଲେମାନୁଷ ଥାବେ ବ'ଲେ...ତୁମି ଆବାର...ବରଂ...

ପୁଇଶାକେର ବୋବା ଲାଇସା ଯାଇତେ ଯାଇତେ ଛୋଟ ମେଘେଟ ଫିରିଯା ଦ୍ୱାଢ଼ାଇସା
ମାର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲ । ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ତାହାର ଦିକେ ଚାହିୟା ବଲିଲେନ—ନା ନା,
ନିଯେ ସା, ଥେତେ ହବେ ନା—ମେଘେ ମାଉବେର ଆବାର ଅତ ନୋଲା କିମେର ?
ଏକପାଡ଼ା ଧେକେ ଆର ଏକପାଡ଼ାଯ ନିଯେ ଆମବେ ଛଟୋ ପାକ । ପୁଇ ଶାକ ଭିକ୍ଷେ
କ'ରେ ! ସା, ସା....ତୁହି ସା, ଦୂର କ'ରେ ବନେ ଦିଯେ ଆଯ...

ସହାୟହରି ବଡ ମେଘେର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିୟା ଦେଖିଲେନ ତାହାର ଚୋଥ ଦୁ'ଟୋ
ଜଳେ ଭରିଯା ଆସିଯାଇ । ତୋର ମନେ ବଡ କଷ ହଇଲ । କିନ୍ତୁ ମେଘେର ଯତହି
ସାଧେର ଜିନିସ ହୋକ, ପୁଇ ଶାକେର ପକାବଲଦ୍ଧ କରିଯା ଦୁପୁର ବେଳା ଦ୍ଵୀକେ
ଚଟାଇତେ ତିନି ଆଦୋ ସାହମୀ ହଇଲେନ ନା ।—ନିଃଶ୍ଵରେ ଖିଡ଼କୀ-ଦୋର ଦିଯା
ବାହିର ହଇୟା ଗେଲେନ ।...

ବସିଯା ରାଧିତେ ରାଧିତେ ବଡ ମେଘେର ମୁଖେର କାଂତର ଦୃଷ୍ଟି ଶ୍ଵରଗେ ପଡ଼ିବାର
ସଜେ ସଜେ ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣର ମନେ ପଡ଼ିଲ—ଗତ ଅରଙ୍କନେର ପୂର୍ବଦିନ ବାଡ଼ୀତେ ପୁଇଶାକ

ৱান্নার সময় ক্ষেত্ৰি আবদ্বার কৱিয়া বলিয়াছিল—মা অৰ্দেক গুলো কিষ্ট একা
আমাৰ, অৰ্দেক সব মিলে তোমাদেৱ ?...

বাড়ীতে কেহ ছিল না, তিনি নিজে গিয়া উঠানেৰ ও খিড়কী-দোৱেৰ
আশে পাশে যে ডাঁটা পড়িয়াছিল, সেগুলি কুড়াইয়া লইয়া আসিলেন—
বাকীগুলা কুড়ানো থাই না, তোবাৰ ধাৰেৱ ছাই-গাদায় ফেলিয়া দিয়াছে।
কুচো চিংড়ি দিয়া এইজপে চুপিচুপিই পুঁইশাকেৱ তৱকারী রঁধিলেন।

ছুপুৰবেলা ক্ষেত্ৰি পাতে পুঁইশাকেৱ চচড়ি দেখিয়া বিশয় ও আনন্দপূৰ্ণ
তাগৱ চোখে যায়েৰ দিকে ভয়ে ভয়ে চাহিল। দু'এক বার এদিকে শুদ্ধিকে
ঘূৰিয়া আসিতেই অৱপূৰ্ব। দেখিলেন উক্ত পুঁই শাকেৱ একটুকৱাও তাহাৰ
পাতে পড়িয়া নাই। পুঁই শাকেৱ উপৰ তাহাৰ এই মেয়েটিৰ কিঙুপ লোভ
তাহা তিনি জানিতেন, জিজ্ঞাসা কৱিলেন—কিৱে ক্ষেত্ৰি, আৱ একটু চচড়ি
দিই ? ক্ষেত্ৰি তৎক্ষণাৎ ঘাড় নাড়িয়া এ আনন্দজনক প্ৰস্তাৱ সমৰ্থন কৱিল।
কি ভাবিয়া অৱপূৰ্বৰ চোখে জল আসিল, চাপিতে গিয়া তিনি চোখ উঠু
কৱিয়া চালেৱ বাতায় গোঁজ। ভালা হইতে শুকন। লক্ষ পাড়িতে লাগিলেন।

কালীময়েৱ চঙ্গীমণ্ডপে দেদিন বৈকাল বেল। সহায়হরিৰ ভাক পড়িল।
সংক্ষিপ্ত ভূমিকা ফাদিবাৰ পৱ কালীময় উন্তেজিত স্বৰে বলিলেন—সে সব
দিন কি আৱ আছে ভায়া ? এই ধৰ, কেষ্ট মুখযো...স্বভাৱ নৈলে পাত্ৰ দেবো।
না, স্বভাৱ নৈলে পাত্ৰ দেবো। না ক'ৰে কি কাণ্টাই কৱলে—অবশেষে কিনা
হ'বিৱ ছেলেটাকে ধ'ৰে প'ড়ে মেঘেৰ বিষে দেয় তবে রক্ষে ! তাৱা কি
স্বভাৱ ? রায় বল, ছ'নাত পুৰুষে ভঙ্গ, পচা শ্রোত্বিয় ! গৱে স্বৰ নৱম কৱিয়া
বলিলেন, তা সমাজেৱ সে সব শাসনেৱ দিন কি আৱ আছে ? দিন দিন
চ'লে যাচ্ছে। বেশী দূৰ যাই কেন এই যে তোমাৰ মেয়েটি তেৱেৱ বছৰেৱ....

সহায়হিৰ বাধা দিয়া বলিতে গেলেন—এই শ্রাবণে তেৱোঁয় ..

—আহা-হা, তেৱোঁয় আৱ ঘোলোৱ তফাঁটা কিমেৱ শুনি ? তেৱোঁয়
আৱ ঘোলোৱ তফাঁটা কিমেৱ ? আৱ সে তেৱেই হোক, চাই ঘোলোই
হোক, চাই পঞ্চাশই হোক তাতে আগাদেৱ দৱকাৰ নেই, সে তোমাৰ

ହିସେବ ତୋମାର କ୍ଷତ୍ରେ । କିନ୍ତୁ ପାତ୍ର ଆଶୀର୍ବାଦ ହରେ ଗେଲ, ତୁମି ବେଳେ
ବମ୍ବେ କି ଅନ୍ତେ ଥିଲି ? ଓ ତୋ ଏକରକମ୍ ଉଚ୍ଛ୍ଵଗ୍ନ କରା ଯେଇ ! ଆଶୀର୍ବାଦ
ହେଉଥାଏ ଯା ବିଯେ ହେଉଥାଏ ତା, ସାତ-ପାକେର ଯା ବାକୀ, ଏହି ତୋ ?... ସମାଜେ
ବ'ସେ ଏ ସବ କାଙ୍ଗଣୋ ତୁମି ଯେ କରବେ ଆବ ଆମରା ବ'ସେ ବ'ସେ ଦେଖିବ
ତୁମି ମନେ ଭେବ ନା । ସମାଜେର ବାମ୍ବନଦେର ସଦି ଜାତ ଯାରବାର ଇଚ୍ଛେ ନା ଥାକେ,
ମେଯେର ବିଯେର ବନ୍ଦୋବନ୍ତ କ'ରେ ଫେଲ ।...ପାତ୍ର ପାତ୍ର, ରାଜପୁତ୍ର ନା ହଲେ
କି ପାତ୍ର ମେଲେ ନା ?...ଗରୀବ ମାତ୍ର, ଦିତେ-ଧୂତେ ପାରବେ ନା ବ'ଲେଇ ଶ୍ରୀମନ୍ତ
ମଜ୍ଜମଦାରେର ଛେଲେକେ ଠିକ କ'ରେ ଦିଲାମ । ଲେଖାପଡ଼ା ନାହିଁ ବା ଜାନିଲେ ?
ଜଜ ମେଞ୍ଜଟୋର ନା ହଲେ କି ମାତ୍ର ହସ ନା ? ଦିବିଯ ବାଡ଼ୀ ବାଗାନ ପୁରୁଷ
ଶୁନିଲାମ ଏବାର ନାକି କୁଡ଼ିର ଜମିତେ ଚାଟି ଆମନ ଧାନଓ କରେଛେ, ବ୍ୟସ—
ରାଜାର ହାଲ । ଦୁଇ ଭାଇୟେର ଅଭାବ କି ?...

ଇତିହାସଟା ହଇତେଛେ ଏହି ସେ, ମଣିଗାନ୍ଧେର ଉକ୍ତ ମଜ୍ଜମଦାର ମହାଶୟର ପୁତ୍ରାଟ
କାଲୀମୟଇ ଠିକ କରିଯା ଦେଲ । କେନ କାଲୀମୟ ମାଥା ବ୍ୟଥା କରିଯା ସହାୟହରିର
ମେଯେର ବିଯେର ସହଜ ମଜ୍ଜମଦାର ମହାଶୟର ଛେଲେର ସଙ୍ଗେ ଠିକ କରିତେ ଗେଲେନ
ତାହାର କାରଣ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିତେ ଯାଇଯା କେହ କେହ ବଲେନ ଯେ, କାଲୀମୟ ନାକି
ମଜ୍ଜମଦାର ମହାଶୟର କାହେ ଅନେକ ଟାକା ଧାରେନ, ଅନେକଦିନେର ସ୍ଵର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ବାକୀ—ଶୀଘ୍ର ନାଲିଶ ହଇବେ, ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ଗୁଜବ ଯେ ଶୁଦ୍ଧ ଅବାସ୍ତର ତାହାଇ
ନହେ, ଇହାର କୋନ ଭିତ୍ତି ଆହେ ବଲିଯାଏ ମନେ ହସ ନା । ଇହା ଦୃଷ୍ଟ ପକ୍ଷେର ରଟନା
ମାତ୍ର । ଯାହାଇ ହଟକ, ପାତ୍ରପକ୍ଷ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଯା ଯାଓୟାର ଦିନ କତକ ପରେ
ସହାୟହରି ଟେର ପାନ ପାତ୍ରଟି କହେକ ମାସ ପୂର୍ବେ ନିଜେର ପ୍ରାମେ କି ଏକଟା
କରିବାର ଫଳେ ପ୍ରାମେର ଏକ କୁଞ୍ଜକାର-ବ୍ୟୁଧ ଆଶ୍ରୀୟ-ସ୍ଵଜନେର ହାତେ ବେଦମ ପ୍ରହାର
ଥାଇଯା କିଛିଦିନ ନାକି ଶ୍ୟାଗତ ଛିଲ । ଏ ବକମ ପାତ୍ରେ ମେଯେ ଦିବାର ପ୍ରତାବ
ମନ୍ଦପୁତ୍ର ନା ହେଉଥାଯ ସହାୟହରି ମେ ସହଜ ଡାଙ୍ଗିଯା ଦେଲ ।

ଦିନ ଦୁଇ ପରେର କଥା । ସକାଳେ ଉଠିଯା ସହାୟହରି ଉଠାନେ ବାତାବୀଲେବୁ
ଗାହେର ଝାକ ଦିଯା ଯେଟିକୁ ନିତାନ୍ତ କଟି ରାଙ୍ଗା ରୌଦ୍ର ଆସିଯାଛିଲ, ତାହାରେ
ଆତପେ ବସିଯା ଆପନ ମନେ ତାମାକ ଟାନିତେଛେନ । ବଡ଼ ଘେରେ କ୍ଷେତ୍ର ଆସିଯା
ଚୁପି ଚୁପି ବଲିଲ—ବାବା, ଯାବେ ନା ? ମା ଥାଟେ ଗେଲ...

ଶହାଯହରି ଏକବାର ବାଡ଼ୀର ପାଶେ ସାଟେର ପଥେ ଦିକେ କି ଜାନି କେନ୍ତାହିୟା ଦେଖିଲେନ, ପରେ ନିଷ୍ଠରେ ବଲିଲେନ, ଯା ଶୀଗରିର ସାବଲଥାନା ନିଯେ ଆୟ ଦିକି? କଥା ଶେଷ କରିଯା ତିନି ଉତ୍କର୍ଷାର ସହିତ ଜୋରେ ଜୋରେ ତାମାକ ଟାନିତେ ଲାଗିଲେନ ଏବଂ ପୁନରାୟ ଏକବାର କି ଜାନି କେନ୍ତାହିୟା ଦିକେ ସତର୍କ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରିଲେନ । ଇତିମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଣ୍ଡ ଭାରୀ ଏକଟା ଲୋହାର ସାବଳ ଦୁଇ ହାତ ଦିଯା ଆକଢ଼ାଇୟା ଧବିଯା କ୍ଷେତ୍ର ଆସିଯା ପଡ଼ିଲ—ତ୍ରୟିପରେ ପିତା-ପୁଅ୍ରୀତେ ସମ୍ପର୍ଣେ ମୟୁଧେର ଦରଜା ଦିଯା ବାହିର ହିୟା ଗେଲ—ଇହାଦେର ଭାବ ଦେଖିଯା ମନେ ହିତେଛିଲ ଇହାରା କାହାରୋ ସବେ ସିଂଦ ଦିବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଚଲିଯାଛେ ।

ଅର୍ପଣୀ ଆନ କରିଯା ସବେ କାପଡ ଛାଡ଼ିଯା ଉଛୁନ ଧରାଇବାର ଜୋଗାଡ କରିତେଛେନ, ମୁଖ୍ୟେ-ବାଡ଼ୀର ଛୋଟ ଖୁବୀ ଦୁର୍ଗା ଆସିଯା ବଲିଲ, ଖୁଡ଼ୀମା, ମା ବ'ଲେ ଦିଲେ ଖୁଡ଼ୀମାକେ ଗିଯେ ବଲ, ଯା ହୋବେ ନା ତୁମି ଆମାଦେର ନବାନ୍ତଟା ମେଥେ ଆର ଇତ୍ତୁବ ସଟିଶ୍ରୋତା ବାର କ'ରେ ଦିଯେ ଆନବେ ?

ମୁଖ୍ୟେ-ବାଡ଼ୀ ଓ ପାଡ଼ାମ—ସ୍ଥାଇବାର ପଥେ ବୀ ଧାରେ ଏକ ଜାଗାଯାଇ ଶେଷତା, ବନର୍ତ୍ତାଟ, ରାଂଚିତା, ବନଚାଲ୍ତା ଗାଛେର ଘନ ବନ । ଶୀତେର ସକାଲେ ଏକ ପ୍ରକାର ଲତାପାତାବ ଘନ ଗନ୍ଧ ବନ ହିତେ ବାହିର ହିତେଛିଲ । ଏକଟା ଲେଜ ଝୋଲା ହମ୍ଦେ ପାଥୀ ଆମଢା ଗାଛେର ଏ ଡାଳ ହିତେ ଓ ଡାଳେ ଯାଇତେଛେ ।

ଦୁର୍ଗା ଆଙ୍ଗୁଲ ଦିଯା ଦେଖାଇୟା ବଲିଲ, ଖୁଡ଼ୀମା ଖୁଡ଼ୀମା, ଐ ଯେ କେମନ ପାଥିଟା ! —ପାଥୀ ଦେଖିତେ ଗିଯା ଅର୍ପଣୀ କିନ୍ତୁ ଆର ଏକଟା ଜିନିଷ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଲେନ । ଘନ ବନଟାର ମଧ୍ୟେ କୋଥାର ଏତକ୍ଷଣ ଥୁପ୍, ଥୁପ୍, କରିଯା ଏକଟା ଆୟାଜ ହିତେଛିଲ...କେ ଯେନ କି ଥୁଡ଼ିତେଛେ...ଦୁର୍ଗାର କଥାର ପରେଇ ହଠାତ୍ ମେଟା ବନ୍ଦ ହିୟା ଗେଲ । ଅର୍ପଣୀ ଦେଖାନେ ଥାନିକକ୍ଷଣ ଥମକିଯା ଦ୍ଵାଢ଼ାଇଲେନ, ପରେ ଚଲିତେ ଆରଞ୍ଜ କରିଲେନ, ତାହାରା ଥାନିକକ୍ଷଣ ଯାଇତେ ନା ଯାଇତେ ବନେର ମଧ୍ୟେ ପୁନରାୟ ଥୁପ୍, ଥୁପ୍, ଶନ୍ଦ ଆରଞ୍ଜ ହିଲ ।

କାଜ କରିଯା ଫିରିତେ ଅର୍ପଣୀର କିଛୁ ବିଲମ୍ବ ହିଲ । ବାଡ଼ୀ ଫିରିଯା ଦେଖିଲେନ, କ୍ଷେତ୍ର ଉଠାନେର ରୌଦ୍ରେ ବସିଯା ତେଲେର ବାଟ ନୟୁଥେ ଲାଇୟା ଥୋପ । ଶୁଣିତେଛେ । ତିନି ତୌଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିତେ ମେଘେର ଦିକେ ଚାହିୟା ଦେଖିଯା ରାନ୍ଧାଘରେ

ଗିରା ଉଚୁନ ଧରାଇବାର, ଉଚ୍ଛୋଗ କରିତେ ଲାଗିଲେନ । ମେଘେକେ ବଲିଲେନ—
ଏଥନ୍ତି ନାହିଁତେ ସାମନି ସେ, କୋଥାଯି ଛିଲି ଏତକଣ ?

କ୍ଷେତ୍ରି ତାଡାତାଡ଼ି ଉତ୍ତର ଦିଲ—ଏହି ସେ ସାଇ, ମା, ଏକଣି ସାବ ଆର-
ଆସବ ।

କ୍ଷେତ୍ରି ଆନ କରିତେ ସାଇବାର ଏକଟୁଖାନି ପରେଇ ସହାୟହରି ମୋଃସାହେ
ପନେରୋ ଶୋଳ ସେଇ ଭାରୀ ଏକଟା ମେଟେ ଆଲୁ ଘାଡ଼େ କରିଯା କୋଥା ହିତେ
ଆସିଯା ଉପର୍ଦ୍ଵିତୀ ହଇଲେନ ଏବଂ ନୟୁଥେ ଜ୍ଵୀକେ ଦେଖିଯା କୈଫିୟତେର ଦୃଷ୍ଟିତେ ସେଇ
ଦିକେ ଚାହିୟାଇ ବଲିଯା ଉଠିଲେନ—ଓହି ଓ ପାଡ଼ାର ମଯଶା ଚୌକୀଦାର ରୋଜଇ
ବଲେ—କର୍ଣ୍ଣ-ଠାରୁର, ତୋମାର ବାପ ଥାକତେ ତବୁ ମାନେ ମାମେ ଏଦିକ ତୋମାଦେଇ
ପାମେର ଧୂଲୋ ପଡ଼ତ, ତା ଆଜକାଳ ତୋ ତୋମରା ଆର ଆସ ନା, ଏହି ବେଡ଼ାର
ଗାୟେ ମେଟେ ଆଲୁ କ'ରେ ରେଖେଛି ତା ଦାଦାଠାକୁର ବରଂ...

ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ହିର ଦୃଷ୍ଟିତେ ଶ୍ଵାମୀର ଦିକେ ଚାହିୟା ବଲିଲେନ—ବରୋଜପୋତାର
ବନେର ମଧ୍ୟେ ବ'ଦେ ଧାନିକ ଆଗେ କି କରଛିଲେ ଶୁଣି ?

ସହାୟହରି ଅବାକ ହଇଯା ବଲିଲେନ—ଆମି ! ନା ଆମି କଥନ୍ ? କଷନୋ
ନା, ଏହି ତ ଆମି...ସହାୟହରିର ଭାବ ଦେଖିଯା ମନେ ହିତେଛିଲ ତିନି ଏଇମାଝ
ଆକାଶ ହିତେ ପଡ଼ିଯାଛେନ ।

ଅନ୍ଧପୂର୍ଣ୍ଣ ପୂର୍ବେର ମତନଇ ହିର ଦୃଷ୍ଟିତେ ଶ୍ଵାମୀର ଦିକେ ଚାହିୟା ବଲିଲେନ—ଚୁରି
ତୋ କରବେହି, ତିନ କାଳ ଗିଯେଛେ ଏକ କାଳ ଆଛେ, ମିଥ୍ୟା କଥାଗୁଲୋ ଆର
ଏଥନ ବୋଲେ ନା ।...ଆମି ସବ ଜାନି । ମନେ ଭେବେଛିଲେ ଆପଦ ଘାଟେ ଗିଯେଛେ
ଆର କି...ଦୁର୍ଗାର ମା ଡେକେ ପାଠିଯେଛିଲ, ଓ ପାଡ଼ାୟ ଯାଛି ଶୁନଲାମ ବରୋଜ-
ପୋତାର ବନେର ମଧ୍ୟେ କି ସବ ଥୁପ, ଥୁପ, ଶବ୍ଦ...ତଥନି ଆମି ବୁଝାତେ ପେରେଛି,
ସାଡା ପେଯେ ଶବ୍ଦ ବକ୍ଷ ହୟେ ଗେଲ, ସେଇ ଆବାର ଧାନିକଦୂର ଗେଲାମ ଆବାର ଦେଖି
ଶବ୍ଦ...ତୋମାର ତୋ ଇହକାଳରେ ନେଇ ପରକାଳରେ ନେଇ, ଚୁରି କରତେ, ଭାକାତି
କରତେ ସା ଇଚ୍ଛେ କର କିନ୍ତୁ ଯେମେଟାକେ ଆବାର ଏବଂ ମଧ୍ୟେ ନିଯେ ଗିଯେ ଓର ମାଥା
ଥାଓଯା କିନେର ଜଣେ ?

ସହାୟହରି ହାତ ନାଡ଼ିଯା, ବରୋଜପୋତାଯ ତୁହାର ଉପର୍ଦ୍ଵିତୀ ଧାକାର ବିକ୍ଷକ୍ଷେ
କତକଣ୍ଠି ପ୍ରମାଣ ଉତ୍ସାହ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିତେ ଗେଲେନ; କିନ୍ତୁ ଜ୍ଵୀକ୍ଷ

ଚୋଥେର ଦୃଷ୍ଟିର ସାମନେ ତାହାର ବେଶୀ କଥା ଓ ଜୋଗାଇଲ ନା ବା କଥିତ ଉତ୍କିଞ୍ଜଳିର ମଧ୍ୟେ କୋନ ପୌର୍ବାପର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଖୁଜିଯା ପାଓଯା ଗେଲ ନା ।...

ଆଧୁ ସଂଟ୍ଟୀ ପରେ କ୍ଷେତ୍ର ଆନ ସାରିଯା ବାଡ଼ୀ ତୁକିଲ । ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ମେଟେ ଆଲୁବ୍ର ଦିକେ ଏକବାର ଆଡ଼ଚୋଥେ ଚାହିୟାଇ ନିରୀହମୁଖେ ଉଠାନେର ଆଲନାୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମନୋଯୋଗେର ମହିତ କାପଢ଼ ମେଲିଯା ଦିତେଛିଲ ।

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ଡାକିଲେନ—କ୍ଷେତ୍ର ଏଦିକେ ଏକବାର ଆୟ ତୋ, ଶୁନେ ଯା...

ଯାହେର ଡାକ ଶୁନିଯା କ୍ଷେତ୍ରର ମୁଖ ଶୁକାଇଯା ଗେଲ—ମେ ଇତନ୍ତ କରିତେ କରିତେ ମା'ର ନିକଟେ ଆସିଲେ ତିନି ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ—ଏହି ମେଟେ ଆଲୁଟ୍ଟି ଦୁଇଜନେ ମିଳେ ତୁଲେ ଏନେଛିଲ ନା ?

କ୍ଷେତ୍ର ମା'ର ମୁଖେର ଦିକେ ଏକଟୁଥାନି ଚାହିୟା ଥାକିଯା ଏକବାର ଭୂପତିତ ମେଟେ ଆଲୁଟ୍ଟାର ଦିକେ ଚାହିଲ, ପରେ ପୁନରାବ୍ରମ୍ମାର ମା'ର ମୁଖେର ଦିକେ ଚାହିଲ ଏବଂ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ କିନ୍ତୁ ଦୃଷ୍ଟିତେ ଏକବାର ବାତୀର ସମ୍ମୁଖସ୍ଥ ବୀଶ ବାତୀର ଶାଥାର ଦିକେଓ ଚାହିୟା ଲାଇଲ ; ତାହାର କପାଲେ ବିଦ୍ଵୁ ବିଦ୍ଵୁ ଘାମ ଦେଖା ଦିଲ, କିନ୍ତୁ ମୁଖ ଦିଯା କଥା ବାହିର ହିଲ ନା ।

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ କଡ଼ା ଝରେ ବଲିଲେନ—କଥା ବଲାଇନ ନେ ଯେ ବଡ ? ଏହି ମେଟେ ଆଲୁ ତୁଇ ଏନେଛିମ କି ନା ?

କ୍ଷେତ୍ର ବିପରୀ ଚୋଥେ ମା'ର ମୁଖେର ଦିକେଇ ଚାହିୟାଇଲ, ଉତ୍କବ ଦିଲ, ହି ।

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ତେଲେ ବେଣୁନେ ଜଲିଯା ଉଠିଯା ବଲିଲେନ, ପାଞ୍ଜୀ, ଆଜ ତୋମାର ପିଠେ ଆମି ଆମ୍ବ କାଠେର ଚେଲା ଭାଙ୍ଗବ ତବେ ଛାଡ଼ବ, ବରୋଜପୋତାର ବନେ ଗିଯେଛେ ମେଟେ ଆଲୁ ଚୁରି କରତେ ? ମୋମନ୍ତ ମେଯେ, ବିବେର ସୁଗିଯ ହୟେ ଗେଛେ କୋନ କାଲେ, ମେହି ଏକ ଗଲା ବିଜନ ବନ, ତାର ମଧ୍ୟେ ଦିନ ହପୁରେ ବାଷ ଲୁବିଯେ ଥାକେ, ତାର ମଧ୍ୟେ ଥେକେ ପରେର ଆଲୁ ନିଯେ ଏଲ ତୁଲେ ? ସନ୍ଦି ରୋସାଇରା ଚୌକୀଦାର ଡେକେ ତୋମାୟ ଧରିଯେ ଦେଇ ? ତୋମାର କୋନ ଖଣ୍ଡର ଏସେ ତୋମାୟ ବୀଚାତୋ ? ଆମାର ଜୋଟେ ଥାବୋ, ନା ଜୋଟେ ନା ଥାବୋ ତା ବ'ଲେ ପବେର ଜିନିମେ ହାତ ? ଏ ମେଯେ ନଯେ ଆମି କି କରବ, ମା ?

ଦୁ'ତିନ ଦିନ ପରେ ଏକଦିନ ବୈକାଳେ, ଧୂମାମାଟି ମାଥା ହାତେ କ୍ଷେତ୍ର ମାକେ ଆସିଯା ବଲିଲ—ମା ମା, ମେଥବେ ଏମ...

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ଗିଯା ଦେଖିଲେନ ଭାଙ୍ଗ ପାଚିଲେର ଧାରେ ସେ ଛୋଟ ଖୋଲା ଜମିତେ କତକଗୁଲା ପାଥରକୁଟି ଓ କଟିକାରୀର ଜ୍ଞଳ ହଇଯାଇଲ କ୍ଷେତ୍ର ଛୋଟ ବୋନଟିକେ ଲଇଯା ମେଥାନେ ମହା ଉଂସାହେ ତରକାରୀର ଆଶ୍ରମାତ କରିବାର ଆଯୋଜନ କରିତେଛେ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟମଞ୍ଜାବୀ ନାନାବିଧ କାନ୍ଦନିକ ଫଳମୂଲେର ଅଗ୍ରଦୂତ-ସରପ ବର୍ତ୍ତମାନେ କେବଳ ଏକଟିମାତ୍ର ଶୀର୍ଘକାଯ ପୁଣ୍ୟଶାକେର ଚାରା କାପଡ଼େର ଫାଲିର ଗ୍ରହି-ବକ୍ଷନେ ବକ୍ଷ ହଇଯା ଫାସୀ ହଇଯା ଘାଓଯା ଆସାମୀର ମତନ ଉର୍କମୁଖେ ଏକ ଥଣ୍ଡ ଶୁକ କଷିର ଗାୟେ ଝୁଲିଯା ରହିଯାଛେ । ଫଳମୂଲାଦିର ଅବଶିଷ୍ଟଶୁଳି ଆପାତତଃ ତୀର ବଡ଼ ମେଯର ମଞ୍ଜିକେର ମଧ୍ୟେ ଅବସ୍ଥିତି କରିତେଛେ, ଦିନେର ଆଲୋଯ ଏଥନ ଓ ସାହିର ହୟ ନାହିଁ ।

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ହାସିଯା ବଲିଲେନ, ଦୂର ପାଗଲୀ, ଏଥନ ପୁଣ୍ୟଟୀର ଚାବା ପୌତେ କଥନୋ ? ବର୍ଯ୍ୟକାଳେ ପୁଣ୍ଡତେ ହୟ । ଏଥନ ସେ ଜଳ ନା ପେଯେ ମ'ରେ ଯାବେ ?:

କ୍ଷେତ୍ର ବଲିଲ—କେନ, ଆମି ରୋଜ ଜଳ ଢାଲବ ?

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ବଲିଲେନ—ଦେଖ, ହୟତ ବୈଚେ ଘେତେଓ ପାରେ ? ଆଜକାଳ ରାତେ ଖୁବ ଶିଶିର ହୟ ।

ଖୁବ ଶୀତ ପଡ଼ିଯାଛେ । ସକାଳେ ଉଠିଯା ସହାଯହରି ଦେଖିଲେନ, ତୀହାର ଦୁଇ ଛୋଟ ମେଯେ ଦୋଲାଇ ଗାୟେ ବୀଧିଯା ରୋଦ ଉଠିବାର ପ୍ରତ୍ୟାଶାୟ ଉଠାନେର କିଟାଲତାଯ ଦ୍ୱାରାଇବା ଆଛେ ।...ଏକଟା ଭାଙ୍ଗ ଝୁଡ଼ି କରିଯା କ୍ଷେତ୍ର ଶୀତେ କାପିତେ କାପିତେ ମୁଖ୍ୟେ ବାଡ଼ି ହିତେ ଗୋବର କୁଡ଼ାଇଯା ଆନିଲ । ସହାଯ-ହରି ବଲିଲେନ—ହା ମା କ୍ଷେତ୍ର, ତା ସକାଳେ ଉଠେ ଜାମାଟା ଗାୟ ଦିତେ ତୋର କି ହୟ ? ମେଥ ଦିକି, ଏହି ଶୀତ !

—ଆଜ୍ଞା ଦିଛି ବାବା, କହି ଶୀତ, ତେମନ ତୋ...

—ହା, ଦେ ମା, ଏହୁନି ଦେ—ଅନୁଧ-ବିନ୍ଧୁ ପାଚ ରକମ ହତେ ପାରେ ବୁଝଲି ନେ ?—ସହାଯହରି ବାହିର ହଇଯା ଗେଲେନ, ଭାବିତେ ଭାବିତେ ଗେଲେନ, ତିନି କି ଅନେକ ଦିନ ମେଯର ମୁଖେ ଭାଲ କରିଯା ଚାହେନ ନାହିଁ ? କ୍ଷେତ୍ର ମୁଖ ଏମନ ଶୁଣି ହଇଯା ଉଠିଯାଛେ ?...

ଜାମାର ଇତିହାସ ନିୟଲିଖିତକୁପ । ବହ ବ୍ସର ଅତୀତ ହିଁଲ, ହରିପୁରେର ରାନେର ମେଳା ହିଁତେ ସହାୟହରି କାଳୋ ସାର୍ଜେର ଏହି ଆଡାଇ ଟାକା ମୂଲ୍ୟର ଜାମାଟି କ୍ରମ କରିଯା ଆନେନ । ଛିଡିଆ ବାଇବାର ପର ତାହାତେ କତବାର ରିପୁ ଇତ୍ୟାଦି କରା ହିଁଯାଛିଲ, ସମ୍ପତ୍ତି ଗତ ବ୍ସର ହିଁତେ କ୍ଷେତ୍ରର ଆଶ୍ୟାନ୍ତି ହେୟାର ଦକ୍ଷଣ ଜାମାଟି ତାହାର ଗାମେ ହେ ନା । ସଂସାରେ ଏସବ ଖୋଜ ସହାୟହରି କଥନ ଓ ରାଖିତେନ ନା । ଜାମାର ବର୍ତ୍ତମାନ ଅବହ୍ଵା ଅନ୍ତର୍ପୂର୍ଣ୍ଣାରଙ୍ଗ ଜାନା ଛିଲ ନା—କ୍ଷେତ୍ରର ନିଜସ୍ତ ଭାଙ୍ଗା ଟିନେର ତୋରଙ୍ଗେର ମଧ୍ୟେଇ ଉହା ଥାକିତ ।

ପୌଷ ସଂକ୍ରାନ୍ତି । ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳା ଅନ୍ତର୍ପୂର୍ଣ୍ଣା ଏକଟା କ୍ଷାପିତେ ଚାଲେର ଗୁଡା, ମୟଦୀ ଓ ଶୁଦ୍ଧ ଦିଯା ଚଟକାଇତେ ଛିଲେନ—ଏକଟା ଛୋଟ ବାଟିତେ ଏକବାଟି ତେଲ । କ୍ଷେତ୍ର କୁରୁନୀର ନୀଚେ ଏକଟା କଳାର ପାତ ପାଡ଼ିଯା ଏକ ଥାଲ ନାରିକେଳ କୁରିତେଛେ । ଅନ୍ତର୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଥମେ କ୍ଷେତ୍ରର ନାହାୟ ଲାଇତେ ସ୍ଥିରତ ହନ ନାଇ, କାରଣ ମେ ସେଥାନେ ଦେଖାନେ ବସେ, ବନେ ବାଦାଡେ ସୁରିଯା ଫେରେ, ତାହାର କାପଡ଼-ଚୋପଡ଼ ଶାଙ୍କ-ସମ୍ମତ ଓ ଶୁଚି ନହେ । ଅବଶେଷେ କ୍ଷେତ୍ର ନିତାନ୍ତ ଧରିଯା ପଡ଼ାଯା ହାତ ପା ଦୋଯାଇଯା ଓ ଶୁଦ୍ଧ କାପଡ଼ ପରାଇଯା ତାହାକେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପଦେ ନିୟନ୍ତ୍ର କରିଯାଛେ ।

ମୟଦାର ଗୋଲା ମାଧ୍ୟ ଶେଷ ହିଁଲେ ଅନ୍ତର୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉତ୍ତନେ ଖୋଲା ଚାପାଇତେ ଯାଇତେଛେନ, ଛୋଟ ମେୟେ ରାଧା ହଠାତ୍ ଡାନ ହାତଧାନା ପାତିଯା ବଲିଲ, ମା, ଏ ଏକଟୁ...

ଅନ୍ତର୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଡ଼ ଗାମଲାଟା ହିଁତେ ଏକଟୁଥାନି ଗୋଲା ତୁଳିଯା ଲାଇଯା ହାତେର ଆଙ୍ଗୁଳ ପାଚଟି ଦ୍ଵାରା ଏକଟି ବିଶେଷ ମୂଳ୍ୟ ରଚନା କରିଯା ସେଟୁକୁ ରାଧାର ପ୍ରସାରିତ ହାତେର ଉପର ଦିଲେନ । ମେଜୋ ମେୟେ ପୁଣି ଅମନି ଡାନ ହାତ ଥାନା କାପଡ଼େ ତାଡାତାଡ଼ି ମୁଛିଯା ଲାଇଯା, ମା'ର ସାମନେ ପାତିଯା ବଲିଲ—ମା, ଆମାଯ ଏକଟୁ...

କ୍ଷେତ୍ର ଶୁଚିବିଷ୍ଟେ ନାରିକେଳ କୁରିତେ ଲୁକନେତ୍ରେ ମଧ୍ୟ ମଧ୍ୟେ ଏନ୍ଦିକେ ଚାହିତେଛିଲ, ଏ ସମୟ ଥାଇତେ ଚାଉୟାଯ ମା ପାଛେ ବକେ, ମେଇ ଭାବେ ଚୁପ କରିଯା ରହିଲ ।

ଅନ୍ତର୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବଲିଲେନ—ଦେଖି, ନିୟେ ଆସ କ୍ଷେତ୍ର ଏଇ ନାରକେଳ ଥାଲାଟା, ଓତେ

তোর অঙ্গে একটু রাখি।...ক্ষেত্র ক্ষিপ্তি হচ্ছে নারিকেলের উপরের ধালা-ধানা, যাহাতে ঝুটা নাই, সেখানা সরাইয়া দিল, অল্পপূর্ণ তাহাতে একটু বেশী করিয়া গোলা ঢালিয়া দিলেন।

মেজো যেয়ে পুঁটি বলিল—জেঠাইয়ারা অনেকখানি দুধ নিয়েছে, রাঙা-দিনি ক্ষীর তৈরী করছিল, ওদের অনেক রকম হবে।

ক্ষেত্র মুখ তুলিয়া বলিল—এ বেলা আবার হবে নাকি? ওরা তো শুবেলা আঙ্গণ নেমতম করেছিল স্থরেশ কাকাকে আর ও-পাড়ার তিহুর বাবাকে। ও বেলা ত পায়েস, ঝোল-পুলি, মুগতক্ষি, এই সব হয়েছে।

পুঁটি জিজ্ঞাসা করিল, ইয়া মা, ক্ষীর মৈলে নাকি পাটিসাপটা হয় না? খেঁদী বলছিল, ক্ষীরের পুর না হলে কি আর পাটিসাপটা হয়? আমি বললাম, কেন আমার মা তো শুধু নারকেলের ছাই দিয়ে করে, সে তো কেমন লাগে!

অল্পপূর্ণ বেগুনের বেঁটায় একটুখানি তেল লইয়া খোলায় মাথাইতে মাথাইতে প্রান্তের সত্ত্বে খুঁজিতে লাগিলেন।

ক্ষেত্র বলিল—খেঁদির ওই সব কথা। খেঁদীর মা তো ভারি পিঠে করে কিনা? ক্ষীরের পুর দিয়ে যিয়ে ভাজলেই কি আর পিঠে হ'ল? সেদিন জামাই এলে ওদের বাড়ী দেখতে গেলুম কিনা, তাই খুড়ীয়া দু'খানা পাটিসাপটা খেতে দিলে, ওমা কেমন একটা ধরা ধরা গন্ধ আর পিঠেতে কখনো কোনো গন্ধ পাওয়া যায়? পাটিসাপটায় ক্ষীর দিলে ছাই খেতে হয়!

বেপরোয়াভাবে উপরোক্ত উক্তি শেষ করিয়া ক্ষেত্র মা'র চোখের দিকে চাহিয়া জিজ্ঞাসা করিল—মা, নারকোল কোরা একটু নেব?

অল্পপূর্ণ বলিলেন—নে, কিন্ত এখানে বসে খাস নে। মুখ থেকে পড়বে না কি হবে, যা ঐ দিকে যা।

ক্ষেত্র নারকেলের মালায় এক থাবা কোরা তুলিয়া লইয়া একটু দূরে গিয়া থাইতে লাগিল। মুখ যদি মনের দর্পণ অৱৃপ্ত হয়, তবে ক্ষেত্রের মুখ দেখিয়া সন্দেহের কোনো কারণ থাকিতে পারিত না যে, সে অত্যন্ত মানবিক তৃষ্ণি অহুভব করিতেছে।

ସଂକ୍ଷିତାଖାନେକ ପରେ ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ବଲିଲେନ—ଓରେ, ତୋରା ସବ ଏକ ଏକ ଟୁକରୋ ପାତା ପେତେ ବୋସ ତୋ ଦେଖି ? ଗରମ ଗରମ ଦିଇ । କ୍ଷେତ୍ରି, ଜଳ ଦେଓୟା ତାତ ଆହେ ଓ ବେଳାର ବାର କ'ରେ ନିଯେ ଆୟ ।

କ୍ଷେତ୍ରିର ନିକଟ ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣର ଏ ପ୍ରସ୍ତାବ ସେ ଖୁବ ମନ୍ଦପୃତ ହଇଲ ନା, ତାହା ତାର ମୁଖ ଦେଖିଯା ବୋବା ଗେଲ । ପୁଣି ବଲିଲ—ମା, ବଡ଼ରି ପିଠେଇ ଥାକ । ଭାଲବାସେ । ତାତ ବରଂ ଥାରୁକ, ଆମରା କାଳ ସକାଳେ ଥାବ ।

ଥାନକୟେକ ଥାଇବାର ପରେଇ ଛୋଟ ମେଯେ ରାଧା ଆର ଥାଇତେ ଚାହିଲ ନା । ମେ ନାକି ଅଧିକ ମିଷ୍ଟ ଥାଇତେ ପାରେ ନା । ସକଳେର ଥାଓୟା ଶେଷ ହଇଯା ଗେଲେଓ କ୍ଷେତ୍ରି ତଥନେ ଥାଇତେଛେ ! ମେ ମୁଖ ବୁଜିଯା ଶାନ୍ତଭାବେ ଥାୟ, ବଡ଼ ଏକଟା କଥା କହେ ନା । ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଖିଲେନ, ମେ କମ କରିଯାଉ ଆଠାରୋ ଉନିଶ ଥାନା ଥାଇଯାଛେ । ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ—କ୍ଷେତ୍ରି ଆର ନିବି ?...କ୍ଷେତ୍ରି ଥାଇତେ ଶାନ୍ତ ଭାବେ ସମ୍ପତ୍ତିଶ୍ଵର ଘାଡ଼ ନାଡ଼ିଲ । ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ତାହାକେ ଆରଓ ଥାନକୟେକ ଦିଲେନ । କ୍ଷେତ୍ରିର ମୁଖ ଚୋଥ ଝିଷ୍ଟଙ୍କ ଉଜ୍ଜଳ ଦେଖାଇଲ, ହାନି-ଭରା ଚୋଥେ ମା'ର ଦିକେ ଚାହିଯା ବଲିଲ—ବେଶ ଖେତେ ହଯେଛେ, ମା । ଐ ଯେ ଭୂମି କେମନ ଫେନିଯେ ମେଓ, ଓତେଇ କିନ୍ତୁ...ମେ ପୁନରାୟ ଥାଇତେ ଲାଗିଲ ।

ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ହାତା, ଖୁଣ୍ଟି, ଚଲ୍ଲି ତୁଳିତେ ତୁଳିତେ ସମ୍ମହେ ତାର ଏହି ଶାନ୍ତ ନିରାହୀ ଏକଟୁ ଅଧିକ ମାତ୍ରାଯ ଭୋଜନପଟ୍ଟ ମେଯେଟିର ଦିକେ ଚାହିଯା ରହିଲେନ । ମନେ ମନେ ଭାବିଲେନ—କ୍ଷେତ୍ରି ଆମାର ଧାର ସରେ ଯାବେ, ତାଦେର ଅନେକ ସ୍ଥା ଦେବେ । ଏମନ ଭାଲମାଉସ, କାଜ-କର୍ଷେ ବକୋ, ମାରୋ, ଗାଲ ଦାଓ, ଟୁ ଶର୍କଟ ମୁଖେ ନେଇ । ଉଚୁ କଥା କଥନୋ କେଉ ଶୋନେନି...

ବୈଶାଖ ମାସେର ପ୍ରଥମେ ସହାଯହରିର ଏକ ଦୂର-ମଞ୍ଚକୀୟ ଆଜ୍ଞୀଯେର ସଟି-କାଲିତେ କ୍ଷେତ୍ରିର ବିବାହ ହଇଯା ଗେଲ । ଦ୍ଵିତୀୟ ପକ୍ଷେ ବିବାହ କରିଲେଓ ପାତ୍ରଟିର ସମୟ ଚଞ୍ଚିଶେର ଖୁବ ବେଳି କୋନ ମତେଇ ହଇବେ ନା । ତବୁଓ ପ୍ରଥମେ ଏଥାନେ ଅଳ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଦୋଈ ଇଚ୍ଛକ ଛିଲେନ ନା, କିନ୍ତୁ ପାତ୍ରଟି ସମ୍ପତ୍ତିପର, ସହର ଅନ୍ଧଲେ ବାଡ଼ି, ସୀଲେଟ ଚାନ୍ଦ ଓ ଇଟେର ବ୍ୟବସାୟେ ଛୁ'ପିଯାନା ନାକି କରିଯାଛେ—ଏରକମ ପାତ୍ର ହଠାତ ମେଲାଓ ବଡ଼ ଦୁଷ୍ଟ କିନା ।

জামাইয়েৰ বয়স একটু বেশী, প্ৰথমে অৱপূৰ্ণা জামাইয়েৰ সম্মুখে বাহিৰ হইতে একটু সকোচ বোধ কৱিতেছিলেন, পরে পাছে ক্ষেত্ৰিৰ মনে কষ্ট হয় এই জন্ম বৱণেৰ সময় তিনি ক্ষেত্ৰিৰ স্থপুষ্ট হস্তখানি ধৰিয়া জামাইয়েৰ হাতে তুলিয়া দিলেন—চোখেৰ জলে তাঁহাৰ গলা বক্ষ হইয়া আসিল, কিছু বলিতে পাৰিলেন না।

বাড়ীৰ বাহিৰ হইয়া আমলকীতলায় বেহাৱাৰা স্বীধা কৱিয়া লইবাৰ জন্ম বৱেৰ পাঞ্চ একবাৰ নামাইল। অৱপূৰ্ণা চাহিয়া দেখিলেন, বেড়াৰ ধাৱেৰ নীল রং এৰ মেদিঝুলেৰ শুচুগুলি যেখানে নত হইয়া আছে, ক্ষেত্ৰিৰ কম দামেৰ বালুচৰেৰ রাঢ়। চেলীৰ আঁচলখানা পাৰ্কীৰ বাহিৰ হইয়া সেখানে লুটাইতেছে।... তাৰ এই অত্যন্ত অগোছালো, নিতান্ত নিৱীহ একটু অধিক মাজাৰ ভোজনপটু যেয়েটিকে পৱেৰ ঘৰে অপৱিচিত মহলে পাঠাইতে তাৰ বুক উদ্বেল হইয়া উঠিতেছিল। ক্ষেত্ৰিকে কি অপৱে ঠিক বুঝিবে?...

যাইবাৰ সময় ক্ষেত্ৰি চোখেৰ জলে ভাসিতে ভাসিতে সাক্ষনাৰ স্বৰে বলিয়াছিল—ঘা, আৰাঢ় মাসেই আমাকে এনো... বাবাকে পাঠিয়ে দিও... দু'টো মাস তো...

ওপাড়াৰ ঠানদিদি বলিলেন—তোৱ বাবা তোৱ বাড়ী যাবে কেন রে, আগে নাতি হোক—তবে তো...

ক্ষেত্ৰি মুখ লজ্জায় রাঢ় হইয়া উঠিল। জলভৱা ভাগৱ চোখেৰ উপৱ একটুখানি লাজুক হাসিৰ আভা মাথাইয়া সে একগুঁয়েমিৰ স্বৰে বলিল—ঘা, যাবে না বৈ কি?... দেখো তো কেমন না যান!...

ফাস্তুন চৈত্র মাসেৰ বৈকাল বেলা উঠানেৰ মাচায় রৌদ্ৰে দেওয়া আমসৰ তুলিতে তুলিতে অৱপূৰ্ণাৰ মন হ ছ কৱিত... তাৰ অনাচাৰী সোভী যেয়েটি আজ বাড়ীতে নাই যে, কোথা হইতে বেড়াইয়া আসিয়া লজ্জা-হীনাৰ মতন হাতখানি পাতিয়া যিনতিৰ স্বৰে অমনি বলিবে—ঘা, বলৰ একটা কথা, ঐ কোণটা ছিঁড়ে একটুখানি?...

এক বছরের উপর হইয়া গিয়াছে। পুনরায় আবাঢ় মাস। বর্ধা বেশ নামিয়াছে। ঘরের দাঙ্গায় বসিয়া সহায়হরি প্রতিবেশী বিক্ষু সরকারের সহিত কথা বলিতেছেন। সহায়হরি তামাক সাজিতে সাজিতে বলিলেন—ও তুমি খ'রে রাখ, ও রকম হবেই দাদা। আমাদের অবস্থার লোকের ওর চেয়ে ভাল কি আর জুটবে?

বিক্ষু সরকার তালপাতার চাটাইয়ের উপর উৰ হইয়া বসিয়াছিলেন, দূৰ হইতে দেখিলে মনে হইবার কথা, তিনি ঝটি করিবার জন্য ময়দা চঢ়কাইতেছেন। গলা পরিষ্কার করিয়া বলিলেন,—নাঃ, সব তো আৱ...তা ছাড়া আমি বা দেব নগদই দেব।...তোমার মেঘেটির হয়েছিল কি?

সহায়হরি হঁকাটায় পাঁচ ছ'টি টান দিয়া কাশিতে কাশিতে বলিলেন—
বসন্ত হয়েছিল শুনলাম। ব্যাপার কি দীড়াল বুৰলে? মেঘে তো কিছুতে পাঠাতে চায় না। আড়াইশে আন্দাজ টাকা বাকী ছিল, বললে ও টাকা আগে দাও, তবে মেঘে নিয়ে যাও।

—একেবারে চামার...

—তারপর বললাম, টাকাটা ভায়া কৰ্মে কৰ্মে দিচ্ছি। পূজোৱ তত্ত্ব কম
ক'রেও ত্রিশটে টাকার কৰ্মে হবে না ভেবে দেখলাম কি না! মেঘের নানা
নিন্দে ওঠালে...ছোটলোকের মেঘের মতন চাল, হাতাতে ঘরের মত খাই
থাই...আরও কত কি! পৌষ মাসে দেখতে গেলাম—মেঘেটাকে ফেলে
থাকতে পারতাম না, বুৰলে?...

সহায়হরি হঠাৎ কথা বক্ষ করিয়া জোৱে জোৱে মিনিট-কতক ধৰিয়া
হঁকায় টান দিতে লাগিলেন। কিছুক্ষণ দু'জনের কোন কথা শোনা গেল না।

অল্পক্ষণ পরে বিক্ষু সরকার বলিলেন—তারপর?

—আমাৰ জ্বী অত্যন্ত কাৰাকাটি কৰাতে পৌষ মাসে দেখতে গেলাম।
মেঘেটার যে অবস্থা করেছে! শাঙ্গড়ীটা শুনিয়ে শুনিয়ে বলতে লাগল, না
জেনে শনে ছোটলোকেৰ সকলে কুটুম্বিতে কৰলেই এ রকম হয়, যেমনি মেঘে
তেমনি বাগ, পৌষ মাসেৰ দিন মেঘে দেখতে এলেন শু হাতে!...পৰে

বিশু সরকারের দিকে চাহিয়া বলিলেন—বলি আমরা ছোট লোক কি বড় লোক, তোমার তো সরকার খুড়ো জানতে বাকী নেই, বলি পরমেশ্বর চাটুয়ের নামে নৌসহৃদ্দির আমলে এ অঞ্চলে বাষে-গঙ্গতে এক ঘাটে জল খেয়েছে—আজই না হয় আমি...প্রাচীন আভিজ্ঞাত্যের গৌরবে সহায়হরি শক্তিরে হা-হা করিয়া থানিকটা শুক হাস্ত করিলেন।

বিশু সরকার সমর্থন-সূচক একটা অস্পষ্ট শব্দ করিয়া বাবু কতক ঘাড় মাড়িলেন।

—তারপর ফাস্তন মাসেই তার বসন্ত হ'ল। এমন চামার—বসন্ত গায়ে বেঙ্কতেই টালায় আমার এক দূর-সম্পর্কের বোন আছে, একবার কালীঘাটে পুঁজো দিতে এসে তার খৌজ পেয়েছিল—তারই শুধানে ফেলে রেখে গেল। আমায় না একটা সংবাদ, না কিছু। তারা আমায় সংবাদ দেয়। তা আমি গিয়ে ..

—দেখতে পাওনি ?

—নাঃ ! এমনি চামার—গহনাগুলো অস্থি অবহাতেই গা থেকে খুলে নিয়ে তবে টালায় পাঠিয়ে দিয়েছে। যাক, তা চল যাওয়া যাক, বেলা গেল।...চার কি ঠিক করলে ?...পিপড়ের টোপে মুড়ির চার তো সুবিধা হবে না।...

তারপর কয়েক বাস কাটিয়া গিয়াছে। আজ আবার পৌষ-পার্বণের দিন। এবার পৌষ মাসের শেষাশেষি এত শীত পড়িয়াছে যে, অত্যন্ত বৃক্ষ লোকেরাও বলাবলি করিতেছেন যে, একপ শীত তাঁহারা কখনও জানে দেখেন নাই।

সন্ধ্যার সময় রাজাঘরের মধ্যে বসিয়া অম্বুর্ণি সকচাকুলি পিঠার জন্য চালের গুঁড়ার গোলা তৈয়ারী করিতেছেন। পুঁটি ও রাধী উহুনের পাশে বসিয়া আগুন পোহাইতেছে।

রাধী বলিতেছে—আর একটু জল দিতে হবে যা, অত ধন ক'রে ফেললে কেন ?

ପୁଟୀ ବଲିଲ—ଆଜ୍ଞା ମା, ଓତେ ଏକଟୁ ହୁନ ଦିଲେ ହସ ନା ?

—ଓମା ଦେଖ ମା, ରାଧୀର ଦୋଳାଇ କୋଥାର ଝୁଲଛେ, ଏଥିନି ଥ'ରେ ଉଠିବେ...

ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା ବଲିଯା ଉଠିଲେନ—ମ'ରେ ଏସେ ବ'ସୋ ନା, ଆଶ୍ରମର ଘାଡ଼େ ଗିଯେ ନା ବସଲେ କି ଆଶ୍ରମ ପୋହାନୋ ହସ ନା ? ଏହି ଦିକେ ଆସ ।

ଗୋଲା ତୈଯାରୀ ହଇଯା ଗେଲି...ଖୋଲା ଆଶ୍ରମେ ଚଢାଇଯା ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋଲା ଚାଲିଯା ମୁଢି ଦିଯା ଚାପିଯା ଧରିଲେନ...ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ ପିଟେ-ଆଚେ ପିଟା ଟୋପରେର ମତନ ଫୁଲିଯା ଉଠିଲି ।...

ପୁଟୀ ବଲିଲ—ମା, ଦାଶ, ପ୍ରଥମ ପିଟାଖାନା କାନାଚେ ବାଡ଼ା-ବଣୀକେ ଫେଲେ ଦିଯେ ଆସି ।

ଖୁବ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଉଠିଯାଇଲ, ବାଡ଼ୀର ପିଛନେ ବାଡ଼ା-ଗାଛେର ବୋପେର ମାଥାଯି ତେଲାକୁଚା ଲତାର ଥୋଲୋ ଥୋଲୋ ସାଦା ଫୁଲେର ମଧ୍ୟ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଆଟକିଯା ରହିଯାଛେ ।...

ପୁଟୀ ଓ ରାଧୀ ଖିଡ଼କୀ-ଦୋର ଖୁଲିତେଇ ଏକଟା ଶିଯାଳ ଶକନୋ ପାତାଯ ଥିଲୁ ଶବ୍ଦ କରିତେ କରିତେ ଘନ ବୋପେର ମଧ୍ୟେ ଛୁଟିଯା ପଲାଇଲ । ପୁଟୀ ପିଟାଖାନା ଜୋର କରିଯା ଛୁଟିଯା ବୋପେର ମାଥାଯି ଫେଲିଯା ଦିଲ । ତାହାର ପର ଚାରିଧାରେର ନିର୍ଜନ ବାଶବନେର ନିଷ୍କର୍ତ୍ତାଯ ଭୟ ପାଇଯା ଛେଲେମାହୁଷ ପିଛୁ ହଟିଯା ଆସିଯା ଖିଡ଼କୀ-ଦରଜାର ମଧ୍ୟେ ଢୁକିଯା ପଡ଼ିଯା ତାଡାତାଡ଼ି ଦ୍ୱାରା ବଜ୍ଜ କରିଯା ଦିଲ ।...

ପୁଟୀ ଓ ରାଧୀ ଫିରିଯା ଆସିଲେ ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେନ—ଦିଲି ?

ପୁଟୀ ବଲିଲ—ହ୍ୟା ମା, ତୁମ ଆର ବହର ଯେଥାନ ଥେକେ ନେବୁର ଚାରା ତୁଲେ ଏମେହିଲେ ମେଥାନେ ଫେଲେ ଦିଲାମ...

ତାରପର ମେ ରାତ୍ରେ ଅନେକକଷଣ କାଟିଯା ଗେଲ । ପିଟେ ଗଡ଼ା ପ୍ରାୟ ଶେଷ ହଇଯା ଆସିଯାଛେ...ରାତର ଥିଲୁ ବେଶି ।...ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ଆଲୋଯ ବାଡ଼ୀର ପିଛନେର ବନେ ଅନେକକଷଣ ଧରିଯା ଏକଟା କାଠ୍ଟୋକରା ପାଖି ଠକ୍-ବ-ବ-ବ ଶବ୍ଦ କରିତେଇଲ, ତାହାର ସରଟାଓ ଯେନ କ୍ରମେ ତଙ୍ଗାଲୁ ହଇଯା ପଡ଼ିତେଛେ...ତୁଟି

ବୋନେର ଧୀରାର ଅଜ୍ଞ କଲାର ପାଡା ଚିରିତେ ଚିରିତେ ପୁଣି ଅଜ୍ଞମନଙ୍କଭାବେ
ହଠାତ୍ ସିଂହା ଉଠିଲା—ଦିନି ବଢ଼ ଭାଲବାସନ୍ତ...

ତିନାଙ୍କରେଇ ଖାନିକଙ୍କଣ ନିର୍କାକ ହଇଯା ବସିଯା ରହିଲ, ତାହାର ପର ତାହାରେ
କ୍ଷିମ ଜନେଇ ଦୃଷ୍ଟି କେମନ କରିଯା ଆପନା-ଆପନି ଉଠାନେର ଏକ କୋଣେ ଆବନ୍ତ
ହଇଯା ପଡ଼ିଲ... ସେଥାନେ ବାଡୀର ସେଇ ଲୋଭୀ ମେଘେଟିର ଲୋଭେର ସ୍ଵତି ପାତାୟ-
ପାତାୟ ଶିରାୟ-ଶିରାୟ ଜଡ଼ାଇଯା ତାହାର କତ ସାଥେର ନିଜେର ହାତେ ପୌତା
ପୁରୁଷାଛାଟ ମାଚା ଝୁଡ଼ିଯା ବାଡ଼ିଯା ଉଠିଯାଛେ... ସର୍ବାର ଜଳ ଓ କାର୍ତ୍ତିକ ମାସେର
ଶିଶିର ଲଇଯା କଚ-କଚି ସବୁଜ ଡଗାଗୁଲି ମାଚାତେ ସବ ଧରେ ନାହି, ମାଚା ହିତେ
ବାହିର ହଇଯା ଦୁଲିତେଛେ... ସ୍ଵର୍ଗଟ, ନଥର, ପ୍ରବର୍ଦ୍ଧମାନ ଜୀବନେର ଲାବଣ୍ୟେ
ଜୟପୁର !...

উপোক্তিতা

পথে ষেতে ষেতেই তাঁর সঙ্গে আমার পরিচয়।

সে বোধহয় বাংলা ছই কি তিনি সালের কথা। নতুন কলেজ থেকে ব্যব হয়েছি, এমন সময় বাবা মারা গেলেন। সৎসারের অবস্থা ভাল ছিল না, স্কুল-মাইটারী নিয়ে গেলুম হগলী জেলার একটা পাড়াগাঁওয়ে।...গ্রামটির অবস্থা এক সময়ে খুব ভাল থাকলেও আমি যখন গেলুম তখন তাঁর অবস্থা খুব শোচনীয়। খুব বড় গ্রাম, অনেকগুলি পাড়া, গ্রামের এক প্রান্ত থেকে আর এক প্রান্ত বোধহয় এক ক্ষেত্রেও ওপর। প্রাচীন আম-কাটালের বনে সমস্ত গ্রামটি অক্ষকার।

আমি ও গ্রামে ধাকতুম না। গ্রাম থেকে প্রায় এক মাইল দূরে সে গ্রামের বেলস্টেশন। স্টেশনমাইটারের একটি ছেলে পড়ানোর ভার নিয়ে সেই বেলের P.W.D-এর একটা পরিত্যক্ত বাংলোয় ধাকতুম। চারিদিকে নির্জন ঘাঠ, ঘাবে ঘাবে তাল-বাগান। স্কুলটি ছিল গ্রামের ও প্রান্তে। ঘাটের মধ্যে নেমে হেঁটে ষেতুম প্রায় এক ক্ষেপ।

একদিন বর্ষাকাল, বেলা দশটা প্রায় বাজে, স্কুলে যাচ্ছি। সোজা রাস্তা দিয়ে না গিয়ে একটু কীৰ্ত যাবার জন্ত পাড়ার ভেতর দিয়ে একটা রাস্তা নেমে গিয়েছে সেইটে দিয়ে যাচ্ছি। সমস্ত পথটা বড় বড় আম-কাটালের ছাইয়ায় ভরা।...একটু আগে খুব এক পসলা বৃষ্টি হয়ে গিয়েছিল, আকাশ মেঘে আচ্ছন্ন ছিল। গাছের ডাল থেকে টুপ্‌টুপ্‌ক'রে বৃষ্টির জল ব'রে পড়ছিল। একটা জীৰ্ণ ভাঙ্গ-ঘাটওয়ালা প্রাচীন পুকুরের ধার দিয়ে রাস্তা। সেই রাস্তা বেয়ে যাচ্ছি, সেই সময় কে একটি দ্বীপোক, খুব টক্টকে ঝঁটা, হাতে বালা অনঙ্গ, পরণে চওড়া লালপাড় শাড়ী, বয়স চকিশ পঁচিশ হবে, পাশের একটা সক্র রাস্তা দিয়ে ঘড়া নিয়ে উঠলেন আমার সামনের রাস্তায়। বোধহয় পুকুরে যাচ্ছিলেন জল আনবার জন্তে। আমায় দেখে ঘোষটা টেনে পথের পাশে ঝাঙ্কালেন। আমি পাশ কাটিয়ে জ্বেরে জ'লে গেলুম।...আমার এখন

ଶ୍ରୀକାର କରତେ ଲଙ୍ଘି ହୁଏ କିନ୍ତୁ ତଥନ ଆଖି ଇଉନିଭାର୍ଟିଟିର ସତ୍ପ୍ରମୁତ ପ୍ରୋଜ୍ଞମେଟ, ସବସ ସବେ ହୃଡ଼ି, ଅବିବାହିତ । ସଂକ୍ଷତ କାବ୍ୟମାହିତ୍ୟର ପାତାର ପାତାର ଯେ ସବ ତରଳିକା, ଯଞ୍ଜଲିକା, ବାସନ୍ତୀ—ଉଜ୍ଜ୍ଵଳିନୀବାସନୀ ଅଣ୍ଣକ-ବାସ-ମୋଦିତ-କେଶୀ ତରଳୀ ଅଭିସାରିକାର ମଳ, ତାରା—ଆର ତାଦେର ମଧେ ଇଂରେଜି କାବ୍ୟେର କତ Althea କତ Genevieve କତ Theosebia ତାଦେର ନୀଳ ନସନ ଆର ତୁଷାର-ଧ୍ୱଳ କୋମଳ ବାହୁବଳୀ ନିଷେ ଆମାର ତରଣ ମନେର ମଧ୍ୟେ ରାତଦିନ ଏକଟା ଶୁଣିଷ୍ଟ କଙ୍ଗଲୋକେର ଶହିଟ କ'ରେ ରେଖେଛିଲ । ତାହି ମେଦିନ ମେହି ଶୁଣି ତରଳୀ, ତାର ବାଲା-ଅନନ୍ତ-ପରା ଅନାବୃତ ହାତଦୁଟିର ସ୍ଥଠାମ ମୌଳର୍ଯ୍ୟ ଆର ସକଳେର ଓପର ତୀର ପରଣେର ଶାଢ଼ୀ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ତୀର ମମତ ଦେହେର ଏକଟା ମହିମାବିତ ଶୀମାରେଖା ଆମାକେ ମୁଣ୍ଡ ଏବଂ ଅଭିଭୂତ କ'ରେ ଫେଲିଲେ । ଆମାର ମନେର ଭିତର ଏକ ପ୍ରକାରେର ନୃତନ ଅହୁଭୂତି, ଆମାର ବୁକେର ରଙ୍ଗେର ତାଲେ ତାଲେ ମେଦିନ ଏକଟା ନୃତନ ସ୍ପନ୍ଦନ ଆମାର କାହେ ବଡ଼ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଁ ଉଠିଲ ।...

ବିକାଳବେଳେ ରେଲ-ଲାଇନେର ଧାରେ ମାଠେ ଗିଯେ ଚୁପ କ'ରେ ବ'ମେ ରଇଲୁମ । ତାଳ-ବାଗାନେର ମାଥାର ଓପର ଶ୍ର୍ଦ୍ୟ ଅନ୍ତ ଯାଚିଲ । ବେଣୁନୀ ରଂଏର ମେଘଗୁଲେ ଦେଖିତେ ଦେଖିତେ କୁମେ ଧୂମର, ପରେଇ ଆବାର କାଳୋ ହେଁ ଉଠିତେ ଲାଗଲ ।... ଆକାଶେର ଅନେକଟା ଜୁଡେ ମେଘଗୁଲୋ ଦେଖିତେ ହେଁଛିଲ ସେନ ଏକଟା ଆଦିମ ଯୁଗେର ଜଗତେର ଉପରିଭାଗେର ବିନ୍ତିର୍ଗ ମହାମାଗର ।...ବେଶ କଙ୍ଗନ କ'ରେ ନେଇୟା ଯାଚିଲ ମେହି ସମୁଦ୍ରେର ଚାରିପାଶେ ଏକଟା ଗୃହ ରହସ୍ୟରା ଅଜ୍ଞାତ ମହାଦେଶ, ଯାର ଅନ୍ଧକାରମୟ ବିଶାଳ ଅରଣ୍ୟନୀର ମଧ୍ୟେ ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗେର ଲୁପ୍ତ ଅତିକାମ ପ୍ରାଣୀରା ସବ ଘୁରେ ବେଡ଼ାଛେ ।...

ଦିନ କେଟେ ଗିଯେ ରାତ ହ'ଲ । ବାସାଯ ଏମେ Koala ପଡ଼ିତେ ଶୁକ୍ର କରିଲୁମ । ପଡ଼ିତେ ପଡ଼ିତେ କଥନ ଘୁରିଯେ ପଡ଼େଛି, ମାଟିର ପ୍ରଦୀପେର ବୁକ ପୁଡ଼େ ଉଠେ ପ୍ରଦୀପ କଥନ ନିତେ ଗିଯେଛେ ।...ଅନେକ ରାତ୍ରେ ଉଠେ ଦେଖିଲୁମ ବାହିରେ ଟିପ୍-ଟିପ୍, ବଣ୍ଟି ପଡ଼ିଛେ...ଆକାଶ ମେଘେ ଅନ୍ଧକାର ।...

ତାର ପରଦିନଓ ପାଡ଼ାର ଭେତର ଦିଯେ ନେମେ ଗେଲୁମ । ମେଦିନ କିନ୍ତୁ ତାକେ ଦେଖିଲୁମ ନା । ଆମବାର ସମସ୍ତ ମେଥାନ ଦିଯେଇ ଏଲୁମ, କାଟିକେ ଦେଖିଲୁମ ନା । ଶୁରଦିନ ଛିଲ ବସିବାର । ଶୋମବାର ଦିନ ଆବାର ମେହି ପଥ ଦିଯେଇ ଗେଲୁମ ।

ପୁକୁରଟାର କାହାକାହି ଗିରେଇ ଦେଖି ସେ ତିନି ଜଳ ନିଯେ ଘାଟେର ସିଁଡ଼ି ବେଶେ ଉଠିଛେନ, ଆମାୟ ଦେଖେ ଘୋମଟା ଟେନେ ଦିଯେ ଚୂପ କ'ରେ ଦୌଡ଼ିଯେ ରଇଲେନ ।... ଆମାର ବୁକେର ରଙ୍ଗଟା ଯେନ ଦୁଲେ ଉଠଗ, ଖୁବ ଜୋରେ ହେଟେ ବେରିଯେ ଗେଲୁମ ।... ରାଜ୍ଞୀର ବୀକେର କାହେ ଗିଯେ ଇଛା ଆର ଦମନ କରନ୍ତେ ନା ପେରେ ଏକବାର ପିଛନ ଫିରେ ତାକାଲୁମ, ଦେଖି ତିନି ଘାଟେର ଓପର ଉଠେ ଘୋମଟା ଥୁଲେ କୌତୁହଳୀ ନେତ୍ରେ ଆମାର ଦିକେଇ ଚେଷ୍ଟେ ରଯେଛେନ, ଆୟି ଚାଇତେଇ ଘୋମଟା ଆବାର ଟେନେ ଦିଲେନ ।

ଓପରେର ପଥଟା ଛେଡଇ ଦିଲୁମ ଏକେବାରେ । ପୁକୁରେର ପଥ ଦିଯେଇ ବୋଜ ଯାଇ । ତୁ' ଏକଦିନ ପରେ ଆବାର ଏକଦିନ ତୀକେ ଦେଖିତେ ପେଲୁମ । ଆମାର ମନେ ହ'ଲ ମେଦିନି ତିନି ଆମାୟ ଏକଟୁ ଆଗହେର ସଙ୍ଗେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରଲେନ । ଏହିଭାବେ ପନେରୋ-କୁଡ଼ି ଦିନ କେଟେ ଗେଲ । କୋନଦିନ ତୀକେ ଦେଖିତେ ପାଇ, କୋନଦିନ ପାଇ ନା । ଆମାର କିନ୍ତୁ ବେଶ ମନେ ହତେ ଲାଗଲ ତିନି ଆମାର ପ୍ରତି ଦିନଦିନ ଆଗହାସ୍ଥିତା ହୟେ ଉଠିଲେନ । ଆଜକାଳ ତତ୍ଟା ଅଣ୍ଟ ଭାବେ ଘୋମଟା ଦେନ ନା । ଆମାରଓ କି ହ'ଲ—ତୀର ଗତି-ଭଙ୍ଗୀର ଏକଟା ମଧ୍ୟର ଶ୍ରୀ, ତୀର ଦେହେର ଏକଟା ଶାସ୍ତ କମନୀୟତା, ଆମାୟ ଦିନ ଦିନ ଯେନ ଅଟୋପାସେର ମତ ଜଡ଼ିଯେ ଫେଲିତେ ଲାଗଲ ।...

ଏକଦିନ ତଥନ ଆୟିଥିନ ମାନେର ପ୍ରଥମ, ଶର୍ବ ପଡ଼େ ଗିଯେଛେ । ନୀଳ ଆକାଶେ ନାଦ । ନାଦା ଲୟ ମେଘଥଣୁ ଉଡ଼େ ଯାଛେ ।...ଚାରିଦିକେ ଖୁବ ରୌହ ଫୁଟେ ଉଠିଛେ ।... ରାଜ୍ଞୀର ପାଶେର ବନ କରୁ ଭାଟ୍ଟା କୁଚଳତାର ଝୋପ ଥେକେ ଏକଟା କଟ୍ଟିତିକ୍ତ ଗଙ୍କ ଉଠିଛେ ।...ଶନିବାର ମକାଳ ମକାଳ ଫୁଲ ଥେକେ ଫିରିଛି । ରାଜ୍ଞୀ ନିର୍ଜନ, କେଉଁ କୋନ ଦିକେ ନେଇ । ପୁକୁରଟାର ପଥ ଧରେଛି, ଏକଦଳ ଛାତାରେ ପାଥୀ ପୁକୁରେର ଓପାରେର ଝୋପେର ମାଧ୍ୟାୟ କିଚ୍‌କିଚ୍‌କରିଛି, ପୁକୁରେର ଜଳେର ନାଲ ଫୁଲେର ଦଳଗୁଲୋ ବୋହତାପେ ମୁଡ଼େ ଛିଲ । ଆୟି ଆଶ । କରିନି ଏମନ ସମୟ ତିନି ପୁକୁରେର ଘାଟେ ଆସିବେ । କିନ୍ତୁ ଦେଖିଲୁମ ତିନି ଜଳ ଭ'ରେ ଉଠେ ଆସିଛେ । ଏହି ଆଗେ ଚାର ପାଚ ଦିନ ତୀକେ ଦେଖିନି, ହଠାତ କି ମନେ ହ'ଲ, ଏକଟା ବଡ଼ ହୁଃସାହସର କାଜ କ'ରେ ବସିଲୁମ । ତୀର କାହେ ଗିଯେ ବଲଲୁମ—ଦେଖନ, କିଛୁ

ହବେ କରବେନ ନା ଆପନି । ଆମି ଏଥାନକାର ଖୁଲେ କାଜ କରି, ରୋଜ ଏହି ମୁଖେ ସେତେ ସେତେ ଆପନାକେ ଦେଖତେ ପାଇ, ଆମାର ବଡ଼ ଇଚ୍ଛା କରେ ଆଗନି ଆମାର ବୋନ ହନ । ଆମି ଆପନାକେ ବୌଦ୍ଧିଦି ବଳବ, ଆମି ଆପନାର ଛୋଟ ତାଇ । କେମନ ତୋ ?... ତିନି ଆମାର କଥାର ପ୍ରଥମ ଅଂଶଟାଯି ହଠାତ ଚମକେ ଉଠେ କେମନ ଡଙ୍ଗୁ ହସେ ଉଠେଛିଲେନ, ବିତୀଯ ଅଂଶଟାଯି ତୋର ସେ ଚମକାନେ ଭାବଟା ଏକଟୁ ଦୂର ହଲ । ସ୍ଵଭାବକୁ ନୀଚୁ ଚୋଥେ ଚୁପ କ'ରେ ଦୀଢ଼ିଯେ ରହିଲେନ । ଆମି ଯୁକ୍ତ-କରେ ପ୍ରଣାମ କ'ରେ ବଳଲୁମ—ବୌଦ୍ଧିଦି, ଆମାର ଏ ଇଚ୍ଛା ଆପନାକେ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରତେ ହବେ । ଆମାକେ ଛୋଟ ଭାଇସେର ଅଧିକାର ଦିତେଇ ହବେ ଆପନାକେ ।...

ତିନି ଘୋମଟା ଅର୍ଦ୍ଧେକଟା ଖୁଲେ ଏକଟା ଶିର ଶାସ୍ତ-ଦୃଷ୍ଟିତେ ଆମାର ଦିକେ ଚାଇଲେନ । ଶୁଣି ମୁଁ ସେ ଆମି କଥନୋ ଦେଖିନି ତା ନୟ, ତବୁ ଓ ମନେ ହିଲ ତୋର ଭାଗର କାଲୋ ଚୋଥଦ୍ଵାରି ଶାସ୍ତ ଭାବ, ଆର ତୋର ଠୋଟେର ନୀଚେର ଏକଟା ବିଶେଷ ଡାଙ୍ଗ, ଏହି ଛୁଟିତେ ମିଳେ ତୋର ମୁନ୍ଦର ମୁଖେର ଗଡ଼ନେ ଏମନ ଏକ ବୈଚିଜ୍ୟ ଅନେହେ, ସା ମଚରାଚର ଚୋଥେ ପଡ଼େ ନା ।

ଧାନିକଙ୍କଣ ଦୁଇନେଇ ଚୁପ କ'ରେ ରହିଲୁମ । ତାରପର ତିନି ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ —ତୋମାର ବାଡ଼ୀ କୋଥାଯ ?

ଆମନ୍ଦେ ସାରା ଗା କେମନ ଶିଉରେ ଉଠିଲ । ବଳଲୁମ—କଳକାତାର କାହେ, ଚରିଶ-ପରଗଣା ଜେଲାଯ । ଏଥାନେ ମେଟେନେ ଧାରି ।

ତିନି ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ—ତୋମାର ନାମ କି ?

ନାମ ବଳଲୁମ ।

ତିନି ବଳଲେନ—ତୋମାର ବାଡ଼ୀତେ କେ କେ ଆହେନ ?

ବଳଲୁମ—ଏଥନ ବାଡ଼ୀତେ ଶୁଣ ମା ଆର ଦୁଇ ଛୋଟ ଛୋଟ ଭାଇ ଆହେ । ବାବା ଏହି ଦୁ'ବ୍ୟନର ମାରା ଗିଯେଛେନ ।

ତିନି ଏକଟୁ ଯେନ ଆଗହେର ଶୁ଱େ ବଳଲେନ—ତୋମାର କୋନ ବୋନ ନେଇ ?

ଆମି ବଳଲୁମ—ନା । ଆମାର ଦୁ'ଜନ ବଡ଼ ବୋନ ଛିଲେନ, ତୋରା ଅନେକଦିନ ଆମା ଗାତ୍ର ଛ'ବ୍ୟନର ମାରା ଗିଯେଛେନ । ଆମି ଏହି ମେଜଲିକେଇ ଜାନନ୍ତୁମ,

তিনি আমাৰ বড় ভাগবাসতেন। তিনি আমাৰ চেমেও ছয় বছৱেৰ বড় ছিলেন।

তাঁৰ দৃষ্টি একটু ব্যথা-কাতৰ হয়ে এল, জিজ্ঞাসা কৰলেন—তোমাৰ মেজদি ধীকলে এখন তাঁৰ বহস হ'ত কত?

বললুম—এই ছানিশ বছৱ।

তিনি একটু মুছ হাসিৰ সঙ্গে বললেন—তাই বুঝি ভাইটিৰ আমাৰ একজন বোন থুঁজে বেড়ানো হচ্ছে, না?

কি মিষ্টি হাসি! কি মধুৰ শাস্তি ভাব! মাথা নীচু ক'রে অণাম ক'রে তোৱাৰ পায়েৰ ধূলো নিয়ে বললুম—তা হ'লে ভাইয়েৰ অধিকাৰ দিলেন তো আপনি?

তিনি শাস্তি হাসি মাখা মুখে চুপ ক'রে রাখিলেন!

আমি বললুম—বৌদি, আমি জানতুম আমি পাৰো। আগ্রহেৰ সঙ্গে থুঁজলে তগবানও নাকি ধৰা দেন, আমি একজন বোন অন্যায়েই পাৰো। আজ্ঞা এখন আপি। আপনি কিঞ্চ ভূলে ঘাৰেন না বৌদি, আপনাৰ যেন দেৰা পাই! রবিবাৰ বাদে আমি দু'বেলাই এ রাস্তা দিয়ে ঘাৰেং।

আমাৰ মাঠেৰ ধাৰেৰ তালবাগানটাৰ পাখিঙ্গলো রোজই সকাল বিকাল ভাকে। একটা কি পাখি তাঁৰ স্বৰ থাদ থেকে ধাপে ধাপে ভূলে একেবাৰে পক্ষং চড়িয়ে আনে। মন যেদিন ভাৱী থাকে সেদিন সে স্বৰেৰ উদাস মাঝুৰ্য প্ৰাণেৰ মধ্যে কোন সাড়া দেৱ না।.. আজ দেখলুম পাখিটাৰ গানেৰ স্বৰেৰ ক্ষেত্ৰে ক্ষেত্ৰে হৃদয়টা কেমন লভু থেকে লভুতৰ হয়ে উঠিছে।.. অনে হ'তে লাগল জীবনটা কেবল কঢ়কণ্ঠলো সিঁড়ি ছায়াশীতল পাথিৰ গানে ভৱা অপৰাহ্নেৰ সমষ্টি, আৱ পৃথিবীটা শুধু নীল আকাশেৰ তলায় ইতস্ততঃ বৰ্ণিত অষত্ত-মস্তুত তাল-নাৱিকেল গাছেৰ বন দিদে তৈৱী—বাদেৰ ঈষৎ কল্পমান দীৰ্ঘ শ্যামল পত্ৰশীৰ্ষ অপৰাহ্নেৰ অবসন্ন রোপ্তে চিকিৎক কৰচে।..

তাৱ পৰদিন বৌদিদিৰ সঙ্গে দেখা হ'ল ছুটীৰ পৰ বিকাল বেলা। বৌদিদি, যেন চাপাহাসিৰ স্বৰে জিজ্ঞাসা কৰলেন—এই যে, বিমলেৰ বুঝি আজ থুব সকাল সকাল স্কলে থুলে থাওয়া হয়েছিল?

আমি উত্তর দিলুম—বেশ বৌদি, আমি ওবেলা তো ঠিক সময়েই গেলুম—আপনিই ছিলেন না, এখন দোষটা বুঝি আমার ঘাড়ে চাপানো হচ্ছে না ? আর বৌদি, ঘাটে ওবেলা আরও সব মেঘেরা ছিলেন ।

বৌদিদি হেসে ফেললেন, বললেন—তাই তো ! ভাইটির আমার ওবেলা : তো বড় বিপদ গিয়েছে তা হ'লে ?

আমার একটু সজ্জা হ'ল, ভাল ক'রে ভবাব দিতে না পেরে বললুম—তা নয় বৌদি, আমি এখানে অপরিচিত, পাড়ার মধ্যে দিয়ে পথ—পাছে কেউ কিছু মনে করে ।

বৌদিদির চোখের কৌতুক দৃষ্টি তখনও ঘায় নি, তিনি বললেন—আমি ওবেলা ঘাটের জন্মেই ছিলাম বিমল । তুমি ওই চট্কা গাছটার তলায় গিয়ে একবার ঘাটের দিকে চেয়ে দেখলে, আমায় তুমি দেখতে পাও নি ।

আমি জিজ্ঞাসা করলুম—বৌদি, আপনার বাপের বাড়ী কোথায় ?

বৌদিদি উত্তর দিলেন—খোলাপোতা চুন ? সেই খোলাপোতায় ।

আমি ইতস্ততঃ করছি দেখে আমায় আর একটু বিশ্ব সংবাদ দিয়ে বললেন ওই যে খোলাপোতায় রাস হয় ?...বৌদিদির হাসিভরা দৃষ্টি যেন একটু গর্বশিক্ষিত হয়ে উঠল । কিন্তু বলা আবশ্যক যে, খোলাপোতা ব'লে কোনো গ্রামের নাম এই আমি প্রথম শুনলুম । অর্থচ বৌদির বাপের বাড়ী, যেখানে এমন রাস হয়, সেই বিশ্বিক্ষিত খোলাপোতার ভৌগোলিক অবস্থান সহজে আমার অজ্ঞতা পাচ্ছে তাঁর মনে ব্যথা দেয়, এই ভয়ে ব'লে ফেললুম—ও ! সেই খোলাপোতায় ? ওটা কোন্ জেলায় ভাল...

বৌদিদির কাছ থেকে সাহায্য পাবার প্রত্যাশা করেছিলুম কিন্তু দেখলুম তিনি সে বিষয়ে নির্বিকার । তাঁর হাসি ভরা সরল মুখখানির দিকে চেয়ে আমার কঙ্গা হল, এ-সমস্ত জটিল ভৌগোলিক তত্ত্বের মীমাংসা নিয়ে তাঁকে শীড়ন করতে আর আমার মন সরল না ।

বললুম—আচ্ছা বৌদি, আসি তা হ'লে ।

বৌদিদি তাড়াতাড়ি ঘড়ার মুখ থেকে কলান-পাতে মোড়া কি বাক করলেন । সেইটে আমার হাতে দিয়ে বললেন—কাজ চাপ্ড়া বঢ়ীর জঙ্গে

ଜୀବର ପୁତ୍ରଙ୍କ ତୈରୀ କରେଛିଲାମ, ଆର ଗୋଟାକତକ କଲାର ବଡ଼ା ଆଛେ, ସାମାଜିକ ଗିରେ ଥେଣ ।

ଚାର ପାଚ ଦିନ ଜର ଭୋଗେର ପର ଏକଦିନ ପଥ୍ୟ ପେରେ ଝୁଲେ ଯାଛି ବୌଦ୍ଧଦିନ ସଙ୍ଗେ ଦେଖା । ଆମୀଯ ଆସତେ ଦେଖେ ବୌଦ୍ଧଦିନ ଉତ୍ସକ ଦୃଷ୍ଟିତେ ଅନେକଦୂର ଦେଖେ ଆମାର ଦିକେ ଚେଯେ ଛିଲେନ । ନିକଟେ ସେତେ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ—ଏ କି ବିମଳ, ଏମନ ମୂର୍ଖ କୁକନୋ କେନ ?

ବଲଲୁମ—ଜର ହରେଛିଲ ବୌଦ୍ଧଦିନ ।

ବୌଦ୍ଧଦିନ ଉଦ୍ଦେଶେ ରୁହରେ ବଲଲେନ—ଓ, ତାଇ ତୁମ ଚାର ପାଚ ଦିନ ଆସନି ବଟେ ! ଆମି ଭାବାମ ବୋଧହୟ କିମେର ଛୁଟି ଆଛେ । ଆହା, ତାଇତୋ, ବଜ୍ଡ ରୋଗା ହୟେ ଗିରେଛ ସେ ବିମଳ ।

ତୋର ଚୋଥେର ଦୃଷ୍ଟିତେ ଏକଟା ସତିକାରେର ବ୍ୟଥା-ମିଶ୍ରିତ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଶ-ପ୍ରକାଶ ବେଶ ବୁଝିତେ ପେରେ ମନେର ମଧ୍ୟ ଏକଟା ନିବିଡି ଆନନ୍ଦ ପେଲୁମ । ହେସେ ବଲଲୁମ—ସେ ଦେଖ ଆପନାମେର ବୌଦ୍ଧ, ଏକବାର ଅତିଥି ହଲେ ଆପ୍ୟାଯନେର ଚୋଟେ ଏକେବାରେ ଅଛିବ କ'ରେ ତୁଲବେ ।

ବୌଦ୍ଧଦିନ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ—ଆଜ୍ଞା ବିମଳ, ଓଖାନେ ତୋମାଯ ରୋଧେ ଦେଯ କେ ?

ଆମି ବଲଲୁମ—କେ ଆର ରୋଧବେ, ଆମି ନିଜେଇ ।

ବୌଦ୍ଧଦିନ ଏକଟୁ ଚାପ କ'ରେ ରହିଲେନ, ତାରପର ବଲଲେନ—ଆଜ୍ଞା ବିମଳ ଏକ କାଜ କରେ! ନା କେନ ?

ଆମି ଜିଜ୍ଞାସା କରଲୁମ—କି ବୌଦ୍ଧ ?

ତିନି ବଲଲେନ—ମାକେ ଏହି ପ୍ରଜୋର ଛୁଟିର ପର ନିଯେ ଏମ । ଏ ରକମ ଭାବେ କି କ'ରେ ବିଦେଶେ କାଟାବେ ବିମଳ ? ଲକ୍ଷ୍ମୀଟି, ଛୁଟିର ପର ମାକେ ଅବିଶ୍ଵି କ'ରେ ନିଯେ ଏମ । ଏହି ଗୀଯେର ଭେତର ଅନେକ ବାଢ଼ୀ ପାଓଯା ଯାବେ । ଆମାଦେଇ ପାଢାତେଇ ଆଛେ । ନା ହ'ଲେ ଅରୁଥ ହ'ଲେ କେ ଏକଟୁ ଜଳ ଦେଇ ?...ଆଜ୍ଞା ହ୍ୟା ବିମଳ, ଆଜ ସେ ପଥ୍ୟ କରଲେ, କେ ରୋଧେ ଦିଲେ ?

ଆମାର ହାସି ପେଲ, ବଲଲୁମ—କେ ଆବାର ଦେବେ ବୌଦ୍ଧ ? ନିଜେଇ କରଲୁମ ।

ତିନି ଆମାର ଦିକେ ସେନ କେମନ ଡାବେ ଧାନିକଙ୍କଳ ଚେରେ ରହିଲେନ । ତୀର
ସେଦିନ ମେଇ ସହାଯ୍ୟଭୂତି-ବିଗଲିତ ପ୍ରେହ-ମାଥାନୋ ମାତୃମୁଖେର ଅଳଭରା କାଳୋ
ଚୋଥଛୁଟି ପରବର୍ତ୍ତୀ ଜୀବନେ ଆମାର ଅନେକଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମନେ ଛିଲ ।...

ସେଦିନ ଶୁଳ ଥେକେ ଆସବାର ସମୟ ଦେଖି, ବୌଦ୍ଧିଦି ସେନ ଆମାର ଜଣେଇ
ଅପେକ୍ଷା କରଛେନ । ଆମାୟ ଦେଖେ କଳାର ପାତାର ଘୋଡ଼ା କି ଏକଟା ଆମାର
ହାତେ ଦିଯେ ବଲଲେନ—ଶରୀରଟା ଏକଟୁ ନା ସାରଲେ ରାତ୍ରେ ଗିଯେ ରାମ୍ଭା, କେ ପେରେ
ଉଠିବେ ନା ବିମଳ । ଏହି ଥାବାର ଦିଲାମ, ରାତ୍ରେ ଥେଓ । ...ବୋଧହୟ ଏକଟୁ ଆଗେଇ
ତୈରୀ କ'ରେ ଏନେଛିଲେନ, ଆମି ହାତେ ବେଶ ଗରମ ପେଲୁମ । ବାମାୟ ଏସେ
କଳାର ପାତ ଖୁଲେ ଦେଖି, ଥାନକତକ ଝଟି, ଘୋହିନଭୋଗ ଆର ମାଛେର ଏକଟା
ଭାଲନା ମତୋ ।

ତାର ପରଦିନ ଛୁଟିର ପର ଆସବାର ସମୟରେ ଦେଖି ବୌଦ୍ଧିଦି ଥାବାର ହାତେ
ଦୀଢ଼ିଯେ ରମେଛେନ, ଆମାର ହାତେ ଦିଯେ ବଲଲେନ—ବିମଳ, ତୁମି ତୋମାର
ଓଖାନେ ଦୁଧ ନାଓ ?

ଆମି ବଲଲୁମ—କେନ, ତା ହ'ଲେ ଦୁଧ ଓ ଧାନିକଟା କ'ରେ ଦେନ ବୁଝି ? ସତି
ବଲଛି ବୌଦ୍ଧି, ଆପଣି ଆମାର ଜନ୍ମ ଅନର୍ଥକ ଏ କଷ୍ଟ କରବେନ ନା, ତା ହ'ଲେ ଏ
ରାତ୍ରାଯ ଆମି ଆର ଆସଛି ନା ।

ବୌଦ୍ଧିଦିର ଗଲା ଭାରୀ ହୟେ ଏଳ, ଆମାର ଡାନ ହାତଟା ଆଣ୍ଟେ ଆଣ୍ଟେ ଏସେ
ଥ'ରେ ଫେଲଲେନ, ବଲଲେନ—ଲଜ୍ଜୀ ଭାଇ, ଛି, ଓ-କଥା ବ'ଲୋ ନା । ଆଜ୍ଞା ଆମି
ସବି ତୋମାର ମେଜଦିଇ ହତାମ ତା ହ'ଲେ ଏ କଥା କି ଆଜ ଆମାୟ ବଲତେ
ପାରତେ ? ଆମାର ମାଥାର ଦିବିଯ ରାଇଲ, ଏ ପଥେ ରୋଜ ଯେତେଇ ହବେ ।

ମେଇ ଦିନ ଥେକେ ବୌଦ୍ଧିଦି ରୋଜ ରାତ୍ରେ ଥାବାର ଦେଇଯା ସ୍ଵର କରଲେନ, ସାତ
ଆଟ ଦିନ ପରେ ଝଟିର ବଦଳେ କୋନଦିନ ଲୁଚି କୋନଦିନ ପରୋଟା ଦେଖା ଦିତେ
ଲାଗିଲ । ତୀର ମେ ଆଗହଭରା ମୁଖେ ଦିକେ ଚେଯେ ଆମି ତୀର ମେ ସବ ମେହେର
ଦାନ ଟିକ ଅସ୍ତ୍ରୀକାରର କରତେ ପାରତ୍ମ ନା, ଅଥଚ ଏହି ଭେବେ ଅସ୍ତି ବୋଧ
କରତୁମ ଯେ ଆମାର ଏହି ନିତ୍ୟ ଥାବାର ଜୋଗାତେ ନା ଜାନି ବୌଦ୍ଧିଦିକେ କତ
ଅସ୍ଵବିଧାଇ ପୋହାତେ ହଜେ । ତୀର ପରାଇ ଆସିନ ମାସେର ଶୋବେ ପୁଜୋର ଛୁଟି
ଏସେ ପଢାତେ ଆମି ନିଷ୍ଠିତ ପେଲୁମ ।

ସମ୍ମ ପୁତ୍ରୋର ଛୁଟିଟା କି ନିବିଡ଼ ଆନନ୍ଦେହି କାଟିଲ ସେବାର । ଆମାର ଆକାଶ ବାତାମ ସେବ ରାତଦିନ ଆଖିମେର ରତ୍ନ-ଧୂମେ ଆଚାର ଥାରତ । ଭୋର ସେଲା ଆମାଦେର ଉଠାନେର ଶିଉଲି ଗାଛେର ସାଦା-କୁଳ ବିଛାନୋ ତଳାଟା ଦେଖିଲେ —ହେମତ ରାତିର ଶିଶିରେ ଭେଜା ଧାସଙ୍ଗଲୋର ଗା ସେମନ ଶିଉରେ ଆଛେ, ଓହି ବ୍ରକମ ଆମାର ଗା ଶିଉରେ ଉଠତ...କାର ଓପର ଆମାର ଜୀବନେର ସମ୍ମତ ଭାବ ଅସୀମ ନିର୍ଭରତାର ସଙ୍ଗେ ଚାପିଯେ ଦିଯେ ଆମାର ମନ ସେବ ଶରତେର ଜଳଭାର-ନାମାନୋ ହାଲକା ମେଘେର ମତ ଏକଟା ନୀମାହାରା ହାଓୟାର ରାଜ୍ୟ ଭେଦେ ଦେଢାତେ ଲାଗଲ ।...

ଛୁଟି ଫୁରିଯେ ଗେଲ । ପ୍ରଥମ କୁଳ ଖୋଲବାର ଦିନ ପଥେ ତାକେ ଦେଖଲୁମ ନା । ବିକାଳେ ସଥନ ଫିରି, ତଥନ ଶୀତେର ହାଓୟା ଏକଟୁ ଏକଟୁ ଦିଜେ ।...ପଥେର ଧାରେର ଏକ ଜାଯଗାୟ ଥାନିକଟା ମାଟି କାରା । ବର୍ଷାକାଳେ ତୁଳେ ନିଯେଛିଲ, ମେଥାନ-ଟାଯ ଏଥନ ବନକୁଳ, କାଳକାମନ୍ଦା ଧୂତୁର । କୁଚକୁଟା ଆର ଝୁମକୋ ଲତାର ଦ୍ଵାର ପରମର ଜଡ଼ାଜଡ଼ି କ'ରେ ଏକଟୁଥାନି ଛୋଟ ଛୋଟ ଝୋପ ମତୋ ତୈରୀ କରେଛେ ...ଶୀତଳ ହେମତ-ଅପରାହ୍ନେର ଛାଯା ସବୁଜ ଝୋପଟିର ଓପର ମେମେ ଏଣେହେ...ଏମନ ଏକଟା ମିଷ୍ଟ ନିର୍ଶଳ ଗଢ଼ ଗାଛଗୁଲୋ ଥେକେ ଉଠିଛେ, ଏମନ ସ୍ଵନ୍ଦର ଶ୍ରୀ ହେଯେଛେ ଝୋପଟିର, ସମ୍ମ ଝୋପଟି ସେବ ବନଲକ୍ଷୀର ଶାମଳ ଶାଡୀର ଏକଟା ଅଞ୍ଚଳ-ପ୍ରାନ୍ତେର ମତ ।

ତାର ପରଦିନ ତାକେ ଦେଖଲୁମ ।

ତିନି ଆମାୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରେନ ନି, ଆପନ ମନେ ଘାଟେର ଚାତାଲେ ଉଠିତେ ସାଇଲେନ । ଆମି ଡାକଲୁମ—ବୌଦ୍ଧି ?.. ବୌଦ୍ଧିଦି କେମନ ହଠାଏ ଚମକେ ଉଠେ ଆମାର ଦିକେ ଫିରଲେନ ।

—ଏ କି ବିମଳ ! କବେ ଏଲେ ? ଆଜ କି କୁଳ ଖୁଲି ? କି ବ୍ରକମ ଆଜ ? ...ମେହି ପରିଚିତ ପ୍ରିୟ କର୍ତ୍ତୃରାଟି ! ମେହି ମେହ-ବାରା ଶାନ୍ତ ଚୋଥ-ଛୁଟି ! ବୌଦ୍ଧି ଆମାର ମନେ ଛୁଟିର ଆଗେ ସେ ହାନ ଅଧିକାର କରେଛିଲେନ ଛୁଟିର ପରେର ହାନଟା ତାର ଚେମେ ଆରଓ ଓପରେ ।...ଆମି ସମ୍ମ ଛୁଟିଟା ତାକେ ଭେବେଛି, ନାନା ମୂର୍ତ୍ତିତେ ନାନା ଅବସ୍ଥା ତାକେ କଲନା କରେଛି, ନାନା ଗୁଣ ତାତେ ଆରାପ କରେଛି, ତାକେ ନିଯେ ଆମାର ମୁଖ ମନେର ମଧ୍ୟେ ଅନେକ ଭାଙ୍ଗ-ଗଡ଼ା କରେଛି । ଆମାର ମନେର

যদিগেরে আমারই শ্রদ্ধা ভালবাসার গড়া তাঁর কল্পনা-স্থৃতিকে অনেক অর্ধ-চলনে চর্চিত করেছি। তাই সেদিন যে বৌদ্ধিদিকে বেদলূম তিনি পূজার ছুটির আগেকার সে বৌদ্ধিদি নন, তিনি আমার সেই নির্খলা, পৃতুদম্বা পৃথ্যময়ী মানসী প্রতিমা, আমার পার্থিব বৌদ্ধিদিকে তিনি তাঁর মহিম-খচিত দিব্য বসনের আচ্ছাদনে আবৃত ক'রে রেখেছিলেন, তাঁর স্নেহ কঙ্কণার জ্যোতিবাস্পে বৌদ্ধিদির রক্ষমাংসের দেহটার একটা আড়াল স্থষ্টি করেছিলেন।

আমার মাথা শ্রদ্ধায় সম্মে নত হয়ে পঁড়ল, আমি তাঁর পায়ের ধূলো নিয়ে প্রণাম করলুম। বৌদ্ধিদি বললেন—এস, এস ভাই, আর প্রণাম করতে হবে না, আশীর্বাদ করছি এমনিই—রাজা হও। আচ্ছা বিমল, বাড়ী গিয়ে আমার কথা মনে ছিল ?

মনে এলেও বাইরে আর বলতে পারলুম না·কে তবে আমার মঞ্চ-চৈতন্যকে আশ্রয় ক'রে আমার নিত্য স্বৃষ্টির মধ্যেও আমার সজ্ঞনী ছিল বৌদ্ধি?...শুধু একটু হেসে চুপ ক'রে রাইলুম। বৌদ্ধিদি জিজ্ঞাসা করলেন—মা ভাল আছেন ?

আমি উত্তর দিলুম—ইয়া বৌদ্ধি, তিনি ভাল আছেন। তাঁকে আপনার কথা বললুম।

বৌদ্ধিদি আগ্রহের স্তরে বললেন—তিনি কি বললেন ?

আমি বললুম—শুনে মার দুই চোখ জল ভ'বে এল, বললেন—একবার দেখাবি তাকে বিমল ? আমার নলিনীর শোক বোধহয় তাকে দেখলে অনেকটা নিবারণ হয়।

বৌদ্ধিদিরও দেখলুম দুই চোখ ছলছল ক'রে এল, আমায় বললেন, ইয়া বিমল, তা মাকে এই মাসে নিয়ে এলে না কেন ?

আমি বললুম—সে এখন হয় ন। বৌদ্ধি।

বৌদ্ধিদি একটু শূক্র হলেন, বললেন—বিমল, আমো তো সেবার কি রকম কষ্টটা পেয়েছ ! এই বিদেশ বিছুই, মাকে আমলে এই মিথ্যে কষ্টটা তো আর ভোগ করতে হয় না ?

ଆମି ଉତ୍ତର ଦିଲ୍ଲୀ—ବୌଦ୍ଧ ଆମି ତୋ ଆର ଭାବି ନି ସେ ଆମି ବିଦେଶେ ଆଚାର, ସେଥାନେ ଆମାର ବୌଦ୍ଧ ରୟେଛେନ ସେ ଦେଶ ଆମାର ବିଦେଶ ନୁହ । ଯା ନା ଥାକଳେଓ ଆମାର ଏଥାନେ ଭାବନା କିମେର ବୌଦ୍ଧ ?

ବୌଦ୍ଧଦିଦିର ଚାଖେ ଲଙ୍ଘା ଦିଯେ ଏଳ, ଆମାର ଲିକେ ଭାଲ କ'ରେ ଚାଇତେ ପାରଲେନ ନା ବଲଲେନ—ଇଁଯା, ଆମି ତୋ ସବହି କରଛି । ଆମାର କି କିଛୁ କରବାର ଜୋ ଆଛେ ? କତ ପରାଧୀନ ଆମରା ତା ଜାନୋ ତୋ ଭାଇ ? ଓସବ ନୟ, ତୃତୀ ଏହି ମାସେହି ମାକେ ଆନୋ ।

ଆମି କଥାଟାକେ କୋନ ବକମେ ଚାପା ଦିଯେ ମେଦିନ ଚ'ଲେ ଏଲୁମ ।

ତାର ପରଦିନ ଓ ଛୁଟିର ପର ବୌଦ୍ଧଦିର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା । ଅଞ୍ଚଳୀ କଥାବାର୍ତ୍ତାର ପର ଆସବାର ସମୟ ତିନି କଲାର ପାତେ ମୋଡ଼ା ଆବାର କି ଏକଟା ବାର କରଲେନ । ତୋର ହାତେ କଲାର ପାତ ଦେଖଲେଇ ଆମାର ଭୟ ହସ ; ଆମି ଶକ୍ତିତିତ୍ତେ ବ'ଲେ ଉଠିଲୁମ—ଓ ଆବାର କି ବୌଦ୍ଧ ? ଆବାର ମେହି...

ବୌଦ୍ଧଦି ବାଧା ଦିଯେ ବଲଲେନ—ଆମାର କି କୋନୋ ସାଧ ନେଇ ବିମଳ ? ଭାଇ-କୋଟାଟା ଅମନି ଅମନି ଗେଲ, କିଛୁ କି କରତେ ପାରିଲୁମ ?...କଲାର ପାତ-ମୋଡ଼ା ରହଣ୍ଟି ଆମାର ହାତେ ଦିଯେ ବଲଲେନ—ଏତେ ଏକଟୁ ମିଟିମୁଖ କ'ରୋ, ଆର ଏହିଟେ ନାଓ—ଏକଥାନା କାପଡ଼ କିମେ ନିଓ ।

କଥାଟା ଭାଲ କ'ରେ ଶେଷ ନା କ'ରେଇ ବୌଦ୍ଧ ଆମାର ହାତେ ଏକଥାନା ଦଶ-ଟାକାର ନୋଟ ଦିତେ ଏଲେନ । ଆମି ଚମକେ ଉଠିଲୁମ, ବଲଲୁମ—ଏ କି ବୌଦ୍ଧ, ନା ନା ଏ କିଛିତେ ହବେ ନା ; ଖାବାର ଆମି ନିଛି କିନ୍ତୁ ଟାକା ଆମି ନିତେ ପାରବ ନା ।

ଆମାର କଥାଟାର ସର ବୋଧହୟ ଏକଟୁ ତୀତ୍ର ହସେ ପଡ଼େଛିଲ, ବୌଦ୍ଧଦି ହଠାତ ଧତମତ ଖେଳେନ, ତୋର ପ୍ରସାରିତ ହାତଥାନା ଭାଲ କ'ରେ ସେନ ଶୁଟିଯେ ନିତେଓ ସମୟ ପେଲେନ ନା, ସେନ କେମନ ହସେ ଗେଲେନ । ତାରପର ଏକଟୁଥାନି ଅବାକ ହସେ ଆମାର ଦିକେ ଚେଯେ ଥାକବାର ପରଇ ତୋର ଟାନା କାଲୋ ଚୋଥଦୁଟି ଛାପିଯେ ବାଧ-ଭାଙ୍ଗା ବଞ୍ଚାର ଶ୍ରୋତେର ମତ ଜଳ ଗଡ଼ିଯେ ପଡ଼ିଲ । ଆମାର ବୁକେ ସେନ କିମେର ଝୋଚା ବିଧଳ ।

ଏହି ନିତାନ୍ତ ସରଳ ମେଯେଟିର ଆଗ୍ରହ-ଭରା ଲ୍ଲେ-ଉପହାର ଝାଡ଼ଭାବେ ପ୍ରତ୍ୟାଧ୍ୟାନ

କ'ରେ ଖୀର ବୁକେ ସେ ଲଜ୍ଜା ଆର ବ୍ୟଥାର ଖୂଲ ବିକ୍ଷ କରିଲୁମ, ସେ ବ୍ୟଥାର ଅଭିଧାତ ଅନୁଷ୍ଠାନାବେ ଆମାର ନିଜେର ବୁକେ ଗିଯେଓ ବାଜଳ !

ଆମି ତାଡ଼ାତାଡ଼ି ଛଇ ହାତେ ତୋର ପାହେର ଧୂଲୋ ନିଯେ ତୋର ହାତ ଥେକେ ରୋଟିଥାନା ଓ ଖାବାର ଛଇ ନିଯେ ବଲଲୁମ—ବୌଦ୍ଧ, ଭାଇ ବ'ଳେ ଏ ଅପରାଧ ଏବାରଟା ଯାପ କରନ ଆମାର । ଆର କଥନୋ ଆପନାର କଥାର ଅବାଧ୍ୟ ହବୋ ନା ।

ବୌଦ୍ଧଦିର ଚୋଥେର ଜଳ ତଥନେ ଧାମେନି ।

ଛଇ ଚୋଥ ଜଳେ ଡରା ସେ ତରଣୀ ଦେବୀ ମୂର୍ତ୍ତିର ଦିକେ ଭାଲ କ'ରେ ଚାଇତେ ନା ପେରେ ଆମି ମାଥା ନୀଚୁ କ'ରେ ଅପରାଧୀର ମତ ଦୀଙ୍ଗିଯେ ରହିଲୁମ ।....

ବାଢ଼ୀ ଏସେ ଦେଖିଲୁମ କଲାର ପାତେର ମଧ୍ୟ କତକଣ୍ଠୋ ଦୁଃଖୁଦ୍ର ଚଞ୍ଚପୁଲି, ଶୁଲର କ'ରେ ତୈରି । ସମ୍ପତ୍ତ ରାତ ଘୁମେର ଘୋରେ ବୌଦ୍ଧଦିର ବିଷଣ୍ଠ ମୁଖେର କାତଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟି ବାରବାର ଚୋଥେର ସାମନେ ଭାସତେ ଲାଗଲ ।....

ମାସ ଧାନେକ କେଟେ ଗେଲ ।

ଆଯଇ ବୌଦ୍ଧଦିର ସଙ୍ଗେ ଦେଖା ହ'ତ । ଏଥନ ଆମରା ଭାଇ-ବୋନେର ମତ ହେଲେ ଉଠେଛିଲୁମ, ସେଇ ବକମିହ ପରମ୍ପରକେ ଭାବତୁମ । ଏକଦିନ ଆସିଛି, ଝାନେଲ ସାଟେର ଏକଟା ବୋତାମ ଆମାର ଛିଲ ନା । ବୌଦ୍ଧ ଜିଜ୍ଞାସା କରିଲେ—ଏ କି, ବୋତାମ କୋଥାଯ ଗେଲ ?

ଆମି ବଲଲୁମ—ସେ କୋଥାଯ ଗିଯେଛେ ବୌଦ୍ଧ, ବୋତାମ ପରାତେ ଜାନିଲେ କାଜେଇ ଏ ଅବଶ୍ଵା ।

ତାର ପରଦିନ ଦେଖିଲୁମ ତିନି ଛୁଁଚ ଶୁତୋ ବୋତାମ ସମେତଇ ଏସେଛେନ । ଆମି ବଲଲୁମ—ବୌଦ୍ଧ, ଏଟା ଘାଟେର ପଥ, ଆପନି ବୋତାମ ପରାତେ ପରାତେ କେଉ ସବି ଦେଖେ ତୋ କି ମନେ କରବେ । ଆପନି ବରଂ ଛୁଁଟା ଆମାୟ ଦିନ, ଆମି ବାଢ଼ୀ ଗିଯେ ଚେଷ୍ଟା କରବ ଏଥନ ।

ବୌଦ୍ଧଦି ହେସେ ବଲିଲେନ—ତୁମି ଚେଷ୍ଟା କ'ରେ ଯା କରବେ ତା ଆମି ଜାନି, ନାଓ ମ'ରେ ଏସ ଏହିକେ ।

ବାଧ୍ୟ ହେଁ ମ'ରେଇ ଗେଲୁମ, ତିନି ବେଶ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଭାବେଇ ବୋତାମ ପରାତେ ଲାଗିଲେନ । ଭୟଟା ଦେଖିଲୁମ ତୋର ଚେମେ ଆମାରି ହଲ ବେଶି । ଭାବଲୁମ, ବୌଦ୍ଧର

ତୋ ସେ କାଣ୍ଡାନ ନେଇ, କିନ୍ତୁ ସଦି କେଉଁ ଦେଖେ ତୋ ଏଇ ସମ୍ମନ କଟ୍ଟିବା ଓ କେହି କୁଗତେ ହେବେ ।

ଏକଦିନ ବୌଦ୍ଧିଦି ଜିଜ୍ଞାସା କରଲେନ—ବିମଳ, ଗୋକୁଳ ପିଠେ ଥେଯେଛ ?

ଆମାର ମା ଥୁବ ଭାଲ ଗୋକୁଳ-ପିଠେ ତୈରୀ କରତେନ, କାଜେଇ ଓ ଜିନିଷଟା ଆୟି ଥୁବ ଥେଯେଛି । କିନ୍ତୁ ବୌଦ୍ଧିଦିକେ ଏକଟୁ ଆନନ୍ଦ ଦେଓଯାର ଅନ୍ତ ବଲଲୁମ—ସେ କିରକମ ବୌଦ୍ଧି ?

ଆର ରକ୍ଷା ନେଇ । ତାର ପରଦିନଇ ବିକାଳ ବେଳା ବୌଦ୍ଧି କଲାର ପାତେ ମୋଡ଼ା ପିଠେ ନିଯେ ହାର୍ଜିର ।

ଆମାୟ ବଲଲେନ—ତୁମି ଏଥାନେ ଆମାର ସାଥନେଇ ଥାଓ । ଘଡ଼ାର ଅଳେ ହାତ ଧୂଯେ ଫେଲ ଏଥନ ।

ଆୟି ବଲଲୁମ—ନର୍ବିନାଶ ବୌଦ୍ଧି । ଏହି ଏତଙ୍ଗଲୋ ପିଟେ ଥେତେ ଥେତେ ଏ ପଥେ ଲୋକ ଏମେ ପଡ଼ିବେ, ସେ ହୟ ନା, ଆୟି ବାଡ଼ି ଗିଯେଇ ଥାବ ।

ବୌଦ୍ଧ ଛାଡ଼ିବାର ପାତ୍ରୀଇ ନନ, ବଲଲେନ—ନା କେଉଁ ଆସବେ ନା ବିମଳ । ତୁମି ଏଥାନେଇ ଥାଓ ।

ଥେଲୁମ । ପିଠେ ଥୁବ ଭାଲ ହୟ ନି । ଆମାର ମାଧ୍ୟେ ନିପୁଣ ହାତେର ତୈରୀ ପିଠେର ମତ ନମ । ବୋଧ ହୟ ନତୁନ କରତେ ଶିଖେଛେନ, ଧାରଣଲୋ ପୁଢ଼େ ଗିଯେଛେ, ଆସ୍ଵାଦନ ଭାଲ ନମ । ବଲଲୁମ—ବାଃ ବୌଦ୍ଧ, ବଡ ମୁଦ୍ରର ତୋ । ଏ କୋଥାଯ ତୈରୀ କରତେ ଶିଖିଲେନ, ଆପନାର ବାପେର ବାଡ଼ିର ଦେଶେ ବୁଝି ?

ବୌଦ୍ଧିର ମୁଖେ ଆର ହାସି ଧରେ ନା । ହାସିମୁଖେ ବଲଲେନ—ଏ ଆୟି ଆମାଦେର ଗୁରୁମା ଏମେହିଲେନ, ତିନି ସହରେ ଯେଯେ, ଅନେକ ଭାଲ ଥାବାର କରତେ ଜାନେନ ତୋର କାହେ ଶିଖେ ନିଯେଛିଲାମ ।

ତାରଗର ସାରା ଶୀତକାଳ ଅନ୍ତାନ୍ତ ପିଠେର ସଙ୍ଗେ ମେହି ଗୋକୁଳ-ପିଠେର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଚଲନ । ଐ ଯେ ବଲେଛି ଆମାର ଭାଲ ଲେଗେଛେ, ଆର ରକ୍ଷା ନେଇ !

ଏକଟା କଥା ଆଛେ ।

କିଛିଦିନ ଧ'ରେ ଆମାର ମନେର ମଧ୍ୟେ ଏକଟା ଆଶ୍ରମ ଏକଟୁ ଏକଟୁ କ'ରେ ଅମଛିଲ ଜୀବନଟାକେ ଥୁବ ବଡ କ'ରେ ଅଭୁଭୁ କରବାର ଅନ୍ତେ । ଆମାର ଏ ହୁଡ଼ି ଏକଳ ବଚର ବୟସେ ଏହି କୁତ୍ର ପାଢ଼ାଗ୍ରାମେ ଥାଚାର ପାଥୀର ମତ ଆବନ୍ଦ ଥାକା

କୁମେହ ଅସହ ହସେ ଉଠଛିଲ । ଚ'ଳେଓ ସେତାମ ଏତଦିନ । ଏଥାନକାର ଏକମାତ୍ର ବକ୍ଷନ ହୟେଛିଲେନ ବୌଦ୍ଧିଦି । ତୋରଇ ଆଗ୍ରହେ ମେହ ସେହ ମେ ଅଶାସ୍ତ ଇଛାଟା କିଛୁଦିନ ଚାପା ଛିଲ । ଏମନ ସମୟ ମାସ ମାସେର ଶେବେର ଦିକେ ଆମାର ଏକ ଆୟୋଜିତ ଆମାୟ ଲିଖିଲେନ ସେ ତାଦେର କାରଖାନା ଥେକେ କାଚେର କାଜ ଶେଖିବାର ଜଣେ ଇଉରୋପ ଆମେରିକାଯି ଛେଲେ ପାଠାନୋ ହବେ, ଅତ୍ୟବେ ଆମି ସବି ଜୀବନେ କିଛୁ କରତେ ଚାଇ ତବେ ଶୀଘ୍ର ସେନ ମୋରାଦାବାଦ ଗିଯେ ତୋର ମଙ୍ଗେ ଦେଖା କରି । ତିନି ସେଥିନକାର କାଚେର କାରଖାନାର ମଧ୍ୟାନ୍ତେଜାର ।

ପତ୍ର ପେଯେ ନମନ୍ତ ରାତ ଆମାର ଘୁମ ହ'ଲ ନା । ଇଉରୋପ ଆମେରିକା ! ସେ କତ ଉର୍ଧ୍ଵ-ମହିତ-ଶୁଖରିତ ଶ୍ରାମ ସମୃଜ୍ଞଟ...କତ ଅକୁଳ ସାଗରେର ନୀଳ ଜଳରାଶି ଦୂରେ ସବୁର ମତ ଛୋଟ ଛୋଟ ଦ୍ଵୀପ, ଐ କସିକା, ଐ ସିସିଲି ! ନତୁନ ଆକାଶ, ନତୁନ ଅହୁଭୂତି...ଡୋଭାରେର ସାମା ଖଡ଼ିର ପାହାଡ଼—ପ୍ରଶନ୍ତ ରାଜପଥେ ଜନତାର ଦ୍ରତ ପାଦଚାରଣ, ଲାଡଗେଟ ସାର୍କାସ, ଟଟେନ୍ହାମ୍ କୋଟ୍ ରୋଡ—ବାର୍ଟ-ଉଇଲୋ ପପ୍ଲାର-ମେକ୍ଲ ଗାଛେର ସେ କତ ଶ୍ରାମଳ ପତ୍ରସଙ୍ଗାର, ଆମାର କଙ୍ଗ-ଲୋକେର ସଜ୍ଜିନୀ କନକ-କେଶିନୀ କତ ଝାରା, କତ ମେରୀ, କତ ଇଉଜିନୀ !...

ପରଦିନ ସକାଳେ ପତ୍ର ଲିଖିଲୁମ ଆମି ଖୁବ ଶୀଘ୍ରଇ ରଖନା ବ । ଫୁଲେ ଦେଇ ଦିନଇ ନୋଟିଶ ଦିଲୁମ, ପନ୍ଥେରୋ ଦିନ ପରେ କାଜ ଛେଡେ ଦେବ ।

ମନ ବଡ଼ ଭାଲ ଛିଲ ନା, ଉପରେର ପଥଟା ଦିଯେ କମେକ ଦିନ ଗେଲୁମ । ଦଶ ବାରୋ ଦିନ ପରେ ନୀଚେର ପଥଟା ଦିଯେ ସେତେ ସେତେ ଏକଦିନ ବୌଦ୍ଧିଦିର ମଙ୍ଗେ ଦେଖା । ବୌଦ୍ଧିଦି ଏକଟୁ ଅଭିମାନ ପ୍ରକାଶ କରଲେନ—ବିମଳ, ବଡ଼ ଗୁଣେର ଭାଇ ତୋ । ଆଜ ଚାର ପାଚ ଦିନେର ମଧ୍ୟେ ବୋନଟା ବୀଚଲ କି ମ'ଳ ତା ଧୋଜ କରଲେ ନା ?

ଆମି ବଲଲାମ—ବୌଦ୍ଧିଦି, କରଲେ ସେଟୋଇ ଅସ୍ତାଭାବିକ ହତ ! ବୋନେରାଇ ଭାଇଯେଦେର ଜଣେ କେବେ ମରେ, ଭାଇଯେଦେର ମାସ ପଡ଼େଛେ ବୋନେଦେର ଭାବନା ଭାବତେ । ଦୂନିଆ ହନ୍ତ ଭାଇ-ବୋନେରାଇ ଏହି ଅବହା ।

ବୌଦ୍ଧିଦି ଖିଲୁଖିଲୁ କ'ରେ ହେସେ ଉଠିଲେନ । ଏହି ତଙ୍କଣୀର ହାସିଟି ବାଲିକାର ଅତ ଏହି ଛିଟ ନିର୍ମଳ ସେ ଏ ଜ୍ଞାନପୂର୍ଣ୍ଣମାର ବାତେଇ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାର ମତ ଉପଭୋଗ କରିବାର ଜିନିଷ, ବରମା କରିବାର ନୟ । ବଲଲେନ—ତା ଆନି ଆନି,

ନାହିଁ, ଆର ଶୁମୋର କରତେ ହବେ ନା ସେ ଶୁଣ୍ ସେ ତୋମାଦେର ଆଛେ ତା କି ଆମରା ଡେତରେ ଡେତରେ ବୁଝି ନା ? କିନ୍ତୁ ବୁଝେ କି କରବ, ଉପାୟ ମେଇ । ଇହ୍ୟ, ତା ସତି ସତି ମାକେ କବେ ଆନନ୍ଦ ?

ଆମାର କାଜ ଛେଡ଼େ ଦେଖ୍ୟାର କଥା ଆମି ବୌଦ୍ଧିଦିକେ କିଛୁ ବଲିନି । ସେ କଥା ବଲଲେ ସେ ତିନି ଯନେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆସାତ ପାବେନ, ଏ ଆମି ବୁଝାତେ ପେରେଛିଲୁମ । ଏକବାର ଭାବଲୁମ, ମେଇ ତୋ ଜାନାତେଇ ହବେ ଏକଦିନ ବ'ଳେ ଫେଲି । କିନ୍ତୁ ଅମନ ସରଳ ହାସିଭରା ମୁଖ, ଅମନ ନିଶ୍ଚିନ୍ତା ଶାନ୍ତିର ଭାବ—ବଲାତେ ବଡ଼ ବାଧିଲ । ଯନେ ଯନେ ବଲଲୁମ, ତୋମରା କେବଳ ବୁଝି ସ୍ଵେହ ଟେଲେ ଦିତେଇ ଜାନ ? ତୋମାଦେର ମେହ-ପାତ୍ରଦେର ବିଦ୍ୟାରେ ବାଜନା ସେ ବେଜେ ଉଠେଛେ ଏ ସମ୍ବନ୍ଦେ ଏ ରକମ ଅଞ୍ଜାନ କେନ ?...

ଜିଜ୍ଞାସା କରଲୁମ—ବୌଦ୍ଧ, ଏକଟା କଥା ବଲି । ଆପନି ଆମାୟ ଏହି ଅନ୍ନ-ଦିନେ ଏତ ଭାଲବାସଲେନ କି କ'ରେ ? ଆଚ୍ଛା ଆପନାରା କି ଭାଲବାସାର ପାତ୍ରାପାତ୍ରଓ ଦେଖେନ ନା ? ଆମି କେ ବୌଦ୍ଧ, ସେ ଆମାର ଜଣେ ଏତ କରେନ ?

ବୌଦ୍ଧିଦିର ମୁଖ ଗନ୍ଧୀର ହୟେ ଏଲ । ତାର ଓହ ଏକ ବଡ଼ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଛିଲ, ମୁଖ ଗନ୍ଧୀର ହ'ଲେ ପ୍ରାୟଇ ଚୋଥେ ଜଳ ଆନବେ, ଜଳ କେଟେ ଗେଲ ତୋ ଆବାର ହାମି ଫୁଟିବେ । ଶରତେର ଆକାଶେ ରୋଦ ବୃଣ୍ଟି ଖେଳାର ମତ । ବଲଲେନ—ଏତଦିନ ତୋମାୟ ବଲିନି ବିମଲ, ଆଜ ଏହି ପାଂଚ ବଚର ହ'ଲ ଆମାରଓ ଛୋଟ ଭାଇ ଆମାର ମାରା କାଟିଯେ ଚ'ଲେ ଗିଯେଛେ, ତାରଓ ନାମ ଛିଲ ବିମଲ । ଥାକଳେ ଦେ ତୋମାରଇ ମତ ହ'ତ ଏତଦିନ । ଆର ତୋମାରଇ ମତ ଦେଖତେ । ତୁମି ସେଦିନ ପ୍ରେସ ଏ ରାସ୍ତା ଦିଯେ ଯାଓ, ତୋମାୟ ଦେଖେଇ ଆମାର ଯନେର ମଧ୍ୟେ ନୟୁନ ଉଥିଲେ ଉଠିଲ, ମେଦିନ ବାଡୀ ଗିଯେ ଆପନ ଯନେ କତ କେନ୍ଦେଛିଲାମ । ତୁମି ଏଥାନ ଦିଯେ ଯେତେ, ରୋଜ ତୋମାକେ ଦେଖତାମ । ମେଦିନ ତୁମି ଆପନ । ହତେଟ ଦିଦି ବ'ଳେ ଡାକଳେ, ମେଦିନ ଥେକେ ଆଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସେ କି ସ୍ଵରେ ଆଛି ତା ବଲାତେ ପାରି ନେ । ତୋମାୟ ସଜ୍ଜ କ'ରେ, ତୁମି ସେ ବଡ଼ ବୋନେର ମତ ଭାଲବାସୋ, ତାତେ ଆମି ବିମଲେର ଶୋକ ଅନେକଟା ଭୁଲେଛି । ଓହ ଏକ ଭାଇ ଛିଲ ଆମାର । ତୁଳସୀ-ତଳାୟ ରୋଜ ସନ୍ଧ୍ୟବେଳା କତ ପ୍ରଣାମ କରି, ବଲି ଠାକୁର ଏକ ବିମଲକେ ତୋ

ପାରେ ଟେନେ ନିଯେଛ, ଆର ଏକ ବିମଲକେ ଯଦି ଦିଲେ ତୋ ଏର ମହଳ କରୋ ;
ଏକେ ଆମାର କାହେ ରାଖୋ ।

ଚୋଥେର ଜଳେ ବୌଦ୍ଧିର ଗଲ । ଆଡ଼ିଟ ହସେ ଗେଲ । ଆମି କିଛୁ ବଲଲୁମ ନା ।
ବଲବ କି ?

ଏକଟୁ ପରେ ବୌଦ୍ଧି ନିଜେକେ ଏକଟୁ ସାମଲେ ନିଯେ ଜଳ-ଭରା ଚୋଥ ଛଟି
ତୁଲେ ଆମାର ମୂର୍ଖେର ଦିକେ ଚାଇଲେନ । କି ସ୍ଵନ୍ଦର ତୋକେ ଦେଖାଛିଲ । କାଳୋ
ଚୋଥଛୁଟି ଛଲ ଛଲ କରଛେ, ଟାନା ଭୁଲ ସେନ ଆରଓ ନେମେ ଏସେହେ, ଚିବୁକେର
ଡୋଜଟି ଆରଓ ପରିଶୂଟ, ସେନ କୋନ୍ ନିପୁଣ ପ୍ରତିମା କାରକ ସଙ୍ଗ ବାଶେର ଟେଚାଡ଼ୀ
ଦିଯେ କେଟେ ତୈରି କରେଛେ । ...ପଥେର ପାଶେଇ ପ୍ରଥମ ଫାନ୍ଟନେର ମୁଖ ଆକାଶେର
ତଳାୟ ଆକୋଡ ଫୁଲେର ଏକଟା ଝୋପେ କୁଟୀ-ଓୟାଲା ଡାଲଗୁଲିତେ ଥୋଲୋ
ଥୋଲୋ ସାଦା ଫୁଲ ଫୁଟେ ଛିଲ ...ମନେର ଫାକେ ଫାକେ ନେଶ । ଜମିଯେ ଆନେ, ଏଥିନି
ତାର ଯିଷି ଗନ୍ଧ ! ...

ଦୁଇନେ ଅନେକକ୍ଷଣ କଥା ବଲତେ ପାରଲୁମ ନା । ଥାନିକ ପରେ ବୌଦ୍ଧି ବଲଲେନ
—ମେହି ଜନ୍ମେଇ ବଲଛି ଭାଇ, ଯାକେ ଆନୋ । ଆମାଦେର ପାଡ଼ାର ଚୌଧୁରୀଦେର
ବାଡ଼ୀଟା ପ'ଡେ ଆହେ । ଓରା ଏଥାନେ ଥାକେ ନା । ଥୁବ ଭାଲ ବାଡ଼ୀ, କୋନୋ
ଅଞ୍ଚିତିବିଧା ହବେ ନା, ତୁମି ଯାକେ ନିଯେ ଏସ, ଓଥାନେଇ ଥାକ, ମେ ତାଦେର ପତ୍ର
ଲିଖଲେଇ ତୋରା ରାଜି ହବେନ, ବାଡ଼ୀ ତୋ ଏମନି ପ'ଡେ ଆହେ । ତୋମାର
ବୋନ ପରାଧୀନ, କିଛୁ କରବାର ତୋ କ୍ଷମତା ନେଇ । ତୋମାର ସଙ୍ଗେ ଏ ସବ
ଦେଖାଶୋନା, ଏମବ ଲୁକିଯେ, ବାଡ଼ୀର କେଉ ଜାନେ ନା । ତୁମି ଦୁଇବେଳା ଘାଟେର ପଥ
ଦିଯେ ସେଓ, ଦେଖେଇ ଆମି ଶାନ୍ତି ପାବେ ଭାଇ । ଯାକେ ଏ ମାନେଇ ଆନେ ।

କେମନ କ'ରେ ତା ହବେ ?

ଏକଟୁ ଚୂପ କରେ ଥେକେ ଜିଜ୍ଞାସା କରଲୁମ —ବୌଦ୍ଧି, ଆମି ଏଥାନେ ଥାକଲେ
କି ଆପଣି ଥୁବ ହୁଥି ହନ ?

ବୌଦ୍ଧିର ବଲଲେନ —କି ବଲବ ବିମଲ । ଯାକେ ଆନଲେ ତୋମାର କଷ୍ଟଟାଓ
କମ ହୟ, ତା ବୁଝେଓ ଆମାର ହୁଥ । ଆର ବେଶ ଛଟି ଭାଇ-ବୋନେ ଏକ ଜାଗଗାର
ଥାକବ, ବାରୋ ମାସ ଦୁଇବେଳା ଦେଖା ହବେ, କି ବଲ ?

ଆମି ବଲନୁମ—ଭାଇ ସଦି କୋନ ଗୁରୁତର ଅପରାଧ କ'ରେ ଆପନାର କାହେ,
ତାକେ କ୍ଷମା କରତେ ପାରବେନ ?

ବୌଦ୍ଧିଦି ବଲଲେନ—ଶୋନ କଥାର ଭକ୍ତୀ ଭାଇଟିର ଆମାର । ଆମାର କାହେ
ତୋମାର ଆବାର ଅପରାଧଟ । କିମେର ଓଣି ?

ଆମି ଜୋର କ'ରେ ବଲନୁମ—ନା ବୌଦ୍ଧ, ଧର୍ମ ସଦି କରି ତା ହ'ଲେ ?...

ବୌଦ୍ଧିଦି ଆବାର ହେନେ ବଲଲେନ—ନା ନା, ତା ହ'ଲେଓ ନା । ଛୋଟ ଭାଇଟିର
କୋନ କିଛୁତେଇ ଅପରାଧ ନେଇ ଆମାର କାହେ, ଆମି ଯେ ବଡ଼ ବୋନ ।

ଚୋଖେ ଜଳ ଏସେ ପଡ଼ିଲ । ଆଡ଼ିଷ୍ଟ ଗଲାୟ ବଲନୁମ ଠିକ ! ବୌଦ୍ଧ, ଠିକ !

ବୌଦ୍ଧିଦି ଅବାକ ହ'ମେ ଗେଲେନ ବଲଲେନ—ବିମଳ, କି ହେଁଛେ ଭାଇ ! ଅମନ
କରଛ କେନ ?

ମୁଖ ଫିରିଯେ ଆନ୍ତେ ଉଚ୍ଚତ ହଲୁମ, ବଲନୁମ—କିଛୁ ନା ବୌଦ୍ଧ, ଏମନି
ବଲଛି ।

ବୌଦ୍ଧିଦି ବଲଲେ—ତବୁ ଓ ଭାଲ । ଭାଇଟିର ଆମାର ଏଥନେ ଛେଲେମାହୁସି
ସବୟ ନି । ହୁା, ଭାଲ କଥା ବିମଳ, ତୁ ଯି ଭାଲବାସ ବ'ଲେ ବାଗାନେର କଳାର କାନ୍ଦି
ଆଜ କାଟିଯେ ରେଖେଛି, ପାକଲେ ଏକଦିନ ଭାଲ କ'ରେ ବଡ଼ା କ'ରେ ଦେବ ଏଥନ...

ତାର ପର ଦିନଇ ଆମାର ନୋଟିଶ ଅମ୍ବୁଦ୍ଧାରେ ସ୍କୁଲେର କାଜେର ଶେଷ ଦିନ ।
ଗିଯେ ଶୁନିଲାମ ଆମାୟ ଜ୍ଞାଯଗାୟ ନତୁନ ଲୋକ ମେଓୟା ଠିକ ହେଁ ଗିଯେଛେ । ସ୍କୁଲେ
ସକଳେର କାହେ ବିଦ୍ୟା ନିଯେ ଚ'ଲେ ଏଲୁମ ।

ଶୁଦ୍ଧ ଏକବାର ଶେଷ ଦେଖା କରିବାର ଜୟେଇ ତାର ପରଦିନ ପୁକୁରେର ଘାଟେ
ଠିକ ସମୟେ ଗେଲୁମ । ତାର ଦେଖା ପେଲେ ଯେ କି ବଲବ ତା ଠିକ କ'ରେ ସେଥାନେ
ଥାଇ ନି, ସତ୍ୟ କଥା ସବ ଖୁଲେ ବଲତେ ବୋଧ ହୟ ପାରତୁମ ମେଦିନ—କିନ୍ତୁ ଦେଖା
ହ'ଲ ନା । ସବ ଦିନ ତୋ ଦେଖା ହ'ତ ନା, ପ୍ରାୟଇ ଛ'ତିନ ଦିନ ଅନ୍ତର ଦେଖା ହ'ତ,
ଆବାର କିଛୁଦିନ ଧ'ରେ ହୟତ ବୋଜଇ ଦେଖା ହ'ତ । ମେଦିନ ବିକାଳେ ଗେଲୁମ,
ତାର ପରଦିନ ନକାଳେଓ ଗେଲୁମ କିନ୍ତୁ ଦେଖା ପେଲୁମ ନା ।

ମେଦିନ ଚ'ଲେ ଆସିବାର ସମୟ ସେଥାନକାର ମାଟି ଏକଟୁ କାଗଜେ ମୁଡ଼େ ପକେଟେ
ନିଲୁମ, ସେଥାନେ ତାର ସଙ୍ଗେ ପ୍ରଥମ ପରିଚୟ ହବାର ଦିନ ତିନି ହାଡିଯେଛିଲେନ ।...

সেদিনই বিকালে জিনিষ-পত্র শুছিয়ে নিরে চিৰদিনেৱ মত সে গ্ৰাম পৰিত্যাগ কৰলুম।

মাঠেৱ কোলে ছাতিষ গাছেৱ বনেৱ মধ্যে কোখায় ঘূৰু ভাকছিল।—

সে সব আজ পঁচিশ ছাৰিশ বছৱ আগেকাৰেৱ কথা।

তাৰপৰ জীৱনে কত ষটনা ঘ'টে গেল ভগৱানেৱ কি অসীম কৰণার দানই আমাদেৱ এই জীৱনটুকু! উপভোগ ক'ৱে দেখলুম, এ কি মধু!...কত নতুন দেশ, নতুন মৃৎ, কত জ্যোৎস্না-ৱাতি, নতুন নব-ৰোপেৱ নতুন ফুল, কত যুঁই ফুলেৱ মত শুভ নিৰ্বল হৃদয়, কাঙা-জড়ান কত সে মধুৱ পৃতি!...

কাকাৰ কাছে যোৱদাৰাদে কাচেৱ কাৰখনায় গেলুম। বছৱখানেক পৰে তাৰা আমায় পাঠিয়ে দিলে জাৰ্খানীতে কাচেৱ কাজ শিখতে। তাৰপৰ কোলোয়ে গেলুম, কাটা বেলোয়াৰী কাচেৱ কাৰখনায় কাজ শেখবাৰ জত্তে। কোলোয়ে অনেক দিন রইলুম। সেখানে থাকতে একজন আমেৰিকান যুবকেৱ সঙ্গে খুব বন্ধুত্ব হল, তিনি ইলিনয় বিশ্বিষ্টালয়েৱ গ্ৰ্যাজুয়েট। “শিকাগো ইন্টাৰ-ওশন” কাগজেৱ তিনি ফ্ৰাঙ্গ দেশহু সংবাদদাতা! কোলোয়ে সব সময় না থাকলেও তিনি প্ৰায়ই ওখানে আসতেন। তাৰই পৰামৰ্শে তাৰ সঙ্গে আমেৰিকায় গেলুম। তাৰ নাহায়ে দু'তিনটা বড় বড় কাচেৱ কাৰখনায় কাজ দেখবাৰ শুযোগ পেলাগ...পিটনবাৰ্গে কাৰ্ণেগীৰ ওখানে প্ৰায় ছ’মান রইলুম, নতুন ধৰণেৱ ব্লাইচ-ফাৰ্মেসেৱ কাজ ভাল ক'ৱে বোৰবাৰ জত্তে।...মিড-ল ওয়েষ্টেৱ একটা কাচেৱ কাৰখনায় প্ৰভাত দে কি বশু ব'লে একজন বাড়ালী যুবকেৱ সঙ্গে দেখা হ'ল, তাৰও বাড়ী চৰিশ-পৱগণা জেলায়। সে ভজলোক নিঃস্থলে জাপান থেকে আমেৰিকায় গিয়ে মহা হাবুতুৰু খাচিলেন তাৰই মুখে শুনলুম, সেয়াটল-এ একটা নৃতন কাচেৱ কাৰখনা খোলা হচ্ছে। আমি জাপান দিয়ে আসব হিৰ কৱেছিলুম, কাজেই আসবাৰ সময় সেয়াটল-গেলুম। তাৰপৰ জাপান সুৱে দেশে এলুম।...যা

ଇତିମଧ୍ୟେ ମାରା ଗିଯେଛିଲେନ । ଭାଇ-ଦୁଟିକେ ନିୟେ ଗେଲୁମ ମୋରାଦାବାଦେ । ବେଶୀଦିନ ଓଥାନେ ଥାକତେ ହ'ଲ ନା । ବର୍ଷେତେ ବିଯେ କରେଛି, ଆମାର ଖଣ୍ଡର ଏଥାନେ ଡାଙ୍କାରି କରନେନ । ସେଇ ଥେକେ ବସେ "ଅଞ୍ଚଳେରଇ ଅଧିବାସୀ ହୟେ ପଡ଼େଛି ।

ବହୁଦିନ ବାଂଲା ଦେଶେ ଯାଇନି, ପ୍ରାୟ ସୌଲ ସତେର ବଚର ହ'ଲ । ବାଂଲା ଦେଶେର ଜଳ-ମାଟି ଗାଛପାଳାର ଜୟେ ମନ୍ଟା ତୃଷିତ ହୟେ ଆଛେ । ତାଇ ଆଜ ସନ୍ଧ୍ୟାର ସମୟ ସମ୍ବ୍ରେର ଧାରେ ବିଦେ ଆମାର ସବୁଙ୍ଗ-ଶାଢୀ ପରା ବାଂଲା ମାରେ କଥାଇ ଭାବଛିଲୁମ । ...ରାଜାବାଇ ଟାଓୟାରେ ମାଥାର ଓପର ଏଥନ୍ତ ଏକଟୁ ଏକଟୁ ରୋଦ ଆଛେ । ବନ୍ଦରେର ନୀଳଜଳେ ମେନାଜେରୀ ମାରିତିମଦେର ଏକଥାନା ଜାହାଜ ଦ୍ଵାରିଯେ ଦ୍ଵାରିଯେ ଧୌଁଯା ଛାଡ଼ିଛେ, ଏଥାନା ଏଥୁନି ଛେଡେ ଯାବେ । ବୀ-ଧାରେ ଥୁବ ଦୂରେ ଏଲିଫ୍କ୍ୟାଟୋର ନୀଳ ସୀମାରେଥା । ...ଭାବତେ ଭାବତେ ପ୍ରଥମ ଯୌବନେର ଏକଟା ବିଶ୍ୱତପ୍ରାୟ ଝାପ୍‌ସା ଛବି ବଡ଼ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୟେ ମନେ ଏଲ । ପଞ୍ଚିଶ ବଚର ପୂର୍ବେର ଏମନି ଏକ ସନ୍ଧ୍ୟାୟ ଦୂର ବାଂଲା ଦେଶେର ଏକ ନିହିତ ପଞ୍ଜୀଆମେର ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଶାନ-ବୀଧାନୋ ପୁକୁରେର ଘାଟ ବେସେ ଉଠିଛେ, ଆଜ୍ର୍-ବସନା ତକ୍କୀ ଏକ ପଞ୍ଜୀବ୍ୟ ! ...ମାଟିର ପଥେର ବୁକେ ବୁକେ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଚରଣଚିହ୍ନେର ମତ ତାର ଜଳସିଙ୍କ ପା-ଦୁଖାନିର ରେଖା ଆକା । ...ଆଧାର ସନ୍ଧ୍ୟାୟ ତାର ପଥେର ଧାରେର ବେଣୁ କୁଞ୍ଜେ ଲକ୍ଷ୍ମୀପେଚା ଭାକଛେ । ତାର ମେହ ଭରା ପବିତ୍ର ବୁକଥାନି ବାଇରେ ଜଗଂ ସମ୍ବନ୍ଧେ ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ଅନିଶ୍ଚିନ୍ତାୟ ଭରା । ଆମ କୌଟାଲେର ବନେର ମାଥାର ଓପରକାର ନୀଳା-କାଶେ ଦୁ'ଏକଟା ନକ୍ଷତ୍ର ଉଠେ ସରଳା । ମେହ-ଦୂରବଳା ବ୍ୟକ୍ତିର ଓପର ମେହ କୁପାଦାୟିତେ ଚେଯେ ଆଛେ । ...ତାରପର ଏକ ଶାସ୍ତ୍ର ଆଞ୍ଚିନାୟ ତୁଳସୀ ମଞ୍ଚମୂଳେ ମେହାପଦେର ମଜଳପ୍ରାଥିମୀ ସେ କୋନ୍ ପ୍ରଣାମ ନିରତା ମାତ୍ରମୂର୍ତ୍ତି, କରଣ ମାଥା ଅଞ୍ଚ-ଛଳଛଳ । ...

ଓଗୋ ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ଓଗୋ ମେହମୟୀ ପଞ୍ଜୀବ୍ୟ, ତୁମି ଆଜଓ କି ଆଛୋ ? ଏହି ଶୁଦ୍ଧିଧ ପଞ୍ଚିଶ ବଚର ପରେ ଆଜଓ ତୁମି କି ମେହ ପୁକୁରେର ଭାଙ୍ଗା ଘାଟେ ମେହ ବୁକମ ଜଳ ଆନତେ ଯାଉ ? ...ଆଜ ମେ କତ କାଲେର କଥା ହ'ଲ, ତାରପର ଜୀବନେ ଆବାର କତ କି ମେଥିଲୁମ, ଆବାର କତ କି ପେଲୁମ...ଆଜ କତଦିନ ପରେ

ଆବାର ତୋମାର କଥା ଯନେ ପଡ଼ିଲା...ତୋମାର ଆବାର ଦେଖିତେ ବଡ଼ ଇଚ୍ଛେ କରଛେ
ଦିଦିମଣି, ତୁ ମି ଆଜିଓ କି ଆହ ? ଯନେ ଆସିଛେ ଅନେକ ଦୂରେ ଯେବେ କୋନ
ଖଢ଼େର ସବ...ମିଟ୍‌ମିଟ୍‌ଟେ ମାଟିର ପ୍ରଦୀପେର ଆଲୋ...ମୌନ ସଙ୍କ୍ଷ୍ଯା...ନୀରବ ବ୍ୟଧାର
ଅଶ୍ରୁ...ଶାନ୍ତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ...ପେହ-ମାଥା ରାଜ୍ଞୀ ଶାଡୀର ଆଚଳ.....

ଆରବ ସମୁଦ୍ରର ଜଳେ ଏମନ କଳଣ ଶୂର୍ଯ୍ୟାନ୍ତ କଥନ ହେଯନି !

